

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

SEBESTYÉN ISTVÁN ELEMÉR

2025

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezetője: Dr. Óze Sándor DSC

Sebestyén István Elemér

Templomépítés és társadalom az udvarhelyszéki
Zetelakán (XIX – XX. század)

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető: Dr. habil. Medgyesy-Schmikli Norbert PhD

Budapest, 2025.

Tartalomjegyzék

Bevezető	3
Historiográfiai áttekintés	4
1. Évszázadok viharában	6
1.1. Zete-vára	6
1.2. Az első feljegyzések	9
1.3. A reformáció és az ezt követő egyházi élet	15
1.4. Régi templomok	24
1.5. Az 1888-ban vásárolt orgona	36
1.6. Az Élő Rózsafüzér társulata	39
2. Sebestyén Mózes plébános és a templomépítés	45
2.1. A képezés	52
2.2. „Így született meg az új templom építésének eszméje”	62
2.3. „Porból lettünk, de fából élünk”	65
2.4. A templom erdője	73
2.5. Hová épüljön a templom?	84
2.6. Önkéntes adományok gyűjtése	88
2.7. Közép- és hosszútávú tervek	90
2.8. Tervek, engedélyek beszerzése	93
2.9. A közmunka megajánlása	102
2.10. Az építőmester kiválasztása	107
2.11. Előkészületek, előmunkálatok	110
2.12. Kezdetét veszi az építkezés	114
2.13. Az építkezés folytatása	117
2.14. Tervek a központi fűtésre	120
2.15. A régi templom lebontása	121
2.16. Háborús nehézségek	124
2.17. Az oltárok megrendelése, bútortat beszerzése	129
2.18. A román betörés	131
2.19. A hadifém-gyűjtési akció következményei	136
2.20. Hadikölcsön jegyzése	139
2.21. Sebestyén Mózes meggyilkolása	141

3. A rövid XX. század történései	147
3.1. Átmeneti időszak	147
3.2. Fuchs Gusztáv tevékenysége, templomszentelés	156
3.3. Bartos Mihály és a „kicsi magyar világ” kezdete	165
3.4. Hadnagy János, a szovjet megszállás és a kommunizmus	173
Összegzés	182
Bibliográfia	189
Összefoglaló	199
Summary	200
Mellékletek	201

Bevezető

Jelen tanulmány alapjába véve régió-, hely- és kegyességtörténeti munka egyháztörténeti vonatkozásokkal, melynek témája egy székely település, Zetelaka jelenkori és múltbeli templomainak története, valamint az ott szolgálatot teljesítő plébánosok, káplánok sokszínű és aktív tevékenységének bemutatása. A tanulmány tárgyát képezi továbbá a munkát átszövő reményteljes hit, a felette elszálló idő, illetve a székely öntudattal rendelkező közösség, mely plébánosainak vezetésével, számos akadályok sorát bátran kiállva, erőn felül teljesítve, a megpróbáltatásokkal teli nehéz idők ellenére is közös összefogással templomot épített.

Zetelaka közel 6000 lakosával Székelyföld egyik legnagyobb falusi települése, jelenlegi temploma is Székelyföld egyik legnagyobb római katolikus templomának számít, melyet már építésekor 3000 személy befogadására terveztek. Mint általában minden tágabb időszakot összefoglaló történetnél, itt is a fellelhető források egyenes arányban vannak az idő múlásával: míg az utóbbi száz évről bőséges dokumentummennyiség áll rendelkezésre, addig minél inkább nyúlunk vissza a kezdetek fele, annál kevesebb információt találunk. A témával kapcsolatos kutatás már régóta, több mint tíz éve elkezdődött. A folyamatosan gyarapodó anyagnak köszönhetően nemcsak a mostani, hanem az előző templomok történetéhez is sikerült több-kevesebb – de mindenképpen értékes – adatot begyűjteni.

Hogy ne legyen csupán száraz templomtörténet, ezért a munka egyháztörténeti adatokkal is kiegészült, illetve felelevenítődnek a különböző korok nagy horderejű történéseinek zetelaki vonatkozásai. Felidézzük Zete-varának történetét, a fejedelemség korában szerzett kiváltságokat, betekintést nyerhetünk az ember és az erdő viszonyába, illetve régi idők kepezési szokásaiba. Megismerhetjük az utóbbi 250 évben Zetelakán szolgálatot teljesítő papokat, azok kapcsolatát az egyházközség népével. Végig követhetjük az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, valamint az első és a második világháború idején a településen zajlott eseményeket, a kommunista hatalom korában pedig a plébános meghurcolását.

Dr. Hadnagy János (1910–1992) – aki 1941-től 46 évig volt Zetelaka plébánosa – a következőképp jellemezte az egyházközség népét: *Ha mélyebben vizsgáljuk egy községnek az életét, azt vesszük észre, hogy mindenkinek bizonyos sajátossága van, mely elüt a többi községek életétől, ha nem is lényeges dolgokban, de apró árnyalatokban. Ez az a különbség, mely megadja a község lelkét. Mert minden községnek lelke van. A zetelakira a havasi nép szilajsága s a szilajssággal járó sok nem kívánatos kiütkezés, ugyanakkor a mélyen vallásos*

lelkület jellemző. Szilajságában sokszor túlsapongó s ugyanakkor a tekintély előtt alázatosan meghajló. Hiúságában nem engedi magát megalázni s ugyanakkor alázatos lélekkel gyermekké tud lenni. Még annak idején a csíksomlyói búcsúban zászlórudakkal tudott verekedni, vetélkedni, hogy minél közelebb kerülhessen Mária lábához s mikor búcsút járva hazafelé jöttek, a Láz-tetőn alázatosan meghajolt a keresztvezető botja előtt, ha valamiben hibázott a búcsújárás alatt.¹ Jelen tanulmányban is többször találkozhatunk ezen jellemvonások megnyilatkozásaival.

Historiográfiai áttekintés

A munka hiánypótlást is szolgál, mivel ez idáig a településről készült tanulmányok, monografikus munkák csak érintőlegesen foglalkoztak Zetelaka egyháztörténetével. Az újkor első feléből származó szűkös információk nagyrésze az 1872 óta megjelenő *Székely Oklevéltárak*ban lelhető fel, melyek alapján főként a település társadalmának XVI – XVII. századi összetételéről alkothatunk képet.² A XIX. században Szigethy Gyula Mihály, Fogarasi János, Orbán Balázs és Hankó Vilmos tájleírók pár mondatban vagy oldalban emlékeztek meg Zetelakáról.³ 1930-ban az egyházi iskola első igazgató-tanítója, Páll Albert egy kis füzetben megjelentette az 1925-ben öntött harangok történetét *Hogyan szólalt meg a zetelaki nagy harang?* címmel,⁴ 1937-ben pedig a következő igazgató, Ürmössy Árpád a székelyudvarhelyi *Székely Közélet* hetilap hasábjain közölte az általa összegyűjtött településtörténeti adatokat.⁵ A

¹ Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Érseki Levéltára (a továbbiakban GYFL-ÉL), I. 13/e, 100/1.

² Szabó Károly (szerk.): *Székely oklevéltár. I. kötet. 1211–1519*, Kolozsvár, 1872, 275. Szabó Károly (szerk.): *Székely oklevéltár. II. kötet. 1520–1571*, Kolozsvár, 1876, 204. Szabó Károly (szerk.): *Székely oklevéltár. IV. kötet. 1264–1707*, Kolozsvár, 1895, 39, 61–62, 294–295. Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely oklevéltár. V. kötet. 1296–1603*, Kolozsvár, 1896, 292. Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely oklevéltár. VII. kötet. 1696–1750*, Kolozsvár, 1898, 78–84, 86, 119–120, 296, 364, 415. Demény Lajos, Pataki József: *Székely oklevéltár. Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek. 1569–1591. Új sorozat I*, Bukarest, 1983, 157–158, 175, 304–305. Demény Lajos, Pataki József: *Székely oklevéltár. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek. 1591–1597. Új sorozat II*, Bukarest, 1985, 31–32, 73–97, 243–244. Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1575–1627. Új sorozat IV*, Kolozsvár, 1997, 38, 98, 154, 156, 199, 319, 552, 774, 804. Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1635. Új sorozat V*, Kolozsvár, 1999, 347. Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1635–1653. Új sorozat VI*, Kolozsvár, 2000, 16, 28, 71, 77, 334. Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1654–1680. Pótlások a II. és IV–VI kötetekhez. Új sorozat VII*, Kolozsvár, 2004, 24–25, 35, 41, 45, 50, 54, 61, 75, 103, 228, 277–298. Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1680–1692. Új sorozat VIII*, Kolozsvár, 2006, 76, 326.

³Szigethy Gyula Mihály: *Nemes Udvarhely-Szék Statisztikájának leírása*. In: *Nemzeti Társalkodó*, 11 sz., Kolozsvár, 1831. március. 12, 82–83. Fogarasi János: *Utazás a Nagy Küküllő mellett*. In: *Nemzeti Társalkodó*, 17. sz., Kolozsvár, 1836. október 25, 260. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. Sepsiszentgyörgy, 1991, 64–66. Hankó Vilmos: *Székelyföld*. Budapest, 1896, 120–122.

⁴ Páll Albert: *Hogyan szólalt meg a zetelaki nagy harang? Az adakozók névsora*. Székelyudvarhely, 1930.

⁵ Ürmössy Árpád: *Zetelaka kiváltságos község történetéből*. In: *Székely Közélet*, XX. évf. 24 sz, 1937. június 13, 2.

kommunizmus bukása után, tanulmányaiban több székelyudvarhelyi kutató is ismerteti Zetelaka történetéből egy-egy szeletkét. Ilyenek például 2004-ben Hermann Gusztáv Mihály: *Tutajozás a Nagy-Küküllőn*,⁶ vagy 2008-ban Mihály János: *Néhány udvarhelyszéki plébánia harangjáról* című tanulmányai.⁷ Vofkori Mária 1999-ben megjelent *Társadalmi és gazdasági változások az udvarhelyszéki Havasalján a 17–18. században* című kötetében⁸ Zetelaka és a környező települések társadalmának összehasonlító elemzését végezte az adott időszakban. Fábíán Gabriella 2015-ben megjelent tanulmánya a település nőnemű lakosságának a rózsafüzér társulatban betöltött szerepét elemezi *A nők egy székely falu rózsafüzér társulataiban* címmel.⁹ Ennél jóval részletesebb Ferenczi Sándor 2018-ban megjelent kötete, mely a templomépítő Sebestyén Mózes plébános életútját mutatja be *Hatalskodók csapata tör életemre* címmel,¹⁰ illetve Bárh János XVIII. század végi és XIX. század eleji egyházközségi büntetéseket feldolgozó, 2021-es kiadású műve *Egyházközségi törvénykezés Zetelakán (1797–1823)* címmel.¹¹ A legfigyelemreméltóbb munkának Deák Ferenc, a zetelaki iskola földrajztanára 2000-ben megjelent kétkötetes monográfiája mondható, melyben szakmájának megfelelően főként földrajzi szemszögből közelíti meg a települést. Az első kötetben, melynek címe *Zetelaka, táj és ember* nagyon részletesen tárgyalja a település természeti viszonyait és a társadalomföldrajzi adatait, míg a politikai történeésekről egy nagyon rövid és hiányos képet kapunk. A második kötetben, *Zetelaka, népelet – gazdasági élet* címmel megismerhetjük a település néphagyományait, szokásait, gazdaságföldrajzát és egyes jeles személyiségeit, ugyanakkor az egyházi élet néhány adatával csupán két oldalon találkozhatunk.¹²

Az összegyűjtött anyag főként levéltári kutatások eredménye, de a tanulmány megírása során felhasználásra került az egyes korok neves kutatói által termelt szakirodalom is. Az

⁶ Hermann Gusztáv Mihály: *Tutajozás a Nagy-Küküllőn*. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV.*, Csíkszereda–Székelyudvarhely, 2004. 44–52.

⁷ Mihály János: *Néhány udvarhelyszéki plébánia harangjáról. II.* In: Hermann Gusztáv Mihály, Kolumbán Zsuzsanna, Róth András Lajos (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok VIII.* Székelyudvarhely, 2008.

⁸ Vofkori Mária: *Társadalmi és gazdasági változások az udvarhelyszéki Havasalján a 17–18. században*. Kolozsvár, 1999.

⁹ Fábíán Gabriella: *A nők egy székelyföldi falu rózsafüzér társulataiban*. In: Bajáki Rita, Báthory Orsolya (szerk.): *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2015.

¹⁰ Ferenczi Sándor: *Hatalskodók csapata tör életemre... Sebestyén Mózes zetelaki plébános emlékezete*. Budapest – Kolozsvár, 2018.

¹¹ Bárh János: *Egyházközségi törvénykezés Zetelakán (1797–1823)*, Kecskemét, 2021.

¹² Deák Ferenc: *Zetelaka. Táj és ember*. Székelyudvarhely, 2000, ill. Deák Ferenc: *Zetelaka. Népelet–gazdasági élet*. Székelyudvarhely, 2000.

információk többsége a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltárából származik, ahová 2008-ban gyűjtötték be az addig a templom toronyszobájában őrzött levéltári anyagot. Emellett hasznos információkat őriznek az 1705-től vezetett anyakönyvek, melyek az államosítás óta a csíkszeredai Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei fiókjánál találhatóak, valamint a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Érseki Levéltárában található egyes, az egyházközség múltjával kapcsolatos dokumentumok. A zetelaki plébánián fellelhető többek közt az 1862-es évtől folyamatosan vezetett *domus historia*, valamint a mindennapi ügyvitelhez szükséges több kötetnyi, főként XX. századi anyakönyv, az egyháztanácsi jegyzőkönyv 1939-től, a *Boldogságos Szűz Mária Rosariuma Társulata* 1728-tól vezetett tagnévsora és egyéb iratok. A tanulmányban található táblázatokat a szerző készítette, a mellékletben szereplő, jelzet nélküli fényképek a szerző gyűjteményéből származnak, a templom mai állapotát pedig a 40–43. számú mellékleteken láthatjuk.

1. Évszázadok viharában

Zetealaka a Hargita hegység és a Görgényi-havasok találkozásánál, ezek nyugati lábánál elterülő Havasalja legnagyobb települése. Habár maga az anyatelepülés a Nagy-Küküllő felső folyása mentén, ennek szűk völgyében pihen, közigazgatási területe a hegyek legmagasabb ormáig – a Madarasi Hargita 1801 méter magas csúcsáig – felkapaszkodik. A községet az anyatelepülés és a belőle a XIX–XX. században kirajzott 5 kisebb, közigazgatásilag máig hozzá tartozó falu és tanyavilág összessége alkotja: a tölgyerdőkkel szegélyezett Zeteváralja, a fenyőerdőkkel borított hegyek völgyeiben megbúvó Ivó és Sikaszó, valamint a közel 1000 méter tengerszint feletti fennsíkokon található Deság és Küküllőmező.

A Székelyudvarhelytől észak-keletre, mintegy 11 kilométerre található községközpont, Zetelaka, 550–575 méter tengerszint feletti magasságban fekszik, keletről egy 870 méter magas fennsík, a Láz tető, míg nyugatról a Nagymező nevű, 750–790 méter magas dombor határolja. A község területén számos patak ömlik a Nagy-Küküllőbe, melyek közül a Sikaszó-, Ivó-, Szencsed-, Deság-, Aj-, Somosd-, és Szentegyház patakok a legjelentősebbek.

1.1. Zete vára

A nagy múltra visszatekintő falu nevét a legenda szerint Zete pogány várúrról kapta. *Van a nemes székből két véghegy, egyik napkeletre Zetelaka ... nevét vette Zete nevű pogány székely főembertől, kinek hajdan erős várának omladványi még most is látszanak* - írja Szigethy Gyula Mihály (1758–1837), a székelyudvarhelyi református kollégium XIX.

századeleji legkiválóbb tudós professzora a *Nemzeti Társalkodó* hasábjain 1831-ben.¹³ Andrásy József (1823–1894) zetelaki plébános szintén látta még a vár alapjait. Ő az 1870-ben kelt feljegyzésében azt írja, hogy *a Deság hegyre épített Zete várának alapromjai máig is láthatóak*.¹⁴ Sajnos a vár maradványait, köveinek nagy részét a környéken lakók építkezési anyagnak elhordták,¹⁵ így mára csak az egykori erődítmény pusztája maradt.

A vár legendája, mely a kereszténység pogányok feletti győzelmét hirdeti, szájhagyomány útján maradt ránk, és ivódott be a köztudatba, ugyanis régebb a történet kedvenc témája volt a hosszú téli esték kalákáinak (fonó, kukoricafosztás, tollfosztás stb.). Első lejegyzése 1862-ben történt Orbán Balázs (1829–1890) író, néprajzi gyűjtő kutatómunkája során, amikor a várat meglátogatva zetelaki kísérője neki azt elmesélte:

De Zetelakának nem csak jogtörténelme az, mi érdeket költhet, van itten a távol őskornak más tisztelt műemléke is, és ez a falun felül (félórára) fekvő Zete, vagy Zeta várának romtöredéke. ... Zeta büszke úr volt, a pogány hitben megátalkodott, az ősök vallásához rendületlenül ragaszkodó hatalmas vezér, parancsnoka azon harcznokoknak, kik az itt alattunk elterülő Cselő völgyében feküdt fényes városban laktak. A büszke, rettegett vezér e magas hegyromra épített magának bevehetetlen várat, ott ült aranytól ragyogó palotájában, tündér szépségű két leánya arany himet vart (arannyal himzett), mikor keresztény hitet felvett fia fehér táltos lovon jelent meg atyja előtt, s inté, hogy térjen át a keresztény hitre, mert ha nem, Isten büntetése fogja érni.

„Hadúr az én védistenem s új jövevény istened haragját kinevetem” – monda Zeta, de a káromló szóra a föld megrendült, a vár Zetával és leányaival együtt elsüllyedt, míg istenben hívő fia minden bántódás nélkül ugratott le a várfokról, s ott egy alatt lévő sziklában még most is mutatják a ló patkóinak bemélyült nyomait. Zetának a várral együtt elsüllyedt roppant kincsei voltak, s most minden 7-ik évben Szt.-György napkor megnyílnak a hegynek vasajtai.

Vagy száz éve lehet, hogy egy Botházi nevű furfangos ember be ment oda, hol roppant kincs halmazt látott, a kincs mellett pedig Zeta két gyönyörű leányát, kik még mindig himzettek „Meddig vártok még ti itt húgocskáim?” kérdé tőlök. „Addig”, fellének ők, „míg a tehenek meleg tejet adnak, s míg az asszonyok kovással sütnek”. Megtöltvén pediglen kucsmáját arany és drága kövekkel, kijöve a kincses pinczéből, de a vas ajtó becsapódott

¹³ *Nemzeti Társalkodó*, 10. sz. Kolozsvár, 1831. március 5., 77.

¹⁴ *Historia Domus Zetelaka*, 1.

¹⁵ Pl. Boros János székely gazda, amikor 1924-ben, leégett háza felépítéséhez követ hordott Zeteváratól, a kőhulladékban két darab bronz kancsófület talál, melyeknek alsó felébe emberfejek voltak vésve. *Székely Közélet*, XX. évf. 24. sz., 1937. június 13,

*utána s sarkát oda törte. Botházi azután mindig sánta volt, elátkozott pénzből került gazdagsága csakhamar elfogyott, s most cselédei (családja) szegénységben éldögélnek.*¹⁶

A vár romjait először szintén Orbán Balázs vizsgálta meg a XIX. század derekán. Megfigyeléseit a következőkben foglalta össze: *E várnak jelenleg csekély maradványa van, falakat semmi, csak is az összeomlott falak behantolt gátonya észlelhető, mely körtve alakban vette körül a hegynek ily alakú fennlapját, kerekded vastagabb fele északnak, hegyes vége délnek van fordítva. Északi oldala lévén azon pont, mely a Dezsákhegyét a többi hegyekkel összekötő hegynyakon leginkább megközelíthető volt; ezen oldal megerősítésére is volt a legfőbb figyelem fordítva, azért itt hármassal fal övezte azoknak megfelelő sánczokkal, midőn a függőleges hegyromra fektetett s ekként természetileg is elég erős többi oldalak, csak is egy fallal voltak erősítve. Az e falak által körített beltér csak is 220 lépés területű, s ekként Zetavára csekély terjedelmű sasfészek volt, mely csak erős fekvése által bírt jelentőséggel. Egy bemélyülést a falak vonalán kívül a vár kútjának tartanak, a közelében lévő terecskét vár kertjének nevezik.*¹⁷

Orbán Balázst követően Téglás Gábor (1848–1916) régész és Jakab Elek (1820–1897) történész is foglalkozott Zete várával. A jelenkor román kutatói közül Iulian Marțian (1867–1937) és Constantin Daicoviciu (1898–1973) régészek említendők. Az utóbbi személyesen is átkutatta a vár romjait, s vizsgálódásai alapján Zete várát a székelyföldi dák várak csoportjába sorolta,¹⁸ ezt a koncepciót az adott kort tanulmányozó román történészek a mai napig is követik.¹⁹

1944-ben a magyar honvédség Zetelaka felett, a Küküllő völgyében völgyzárát épített, így a vár területén is erősítési munkálatokra került sor. Betonbunkereket, siklót, valamint katonai raktárakat építettek a tetőn.²⁰ Az építkezések alkalmával a vár belterületén a kultúrréteget megbolygatták, a földet kitermelték, csak a hegycsúcs szélén körbefutó, valamint az északi oldalon húzódó hármassal sáncvonulat maradt aránylag érintetlenül.

Zete vára régészeti feltárását a Székely Nemzeti Múzeum vezetősége 1946-ban vette tervbe. Az ásatás Udvarhely vármegye akkori vezetőjének, Szilágyi Ignác megyefőnöknek (prefektusnak) a hathatós támogatásával meg is valósult. A munkálatokban Horváth József

¹⁶ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. Sepsiszentgyörgy, 1991, 67.

¹⁷ Uo.

¹⁸ C. Daicoviciu–Em. Condurachi–I. Nestor–Gh. Stefan: *Istoria României, vol. I*, Bukarest, 1960, 275.

¹⁹ Lásd pl. Viorica Crișan: *Dacii din estul Transilvaiei*, Sepsiszentgyörgy, 2000, 107., vagy Cătălin Borangici–Alexandru Brezovan: *Concepte despre cetatea dacică*, In: *Acta Centri Lucusiensis*, nr. 2B/2014, Temesvár, 99.

²⁰ Szabó József János: *Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944*, Budapest, 2002, 145.

(Székelyudvarhelyi Református Kollégium) és Molnár István (Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium) tanárok vezetésével mindkét intézet tanulói részt vettek önkéntes munkásokként. A Zete vári ásatásról Székely Zoltán (1912–2000) régész, múzeumigazgató 1949-ben közölte jelentését.²¹ Ebből megtudhatjuk, hogy a késő vaskori vár alaprajza tojásdad alakú, a megmunkálatlan kövekből sárral összerakott falának vastagsága pedig elérte az 1,8 m-t. A leletek döntő többsége kerámia edénytöredék volt.²²

1.2. Az első feljegyzések

A X. század második felétől a székelyek az alakuló magyar állam nyugati, délnyugati és keleti határaitra telepítve teljesítettek határvédő-határőr szolgálatot. Az okleveles emlékek és a földrajzi nevek bizonyága szerint az Árpád-korban az országon belül elsősorban a gyepűvonalak közelében éltek székelyek. A keleti betelepedés nem egyszerre történt, első valószínűleg Udvarhelyszék volt, lehet, hogy ezért is nevezték mindig Székelyudvarhelyt a székelyek anyaszékének.

Amint azt már fentebb is említve volt, Zetelaka Udvarhelyszék keleti részén, a Nagy-Küküllő völgyében elterülő nagyközség. Nevének eredete, Kiss Lajos (1922–2003) nyelvész szerint a *Zeta* személynév és a birtokos személyraggal ellátott *lak* (lakóhely, otthon) szavak összekapcsolásából származik.²³ Szájhagyomány útján maradt ránk, hogy az első település – melyet Cseleházának hívtak – a tatárjárásig valahol a mostani templomtól mintegy négy kilométer távolságra található Csele dűlőben feküdt az Óhaj patak²⁴ mellett, Zete vára alatt. *A falun felül negyedórára Cselő nevű tér van a Küküllő kiszélesedő völgyében. Hagyományok szerint kezdetlegesen Zetelaka itten feküdt s még ezen rejtett helyzetében is feltalálta a tatároknak egy dülő csapatja*, olvashatjuk Orbán Balázs leírásában.²⁵ A megtelepedés ideje és a kereszténység felvétele is bizonytalan, erre vonatkozó írásbeli forrásaink nincsenek. Az 1826. és 1829. évi sematizmusok ősi plébániaként említik.²⁶ Andrásy József plébános 1870-ben azt írta, hogy *Zetelaka hajdan a várhegy alatt feküdt és annyi hagyományszerűleg*

²¹ Székely Zoltán: *Zetevára. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1946. évi ásatásáról*. Sepsiszentgyörgy, 1949.

²² Mihály János: *Zeta király arany hamvvedrének nyomában*. In: *Örökségünk*, Székelyudvarhely, 2 évf. 1. szám, 2008, 23.

²³ Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 1980, 719.

²⁴ Ezt a patakot napjainkban, a szó eleji ó-t elhagyva egyszerűen csak Aj-pataknak nevezzük, de Erdély első (1769–1773), második (1853–1858) és harmadik (1869–1887) katonai felmérésekor is Óhaj patakként került fel a térképre.

²⁵ Orbán Balázs i.m., 67.

²⁶ *Shematismus dioecesis Transsilvaniensis pro anno MDCCCXXVI*, 164, ill. *Shematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis MDCCCXXIX*, Claudiopoli, 166.

*elfogadtatik, hogy 1092–1095 körül helyben rom.kath. egyházközség létezett.*²⁷ Az 1882. évi sematizmus is Szent László korára (1077–1095) valószínűsíti a plébánia alapítását.²⁸ A hagyomány szerint ezt az első települést a tatárok felégették. A környező erdőségekbe menekült és megmaradt nép, amikor új honalapításba fogott, házait nem a régiek romjain emelte fel, hanem elhagyta Cseleházát, s attól délebbre, szélből védettebb és vízben bővelkedő helyen, a mostani Zetelaka helyén építette fel új otthonát. A feltételezett régi faluhelyen még a XX. század elején is emberi kéz nyomait, faragásokat viselő köveket és cserépdarabokat fordított ki szántáskor az eke.²⁹ A Szent László-kori alapításra nincsenek korabeli írott forrásaink, ezért ez további bizonyítékok felleléséig megkérdőjelezhető, a legújabb régészeti feltárások ugyanis a székelyek udvarhelyszéki betelepődését elég egyöntetűen a XII–XIII. század fordulójára keltezik.³⁰ Annak tényszerű megállapítását, hogy mennyire valóságosak a szájhagyomány szerinti feltételezések, egy jövőbeli geoarcheológiai (régészeti geológiai) vizsgálat hivatott megtenni.

Első fennmaradt írásos említése a falunak az 1333-as és az 1334-es pápai tizedjegyzékekben szerepel, itt már *Zokaloka*, ill. *Zathalaka* néven tűnik fel. Benedictus nevű papja 3, majd 1 banálist fizet.³¹ A tized mennyiségéből a plébános jövedelmének nagyságára, a plébánia népességére lehet következtetni, ez alapján a falu ekkor Udvarhelyszék egy közepes települése lehetett. Nagy valószínűséggel állíthatjuk azt is, hogy a település ekkor már a mostani helyén létezett. Jó 170 évvel később, 1505-ben, Benkő József (1740–1814) teológus, történétíró, nyelvész szerint Nagy Mátyás plébános, udvarhelyi főesperes szolgált Zetelakán, akinek *Notationes de origine Siculorum* című kézirata maradt fenn.³²

A XV. század végén Báthory István (1430–1493) erdélyi vajda és székely ispán II. Ulászló uralkodása alatt (1490–1516) zsarnokoskodni kezdett a kormányzása alatt lévő székelység felett. A székelyek ezért 1492 végén fegyverre keltek szabadságuk védelmére. Az

²⁷ *Historia Domus Zetelaka*, 2.

²⁸ *Origo huius parochiae incerta, probabiliter odem cum Communitate, tempora S. Ladislai Regis exurrexit.* in. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis MDCCCLXXXII*, Albae-Carolinae, 1882, 193.

²⁹ Sebestyén Mózes (1908.02.11. –1995.08.17.) zetelaki lakos visszaemlékezése, a szerző tulajdonában ill. *Székely Közélet*, XX. évf. 24 sz, 1937. június 13, 2.

³⁰ Sófalvi András: *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2017, 39.

³¹ Jákó Zsigmond: *Erdélyi okmánytár II. 1301–1339*, Budapest, 2004, 413. ill. Sófalvi András i.m., 48–49.

³² *Mathias Nagy, Archidiaconus de Udvarhely et Parochus Zetelakensis, in suis Notationibus de origine Siculorum manuscriptis.* Benkő Josephus: *Imago inclytae in Transsylvania Nationis Siculicae historico-politica*, Nagyszeben–Kolozsvár, 1791, 18. Benkő József Aranka Györgynek 1791. március 15-én küldött, az erdélyi magyar és szász történétírókról és azok kéziratos műveiről készített jegyzékében szintén megemlíti Nagy Mátyás nevét, akinek 1505-ből származó *Notationes de origine Siculorum* című kézirata, állítása szerint az eredetiről másolta le. Tarnai Andor: *Magyarországi tudósok levelezése, I. kötet. Benkő József levelezése*. MTA Irodalomtudományi Intézete, 1988, 317.

udvarhelyszéki Nagysolymoson 1492. december 2-án nemzetgyűlésre jöttek össze, ahol egy folyamodványt is megfogalmaztak, és ezt a királyhoz felterjesztették. Ebben felpanaszolja, hogy a vajda *köztünk várkastélyt (castrum) építtetett, melyből bennünket mindig bátran elnyomhasson és rombolhasson ...A kastély felépítése után Udvarhelyszéken mindenkitől egy köből gabonát, egy köből zabot, egy tehenet, egy csirkét, egy kenyeret, minden parochiától két ökröt, két hordó sert, két szekér szénát és minden falutól egy kocsi szalmát zsaroltak ... Zetelaka falujában, ahol 60 lakos volt, hat emberen kívül mind a maga vérdijával váltotta meg magát, akiket pedig el nem foghattak, gyermekét fogták el, s nyárshoz kötözték; anyja látván, hogy meg akarják sütni, vérdiján megváltotta.*³³ A forrás 60 lakost említ, ami abban az időben a családfők számát jelentette. Ha ezt a számot beszorozzuk a szakirodalomban elfogadott és általánosan használt 5-ös szorzóval, akkor abban az időben kb. 300 személy élhetett a településen.

1566-ban János Zsigmond, a későbbi első erdélyi fejedelem hadában híven szolgált udvarhelyszéki főemberek és lófők névsorában 12-en voltak zetelakiak³⁴, a következő évi (1567) portánként kivetett 25 dénáros adóösszeírás 40 portát jegyez³⁵, az 1576-os összeírás 20 lófőt említ³⁶, 1602. augusztus 11-én pedig a Giorgio Basta által császári hűségre esketettek között 67 zetelaki, melyből 26 lófő, 8 darabont és 33 szabad székely volt.³⁷

Báthory Zsigmond erdélyi vajda (1581-től), majd fejedelem (1586–1602, megszakításokkal) uralkodásával az erdélyi fejedelemség egyik legválságosabb időszaka kezdődött el. Könnyen befolyásolható, ingatag személyisége és politikája a 15 éves háború idején csaknem a teljes pusztulásba sodorta az országot.³⁸ A Báthory Zsigmond kancelláriáján vezetett Királyi Könyvek szerint, szolgálataikért a fejedelem zetelakiakat is birtokadománnyal jutalmazott, valamint több szabadost a lófők közé emelt. Így 1583. szeptember 20-án a Báthory Istvánnak és neki teljesített szolgálatai jutalmául Nagy Imrének, valamint utódaiknak és örököseiknek adományozza örökjogon, haszonvételeivel és tartozékaival együtt a falu határában, a település templomával átellenben fekvő, nyugatról észak fele húzódó Nagymál nevű telket.³⁹ 1585. január 13-án Simó Tamás fiát, a Zetelakán lakó Tamásffy Jánost a lófők

³³ Szabó Károly (szerk.): *Székely Oklevéltár, I. kötet, 1211–1519*, Kolozsvár, 1872, 275. ill. Dr. Szádeczky Kardoss Lajos: *A Székely Nemzet története és alkotmánya*, Budapest, 1927, 44.

³⁴ Szabó Károly (szerk.): *Székely Oklevéltár, II kötet, 1520 – 1571*, Kolozsvár, 1876, 204.

³⁵ U.o. 220.

³⁶ Demény Lajos: *Székely Oklevéltár IV, új sorozat, 1575 – 1627*, Kolozsvár, 1997, 38.

³⁷ U.o. 98.

³⁸ Erről bővebben lásd Szamosközy István: *Erdély története (1598–1599, 1603)*. Budapest, 1981.

³⁹ Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó (szerk.): *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I.* Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 2005, 128.

közé emeli.⁴⁰ 1589. május 31-én, hűséges szolgálatai jutalmaként zetelaki Kowach Bálintot utódaival együtt újra lófősíti a jó lóval, szablyával, sisakkal, páncéllal, pajzzsal, kopjával és egyéb harci eszközzel illően felszerelve teljesítendő katonai szolgálat feltétele mellett.⁴¹ 1602. június 22-én, szolgálataik jutalmaként zetelaki Nagy másként Kovachy Máté és osztozatlan testvérei (*fr. c et indivisos*): István és András szabadosokat a valóságos nemes székely lófők közé sorolja (*in coetum ac numerum verorum primipilorum Siculorum nobilium*), házaikat minden adó és szolgálat, illetve a tized, kilenced és kepe terhétől örökre mentesíti.⁴²

Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) tisztán akart látni a székelyek létszáma, vagyoni állapota, hadrafoghatósága terén, ezért 1614-ben katonai mustrát (szemlét) rendelt el. Az itt elkészült lustrum, mely 386 község lakosait sorolja föl, a legrészletesebb adatfelvétel, amely a XVII. századból megmaradt, mivel nemcsak a hadra fogható lakosságot, hanem a székely jobbágyságot is összeírták benne. Ekkor Zetelakán 79 családfőt írtak össze a következő megoszlásban: 38 lófő (primipili), 5 gyalogos (pedites), 30 szabados (libertini), 5 jövevény (advenae) és 1 zsellér (inquilini),⁴³ tehát kb. 400 főre tehető a falu lélekszáma.

Bethlen uralkodásával igazi aranykor kezdődött az Erdélyi Fejedelemség történetében. Nagyszabású építkezések zajlottak az egész országban, többek közt új bástyákkal erősítette meg a gyulafehérvári várat is, melynek falai közt kiépült a rangos fejedelmi székhely. Az építkezésekhez szükséges fűrészáru a fő termelőközpontból, Székelyföldről jutott el az ország minden részébe. A faáru és fuvar pénzköltségeit igyekezett a fejedelem csökkenteni, ezért például 1615-ben kibővítette és cikkelyekbe rendezve megerősítette Kápolnásfalu és Szentegyháza (Kis- és Nagyoláhfalu) régebbi kiváltságait, azzal a feltétellel, hogy ezeknek az udvarhelyszéki falvaknak a lakói kötelesek évi adóként, kétezer szál deszkát Gyulafehérvárra szállítva átadni.⁴⁴ Nagy valószínűséggel hasonló okokból vált Zetelaka is privilegizált helységgé. A település kiváltságlevelét Gyulafehérváron, 1622. szeptember 25-én állították ki. Ebben a fejedelem hangsúlyozta, hogy a havasok közti völgyben elterülő Zetelaka előnytelen fekvésű, termőföldjeinek minősége gyenge és csupán nagy erőfeszítések árán tudják a napi betevő falatot is előteremteni. Mindezeket tekintetbe véve mentesítette a falu lakosságát mindennemű adó fizetésétől, valamint a hadiszemléken való részvételtől és a hadviselés

⁴⁰ U.o. 182.

⁴¹ U.o. 309.

⁴² U.o. 518–519.

⁴³ Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1575–1627. Új sorozat IV*, Kolozsvár, 1997, 319.

⁴⁴ Oborni Teréz: *Kiváltságolt falvak*, In: *Székelyföld története, II. kötet*, szerk. Egyed Ákos, Hermann Gusztáv Mihály, Oborni Teréz, MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 2016, 234–235.

összes kötelezettségétől is. Ezért cserébe évente, saját költségen, június hónapban 100.000 darab zsindelyt kellett Gyulafehérvárra, a fejedelmi udvarba szállítani. A kiváltságokat az oklevél öt pontba csoportosítja a következőképpen:

Elsőként: Hogy mostantól az elkövetkező minden időben semmilyen kapitánytól, királyi bírótól és albírótól vagy az Udvarhelyszéken levő bármiféle méltóságtól vagy bármilyen jövőben kialakítandó rangtól ne függenek, ezek pedig ott semmilyen joghatóságot ne gyakoroljanak, hanem a Fehérvár székhellyel rendelkező udvarunk oltalma és irányítása alatt álljanak, a fejedelmi udvar vezesse és kormányozza őket, de úgy hogy az udvarnoknak se legyen joga ezen levél szellemével ellentétesen zaklatni a falu lakóit vagy őket teherviselésre esetleg egyéb szolgáltatásokra kényszeríteni. Ugyanakkor az imént említett vezetők, királyi bírók és albírók, Udvarhelyszék többi hivatalnokai a zetelakiak között a továbbiakban ne tudjanak vádat emelni, terheket kiróni vagy szolgáltatásokat követelni, hanem a falu lakóinak álljon jogában a terhek és bírságok kifizetésénél vagy személyesen hozzánk vagy pedig az általunk kijelölt ügyintézőhöz fordulni, azt magukhoz hívni, hozzá folyamodni, peres ügyeiket rajta keresztül intézni. A bírságokból és egyéb terhekből befolyt összegeket tilos más célra fordítani, azok a mi és utódaink javára legyenek felhasználva.

Másodszor: legyenek felhatalmazva azzal a joggal, hogy bírákat és 12 esküdtet választhassanak és nevezhessenek ki saját akaratuk és belátásuk szerint, ahogy az eddig is hagyomány és szokás volt körükben.

Harmadszor: minden olyan peres ügyet, vitát, nézeteltérést, amelyeknek tárgya nem haladja meg a 25 magyar forint értéket, melyek a kereskedés vagy egyéb más okból körükben támadna, a fent nevezett bírák és esküdtek előtt kezdeményezzék, folytassák le és fejezzék be. Ha azonban a peres ügy tárgyának értéke meghaladná a 25 forintot, akkor szintén helyben intézzék az ügyet, de amennyiben az egyik fél a meghozott és kihirdetett ítélettel és a végzéssel semmiképpen sem akarna elégedett lenni, akkor fellebbezés útján a döntés ugyanebben az ügyben fehérvári bírói udvarunkba, ügyintézőnk és az ahhoz rendelt esküdtek jelenlétében, súlyos nézeteltérés miatt megjegyzéssel legyen átküldve, ott hozzanak végső döntést. Akik nem a falu lakói, de ott akadt peres ügyük, hasonló jogi procedúra szerint járjanak el.

Negyedszer: Ugyanezen tartomány egyetlen lakója sem hajtható igába, avagy jobbágsorsba semmilyen módon és semmilyen cím alatt, sem pedig a kötelező terhek és munkálatok viselésének elkerülése céljából a falu lakói ne tartózkodjanak más helyen. Ha valakit rajtakapnának, hogy ilyen szándékot forgat fejében, azt vessék börtönbe és másképpen ne szabadulhasson, csak a hivatalos szervek akaratából. Ha pedig egy ilyen ember titokban és

a megbízottak tudta nélkül mégis elmenekülne, annak minden ingó és ingatlan vagyonát, házát és örökségét, vagy bárhogy is hívassanak ezek, a közösség javára foglalják le.

Utoljára: ha a vezetők, királybírók és albírók, Udvarhelyszék többi hivatalnokai és alhivatalnokai vagy más rendű és állapotú ember jelen előjogokkal ellentétben bármilyen hozzájárulásra, gyűjtésre, vagy a hadviselésbe való belépésre, sorozásra kényszeríteni merné a lakosokat, emiatt pedig személyükben vagy javaikban zavarni és megkárosítani törekednék, a lakosoknak jogukban álljon előjogaikat és szabadságukat, mindenfajta javaikat az őket háborgatókkal, erőszakos kártevőkkel szemben megvédeni és emiatt semmilyen büntetésben vagy bírságban ne legyen részük. Ha pedig kiderülne, hogy jogosan védték magukat, védekezésük miatt semmiféle bírságban ne részesüljenek. Egyébiránt, ha ilyen peres ügyeikben valaki méltánytalanul és nem egybehangzóan ítélné, az ügyet nem máshogy, mint Fehérvári székhelyünkön, intézőjének jelenlétében kelljen megtárgyalni.⁴⁵

Habár a lakosság döntő többsége ezen oklevél által kiváltságokat szerzett ez, a későbbi összeírások tanúsága szerint nem terjedtek ki az összes zetelakira, illetve a jobbágyságot a fejedelmek továbbra is igyekeztek hadi szolgálatra visszaszerezni. Így az 1627-es összeírásban 24 hadköteles zetelaki családfő szerepel, melyek közül 5 frissen visszaszerzett (recuperati post conventum).⁴⁶ Az összeírás végén megjegyzik, hogy ezen *egynéhány lófőn és darabonton kívül* 67 privilégiumos és 4 zsellér család is él a faluban,⁴⁷ Az 1635. november 18-án összeírt udvarhelyszéki hadköteles székelyek jegyzékében Zetelakáról 10 régi lófő (primipili veterani), 3 özvegy (viduae), 2 régi gyalog puskás (pedites pixidarii veterani), 5 hadi szolgálatra visszaállított gyalogos (recuperati), 5 új lófő (recentes primipili) és 3 új gyalogpuskás (recentes pixidarii), vagyis összesen 28 hadköteles családfő mellett 68-an zsoldcsinálással szolgálták a fejedelmi udvart (*sendely summa adók*).⁴⁸

II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) a lengyel trón megszerzése reményében 1657-ben Lengyelországra tört, de a kezdeti siker után sorra szenvedte el a vereségeket, míg végül serege tatár fogságba került. A hadjáraton résztvevő zetelakiak közül ketten, egy Sándor és egy István keresztnévű személy veszték oda, akik a visszavonuló

⁴⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL), B2, 1701, 55. Ezen iratcsomóban található két transsumptum, az egyiket Bíró András zetelaki királybíró kérésére Donáth György Miklósvárszék alkirálybíró és Baksi László ugyanezen szék jogi írnoka állította ki 1700. június 15-én, a másik pedig Adorján János zetelaki pap kérésére készült. Ugyanakkor tartalmazza a kiváltságlevél I. Lipót féle megerősítését is.

⁴⁶ Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1575–1627. Új sorozat IV*, Kolozsvár, 1997, 774.

⁴⁷ U.o., 804.

⁴⁸ Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1635. Új sorozat V*, Kolozsvár, 1999, 347.

erdélyi katonaság Moldvában történt lemészárlásokkor estek el,⁴⁹ ugyanakkor többen is fogságba kerültek. Mivel Rákóczi a hadjáratot a Porta engedélye nélkül indította, ezért félreállították, a fejedelem ellenszegülése következtében török és tatár seregek törtek Erdélybe. Az 1659. november 22-i zajkányi csatában Zetelakáról két férfi maradt halva a csatamezőn.⁵⁰ Ezen vészterhes idők 1657–1661 közti veszteségeiről (elesettekről és rabságban lévőkről) készült udvarhelyszéki összeírásban a több mint ezer ember közül 12 zetelaki lakos volt.⁵¹

Az 1679-ben összeírt udvarhelyszéki nemesek, lófők és gyalogpuskások listáján 18,⁵² míg az 1692. évi hasonló listán 21 zetelaki családfő neve szerepel.⁵³ A fentiek alapján megállapítható, hogy a zetelaki hadkötelesek létszáma a kiváltságlevél megszerzése utáni 70 évben nem sokat változott, 18–28 fő között mozgott.

1.3. A reformáció és az ezt követő egyházi élet

A XVI. század közepétől a reformáció rohamosan meghódította Erdélyt és ezen belül Székelyföldet is. Az erdélyi katolikus egyháznak 1556 és 1716 között gyakorlatilag nem volt püspöke, területe a Szentszék számára csupán missziós vikáriátus lett, s ez jelentősen befolyásolta az egyházmegye életének alakulását,⁵⁴ mely túlélését bizonyos szerzetesrendek (jezsuiták, ferencesek) tevékenységének és egyes tömbkatolikus székelyföldi falvak kitartásának köszönhette.

Noha nem volt erőszakmentes, a nyugat-európaihoz képest a reformáció folyamata Erdélyben sokkal békésebben zajlott. Talán ennek is köszönhető, hogy egy nagyon heterogén vallási kép alakult ki az alapterületét tekintve kis, etnikailag homogén térségben, a kora újkori Székelyföldön. Erdélyben itt maradt meg a legnagyobb számú katolikus, de elterjedt volt a református és az unitárius felekezet is. A trienti zsinaton (1545–1563) megújult katolikus egyház mindenütt felvette a harcot a reformációval, és ebben egyik legfőbb támaszai a

⁴⁹ Seres István: *Udvarhelyszék katonai veszteségei 1657–1661 között*. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. évf., 1 sz. Budapest, 2018, 904.

⁵⁰ U.o. 905.

⁵¹ Kovács Peter rabságra marat előrközeget felesege birja, Boros Ferenczet előcze birja, Vikarius (!) Istvánét leánya birja, [...] és Boldisaret az attja birja, [...] Sándoret az attya és Simo István bírják, [...] Peteret adossagban foglaltak el, [...] úczy (?) Vas Kapuhoz marat, [...] Boldisar Moldvában, [...] Sándor Lengjelországba, [...] Peter Vass Kapuhoz, [Vita]rius (?) Istvan Moldovaban, [...] Istvan Lengjelországban az [...] ja birja jóságát. U.o., 913.

⁵² Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1654-1680. Pótlások a II. és IV-VI kötetekhez. Új sorozat VII.* Kolozsvár, 2004, 277-298.

⁵³ Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1680-1692. Új sorozat VIII.* Kolozsvár, 2006, 326.

⁵⁴ Marton József – Jakabffy Tamás: *Az erdélyi katolicizmus századai*. Kolozsvár, 2007, 15–17.

szereztesrendek, Magyarországon és Erdélyben különösen a jezsuiták, a ferencesek és a piaristák voltak. A jezsuiták a hittérítés mellett iskoláik útján az ifjúság megnyerésével igyekeztek visszahódítani az egyház elvesztett pozícióját. Székelyudvarhelyen a legszínesebb felekezeti képet mutató szék székhelyén is jezsuita központ jött létre. Két és fél év alatt elfoglalták a templomokat, és 1593-ban iskolát nyitottak száz diákkal, Vásárhelyi Gergely jezsuita szerzetes irányításával.⁵⁵ Úgyszintén erős támasza volt a katolikusoknak a XV. század óta a csíksomlyói obszerváns ferences kolostor is; alapításától kezdve a könyvtárával és a könyvkötő műhelyével, majd az 1660-as évektől a gimnáziumával, nyomdájával és a XVIII. században a misztériumjátékaival.⁵⁶ A XVI–XVII. századot nagy paphiány is jellemezte, ennek pótlására a tanító, prédikáló szerzetesek és világi papok mellett világi férfiakat is meghívtak lelkipásztori szolgálatra, akik a nekik adott „működési engedélyről” (licentia) a licenciátus nevet kapták. Ők olyan vallási feladatokat láttak el, melyekhez nem volt szükséges a papi rend szentségének felvétele (keresztelés, esketés, hitoktatás, evangéliumok felolvasása, adventi, nagyböjti ájtatosságok vezetése, buzdítás a szentségek vételére és temetés).⁵⁷

A XVI. század végére Zetelaka lakossága is református felekezetű lett, de a XVII. század közepére már ismét katolikus többségűvé vált. Ezt többek közt egy 1651. szeptember 18-án kelt tanúvallomásból tudjuk: *Oroszhegyi Péter papnak néhainak meghagyatott özvegye Simofi Márta asszony, nemes személy, annorum 60. jurata, fassa. Az én szegény uram sokáig lakék Szetelakán papságon, de misét nem mondott, az mit másoktól is hallottam ezelőtt való időben is ezelőtt 60. esztendővel nem tartottak Szetelakán misemondó papot, hanem most tartanak, nem is engedték meg, hogy olyant tartsanak.*⁵⁸ Ez az Oroszhegyi Péter 1610-ben Oroszhegyről jobb állás reményében átjött Zetelakára Baczoni András református pap helyére, aki a tanúvallomás szerint kb. 1591-től lehetett lelkésze a falunak, és akiből 1610-ben

⁵⁵ Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16-17. században*. Budapest, 2009, 196.

⁵⁶ Erről bővebben lásd: Medgyesy S. Norbert: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*. Piliscsaba–Budapest, 2009, 37–54.; Muckenhaupt Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*. Budapest–Kolozsvár, 1999, 37–49.; Muckenhaupt Erzsébet (szerk.): *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely. Kiállítási katalógus*. Csíkszereda, 2007, 9–14.; Domokos Pál Péter (szerk.): „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum*. Petrás Incze János: *Tudósítások*. Budapest, 1979, 5–56.

⁵⁷ Sávai János: *Missziók, mesterek, licenciátusok*. Szeged, 1997, 90–92.

⁵⁸ Mihály Tibor: *Oroszhegy jelesei II. Az egyházközség szolgálatában: papok, licenciátusok, megyebírók, kántortanítók, és harangozó-sekrestyések*. Oroszhegy, 2011, 24., ill. Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok, I. kötet*, Kolozsvár, 1860, 316–317.

székelyudvarhelyi esperes lett.⁵⁹ A zetelaki egyháztanács felkérésére elfoglalta állását, de csak azzal a feltétellel szolgáltathatta ki a szentségeket, hogy tartózkodik a misézéstől, magyarul prédikál és magyarul énekel. 1635-ben visszatért Oroszhegyre, utána egy Szentgyörgyi Dávid nevezetű lelkipásztort fogadott a falu, de ez olyan rosszul felelt meg hivatásának, hogy hívei elűzték, és visszatértek a katolikus hitre.⁶⁰ Ennek emlékét őrzi az a hagyomány, hogy a székelyudvarhelyi úrnapi búcsús körmenetet a zetelaki kereszthalja vezeti. Ezt a kiváltságot a jezsuitáktól kapták, mivel hűségesekek voltak katolikus hitűkhöz, illetve az oltáriszentség tiszteletéhez.

A református időszakában nem tért át a település minden lakója az új hitre. Bethlen Gábor 1619. május 12-én kelt, Udvarhelyszék fő- és alkapitányaihoz, királybíróihoz intézett leveléből tudjuk, hogy ekkor Zetelakán katolikus hiten lévők is élnek,⁶¹ az 1630-as évek elején pedig egy Demeter nevű licenciátus szolgált itt, aki Fenyédet és Keményfalvát is ellátta.⁶²

1634-ben Itáliából érkezett a felső-magyarországi ferences misszióba Francesco Leone da Modica konventuális ferences szerzetes. Magyarul nem tudott, ezért latinul prédikált, hitvitázott, gyóntatott. A következő évben már Váradon térített, ahonnan Székelyföldre is eljutott.⁶³ Az 1638-ban kelt jelentése szerint Zetelaka már egyike volt az udvarhelyi főesperesség katolikus parókiáinak, élén egy Benedek nevezetű licenciátus állt. A parókiának ekkor Fenyéd és Keményfalva is filiája volt.⁶⁴ (Fenyéd 1736-tól Márafalvával közösen fog önálló egyházközséget alkotni,⁶⁵ Keményfalva 1894-ben függetlenedett Zetelakától⁶⁶). Közel

⁵⁹ Zayzon Ferenc: *A székelyudvarhelyi evang. reform. egyházközség története megalakulásától 1780-ig*. Székelyudvarhely, 1893, 20. ill. Sipos Gábor: *Reformata Transylvanica. Tanulmányok az erdélyi református egyház 16. – 18. századi történetéhez*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2012, 47.

⁶⁰ Szigeti Gyula Mihály: *Nemes Udvarhelyszék statisztikai leírása*. In: *Nemzeti Társalkodó*, 10. szám, 1831. március 5, 74.

⁶¹ *Udvarhely városában lakó és Felsősiménfalva, Bethlenfalva, Szent-Imrefalva, Gyárosfalva, Kápolnás- és Nagyláhfalva, Lövéte, Zetelaka, Oroszhegy és több kisebb s nagyobb községek lakói, hol az egész falu a rom. kath. valláson vannak, panaszojják, hogy az Udvarhelyszéki tisztek a vallásos körmeneteket, rom. kath. vallásu tanító plébánosok, imádkoztatók tartását, ósatyáiktól örökölt hitvallásuk szertartásait gyakorolni megtiltották. ... Kérlik őt, hogy a fejedelem venné őket oltalma alá, mert inkább a többi atyjokfiai példáját követvén, a havasalföldi vajda oltalma alá menekülnek, de ósatyáiktól örökölt hitvallásukat nem cserélik el az új hittel*. Boldizsár Dénes: *A székelyudvarhelyi és székelyföldi ősi szokásos vallásos határkerülés eredete, rövid története és imakönyve*. Székelyudvarhely, 1924, 16–18., ill. Mihály Tibor: *Oroszhegy jelesei III. Az oktatás szolgálatában: Magyar Ferenc kántortanító*. Oroszhegy, 2013, 10.

⁶² *Szetelaka sine parochia, habetque laicum licentiatum nomine Demetrium, habet duas filiales, Fenjed, Kemenj falua*. Sávai, i.m. 155.

⁶³ Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a királyságban és Erdélyben a 17-18. században*. Budapest-Róma, 2005, 70. ill. Tóth István György: *Az első katolikus népszámlálás*. In: *Történeti Szemle*, 40. évf, 1-2 sz. 1998, 409.

⁶⁴ Mihály János: *Néhány udvarhelyszéki plébánia harangjáról. II.* In: *Areopolis*, Székelyudvarhely, 2008, 19.

⁶⁵ GyFLSZGyl, 712/f, 2, d kötet, Canonica visitatio 1824 (a továbbiakban Can.vis. 1824), 2.

⁶⁶ GyFLSZGyl, 670/b, 1.

két évtizeddel később, 1657-ben 500 hívővel jegyzik fel egy szintén Rómába küldött jelentésben. Damokos Kázmér 1668-ban *Zotlaka* néven említi 1300 hívővel, 1670-ben pedig már *Zetelaka* néven terjeszti fel Rómába jelentését, amikor a települést 1131 lélekszámmal jelöli, plébánosa Lakatos István.⁶⁷ Veszely Károly (1820–1896) gyulafehérvári gimnáziumigazgató és szentszéki jegyző kutatásaiból tudjuk, hogy Mocsonoki Pál – aki kerületi főesperes és vikáriushelyettes is volt – 1690 körül Zetelakán szolgált, őt Adorján János követte.⁶⁸ Az udvarhelyi főesperesség területén, Szebelébi Bertalan erdélyi vikárius idején, 1683–1702 között felvett egyházlátogatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint ebben az időszakban egy Csíki Gergely nevű, tanítói és jegyzői tisztségeket is ellátó licenciátus segítette a zetelaki plébánosok munkáját.⁶⁹

Az ezt követő közel kétszáz év alatt, a XIX. század végéig 16 katolikus pap szolgált a faluban. Ezen személyek működési ideje az 1705-ben, Gergelyffi Ferenc plébános idején elkezdett és folyamatosan vezetett anyakönyvekből nyomon követhető:⁷⁰

- Gergelyffi Ferenc	főesperes-plébános	1705 körül–1719
- Vass János	plébános	1719–1721
- Kari Miklós	plébános	1721–1727
- Mihályfi János	főesperes-plébános ⁷¹	1727–1744
- Bálintffi János	plébános	1744–1759
- Biró Pál	plébános	1760–1778
- Székely Pál	plébános	1778–1783
- Lukács György	kanonok, főesperes-plébános ⁷²	1783–1793
- Szeles János	lelkész	1793–1794
- Bodor János	lelkész	1794–1796
- Szeles János	esperes-plébános ⁷³	1796–1835
- P. Fazakas Pál ferencrendi szerzetes	kisegítő helyettes	1835
- P. Szász Imre ferencrendi szerzetes	kisegítő helyettes	1835

⁶⁷ Bernád Rita–Barabás Kisanna: *Plébániai Levéltárak II. A Marosvásárhelyi és a Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltárak repertórium*. Budapest – Gyulafehérvár, 2015, 246.

⁶⁸ Veszely i.m. 369.

⁶⁹ Sávai i.m. 163.

⁷⁰ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Harghita (Románia Nemzeti Levéltárainak Hargita megyei fiókja, a továbbiakban RNLH), fond 47, lelt. sz. 737–749.

⁷¹ Veszely kimutatásából tudjuk, hogy Mocsonoki Pál 1690–1701 között, Adorján János 1707-ben, Gergelyffi Ferenc 1711–1719 között és Mihályfi János 1731–1746 között udvarhelyi főesperesek voltak. Veszely i.m. 369.

⁷² *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis m. principatus Transilvaniae MDCCCLXXXVIII*, Albae Carolinae, 3, 15.

⁷³ *Catalogus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis MDCCCXXIX*, Claudiopoli, 153.

- Szabó Péter	plébános	1835–1853
- Benedek Péter	plébános	1853–1862
- Andrásy József	főesperes-plébános	1862–1894

Lakatos István idejében, 1670. év telén épült a Szent Kereszt megtalálására felszentelt templom nagy oltára.⁷⁴ Róla érdemes még megjegyezni, hogy 1645-ben az erdélyi püspöki helytartó mellett szentszéki bíró volt, Zetelakán töltött szolgálati évei után pedig 1674-től haláláig csíkkozmási plébánosként, csíki főesperesként működött. Latin nyelvű tájleírást készített szülővárosáról, Székelyudvarhelyről. 1706-ban bekövetkezett halála előtt székelyudvarhelyi házait és jószágait a ferencrendieknek adományozta,⁷⁵ ezen helyekre hamarosan templom és kolostor is épült.

Gergelyffi Ferenc, aki pápai alapítványban tanult az olmtüzi papneveldeben és 1717-től udvarhelyi kerületi főesperes lett, 1705-ben helyreállíttatta a plébániát,⁷⁶ mert *az előző időkben a kálvinista hitfelekezet prédikátorai hatalmaskodtak itt.*⁷⁷ Ő Zetelakán halt meg az 1719. évi nagy pestisjárványban, június 28-án.⁷⁸

Mihályfi János főesperes-plébános idején, 1728-ban Zetelakán alapították Udvarhelyszék első ismert rózsafüzér társulatát,⁷⁹ 1736-ban pedig a hívek fából, zsindelytetővel építették fel a papilakot, mely 4 szobából (2 papi- és 2 cselédszoba), kemencéből és konyhából állt. Ugyanebben az évben a Fenyéd filiát átcsatolták Máréfalvához.⁸⁰

1755-ben, Bálintfi János plébános hivatali idejében befejezik a harmadik kőtemplom átépítést (az első valószínű 1615-ben, a második 1666-ban volt), melyet 1783-ban gróf Batthyány Ignác (1741–1798) püspök fog majd felszentelni.⁸¹

1760. május 18-án Biró Pál plébános, kerületi jegyző veszi át a plébániát Bálintfi Jánostól. A következő évben újabb pestisjárvány tizedeli a lakosságot, ebből az időből származik az a mondás, hogy *„Felkeltetek-e? Fel, hála az Istennek!”*⁸² 1764-ben felállítják az új oltárokat, Szent Kereszt megtalálása (ünnepe: május 3.), Boldogságos Szűz Mária Rózsafüzér Királynője (ünnepe: október 7.) és Xavéri Szt. Ferenc (ünnepe: december 3.)

⁷⁴ GyFLSzGyl, 712/f, 2, d kötet, Canonica visitatio 1831 (a továbbiakban Can.vis. 1831), 10.

⁷⁵ Jakolovszky Dénes: *Székelyudvarhely legrégibb leírása*, írta Lakatos István. Kolozsvár, 1942, 5.

⁷⁶ Can.vis. 1831, 11.

⁷⁷ *Historia Domus Zetelaka*, 1.

⁷⁸ Sávai i.m. 177, ill. Veszely i.m. 369.

⁷⁹ A Rózsafüzér Társulat történetét egy későbbi alfejezetben részletesebben tárgyaljuk.

⁸⁰ Can.vis. 1824, 2.

⁸¹ Can.vis. 1831, 4.

⁸² *Historia Domus Zetelaka*, 2.

tiszteletére szentelve, Bándi Ferenc királyi tanácsos és táblabíró költségén.⁸³ A templomnak ekkor már hét regiszteres orgonája volt.⁸⁴

A Málon lévő régi kőkápolnát 1772-ben Bándi Andrásné Szeredai Veronika⁸⁵ renováltatta, oltárral, paramentumokkal (liturgikus felszerelések, eszközök és ruhák) és egy kis harangocskával látta el, *Kisasszony napján tartják abban évenként a búcsúünnepélyt*.⁸⁶ Egy 2021. december 8-án, Pressler-furóval végzett dendro-kronológiai és növedéktani mintavétel megállapította, hogy a kápolna előtt álló tölgyfa kb. 250 éves, eszerint valószínűleg a renoválással egyidőben ültethették.⁸⁷ 1780-ban épült, a plébánia népe költségén a harangozói lakás, melyet úgy építettek meg, hogy a belső része iskola legyen.⁸⁸ 1783. július 14-én gróf Batthyány Ignác püspök egyházlátogatást tartott.

A XVIII. század második felében készült úrbéri összeírások viszonylag pontos képet adnak a lakosság létszámáról, annak vagyoni állapotáról és az esetleges urukhoz fűződő viszonyukról. Az 1777-ben Zetelaka privilegizált községben készült conscriptio alkalmával 290 libertinust,⁸⁹ 26 jobbágyot, 17 zsellért, 1 vagust⁹⁰ és 5 cigányt talál a szántók és kaszálók hozamára kíváncsi hatalom.⁹¹

Az első, hosszabb ideig szolgáló plébánosa a településnek a Székelyudvarhelyen született Szeles János 33 évesen, 1796. augusztus 1-én vette át hivatalát. Ő Kolozsváron filozófiát tanult, majd a teológiát Gyulafehérváron, Kolozsváron és Pesten végezte el.⁹² Az ő idejében, 1807–1822 között a zetelaki származású Szőcs József kolozsvári prokurátor több ízben is adományokat küldött a templomnak: összesen 8 darab mozsárágyút, 12 darab fali gyertyatartót, 5 darab *igen szép széket* és Pázmány Péter több Nagyszombaton nyomtatott könyvét.⁹³ Két Canonica Visitationis is megélt, 1823. május 9-én báró Szepesy Ignác (1780–1838) és 1831. május 8-án csíktusnádi Kovács Miklós (1769–1852) püspök készített jegyzőkönyvet. 1831-ben a kántor máréfalvi Papp Mihály, ekkor alapították a zetelaki Szent

⁸³ GyFLSZGyl, 712/f, 4, 1 cs. Bándi Ferenc édesapja Bándi István zetelaki királybíró volt. Can. vis. 1760, 96.

⁸⁴ Can.vis. 1824, 6–7.

⁸⁵ Bándi András szintén Bándi István királybíró fia volt.

⁸⁶ GyFLSZGyl, 712/f, 4, 1 cs. ill. *Historia Domus Zetelaka*, 2.

⁸⁷ A zetelaki Dr. P. Boros Fortunát Elméleti Középiskola erdészeti szakos X. osztályának mérése, Szilágyi Ferenc szaktanár vezetésével.

⁸⁸ Can.vis. 1824, 9. 1791-ben ettől az iskolaépülettől elválasztottak egy szobát, mely 1835-től a káplán szobájaként funkcionált.

⁸⁹ libertinus: szabad.

⁹⁰ vagus: kóborló. Általában a lakóház nélküli koldusokat, vándorcigányokat sorolták ebbe a kategóriába.

⁹¹ Vofkori Mária: *Társadalmi és gazdasági változások az udvarhelyszéki Havasalján a 17–18. században*. Kolozsvár, 1999, 28.

⁹² GyFLSZGyl, 712/f, 4, 1 cs.

⁹³ GyFLSZGyl, 712/e, 1, 1 kötet.

Kereszt templom iskolai- és szegényalapját. Ugyanez év május 21-én Kovács Miklós püspök elrendelte, hogy az iskolázásra nagyobb gondot fordítsanak, ezért 1835-re iskolaház épült fából. Szeles János 1835. április 12-én, 73-ik életévében halt meg,⁹⁴ az akkori templom déli oldalánál, a szentély körül temették el.⁹⁵ Betegeskedése utolsó napjaiban és közvetlen halála után, 1835. április 1. és augusztus 1. között, mint kisegítők működtek P. Fazakas Pál és P. Szász Imre ferences szerzetesrendi papok. 1835-től működik káplán is a plébános mellett az egyházközségben. Szeles János plébános hagyatékából, 1852–1856 közötti években kibővítették a templomot.

Szabó Péter plébános Zetelakán született 1795. február 12-én⁹⁶ és 1822. szeptember 17-én szentelték pappá.⁹⁷ Rövid remetei és köszvényesi plébánosi munka után 1835. augusztus 1-je és 1853. május 10-e között zetelaki plébános volt, innen Kiskapusra került át. Zetelakán halt meg 1865. november 18-án, a kápolna kerítésén belül van eltemetve.⁹⁸ Zetelaki plébánoskodása idején, 1838-ban épült a község költségén tűzmentes anyagból zsindely födéllel egy új papi lak, melyet 1911-ben bontottak le. Előkészületeket tett egy új templom építésére is,⁹⁹ de végül csak a meglévő kibővítése és alapos kijavítása történt meg.¹⁰⁰ 1840. október 6-án szokatlan dolog rázta meg a falut: Dávid Lázár cigány ellopta a templomból a cibóriumot és a monstranciát.¹⁰¹

Benedek Péter plébános 1853. május 12-én foglalta el hivatalát. Négy év alatt befejezte a megkezdett templombővítési munkálatokat, melyet 1860. május 23-án Haynald Lajos (1816–1891) erdélyi püspök szentelt fel.¹⁰² 1862. augusztus 6-án 43 évesen hirtelen elhalálozott,¹⁰³ Zetelakán a kápolna kerítésén belül helyezték örök nyugalomra.

Benedek helyébe hamarosan, már augusztus 19-én kinevezik az 1823. július 18-án Kászónjakabfalván született Andrásy Józsefet, aki előtte Marosvásárhelyen a gimnázium és fiúnevelde igazgatójaként működött. Andrásy Csíksomlyón végezte a középiskolát, utána egy évig bölcsészetet tanult Kolozsváron, majd a gyulafehérvári papneveldeben folytatta tanulmányait. 1847. május 27-én szentelték pappá. 1861-ig Brassóban szolgált segédpapként

⁹⁴ RNLH, fond 47, lelt. sz. 739, 205.

⁹⁵ GyFLSzGyl, 712/f, 4, 1 cs.

⁹⁶ RNLH, fond 47, lelt. sz. 738, 96.

⁹⁷ *Shematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis MDCCCXLVI*, Claudiopoli, 200.

⁹⁸ GyFLSzGyl, 712/f, 4, 1 cs.

⁹⁹ GyFLSzGyl, 712/b, 1. 2 cs, 19.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Can.vis. 1824, 9.

¹⁰² GyFLSzGyl, 712/b, 1. 2090/1860 sz. szentelési okmány

¹⁰³ RNLH, fond 47, lelt. sz. 738, 339.

és középtanodai tanárként, innen került a marosvásárhelyi intézet élére.¹⁰⁴ Mint dinamikus, aktív papot hamarosan, 1870. október 19-én udvarhelyi kerületi alesperessé nevezték ki.¹⁰⁵ Hosszú, 32 évnyi zetelaki plébánosi tevékenysége maradandó nyomot hagyott az egyházközség életében. Ő kezdte el 1870-ben vezetni az egyházközség *historia domusát*, betekintést nyújtva a falu életébe. Közel száz oldalban jegyezte fel Zetelakán való tartózkodásának főbb eseményeit. Ugyancsak ő szervezte ujja és állította fel Fogarassy Mihály (1800–1882) püspök rendelete alapján¹⁰⁶ a 13 tagú egyháztanácsot.¹⁰⁷ Megújította, bővítette, új építményekkel gyarapította, felszerelésekkel látta el az egyház gondozásában lévő épületeket. Legfontosabb megvalósításai közül megemlítendő, hogy 1868-ban fa rácsozattal ellátott kőkerítést építtetett a templom köré, a következő évben pedig újra cserepezték a templomot és kijavították a torony bádorfödélét. 1870-ben a templom északi oldalán bádorfödéllel ellátott előcsarnok építtetett, 1874-ben pedig kijavíttatta a temető melletti 3 tantermes iskolát és tanítói lakot. Még ebben az évben elkezdődött és két év alatt el is készült az öt tantermes nagy néptanoda épülete. 1883-ban egy új, impozáns csillárt vásárolt a templomnak. 1886-ban új oltárt állítottak a kápolnában, ugyanebben az évben megszervezte az Élő Rózsafüzér társulatot, majd a következő évben (1887) sor kerül a kápolna kijavítására is. Ezt követi egy új templomi orgona (1888-ban) és egy 22 kilós iskolai harang (1889) beszerzése.¹⁰⁸ Ezen megvalósítások közül mindenképp ki kell emelnünk a két legszükségesebb, leghasznosabb, leglátványosabb és egyben legköltségesebbet: a tűzmentes anyagból (kő, téglá, cserép) épült új iskolaépületet és az új orgonát. (Az 1888-ban vásárolt orgonáról a következőkben még szót ejtünk.)

A plébános érdemeit elismerve, 1886. június 5-én Lönhárt Ferenc (1819–1897) püspök főesperessé nevezte ki. Ekkor a bérnakörúton tartózkodó püspök másnap 540 zetelaki fiataalt részesített a bérmlás szentségében.¹⁰⁹

1894. március 11-én este, háromnegyed kilenckor, hosszas betegség után életének 74-ik, áldozópapságának 47-ik évében meghalt Andrásy József főesperes-plébános. Földi maradványai a temető alsó részének az útfelőli oldalán pihennek. A plébánia ideiglenes

¹⁰⁴ GyFLSZGyl, 712/b, 1, 3 cs.

¹⁰⁵ *Historia Domus Zetelaka*, 6.

¹⁰⁶ 2200/1869. számú püspöki körlevél. GyFLSZGyl, 712/f, 3, d. kötet.

¹⁰⁷ Az 1869. augusztus 22-én tartott megyegyűlésen megválasztott egyháztanács tagjai: Andrásy József plébános (aki egyben az egyháztanács elnöke), Szabó Gergely zetelaki királybíró, Miklósy János községi jegyző, Sebestyén Mózes adószedő, Boros István, Szabó Pál István, Ferenczi László, Nagy Ferenc, Miklós Gergely, Márton József Ferenc, Márton Ferenc, Biró Imre Ferenc, György Mózes. Póttag Bíró Ferenc János.

¹⁰⁸ *Historia Domus Zetelaka*, 74.

¹⁰⁹ Uo. 95–96.

adminisztrálását az 1893. szeptember 6-án kihelyezett, gyergyótekerőpataki, Kovács János káplán vette át, a papválasztás megtartását pedig, az egyháztanács kérésére, Lönhárt püspök április 25-re rendelte el.

Mai szemmel nézve furcsának tűnik a község papválasztói joga. Ez a jog, egyes feltételezések szerint az erdélyi egyházmegye székelyföldi kerületében már a helyi egyházközségek megalapításától kezdődően létezett, és azon települések gyakorolhatták, ahol a politikai község a plébánia patrónusa volt, vagyis gondoskodott a templom fenntartásával járó költségekről.¹¹⁰ Erdélyben ekkor egy sajátos egyházi autonómia is működött, a katolikus világegyházban példanélküli Erdélyi Római Katolikus Státus. Ez az Erdélyi Római Katolikus Egyházmegyének (ma Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegye) az újkor elején a reformáció terjedésével előidézett történelmi változások hatására kialakult autonóm intézménye volt, melynek keretében az egyházmegye klérusai és laikusai közösen hoztak jelentős egyházkormányzati döntéseket és adminisztrálták a felekezeti oktatást, valamint az egyházmegyei vagyon egyrészét.¹¹¹ A Státus, amint a későbbiekben látni fogjuk, a zetelaki plébániának is többször segítséget nyújtott a tanítók juttatásainak kifizetésére, valamint az új templom terveinek véglegesítésében.

Fogarasy Mihály püspök a már említett 2200/1869. számú, az egyházközségi tanácsok felállításáról és működéséről kiadott körlevelében a lelkész és a kántortanító megválasztását – a kegyúri kötelezettségeiket teljesítő egyházközségek esetében – az egyházközségi közgyűlés hatáskörébe tartozónak mondta. A kegyúr viszont csupán csak jelölhette a papot, annak kinevezése az egyházmegyei főhatóság (püspök) joga volt.¹¹² Zetelaka esetében a plébániának a politikai községet is jelentő egyházközség volt a patrónusa,¹¹³ ami az egyházi célú építkezések segítését és a felekezeti iskola fenntartási költségeinek (iskolaépületek, tanítók fizetése, stb.) fedezését jelentette. Hogy ezen kötelezettségekből fakadó papválasztói jogát 1894 előtt gyakorolta-e a település, arról nincs tudomásunk, de azt viszont tudjuk, hogy a

¹¹⁰ Az 1983. évben megjelent *Egyházi Törvénykönyvnek* az egyház megújítására irányuló intézkedései jelenleg ezt a jogot hatályon kívül helyezték. Holló László: *Az egyházközségek papválasztói joga az erdélyi egyházmegyében*. In: *Ezeréves múltunk. Tanulmányok az erdélyi egyházmegye történelméből*. Budapest–Kolozsvár, 2009. 93.

¹¹¹ Holló László: *Az erdélyi katolikus autonómia: az Erdélyi Római Katolikus Státus*. In: Fodor György, Török József, Tusor Péter (szerk.): *Felekezetek az Igazság szolgálatában. Történelem–Teológia–Önazonosság (1500–2000)*. Studia Theologica Budapestiensia 34. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának sorozata, Budapest, 2009, 74–75.

¹¹² *Historia Domus Zetelaka*, 111.

¹¹³ Ennek első fellelt említése az 1829-es sematizmusban olvasható. *Shematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis MDCCCXXIX*, 166.

XIX. század második felében kántort többször is a még napjainkban is érvényben lévő kántorválasztói jog gyakorlásával nevezték ki.¹¹⁴

Az 1894. április 25-re meghirdetett választásra 14 jelentkező adta be pályázatát, köztük a plébánia ideiglenes vezetésével megbízott Kovács János káplán és Sebestyén Mózes kolozsvári segédlelkész, aki káplánként szintén tevékenykedett már Zetelakán 1881–1886 között. A választás lebonyolításának elnökletével a püspök Jung Cseke Lajos kerületi főesperest bízta meg. Az ő jelentéséből tudjuk, hogy a legtöbb szavazatot, 182-t Kovács János kapta, 168 szavazattal második lett Sebestyén Mózes, míg a harmadik kijelölt Miklós István hodosi lelkész lett (159 szavazat). A püspök úgy ítélte meg, hogy egy Zetelaka méretű plébánia vezetéséhez túlságosan is tapasztalatlan a fiatal, alig 29 éves Kovács János káplán, ezért 1894. május 15-én a második helyen végzett Sebestyén Mózeszt nevezte ki plébánosnak.¹¹⁵ Mielőtt azonban rátérnénk Sebestyén Mózes munkásságának és azon belül is fő művének, a templomépítésnek a bemutatására, vizsgáljuk meg azt az egyházi hajlékot – a zetelaki régi templomot –, melynek adminisztrálását elvállalta.

1.4. Régi templomok

Azt, hogy mikor és hol épült a település első temploma, ugyanúgy nem tudjuk, mint az egyházközség alapítási idejét. Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a plébániát Szent László korában alapíthatták, akkor szinte biztosra állíthatjuk, hogy az alapítással nagyjából egy időben – feltételezhetően fából – templomot is építettek. *A község lakói első templomukat még Cseleházán felépítették – Fogarassy Mihály püspök állítása szerint Szent László idejében – az Isten dicsőségére írta Ürmössy Árpád, a zetelaki iskola igazgatója a Székely Közélet 1937. június 13-i számában megjelent monografikus írásában.*¹¹⁶ Andrásy József plébános szerint *annyi hagyományszerűleg elfogadtatik, hogy 1092–1095 körül helyben rom.kath. egyházközség létezett, amint ezt az 1852-ben kiásott, háromszor újjáépített templom romjai s holmi falfestményekből kivehetni.*¹¹⁷ Valószínű, innen vehette az adatokat Bartos Mihály plébános is, amikor 1938-ban a régi templom helyét jelző kőkeresztre a következő feliratot

¹¹⁴ GyFLSzGyl, 712/f, 3, d. kötet.

¹¹⁵ Ferenczi Sándor: *Hatalmaskodók csapata tör életemre... Sebestyén Mózes zetelaki plébános emlékezete.* Budapest – Kolozsvár, 2018, 20–31.

¹¹⁶ *Székely Közélet*, XX. évf. 24 sz, 1937. június 13, 2. Azt, hogy honnan szerezte az adatokat Ürmössy ezen megállapításához, sajnos még nem sikerült pontosan fellelni. Az is lehetséges, hogy a Fogarassy püspök idején összeállított 1882. évi sematizmusból, mely a plébánia alapítását Szent László korára valószínűsíti.

¹¹⁷ *Historia Domus Zetelaka*, 2.

véselte fel: *Pro memoria hic aedificatarum ecclaeiarum 1092–1914*.¹¹⁸ Léstyán Ferenc (1913–2008) egyházi író, hivatkozás nélkül szintén azt állítja, *hogy az ősi templom a falu régi helyén állott, a Cselő nevű völgyben, a Küküllő mentén*.¹¹⁹ A Szent László-kori alapításra nincsenek korabeli írott forrásaink, ezért ez további bizonyítékok felleléséig megkérdőjelezhető, az első hiteles források a már említett 1333-as és 1334-es pápai tizedjegyzékben találhatóak,¹²⁰ az akkori templom pedig már a legnagyobb valószínűséggel a jelenlegihez közeli helyen állott.¹²¹

Az egyházlátogatás, a plébániák ellenőrzése (latinul: canonica visitatio) az egyházkormányzat legösibb eleme volt, az ezen alkalmakból készült jegyzőkönyvek értékes adatokat szolgáltatnak a plébániák történetéhez.¹²² A XVIII. század folyamán, 1711–1776 között 17 egyházlátogatási jegyzőkönyv készült Zetelakán. Ezek sajnos amilyen részletesen ismertetik a templom felszerelési tárgyait, miseruháit, ill. birtokait, annál szűkszavúbban írnak magáról a templom épületéről. Mindenik megemlíti, hogy a templom a Szent Kereszt tiszteletére van felszentelve, ill. azt, hogy a toronyban két harang van.¹²³ 1747-ben említés van arra nézve, hogy a templomnak különálló tornya van,¹²⁴ 1760-ban pedig az, hogy öt évvel előtte a templomot felújították.¹²⁵

Az első részletesebb leírások az 1824-ben és 1831-ben kiállított egyházlátogatási jegyzőkönyvekben olvashatóak. Itt azt jegyzi fel Szepeszy Ignác erdélyi püspök, hogy *ha hinni lehet az ősi szentély alapjából kiálló kőbe vésett feliratnak, a templomot 1615-ben építették*.¹²⁶ Bálintfi János plébános a szentély kivételével 1755-ben újjáépíttette a templomot, az ő feljegyzése szerint a renoválás előtt a templom falán a következő felirat volt olvasható: *a falakat, hová a tatárok döntötték, a hamuból 1666-ban kiemelték*.¹²⁷ Batthyány Ignác erdélyi

¹¹⁸ A felirat magyar fordítása: *Az itt épült templomok emlékére 1092–1914*. A végén az 1914. évszám a régi templom lebontásának évét jelöli.

¹¹⁹ Léstyán Ferenc: *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. I. kötet*. Kolozsvár, 1996, 297.

¹²⁰ Jákó Zsigmond i.m., 413.

¹²¹ GYFL-ÉL, I.1/a, 1914, 30/6677. A régi templomok fellelt maradványairól részletesebben olvashatunk *A régi templom lebontása* című alfejezetben.

¹²² A canonica visitatiók értelmezéséről, feldolgozásáról bővebben lásd Varga Imre: *A Canonica Visitatio értelmező szótára*. In: *Vigilia*, 43. évf., 3–4 sz., 1978. március–április, ill. Dóka Klára (szerk.): *Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához*. Budapest, 1991. és Gözsy Zoltán–Varga Szabolcs: *Visitatio canonica Dioecesis Quinqueeclensis 1738–1742. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a pécsi egyházmegyében (1738–1742)*. Pécs, 2009.

¹²³ GYFL-ÉL, I.4. Canonica visitationes, 1711–1776, 1–6 d. kötet.

¹²⁴ *Turnis separa ab Ecclesia*. GYFL-ÉL, I.4. Can.vis. 1747, 3 d., 6 k., 67.

¹²⁵ *Ante quinque annos in sanctuario quidem renovatam in corpore vero ac novi fudituo denuo edificatam*. GYFL-ÉL, I.4. Can.vis. 1760, 4 d., 8 k., 88.

¹²⁶ Can.vis. 1824, 6.

¹²⁷ *...si fidem meretur incisio sequens: 1615 N.G. quam lapis ex antiqui sanctuarii fundamento prominens ostentut, aecles sacra Zetelakaensis prima codem anno erecta fuit, verum ea lapsu temporis impiis tartarorum*

püspök pedig azt jegyzi fel 1783-ban, hogy *Itt találtuk a Szent Kereszt magtálálásának szilárd anyagból emelt templomát, melyet 1755-ben építettek és egykori papja megáldotta, mi magunk szenteltük fel az apostoli Szent Kereszt emlékére.*¹²⁸ A jegyzőkönyv az 1755. évet említi a templomépítés éveként, de valószínűbb, hogy ebben az évben fejezték be az építkezést, ugyanis 1914-ben, a templom bontásakor a falakban egy faragott követ találtak, rajta az építkezés megkezdésének valószínűsíthető dátumát: *AD 1723.*¹²⁹ Szinte biztosra állíthatjuk, hogy ennek a templomnak a tornya sem volt hozzáépítve a templomhajóhoz.¹³⁰ Belsőjéről és berendezéséről részletesen tudósít az 1831-es canonica visitatio: *A templom padlózata, mennyezete és egyéb részei jó állapotban vannak. Egy karzattal rendelkezik tartós anyagból készítve, a karzaton egy 7 regiszteres orgona található, továbbá van szószék, keresztelőkút jól befödve, a kereszteléshez való vizet a sekrestyében őrzik. Három oltára van a templomnak: a főoltár Szent Kereszt Megtálálására van szentelve, a másik kettőből az egyik a Boldogságos Szűz Mária, Rózsafüzér Királynőjének, a másik pedig Xavéri Szent Ferenc tiszteletére van szentelve. Mindhárom oltár tiszta és jó állapotú terítővel van takarva, fa lépcső vezet fel hozzájuk. Nem megállapítható azonban, hogy az oltárokat díszítő szentképeket valamely püspök megáldotta volna. Az oltárok mindegyikén egy feszület és két fából faragott gyertyatartó van. Az oltárok asztali része téglából készült, ezeket szövet takarja. Nem hordozhatók azonban, az oltár szentelése után odarögzítették. Az oltáron a kánon szövege kitéve, térdeplőpárnák is vannak, az oltárokat tiszta terítők borítják. A főoltárba van beépítve a tabernákulum, ezt állandóan zárva tartják, a kulcs a tabernákulum egyik mélyedésébe rejtve. A misekánon szövegét letakarva őrzik, a tabernákulumba nem tettek és nem is szokás mást tenni, csupán a cibóriumot és a monstranciát. Az örökmécsest nappal nem égetik. A keresztút képein kívül az újabb népi vallásosságot szolgáló szentképek találhatók a templom falain, ezek közül kitűnik a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásának kis szobra, melyet a keresztelőkút fölé helyeztek. Néhány címer is látható. Kézmosáshoz víz is van kitéve,*

manibus destructa, secunda erecta fuit anno 1666, utrumque confirmare videtur notatio D. Joannis Bálintfi parochi Zetelakaensis sequens: in antiqui hujus templi parietibus erat inscriptio haec: parietes e funeslis tartarorum cineribus renovati anno 1666, - tandem tertia aedificata fuit sub paracho Joannes Bálintfi anno 1755 excepto sanctuario. Can.vis. 1824, 6.

¹²⁸ Can.vis. 1831, 4.

¹²⁹ GyFLSZGyl, 712/e, 18, 3. cs.

¹³⁰ Ezen állításunkat a következőkre alapozzuk: 1851 és 1852-ben két templomjavítási tervrajz is készült, de egyik sem tüntet fel tornyot. A hajóhoz 1854–1857 között építenek hozzá egy új tornyot, de hogy előtte a régit lebontották volna, arra egyetlen forrásban sincs utalás. A régi és az új torony egy időbeni létezésre enged következtetni az is, hogy 1856 őszén Zsombori Mózes egyházigazgató 2 forint 21 krajcárt fizetett az embereknek fáradsági díjúl, mikor a toronyból a harangokat leeresztették és az új toronyba felhúzták. GyFLSZGyl, 712/e, 1, 1. kötet.

ezt tisztán tartják. A szenteltvíztartókat szükség szerint töltik újra. Szentek ereklyéi nincsenek a templomban, csupán azok, amelyeket az oltárokba helyeztek el azok fölszentelésekor.

*A szűk és sötét sekrestyében szekrények vannak a szent ruhák tárolására, de a vizestálat a törülközővel, amelyben a pap mise előtt és után kezet moshat, a térdeplőt, amelyre a mise előtti és utáni ima szövege is fel kell legyen téve, kivitték a sekrestyéből. Két gyóntatószék is van, ezekből az egyik zárva, de gyóntatóráccsal ellátva – ezt a templom szűke miatt a szentélyben, az evangélium oldalon helyezték el. A másik gyóntatószék nincs bezárva, de ebben is van gyóntatórács. Ez utóbbit a nehezen halló bűnbánó gyónók miatt a sekrestye bejáratának közelében őrzik.*¹³¹

Az 1824-es Canonica visitatio a toronyban három harangot említ, a jegyzőkönyv szerint a 7 mázsás nagyharang 1774-ből, a 6 mázsás közepes 1792-ből, míg a 60 fontos (30 kg) kisharang 1794-ből való.¹³² A harangok tömegét a püspöklátogatási jegyzőkönyv csak megsaccolta, a ma is meglévő közepes harangot csak 300–400 kilogramm körülire becsülik, a rajta található kronogramma, *sit gLoria In eXCeLsis DoMino IesV aeterni patris fíLio qVi reggIs VnIVersal*¹³³ római számként azonosítható betűit összeadva a harang öntési éveként pedig 1784-et kapjuk.

Ez a templom viszonylag hamar felújításra szorult, már 1790-ben Török Antal pallér (vállalkozó) megvizsgálta a tetőszerkezetét, és összeírta a szükséges gerendákat a javításhoz.¹³⁴ Kovács Miklós püspök az 1831-es látogatásakor szintén javasolta a templom felújítását, ennek hatására a már idős Szeles János plébános alapítványt tett, melyben minden ingó és ingatlan vagyonának ¼ -ét a templom javára hagyta.¹³⁵

Mielőtt tovább lépnénk a régi templomok bemutatásával, a félreértések elkerülése végett szükségesnek tartjuk elemezni a XVIII–XIX. századi jegyzőkönyvekben előforduló kifejezéseket. Erdélyben ugyanis ebben az időszakban a közigazgatási értelemben vett falusi települések megnevezése a *falu* volt, míg az egyházközségekre a *megye* megnevezést használták. Zetelaka esetében falu vezetése a *hűtösöknek*, vagy *magistrátusoknak* nevezett tanácsból állt élén a *királybíróval* és *falusbíróval*, míg a megyét a *megyebíráknak*, *egyházfiaknak*, vagy *megye hűtöseinek* is nevezett testület kormányozta a *főmegyebíró*

¹³¹ Can.vis. 1831, 4–5.

¹³² Can.vis. 1824, 6.

¹³³ Magyarra fordítva: *Dicsőség az Úr Jézusnak, az örökkévaló Atya fiának, aki örökké uralkodik.*

¹³⁴ GyFLSzGyl, 712/e, 1, 1. kötet.

¹³⁵ GyFLSzGyl, 712/h, 1, 1. cs.

vezetésével és a plébános felügyeletével.¹³⁶ A településen nagy összefonódás jellemezte a két szerveződés tagjait, főként XIX. századi dokumentumokban több személy is egyidőben szerepel a *falu* és a *megye* előjárói között. A *megye* előjárósága döntött a pénzügyekben, ill. olyan ügyekben, ahol gyors döntést kellett hozni, a *főmegyebíró* vagyonával kezeskedett a templomkasszáért esetleges károkért,¹³⁷ őt munkájában a *vicemegyebíró* segítette. A legfontosabb döntéshozó fórum viszont a *megyeegyülés* volt, mely az egyházközséghez tartozó családfőkből állt össze. Ezt akkor hívták össze, amikor a legfontosabb határozatokat kellett meghozni: előjáróság és plébános választása, építkezések, nagyobb berendezési tárgyak (pl. oltár, orgona) beszerzése, a megye ingatlanjainak hasznosítása és az ezekhez kapcsolódó anyagiak biztosítása.

A kiegyezés utáni közigazgatási átszervezéssel,¹³⁸ 1876-tól a világi előjárók addigi megnevezésére használt kifejezések megváltoztak, a királybíróból *községi főbíró*, a falusbíróból *kisbíró*, a magistratus pedig *községi képviselőtestület* lett. Ekkora Magyarország erdélyi határain kívül már nem volt használatban az egyházközségekre a *megye* megnevezés, ezért az egyházi terminológiában is új, napjainkban is használatos kifejezéseket kezdtek bevezetni. Így a XIX. század végén a megye már *egyházközség*, a megye hűtősei, vagy egyházfiak *egyháztanácsosok*, a főmegyebíró *egyházgondnok*, a vicemegyebíró *egyházgondnokhelyettes*, a megyeegyülés pedig *egyházközségi nagygyűlés*.

A régi templomok lebontása és az újak építése a felvilágosodás és a jozefinista korszak jellemzője volt, amely a XIX. században is erősen hatott. 1835-ben a zetelaki születésű Szabó Péter került a plébánia élére, aki ebben a szellemben 18 évnyi itteni szolgálata idején folyamatosan a templom teljes megújítását fontolgatta. Már 1836-ban megvizsgáltatta az épületet Feifer Antal gyergyószentmiklósi pallérral, aki arra a következtetésre jutott, hogy célszerűbb lenne javítás helyett egy újat építeni. A Szeles János plébános féle hagyatéokra is alapozva elkészíttetett egy tervet a székelyudvarhelyi Szent Miklós-templom mintájára és az építési költségek felszámításával együtt elküldte azt Kovács Miklós püspöknek. A terv azonban a kolozsvári tartományi építő tanácstól nem nyert helybenhagyást. Mivel túl költségesnek találták egy ekkora egyházközségnek az oszlopos

¹³⁶ Báth János, i.m., 10.

¹³⁷ Például 1862-ben, Benedek Péter plébános hirtelen halála után a templomkasszában 334 forint hiány mutatkozott. Hiába érvelt Zsombori Mózes főmegyebíró azzal, hogy a templomalapokat a megboldogult plébános kezelte, Haynald Lajos püspök, 1862. február 12-i leiratában megtiltotta, hogy a templomkasszába Benedek Péter hagyatékából kiegyenlítsék, a hiányt a számadásért felelős főmegyebíró kellett a sajátjából kifizessze. GyFLSzGyl., 712/b, 1/3 cs.

¹³⁸ 1876. évi XXXIII. törvénycikk.

templomot, inkább egy egyszerűbb építését javasolták. Közben a vállalkozó elhalálozott, közbejött az 1836–1837-es kolerajárvány¹³⁹, a terméketlen és jégveréses évek miatt kevesebb lett a bevétel. A tervezett templomépítést tehát el kellett halasztani, annak ellenére is, hogy a megrepedezett templomfalak összeomlással fenyegettek. Ennek orvoslása érdekében, Szabó Péter 1844. április 9-én egyházközségi népgyűlést hívott össze a plébánia udvarára, ahol *a húsvéti ünnepeken a munkából kissé kipihent egész megyebeli közönség* megjelent.¹⁴⁰ Az udvarhelyi főesperes, Rajmond János elnökletével megtartott gyűlésen három dologról kellett dönteni: hogyan, mit és hová építsenek? A plébános bevezetésképpen felvázolta a megye demográfiai adatait: az 1725. évi összeíráskor a hitközségnek 978 tagja volt (Zetelakán 856 és Küküllőkeményfalván 122 fő), az 1839. évben pedig 2616 (2229 Zetelakán és 387 Keményfalván) és ha hasonló ütemben növekszik a lélekszám, akkor egy nagyobb befogadóképességű templomra lesz szükség.¹⁴¹ Abban hamar és egyhangúan megegyeztek, hogy egy új templomot kell építeni. A plébános által bemutatott tervrajzot – melyet az éppen a vágási templomot építő, brassói származású építőmester, Horváth György készített – szintén elfogadták. Viszont a plébános azon javaslatát, hogy az új templomot a település központja fölé magasodó Mál tetőre építsék, már nem fogadták olyan lelkesen. Hiába győzködte a híveket, hogy a mostani helyen a templom árvíz- és tűzveszélyes, a határozathozatal végül elmaradt, mert a többség véleménye az volt, hogy *Benn, benn építünk!*¹⁴² Vagyis ragaszkodtak ahhoz, hogy az új templom a régi helyére épüljön.

Szabó Péter plébános a templom tervrajzát a püspöki hivatal és a főkormánysház elé terjesztette, majd 1845. március 16-án újabb megyegyűlést hívott össze. Itt arról döntöttek, hogy az elhatározott építéshez a szükséges követ, homokot, fát és a kőműves mellé a segédmunkást a hitközség tagjai megadják, a többi költségeket a templom pénztára állja, amíg az tart. Kötelezték magukat arra is, hogy ha véletlenül a templomkassza kimerül, mindenki teljes tehetségét bevetve folytatják az építkezést egészen a befejezésig.¹⁴³ 1845 novemberére megérkezett a főkormánysház és Kovács Miklós püspök válasza, melyben Horváth György vállalkozó tervét kisebb módosításokkal elfogadták, az építkezés költségeit pedig 12.238,33 pengő forintban állapították meg. A főkormánysház mérnöke, Fekete István a helyszíneket megvizsgálta és véleményében a Mál tetőt javasolta a templomépítésre. Tehát minden adott

¹³⁹ Fekete Lajos: *A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme*. Debrecen, 1874, 76.

¹⁴⁰ GyFLSzGyl, 712/b, 1, 3. cs.

¹⁴¹ A plébános úgy kalkulált, hogy ha hasonló ütemben növekszik a lélekszám, akkor kétszáz év múlva kb. 4500-5000 lakosra kell számítani.

¹⁴² GyFLSzGyl, 712/b, 1, 2. cs.

¹⁴³ GyFLSzGyl, 712/e, 1, 1. kötet.

volt az építkezés elkezdésére, csupán az egyházközség kellett még rábólintson a helyszínre. Az e tárgyban november 9-re összehívott népgyűlés viszont kisebb csetepatéval ért véget. Hiábavaló volt minden győzködés, valamint a főesperes jelenléte és a püspök ez irányú utasítása, a plébánia népének egy része hajthatatlan maradt, ők csakis a régi helyén tudták elképzelni a templomot. Keserű szájjal írja a jegyzőkönyvet vezető Márton Ferenc, hogy *Némelyek a belső helyért borzadozva lármáznának egy maszlagos fejű Bíró Ferenc nevű ostoba pártvezértől a fentisztelt rendeletek ellen gondatlanul a zavarodásra ingereltetve.*¹⁴⁴ A plébános viszont ötlete támogatóival kitartott eredeti terve mellett, ezért az építkezést megkezdését elhalasztották.

Közben a templom, főként annak tetőzete, egyre rosszabb állapotba került. 1848. október 4-én Szabó plébános Elekes Ferenc mérnökkel helyszíni szemlét tartott, és megállapították, hogy a cserépfödél szabálytalan lécezése miatt a templom boltozatára és a fedélzet alatti párkányokra szivárog be a víz, evégett a minimális javításokat mindenképp meg kellene ejteni, ki kellene cserélni és duplán földni a cserepet. Elekes mérnök el is készítette a kijavítás költségvetését, a szükséges anyagok árát, valamint a kőműves- és ácsmunkákat 935,25 forintra értékelte.¹⁴⁵ A hamarosan bekövetkező forradalmi változások azonban a templom javítását is megakadályozták.

Amikor 1848 őszén a forradalom átcsapott szabadságharcba, az október 16–18-án tartott agyagfalvi székely nemzetgyűlés határozatára¹⁴⁶ megtörtént a székely haderő kivonulása. Azonban a rövid és szerencsétlen székely hadjárat után Maros- és Udvarhelyszék az osztrák csapatok megszállása alá került. Székelyudvarhelyt és környékét november 17-re szállták meg Heydte császári dragonyos kapitány román és szász népfelkelőkkel megerősített csapatai, akik forradalmárok felkutatásának ürügyén feldúlták a várost és a környező falvakat. Ezek a csapatok 1849. január 20-ig tartózkodtak Udvarhelyszéken, ekkor Bem József (1794–1850) hadseregének közeledtére harc nélkül Segesvárra vonultak vissza.¹⁴⁷ A császáriak távozása után újjászervezték az előző nyáron megválasztott közigazgatást. Február 3-án székgyűlést tartottak, megválasztották a tisztségviselőket, ugyanakkor elhatározták, hogy 17–26 év között

¹⁴⁴ Uo.

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ Október 16-án az agyagfalvi (Udvarhelyszék) székely nemzeti gyűlés általános népfelkelést rendelt el. Hermann Róbert (szerk.): *1848 – 1849. A forradalom és szabadságharc képes története*. Debrecen, 2008, 193. A gyűlés teljes jegyzőkönyvét lásd Hermann Róbert (szerk.): *Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc*. Budapest, 2022, 221–226.

¹⁴⁷ Zepeczaner Jenő: *Udvarhelyszék az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Tanulmány és okmánytár az udvarhelyszéki eseményekhez*. Székelyudvarhely, 1999, 53. ill. Egyed Ákos: *Forradalom és szabadságharc 1848–1849*. In: *Székelyföld története, II. kötet*. Székelyudvarhely, 2016, 573–574.

minden fiataalt be kell sorozni honvédek. Később besorozódtak a 26–30 év közöttiek is. A még 1848 szeptemberében összeírt zetelaki hadkötelesek – 18–49 év közötti férfiak – listáján 88 személy szerepelt,¹⁴⁸ viszont arról, hogy ezek közül hányan vettek részt az 1849. évi harcokban, nincsenek pontos adataink. A falu halotti anyakönyvében egyetlenegy ezzel kapcsolatba hozható bejegyzés sincs. A Székelyudvarhelyen 1867-ben alakult honvédegyletnek 1890-ben egy százados és 14 közvitéz tagja volt zetelaki,¹⁴⁹ 1896-ban pedig, az Udvarhely vármegyében nyugdíjazott honvédekről készült kimutatásban 11 zetelaki közvitézt találunk.¹⁵⁰

A katonaállítás mellett a szék jelentős anyagi erőfeszítést is tett a szabadságharc alatt: nyersanyaggal segítették a kézdivásárhelyi hadianyaggyártást. Pál Lajos jelentést készített a székely falvakban lévő ónbányákról, felemlítve, hogy *nemes Udvarhelyszéknek több falvai határain ólomhányák léteznek*, melyeket titokban használnak. Véleménye szerint Zetelaka határában Tornai Antal, Tornai Ferenc és Kádár János használt ilyen bányát.¹⁵¹ Hogy honnan szerezte az információkat, azt nem tudni, de azok nagyon tévesek voltak, hiszen Zetelaka határában nincsenek ólomlelőhelyek. 1849-ben elvitték a település 6 mozsárágyúját is, melyek többé nem kerültek vissza.¹⁵² A hazafias lelkesedés egyik szép bizonyítéka, hogy 1848. április 8-tól az anyakönyvi beírásoknál a zetelaki plébános az addigi latinról magyar nyelvre váltott.¹⁵³

A szabadságharc leverése után Udvarhelyszék újra Heydte rendőri feladatokat teljesítő katonáinak szállása lett, megkezdődtek a nyomasztó adókvetések, a szabadságharc aktív résztvevőinek üldözése. Alig hallgattak el a fegyverek, Szabó plébános máris a templomépítés gondolatával kezdett foglalkozni. Szembesülve a szomorú valósággal, hogy az adott helyzetben új templom építésére már nem elégségesek a szűkös források, a meglévő régi templom megnagyobbításán kezdett el gondolkodni. Simó József hatósági mérnökkel megvizsgáltatta a templomot, és arra a következtetésre jutottak, hogy a legszükségesebb

¹⁴⁸ Pál-Antal Sándor, Zepeczaner Jenő: *Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok*, Székelyudvarhely, 2005, 428–429.

¹⁴⁹ Százados: Miklossy János, közhonvédek: Beke Antal, Boros József, Botházy István, Csíki Péter, Kalapács István, Lőrincz Ferencz, Lukács József, Lukács János, Máté István, Miklós György, Sándor Ignác, Sebestyén Mózes, Sebők István és Vaszi Mózes. In: Mikár Zsigmond (szerk.): *Honvéd-névkönyv. Az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól*, Budapest, 1891, 327–340.

¹⁵⁰ Ezek név szerint: Pál János, Gagyi Antal, Jakócs György, Simó Ferencz, Sikola András, Boros János, Máthé Imre vaslábú, Márton Ignác, Kandó József, Péter Lukács és Bálint Imre. Pál – Zepeczaner i.m. 260–274.

¹⁵¹ Zepeczaner i.m. 221.

¹⁵² *Volt Zetelakának magánzók áldozatával 6 mozsárágyúja is, ezek azonban a vészterhes 1849-iki forradalom következményei által elpusztultak, elvették s vissza többé nem adattak. Historia Domus Zetelaka*, 2.

¹⁵³ RNLH, fond 47, lelt. sz. 739, 115.

munkálatok a templom tetőzetének a kicserélése és a szentély újjáépítése. A templomnak ez a része volt a legrosszabb állapotban, mivel az 1755-ben befejezett építkezés során a szentélyen nem történt lényegi javítás. Emellett sekrestye és kórus építését, valamint a templomfalak magasságának megemelését is tervbe vették.

1851-ben Szabó plébános elégedetten nyugtázhatta, hogy végre elkezdheti az előkészületeket az építkezéshez. Megkezdődött a kő és homok összehordása, amit ígéretük szerint a hitközség tagjai szállítottak, vásároltak 83.000 darab téglát, a folyamatos téglaszállítás érdekében pedig szerződést kötöttek a szombatfalvi téglavetőkkel, akiktől az építkezés befejezéséig még 80.000 téglát vásároltak. Lévén, hogy a régi templom fő hibája a rossz fedél volt, csak jó minőségű cserép jöhetett számításba. A plébános megbízásából a 60 km. távolságra lévő Szászkezdre utazott Nagy Imre egyházigazgató és Sebestyén János adószedő, ahol Krausz Mihály és Ehtlich János cserépvetőktől rendeltek meg 30.000 db. lapos és 400 db. kupás cserepet, 1853. szeptember 29-i (Szent Mihály napja) határidővel. 1852–1855 között az építkezéshez szükséges meszet a homoródkarácsonyfalvi mészégetők folyamatosan szállították.¹⁵⁴

A tervrajzok elkészítésével a plébános még 1851. elején megbízta Bonta Mihály építésmestert, az elkészült tervet azonban a főkormánysház építési bizottsága nem találta megfelelőnek. A következő évben újat kellett készíttetni, ezúttal Simó József hatósági mérnököt kérték fel, az ő terveire már a főhatóság is rábólintott (1. számú melléklet). (Érdekességgként megemlítendő, hogy sem a Bonta, sem a Simó féle tervrajzokon nem szerepel templomtorony). A tervrajzok és az engedély birtokában 1852. szeptember 5-én került sor a szerződéskötésre. Ekkor Kovács Domokos vállalkozó elvállalta a templomjavítást 2286 aranyforintért. A szerződés szerint ennek az összegnek a kifizetése négy részletben kellett megtörténjen, az első még az adott évben, mikor a régi szentélyt lebontják, és az újnak kiássák az alapját. A második, *mikor az egész templom kőfala úgy lesz megcsinálva, hogy arra a szarvazatot rá lehessen rakni*. A harmadik, *mikor a staktur bévakolódik, kint a főpárkányok készek*, a negyedik, egyben az utolsó pedig akkor, amikor *a templom elvakolva, építés befejezve, építő bizottság átvette*. A munkálatokkal 1853. Mindenszentek ünnepére (november 1.) kellett volna elkészülni annyira, hogy az oltárt és az orgonát be lehessen tenni a templomba.¹⁵⁵ Amint az időjárás kedvezőre fordult, 1853 tavaszán a munkálatok el is kezdődtek, de egy váratlan fordulat akadályokat gördített azok zavartalan folytatásához:

¹⁵⁴ GyFLSzGyl, 712/e, 1, 1. kötet

¹⁵⁵ GyFLSzGyl, 712/b, 1, 3. cs.

április 25-én a püspök Szabó Péter plébánost áthelyezte Kiskapusra, a zetelaki plébánia élére Benedek Péter került.¹⁵⁶

A templom fedélszerkezetéhez szükséges faanyag beszerzését, 1853 nyarán már Benedek plébános végzi. Ekkor egy új ötlet is születik, az, hogy a templom bővítése érdekében, annak szentéllyel szembeni nyugati végébe építsenek egy harangtornyot. Ennek megtervezésére és elkészítésére a már fentebb is említett, Székelyudvarhelyen lakó Horváth György templómépítő szakembert kérték fel. Nem tudni, hogy a plébánosváltás befolyásolta-e, de a plébánia népe az 1853-as év folyamán nem tett eleget a vállalt kötelezettségeinek, minek okán Kovács Domokos építőmester nem tudta időben teljesíteni a vállalását. *A templom építése a hanyagság, engedetlenség és szófogadatlanság miatt igen hátra áll és nagyon meg van csökkenve, úgy annyira, hogy már az építő mester is csaknem kénytelen az építést, az arra megkívánandó anyagok hiánya miatt félbehagyni*, olvashatjuk az 1854-es év elején írt jegyzőkönyvben. A folyamatos kő-, homok-, téglá- és faanyag szállításának a biztosítása érdekében a község politikai és egyházi vezetése napi 1 forintért megbízta Lukács Ferenc községi jegyzőt az építkezés felügyeletével.¹⁵⁷ Ennek is köszönhető, hogy az építkezés újabb lendületet vett, hiszen április 20-án már Horváth Györggyel is szerződést kötöttek *a templom első bütüibe építendő toronynak és a kórusba kétfelől feljáró hét grádicsnak* az elkészítésére (2. számú melléklet). A vállalkozó két részben vállalta a torony falainak elkészítését: első részben még 1854 októberének végére a templom falával egyenlő magasságra emeli, majd a második részben 1856. szeptember 29-ig (Szent Mihály napja) befejezi azt.¹⁵⁸ Úgy tűnik, hogy a hitközség a toronyépítésnél sem teljesítette minden vállalását: *mivel a megye által kiállított napszámosokkal csak akadályozva van a munka*, ezért az 1855. augusztus 26-i megyegyűlésen a segédmunka pénzbeli megváltását határozták. Ennek köszönhetően a torony kőműves és ácsmunkája 1856 októberére elkészült (az ácsmunkát egy kőhalmi mester, Fülöp János készítette), a bádогоzésra pedig szerződés kötött a marosvásárhelyi Krall Károly pléhmasterrel. A három harangot a régi toronyból leszedve új helyükre még az adott évben felhúzták, de a korán beállt hideg miatt a templomfödél csak 1857. május 22-én került átadásra. A torony tetején elhelyezett aranyozott kereszt és gömb szintén Krall mester munkája volt.¹⁵⁹ Az 1858. év folyamán helyi mesterek elkészítették a templom ajtóit, ablakait, padlózatát és 60 db padot. Új, baldachinnal ellátott

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ GyFLSzGyl, 712/e, 1, 1. kötet.

oltár épült a szentélyben, új szenteltvíztartókat és keresztelő víztartót vásároltak, újra aranyoztatták a kelyheket és felújították a monstranciát.¹⁶⁰ Természetesen a legtöbb templomi tárgy már eddig is megvolt, mint például a Szócs Józseftől kapott 12 db fali gyertyatartó. A kórusba pedig visszahelyezték a régi, hét változatú orgonát is. Szeptember végén Benedek plébános már úgy érezte, hogy a templom készen áll a felszentelésre, ezért ehhez a püspök engedélyét kérte. Utolsó simításokként a templomon a kisebb hibákat még kijavították, kimeszelték, és végül 1860. május 23-án Hajnald Lajos püspök nagy pompával felszentelte.¹⁶¹ Az ünnepségen egy kisebb incidens is történt, a nagy számban megjelent hívők tolongás közben feldöntötték a gyertyatartókat, amiktől kigyulladt és megégett a díszkoporsó fedele és egy selyemruha.¹⁶²

A településen átvezető főút mellé épült egyhajós templom szélessége 9,7 méter, hosszúsága pedig 36 méter volt, tájolása kelet-nyugati irányú, keletre néző szentéllyel, melynek északi oldalából nyílt a sekrestye. A hajó két oldalán 4-4 boltíves ablak és középen egy-egy bejáratú ajtó, a szentélyen 2, a sekrestyén 1, a tornyon 3+2 hasonló ablak volt (3. és 4. számú mellékletek). A kórus (kar) a torony felőli oldalon hat oszlopra volt építve és kívülről, a torony két oldalába épített csigalépcsőkön lehetett oda feljutni. A hajó szentély melletti végében jobboldalon a Boldogságos Szűz Mária Rózsafüzér Királynőjének, baloldalon Xavéri Szent Ferencnek szentelt mellékoltárok voltak felállítva, a szentély közepén pedig a Szent Kereszt Feltalálásának oltára kapott helyet.¹⁶³ 1899-ben özv. Sándor Jánosné adományaként a templom bejáratánál, a kórus alatt helyezték el Páduai Szent Antal szobrát. Egy 1907-ben készült, a templomalapok főkönyvében található kimutatás szerint a következő tárgyak tartoztak a templom leltárába:

- *egy 14 változatú orgona*
- *4 db. harang a toronyban*
- *3 db. jeladó csengettyű, ebből 1 rb. 4-es hang*
- *2 db. monstrancia¹⁶⁴ bronzból és rézből, tűzaranyozva*
- *2 db. ciborium¹⁶⁵ bronzból és rézből, aranyozva*
- *3 db. kehely patenával¹⁶⁶ ezüstből, tűzaranyozva és 2 db rézből*

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ 2090/1860 sz. szentelési okmány, GyFLSZGyl, 712/f, 2, d. kötet.

¹⁶² GyFLSZGyl, 712/e, 1, 1. kötet.

¹⁶³ GyFLSZGyl, 712/e, 18, 1. cs.

¹⁶⁴ monstrancia: az Eucharisztia ünnepélyes megmutatására szolgáló liturgikus edény, amelyben csiszolt kristályon, vagy üvegen keresztül látható egy holdsarló alakú csiptetőbe foglat szentostya.

¹⁶⁵ ciborium: áldozóostya őrzésére szolgáló kehely

- 1 db. *pacifical*¹⁶⁷ ezüstből és 3 db. *china-ezüstből* és rézből
- *thuribulum*¹⁶⁸: 1 *china-ezüst*, 3 db. rézből
- 4 db. *aspersorium*¹⁶⁹ *china-ezüstből* és rézből
- 1 db. kisézüst szelence a *viaticum* és 1 db. a szent olaj számára
- keresztelési készlet *china-ezüstből* és alpaca szent olajtartóval
- öröklámpa készülék *china-ezüstből*
- beteglátogatáshoz metszett üveglámpa bronzkeretben
- 12 db. oltári gyertyatartó *china-ezüstből* és bronzból
- 1 db. bronz és 2 db. fa oltárkereszt
- *Lurdesi Mária szobor* fából
- *Jézus Szent Szíve szobor* fából
- *Szent Antal szobra* a „Szegények kenyere” fiókos emelvényen elhelyezve
- *Processionális keresztfeszület*¹⁷⁰ fából elkészítve
- 14 db. keresztúti kép
- 8 db. egyszerű szentkép a templom falain
- *Missió kereszt térdeplővel* a templom előcsarnokában
- 12 db. egykarú gyertyatartó a templom falain
- 1 db. üvegcsillár 12 gyertyára
- 1 szenteltvíztartó kőoszlop cín víztartóval
- 4 db. érc szenteltvíztartó üstöcske
- 1 db. fa *ressurrectionalis szobor*,¹⁷¹ deszkára festett képállvánnyal
- 2 db. üveglámpa tartókkal a körmenethez
- toronykelep a nagyheti szertartáshoz
- keresztút keret fából, réz víztartó medence fedővel
- szószék fából, festve
- 2 db gyóntatószék
- gyászravatal készülék: állvány és koporsó
- több fa gyertyatartó a tombához és a nagyheti szertartáshoz
- *falditorium*: három darab töltött szék, 1 db. térdeplő

¹⁶⁶ patena: kehelytányér

¹⁶⁷ *pacifical*: talpas feszület

¹⁶⁸ *thuribulum*: tömjénfüstölő

¹⁶⁹ *aspersorium*: szenteltvízhintő

¹⁷⁰ *processzionális kereszt*: körmeneti kereszt

¹⁷¹ *ressurrectionalis szobor*: a feltámadt Krisztus szobra

- *fiókos öltözőasztal 3 kehelytartóval*
- *casula*¹⁷² *szekrény két fiókkal*
- *kis asztalka az ampolnák*¹⁷³ *részére*
- *44 db. templomi pad festve*
- *toronyóra*
- *papi öltözékek, szertartási ruházatok, kellékek, díszítmények*
- *templomi keresztlobogók: 3 db. 3 rúdú, 4 db. 1 rúdú*
- *6 db. templomi zászló*
- *13 db. szertartási könyv*¹⁷⁴

A templomnak bejárata volt a torony alatt is, a főút felőli oldalán, amelyen keresztül az 1868-as árvíz idején a megáradt Szentegyház patak vize betört a templomba.¹⁷⁵ Ezért ezt 1870-ben, a templomfedélzet felújításával egy időben befalazták. Ugyanekkor az északi oldalon a bejárathoz egy bádoffedeles előcsarnokot építettek. Az épületet 1868-ban épített, farácsozattal ellátott kőkerítés vette körül.¹⁷⁶

A leltárban említett 14 változatú orgonát 1888-ban vásárolta a község, mely tiszteletet parancsoló, impozáns méreteivel, zenekarral vetekedő, nagy teret betöltő hangzásával 130 éven keresztül látta el feladatát. A 2018-ban lecserélt orgona emléke élénken él még a település felnőtt lakosságában, érdemes tehát ezért róla is egy pár szóban megemlékeznünk.

1.5. Az 1888-ban vásárolt orgona

A XIX. század második felére a templom régi hét változatú orgonája egyre rosszabb állapotba került. A község akkori papja, Andrásy József esperes-plébános felmérve a helyzetet több orgonakészítőtől is ajánlatot kért a felújításra vagy egy esetleges új orgona elkészítésére.¹⁷⁷ Az orgona rossz állapotáról Lönhárt Ferenc püspök is megbizonyosodott az 1886. június 5-6-i látogatásakor, ezért elvi beleegyezését adta az orgona lecserélésére.¹⁷⁸ Andrásy esperes kérte fel Simon Jukundián (1813–1894) zenetanárt, egyházzeneszt, ferences szerzetespapot, a csíksomlyói első erdélyi katolikus tanító- és kántorképző intézet alapító igazgatóját arra, hogy a kapott ajánlatok közül válassza ki a legelfogadhatóbbat. Simon

¹⁷² casula: miseruha

¹⁷³ ampolna: kis palack, vagy kancsó

¹⁷⁴ GyFLSzGyl, 712/e, 5. kötet.

¹⁷⁵ *Historia Domus Zetelaka*, 10.

¹⁷⁶ *Uo.*, 22.

¹⁷⁷ GyFLSzGyl, 1712/g, 1, 1. cs.

¹⁷⁸ *Historia Domus Zetelaka*, 74.

Jukundián, aki ekkor épp Nagyszebenben volt a ferences rendház főnöke, a szintén nagyszebeni Hörbiger Vilmos 14 regiszteres orgonatervét tartotta a legmegfelelőbbnek. Ezért ezt a tervet jóváhagyás végett felküldték Gyulafehérvárra, a püspökségre. Lönhart Ferenc püspök az említett tervet megvizsgáltatta, és mint minőségben, mint árban elfogadhatónak találta. Engedélyezte hát, hogy a templom tőkéjéből 1.000 forintot, valamint a templom erdejéből 600 szál bükkfát erre a célra felhasználjanak.¹⁷⁹ Andrásy esperes a község akkori vezetőségével – Bíró Mihály főbíróval, Szabó Gergely kisbíróval és Sebestyén Mózes jegyzővel – Nagyszebenbe utazott és 1888. április 28-án Hörbiger Vilmossal megkötötték a szerződést.

A szerződés szerint az orgona kialakított ára 3000 forint, amit a készítőnek legkésőbb 1889. július 30-ig kell felállítania. A szállítás díját, valamint a mester és 3 segédjének úti-, elszállásolási- és ételmezei költségeit a község fizeti. Előlegként fizetnek 1000 forintot, az orgona félig történő elkészítésekor 500 forintot, átvételkor 1200 forintot, 300 forint pedig marad garanciába, amit a jótállási 3 év alatt kell kifizetni. Biztosítékként lekötöttek két új orgonát, melyek Hörbiger és neje Fuhrmeier Ágnes tulajdonát képezték. Tanúk a Nagyszebenbe frissen kinevezett ferences házfőnök, P. Holló Kázmér és a javaslatot tevő P. Simon Jukundián voltak.¹⁸⁰

Lévén, hogy az orgona nagyon tetemes összegbe került (1 forintért abban az időben Zetelakán egy szekér fát lehetett venni), nemcsak a templom tőkéjét, hanem a község pénztárát is igénybe kellett venni annak kifizetéséhez. Miután az 1000 forint előleget a templomi pénztárból kifizették, július 10-én összeült a községi képviselőtestület, hogy eldöntse, miként törlesszék a hátramaradó összeget. A döntés értelmében 1500 forintot – a lakosságot vagyoni osztályokba sorolva – a tízesekre róttak ki, a püspök által kiutaltványozott 600 szál fát pedig ún. „jutalomképp” kiosztották a lakosságnak. A fennmaradó összeget a községi pénztári számadósok hátralévő régi adósságaiból szándékoztak fedezni, melynek behajtására Lőrincz Lajos végrehajtót bízták meg.¹⁸¹ A mester és 3 segédje szállásolását és ellátását Tinics András, helybéli mészáros mester vállalta el *havonként és személyenként 15 forint 20 krajcárért, s kötelezte magát, hogy frustok, ebéd és vacsorával úri módon ellátja őket.*¹⁸²

¹⁷⁹ GyFLSzGyl, 712/g, 1, 1. cs.

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ Zetelaka község képviselőtestületének üléseiről vett jegyzőkönyv 1887-1922 (a továbbiakban ZKKJ), 1888. június 10-i jegyzőkönyv.

¹⁸² Uo. 1888. szeptember 23.

Hörbiger lelkiismeretes mesternek bizonyult, ugyanis az orgona idő előtt elkészült. Augusztus közepén kifizették a félkész állapotért járó 500 forintot, szeptember végére megérkezett az orgona a templomba, és hozzákezdtek a felállításához.¹⁸³ Elkészülte után Simon Jukundián felülvizsgálta, majd a szerződést megkötő bizottság átvette azt (az átvevő bizottságban annyi változás történt, hogy időközben a főbírói tisztségben Bíró Mihályt Sebestyén János váltotta). Az ünnepélyes átadásra 1888. december 2-án, vasárnap, a szentmisén került sor, az új orgonát – mely a kor egyik legnagyobb udvarhelyszéki orgonájának számított – Cseke Lajos kerületi főesperes szentelte fel.¹⁸⁴

Az orgonával felállításakor meg volt elégedve az átvevő bizottság – mindjárt fel is oldották a biztosítékként leköötött két orgonát, – de viszonylag hamar jelentkezni kezdtek az első problémák. Két év után már gondok mutatkoztak a pedálokkal – amit az időközben elhalálozott Hörbiger mester már nem tudott kijavítani –, ennek okán vissza is tartottak 100 forintot a garanciából.¹⁸⁵ Bajok voltak a fúvó nem megfelelő kezelésével is, ezért az egyháztanács 1892. május 1-i döntése alapján, évi 24 forintért „fúvónyomónak” egy hozzáértő személyt alkalmaztak.¹⁸⁶

Az első nagyjavításra az átvétel után 12 évvel, 1900-ban került sor. Ekkor Sebestyén Mózes plébános Resch Ferenc nagyszebeni orgonakészítővel kötött szerződést az orgona kijavítására. Javítási díj 595 korona (297,5 forint) volt, valamint fuvar, koszt és szállás a javítás ideje alatt két év felelősségvállalással.¹⁸⁷

Az első világháború idején az egyre fokozódó nemesfémhiány miatt 1917. június elején a hadügyminiszter elrendelte a harangok rekvirálását, majd október közepétől az orgonasípokra is sor került. A mintegy 69 kg súlyú zetelaki orgonasípót 1918. május 16-án küldték el a Magyar Szent Korona Országainak Fémközpontja Részvénytársaságnak.¹⁸⁸

A régi templom lebontásakor az orgonát átköltöztették az új templomba, de sípok hiányában nem lehetett használni. Kiss Dénes esperes, plébános 1920. szeptember 18-án szerződést kötött Boda József, csíktaplocai orgonamű építővel, hogy a hiányzó orgonasípokat fából készült sípokkal pótolja, ill. a két manuális szelládát – melyek eredetileg rugórendszerű szelepekkel voltak ellátva, és ami a legtöbb meghibásodásnak volt az okozója –

¹⁸³ GyFLSzGyl, 712/g, 1, 1. cs.

¹⁸⁴ *Historia Domus Zetelaka*, 78.

¹⁸⁵ GyFLSzGyl, 712/g, 1, 1. cs.

¹⁸⁶ GyFLSzGyl, 712/f, 3, d. kötet.

¹⁸⁷ GyFLSzGyl, 712/g, 1, 1. cs.

¹⁸⁸ Uo.

golyórendszerű szeleppel működtetett szelládákra cserélje. A munkálat értéke 3000 lej volt, tíz év jótállással.¹⁸⁹

A második világháború után hivatalosan nem lehetett a templomi orgonákat javítani, a hozzáértők általában a hatóságok tudta nélkül végezték ezt. 1946-ban dr. Hadnagy János plébános kezdeményezésére, a hívek adományából a fa orgonasípokot cinklemezből készült sípokra cserélték.¹⁹⁰ Egy kisebb javítást 1988-ban településünk akkori kántora, az orgonákhoz már akkor értő Pap Zoltán végzett. Az utolsó nagyjavításra 2011-ben Incze Benjamin esperes, plébános idején került sor, a munkálatokat az időközben orgonaépítésszé vált Pap Zoltán vezette. Többek között ekkor cserélték ki a bádogsípokot ón- és ólomötvözetből készült sípokra, ill. a pedál szelládáit is újakra. Ezeket a szelládákat beépítették a templom 2018-ban elkészült új orgonájába.¹⁹¹

1.6. Az Élő Rózsafüzér Társulata

A rózsafüzér nemcsak a latin rítusú katolikus-, hanem a keleti szertartású katolikus egyházban is ismert. Mai formájában az imádság kereszttvetésből, meghatározott számú Miatyánkból (Pater noster), Üdvözlégy Máriából (Ave Maria), Dicsőjéből (Gloria, kisdoxológia) és a Hiszekegyből (Credo) áll. Egyik legszembetűnőbb jellemzője ezeknek az imádságoknak az ismétlése. A fenti imádságok az évszázadok folyamán szerveződtek, szerkesztett imádságfüzérre alakultak. Hozzájuk kapcsolódtak az ún. titkok, misztériumok, amelyek Jézus életének Máriához is kapcsolódó eseményeit kínálják fel elmélkedésre. Habár a rózsafüzér inkább az egyéni ájtatossági formák közé tartozik, közösségi keretben végzett formáit ismerjük már a XV. század utolsó harmadából.¹⁹²

Mind a köztudat, mind pedig a domonkos rendi hagyomány erősen állítja, hogy a rózsafüzér imádságát és eszközét a XIII. században a rendalapító Szent Domonkos magától a Szűzanyától kapta az eretnekek elleni küzdelme eszközeként. A középkor óta a rózsafüzér társulat a leginkább ismert, domonkosokhoz kötődő laikus vallásos társulata a keresztény Európának, rózsafüzér társulatokról már Magyarországon is értesülünk a XV. század legvégéről.¹⁹³

¹⁸⁹ GyFLSzGyl, 712/b, 6, 1. cs.

¹⁹⁰ *Historia Domus Zetelaka*, 160.

¹⁹¹ Pap Zoltán, 1969. december 29-én Székelyudvarhelyen született orgonaépítész visszaemlékezése 2018. május 16-án

¹⁹² Barna Gábor: *Az Élő Rózsafüzér társulata. Imádság és imaközösség a 19–20. századi vallási kultúrában*. Budapest, 2011, 66–70.

¹⁹³ Uo. 114.

A XVIII. században, az ún. konfesszionizáció (felekezetképződés) időszakában a lokális papság, a hitben való megerősödés eszközeként a népi vallásosság látványos megnyilvánulásait (búcsújárás, körmenetek, vallásos társulatok) preferálta.¹⁹⁴ Ennek jegyében Udvarhelyszék legelső rózsafüzér társulatát Mihályfi János főesperes-plébános alapította meg Zetelakán, 1728-ban. Ugyanebben az időben (1727–1728) hasonló társulatok jöttek létre a székelyföldi Nagykászonban, Gyergyószentmiklóson és Kézdiszentléleken is.¹⁹⁵ Az alapítást tanúsító, csupán tagnévsort tartalmazó, a plébánia irattárában őrzött kéziratos kötetbe¹⁹⁶ utólagosan Sebestyén Mózes plébános beragasztotta az Élő Rózsafüzér Társulat nyomtatott szabályzatát és a zetelaki társulat XIX. századi újjáalakulásának dokumentummásolatait. A kötet címe: *A Boldogságos Szűz Mária Rosariuma Társulatába beírt tagoknak névsora 1728-tól* szintén utólagosan lett beírva. Az első eredetileg írott oldalon a következő cím olvasható: *A Boldogságos Szűz Rosárium Congregációjában beíratott férfiaknak nevek 1728*, ezt követi a férfiak tagnévsora, a kötet közepétől pedig a nők tagnévsora található *A Boldogságos Szűz Rosárium Congragációjában beíratott asszonyi nemeknek nevek 1728* címmel.

A férfi névsor legelején Mihályfi János főesperes-plébános neve található, közvetlenül utána pedig két jezsuita szerzetes, Kolosvári Pál és Berzeviczi János neve, majd több környékbeli főember, köztük Bándi István zetelaki királybíró nevét is olvashatjuk. Az említett két szerzetes 1727-től kezdődően missziós tevékenységet folytatott Erdélyben, melynek során több székelyföldi települést – köztük Zetelakát 1728-ban – is felkerestek, ösztönzésükre több helyen rózsafüzér társulatok alakultak.¹⁹⁷ Habár a tagnévsoron kívül egyéb információt nem tartalmaz a jelzett kötet, de feltételezhető, hogy az 1728-as zetelaki misszió¹⁹⁸ idején alakult meg ez a rózsafüzér társulat. Ezt azzal is alátámasztjuk, hogy az alakuló kongregáció névsorában a belépő 1030 (403 férfi és 627 nő) személy többségének (647 fő) neve után fel van tüntetve a lakhelyük is, melyből megállapítható, hogy ezek Székelyföld minden régiójából, mintegy 49 településről érkeztek, tehát csakis valamilyen rendkívüli esemény, jelen esetben a misszió kedvéért jöhettek Zetelakára. Természetesen a legtöbben (577 fő)

¹⁹⁴ Bárh Dániel: *Papság és népi kultúra a 18–19. században. Tudománytörténeti kérdésfelvetések*. In: Keszeg Vilmos, Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27, Kolozsvár, 2019, 397.

¹⁹⁵ Fábán Gabriella: *A nők egy székelyföldi falu rózsafüzér társulataiban*. In: Bajáki Rita, Báthory Orsolya (szerk.): *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2015, 92.

¹⁹⁶ Kevés írott oldalt tartalmazó vaskos kötet, bordó bársonnyal bevont fatáblás kötésben, két vaskapoccsal ellátva.

¹⁹⁷ Száraz Orsolya: *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 101–103.

¹⁹⁸ Uo. A misszió pontos dátuma nem ismert.

Udvarhelyszék 27 településéről valók,¹⁹⁹ de 10 csíki (56 fő),²⁰⁰ 6 háromszéki (7 fő),²⁰¹ 3 gyergyói (5 fő)²⁰² és két marosszéki (2 fő)²⁰³ településről származókat is találunk a tagnévsorban, valamint még a Nagyszeben melletti Vízaknáról is van egy női tag.

1728 után, 1823-ig folyamatos volt a tagfelvétel, az új tagok nagyrésze is udvarhelyszéki, de gyakran találunk tagokat a szomszédos székekből is. A tagfelvételre évente akár többször is sor került, mindig valamelyik Mária ünnepen. Ilyenek voltak Gyertyaszentelő Boldogasszony (*festum Purificationis BVM*, február 2.), Gyümölcsoltó Boldogasszony (*festum Annuntiationis BVM*, március 25.), Sarlós Boldogasszony (*festum Visitationis BVM*, július 2.), Kisboldogasszony (*festum Nativitatis BVM*, szeptember 8.), Rózsafüzér Királynője (*festum Sanctissimi Rosarii*, október 7.) és Szeplőtelen Fogantatás (*festum Conceptionis BVM*, december 8.).²⁰⁴ 1790-től már csak a Rózsafüzér Királynője ünnepén volt tagfelvétel, majd 1823-tól megszűntek a bejegyzések.²⁰⁵

A társulat jelenléte jótékony hatással volt a helyi közösség anyagi helyzetére is, a módosabb tagok jelentős adományokkal támogatták a templomot. Hogy csak a legjelentősebbeket említsük, 1759-ben, ill. 1762-ben felvették a tagságba Bándi István zetelaki királybíró leszármazottait: a Székelyudvarhelyen élő Bándi Ferenc királyi udvari tanácsost és feleségét torjai Apór Ágnes, valamint Bándi Andrást és feleségét Szeredai Veronikát.²⁰⁶ 1764-ben már Bándi Ferenc költségén állítják fel a templom új oltárait,²⁰⁷ 1772-ben pedig Bándi Andrásné Szeredai Veronika renováltatta a Málon lévő Kisboldogasszony kápolnát, amit liturgikus felszerelésekkel és egy kis haranggal is ellátott.²⁰⁸

A XIX. század közepétől, a világi egyesületek mintájára egy új vallásos társulatszervezési hullám kezdődött. Az új vallásos társulatok kiépülésében a modern egyesületi jog is közrejátszott, a meglévő társulatok pedig igazodtak a modern világi egyesületi struktúrákhoz. A XIX. század lelkipásztorkodása a társulatokban megbecsült

¹⁹⁹ Zetelaka (196), Székelyudvarhely (129), Oláhfalva (55), Oroszhegy (36), Bethlenfalva (26), Lengyelfalva (16), Kadicsfalva (15), Szombatfalva (14), Keményfalva (13), Ülke (13), Lövéte (12), Farkaslaka (10), Szentkirály (9), Fenyéd (6), Máréfalva (6), Malomfalva (4), Szenttamás (4), Tibód (3), Bogárfalva (1), Dobó (1), Fancsal (1), Firtosmartonos (1), Firtosváralja (1), Gyepes (1), Pálfalva (1), Siménfalva (1) és Sófalu (1).

²⁰⁰ Csikmindszent (33), Csíkszentgyörgy (11), Kotormány (4), Csíkcsicsó (2), Csíkmadaras (1), Csíksomlyó (1), Csíkszentimre (1), Csobotfalva (1), Madéfalva (1) és Menaság (1).

²⁰¹ Kurtapatak (2), Bereck (1), Futásfalva (1), Lemhány (1), Miklósvár (1) és Nyujtód (1).

²⁰² Gyergyóalfalu (2), Szárhegy (2) és Gyergyószentmiklós (1).

²⁰³ Sóvárad (1) és Szováta (1).

²⁰⁴ A zetelaki plébánia irattárában található kötet alapján.

²⁰⁵ Mivel a tagok egy részének lakhelyéről és az időközben történt elhalálozásokról nincsenek adataink, nem áll módunkban a taglétszám alakulását részletesebben elemezni.

²⁰⁶ Uo.

²⁰⁷ GyFLSzGyl, 712/f, 4, 1 cs.

²⁰⁸ Uo.

ájtatossági formát látott és alkalmas eszköznek tartotta őket arra, hogy a híveket erősebben kösse az egyház szervezetéhez.²⁰⁹ A rózsafüzér társulat egyik megújulása 1926-tól datálható, amikor Lyonban egy francia asszony, Pauline Maria Jaricot (1799-1862) megalapította Élő Rózsafüzér imatársulatát, melyben a rózsafüzér imádkozásának új gyakorlatát, s a gyakorlásnak új keretét vezette be. Ez azt jelentette, hogy a rózsafüzér háromszor öt titkát (örvendetes, fájdalmas, dicsőséges) 15 személy között osztotta fel, akik egy-egy titkot azonos időben imádkozva elvégezték a teljes rózsafüzért. Így a hosszadalmas imaismétlésekből álló áhítatforma az egyén számára lerövidült, az üdvtörténeti titkok egyidőben mondásával pedig élővé vált. Ezen társulati forma, püspöki és pápai támogatással az 1830-as évektől gyorsan terjedt Ausztriában, Németországban és 1843-tól Magyarországon is.²¹⁰ Az 1900-as jubileumi szentévből a társulat országos magyar folyóirata, a *Legszentebb Rózsafüzér Királynéja* felmérte a rózsafüzér társulatok magyarországi elterjedését. A kimutatásban az Erdélyi egyházmegyében az Élő Rózsafüzér Társulatának 94 egyletben 19.690 tagja volt.²¹¹

Az Élő Rózsafüzér Társulatok szervezését, irányítását – minden más rózsafüzér társulattal egyetemben – IX. Piusz pápa 1877-ben Szent Domokos rendjének joghatósága alá helyezte.²¹² Az új alapszabályzat szerint az Élő Rózsafüzér igazgatóit (akik papok voltak) csak a Domonkos-rendiek tartományfőnöke nevezhette ki, felhatalmazásukat pedig csak személyesen és a plébániájuk területén gyakorolhatták. Más plébániára való áthelyezésük esetén okmányaik megerősítését kellett kérniük, az utódnak külön igazgatói okmányra volt szüksége. Ugyanezen alapszabályzat rögzítette a testvérületek felépítését: *az igazgató joga kinevezni az előmozdítókat és előmozdítónőket, vagyis azon egy-egy személyt minden tizenöt tag közül, akik az előjáró tisztet viselik. Kinevezik továbbá az elnököket és elnöknőket, akik tizenegyszer 15 tag élén állanak. Egy előjáró, illetőleg előjárónő a többi tizennégy taggal az Élő Rózsafüzér egy „Rózsá”-ját képezi. Tizenegy Rózsa, vagyis 165 tag egy „Rózsatőt” képez és tizenöt ily Rózsatő egy „Mária-Rózsakertet” képez 2475 taggal.*²¹³

Zetelakán 1856. december 2-án már történt egy kísérlet a társulat újjászervezésére, ekkor a *Boldogságos Szűz tiszteletére* két női társulat is alakult, Bíró Sándor Antalné és Sándor Jozefa vezetésével, 26, ill. 17 taggal.²¹⁴ Ezek működéséről nem sok információnk van,

²⁰⁹ Barna Gábor: *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata*. Néprajzi Tanszék, Szeged, 1998, 11.

²¹⁰ Uo. 15.

²¹¹ Uo. 149.

²¹² Barna Gábor (2011), i.m. 142.

²¹³ *Az Élő Rózsafüzér alapszabályai*. Zetelaki plébánia irattárában.

²¹⁴ *A Boldogságos Szűz Mária Rosariuma Társulatába beírt tagoknak névsora 1828-tól*. Zetelaki plébánia irattárában.

annyit tudunk, hogy *a tagok gyakorolták ezen társulat szabályai által előírt kötelemeket, de újabb tagok nemigen vétettek fel.*²¹⁵

Az Élő Rózsafüzérnek az Erdélyi egyházmegyében való terjedésével Lönhart Ferenc püspök szükségesnek látta, hogy a társulat működését püspöki engedélyhez kösse, az erre vonatkozó 293. számú körrendeletét 1886. január 27-én adta ki.²¹⁶ Zetelaka plébánosa, Andrásy József mindjárt tájékoztatta a püspököt, hogy a helyi társulat a plébánián már megalakult, ezzel egyidőben a bécsi domonkosokhoz fordult az engedély beszerzéséhez. A hamarosan megérkező engedély 1886. március 20-i keltezéssel, Thomas Anselmi bécsi domonkosrendi tartományfőnök által lett kiállítva, mellyel kinevezte Andrásy plébánost a zetelaki Élő Rózsafüzér Társulat első igazgatójává és felhatalmazta kegytárgyak megáldására.²¹⁷ Ezen engedélyt és a társulat tagnévsorát a plébános továbbította Lönhart Ferenc püspöknek, aki 1886. április 16-i leiratában a püspöki engedélyt is megadta: *Ntisztelendő Alesp. Plébános! Az élő rózsafüzér társulat igazgatása és különféle tárgyak megáldására vonatkozó két okmány (vissza) zárása mellett az azokban foglalt személyes kiváltságoknak a zetelaki plébánia területén és hívei irányában való gyakorolhatására a szükséges engedélyt Ntdőségednek ezennel megadom, szívből ohajtván a tagokra Isten áldását s a jámbor társulat kitartó buzgósága által az ő dicsősége és a boldogságos szent Szűz tiszteletének hathatós előmozdítását.*²¹⁸

Andrásy plébános 1894. március 12-én bekövetkezett halálával a zetelaki társulat vezető nélkül maradt. A plébánosválasztás után kinevezett Sebestyén Mózes november 15-én kelt levelében kérdést intézett a szombathelyi domonkosrendi viceperjelhez, a társulat folyóiratát is szerkesztő P. Kindler Imréhez, hogy miként tudná az Élő Rózsafüzér Társulatot szabályszerűen vezetni. Kérdésére mintegy válaszként Kindler 1894. november 27-i keltezéssel kiállította számára a domonkosrendi tartományfőnökkel az igazgatói okmányt, amit válaszlevelében meg is küldött. Ennek birtokában kérte a plébános a püspöki megerősítést, melyet 1895. január 4-i keltezéssel, 27/895 iktatószámmal Lönhart püspök megküldött: *Kedves fiam! 268/1894 szám alatt kelt felterjesztésedben bemutatott és itt visszazárt három okmány alapján megengedem neked, hogy a Zetelakán már beállított, de vezér igazgató nélkül maradt élő rózsafüzér társulatot a fennálló szabályok értelmében igazgasd és annak*

²¹⁵ Sebestyén Mózes plébános bejegyzése a rózsafüzér társulat könyvébe. Zetelaki plébánia irattára.

²¹⁶ GyFLSZGyl, 712/f, 4, 2. cs.

²¹⁷ Uo.

²¹⁸ Uo.

*vezetésére nyert kiváltságokat gyakoroljad a jelenleg gondozásod alatt lévő zetelaki hitközségben és annak filiáiban.*²¹⁹

A plébános a január 17-én megérkezett püspöki megerősítést kihirdette a templomban, majd nagy lendülettel hozzákezdett a társulat újjászervezéséhez. Először is kinevezte az elnököket és az előmozdítókat. A társulat tagjait három (két női és egy férfi) *Rózsatőbe* csoportosította, elnököknek Máthé Istvánné Sándor Veronikát, Szabó Mózes Gergelyné Péter Veronikát és Márton Imrét nevezte ki. Mindenik Rózsatőbe 15 tagból álló 11–11 *Rózsa* tartozott, élükön egy-egy *előmozdító*val, így 1895-ben a zetelaki társulat már 495 tagot számlált.²²⁰ Az alapszabályban rögzített új szabályok mellett a plébános érvényben hagyta azokat a helyi szokásokat is, melyek a társulat több mint másfél évszázados fennállása óta honosodtak meg:

a.) A férfiak és nők az elhalt tagok temetésén égő gyertyát tartanak kezükben és egy énekes misét mondanak.

b.) Férfiak belépéskor 1 frtot, nők 24 kr. tagsági díjat fizetnek – ezen kívül a nők tagsági díj címen 12 krt. szednek (az igen szegényeknek elengedik).

c.) Ususban van azon alapszabályokban elő nem írt eljárás, hogy szombaton este, téli és őszi időben egy v. két rózsza tagjai az egyik előmozdító házában összejönnek és itt elvégezve az olvasót vagy az ájtatos könyvből felolvasnak, vagy egyházi énekeket énekelnek.

*d.) a szentáldozáshoz (mint a Congregatio tagjai) égő gyertyával járulnak, de csak a Szűz Mária ünnepeken.*²²¹

A taglétszám növekedése, valamint az időközben történ elhalálozások arra késztették Sebestyén plébánost, hogy 1901-ben átszervezze a társulatot. Az egyes rózsáknál fölös számban lévő tagokat átcsoportosította és új rózsatöveket hozott létre. Gyakorlati okokból a települést három részre osztotta,²²² mindenik részben egy-egy férfi és női Rózsatövet szervezett meg, melyekbe elosztotta a 795 főre duzzadt tagságot.²²³ Ezt később még tovább fejlesztette és amikor 1913-ban Nagyboldogasszony ünnepének vigiliáján számba vette a tagságot elégedetten állapította meg, hogy a zetelaki Élő Rózsafüzér Társulatnak már három

²¹⁹ Uo.

²²⁰ Uo.

²²¹ A rózsafüzér társulat könyve. Zetelaki plébánia irattára.

²²² A három rész: első a település alsó része I–IV. tízesig, második a település felső rész: Hegy és Zsögöd, harmadik a Vízköze, Tófalva és az erdei részek. GyFLSZGyl, 712/f, 4, 2. cs.

²²³ GyFLSZGyl, 712/f, 4, 2. cs.

férfi Rózsatöve volt 260 taggal 24 Rózsában, valamint négy női Rózsatöve 660 taggal 44 Rózsában, vagyis a taglétszám elérte az 1020 főt.²²⁴

Az alábbiakban (1. számú táblázat) a fentebb vázolt taglétszám adatokat próbáljuk összehasonlítani a népszámlálási adatokban feltüntetett katolikusok számával,²²⁵ hogy képet kaphatunk arról, milyen arányban csatlakozott a falu lakossága a társulathoz:

1. számú táblázat: Az Élő Rózsafüzér Társulat taglétszáma 1895–1913 között

Év	Élő Rózsafüzér Társulat tagjainak száma	Népszámlálás éve/ római katolikusok száma	A tagság aránya
1895	495 fő	1890-ben 3508 fő	14,11%
1901	795 fő	1900-ban 4036 fő	19,69%
1913	1020 fő	1910-ben 4630 fő	22,03%

Nyilván, mivel a két adatsor évszámai nem egyeznek teljesen, ezért lehet némi csekély eltérés a valóság és az így kialakult eredmény között. A legnagyobb eltérés talán az első összehasonlításnál lehet, mivel itt a taglétszám időpontja épp két népszámlálás között középre esik, ezért megkockáztatjuk, hogy a katolikus lakosság létszáma 1895-ben kb. 3700 lehetett. Ezzel az adattal számolva a tagság aránya kevesebb, csupán 13,37% lenne.

Összességében megállapíthatjuk, hogy az Andrásy József plébános idején alapított és Sebestyén Mózes plébános által újjászervezett zetelaki Élő Rózsafüzér Társulat a XIX. század legvégén és XX. század elején dinamikusan fejlődött, a tagok szám pedig folyamatosan gyarapodott, nem csak létszámban, hanem a lakosság számának arányaiban is.²²⁶

2. Sebestyén Mózes plébános és a templomépítés

Sebestyén Mózes 1858. október 24-én született a Zetelakához közeli Székelyfancsal (Udvarhely vármegye) településen, gimnáziumi tanulmányait Székelyudvarhelyen, teológiai tanulmányait Gyulafehérváron végezte. Pappá szentelése előtt három hónappal diakónusként

²²⁴ Uo.

²²⁵ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–1992 között.* <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hrfel.pdf>, letöltve 2023. január 7-én.

²²⁶ A településen nem csak ez az egy vallásos társulat működött/működik. 1899-ben, szintén Sebestyén Mózes plébános kezdeményezésére megalakult a *Jézus Szentséges Szíve* társulat, 1928-ban pedig, Bartos Mihály plébános idején a *Szent Kereszt hadserege*. Azt, hogy volt-e átjárás a különböző társulatok között és milyen mértékben, jelen dolgozat nem vizsgálja.

Fogarasy Mihály püspök Zetelakára küldte, a plébánosi kinevezést kapott Bodó Ignác káplán helyére. 1881. november 6-án szentelte pappá Lönhart Ferenc segédpüspök. Öt évig tevékenykedett zetelaki káplánként, ezt követően a püspök kolozsvári segédlelkésznek nevezte ki.²²⁷

A fiatal, energikus, kitűnő gazdasági érzékkel megáldott papot 1894. május 15-én nevezte ki Lönhart Ferenc püspök a zetelaki plébánia élére, ahol mindjárt az egyházi teendők sűrűjében találta magát (5. számú melléklet). Plébánossá választása idején az egyházközség Küküllőkeményszőlősi filiája épp elszakadóban volt, ezért ennek lakói nem is vettek részt a választáson. Ennek okán első feladata a különválás gazdasági és adminisztratív teendőinek elrendezése volt, többek közt a keményszőlősiak által követelt kántori csűr helyzetének rendezése.²²⁸

A keményszőlősiak, kiknek régi vágyuk volt, hogy önálló egyházközség lehessenek, már a XIX. század közepétől minden alkalmat megragadtak valós vagy vélt sérelmeik felpanaszolására, sorra küldték felirataikat ez ügyben a püspökhöz. Andrásy plébános szkeptikus volt az önállósodás tekintetében, ezért úgy ítélte meg, hogy a kis lélekszámú egyházközség nem tudja majd fenntartani önmagát. Végül 1893. április 26-án terjesztette fel Gyulafehérvárra beleegyezését az egyházközség alapítására, megjegyezve, hogy *a küküllőkeményszőlősi hívek lelki és iskolai ügye, aztán a templom pénztár kezelése is nem kevés időt kíván. Nagyon követelők lévén ők már második elődöm kora óta, több tekintetben... ők nemegyszer többet szoktak kívánni, mint amennyi őket megilleti és most nagyobb vállalkoznak, semmint ismert anyagi erejük megbírná kellően.*²²⁹ A főpásztor 1894. július 7-i, 2287. számú leiratában a keményszőlősi filiát feltételesen anyaegyháznak jelentette ki, ugyanakkor Balázs Ignác selyei lelkész nevezte ki az új plébánia élére. Az új plébános első dolga az irattár felállítása volt, aki a Keményszőlősiével kapcsolatos adatok kiírása érdekében a püspökhöz felterjesztett kérésére 1894. augusztus 13-án a következő választ kapta: *Az anyakönyvi adatok kiírására vonatkozó kérésemet illetőleg megengedem neked, hogy a plebániádat illető adatokat mostantól 30–50 évre visszamenőleg a zetelaki plébániái anyakönyvekből a családok ismeretének megszerzése céljából kiírd és ezen lemásolást az eredetiség jellegével is felruházom. De úgy neked, mint törvényes utódaidnak is megtiltom, hogy azokból a plebánia átvételi napjáig terjedő időre, akár hivatalos, akár magán*

²²⁷ Ferenczi 2018, i.m. 12–14.

²²⁸ GyFLSzGyl,670/b, 1, 2. cs.

²²⁹ Uo.

*használatra kivonatokat készítsetek.*²³⁰ Valószínűsíthető, hogy döntésével a püspök a frissen kinevezett zetelaki plébánosra nehezedő terheket próbálta enyhíteni.

Sebestyén Mózesnek hamarosan egy újabb fontos teendője akadt, ugyanis 1895. június 2-án a templom 7 mázsás nagyharangja elrepedt. A megejtett vizsgálat semmilyen okát nem találta annak, hogy ez miért történhetett, a repedés kijavítására tett kísérlet nem vezetett eredményre. Az ebből az okból június 8-ra összehívott egyháztanács gyűlése a következőképp döntött: *Az egyházközség tanács, elnök előterjesztését tudomásul véve, határozza, hogy a helybeli templom nagy harangja minél előbb újra öntendő olyan nagyságban, mint a II-ik harang nagysága megkívánja. Az erre vonatkozó mindennemű intézkedés megtételére bizottságul kiküldi elnök mellé Szabó Gergely és Sebestyén Mózes egyháztanácsosokat.*²³¹ Sebestyén plébános a felhatalmazás birtokában három harangöntővel is felvette a kapcsolatot, az árak és határidők figyelembevételével végül Andrásófszky Efraim kolozsvári harangöntő mester ajánlatát fogadták el, aki 1,5 forintos kilónkénti áron vállalta az új harang elkészítését, a régi, repedt harang kilójáért pedig 70 krajcárt ígért.²³² A plébános közben sikeresen meggyőzte az egyháztanácsot, hogy még egy harangot vásároljanak, így a július 10-én megkötött szerződéssel a nagy harang mellé egy kisebbet is rendeltek. A vállalkozóval kötött egyezség előírta, hogy: *Andrásófszky Efraim harangöntő kötelezi magát, hogy a zetelaki rom. kath. templom számára folyó 1895. év augusztus 15-ig elkészít:*

1. *1 db. 600 kg-os és 1 db. 150–170 kg-os harangot, bele nem értve ezen nagyságba sem az ütő sem a felszerelés súlyát. Ezen nagyságtól, szükséghez képest 5–10 kgr eltérés megengedhető, s megrendelő által elfogadható. Az új harangok egységára kgr-ként 1 forint 50 kr-ban állapítatik meg.*
2. *Vállalkozó Andrásófszky Efraim a nagyobb harangot vaskoronával s új szerkezetű ringó vastengellyel felszereli 175 forintért, az említett kisebb harangot a nagyobb haranghoz hasonló felszereléssel, nagyságához viszonyított áron kiállítja.*
3. *Az egyházközség meglévő ép harangját vállalkozó saját felelősségére kifogástalanul átalakítja és új vaskoronával, s fogasringó szerkezetű tengellyel ellátja 140 forintért.*

²³⁰ Uo.

²³¹ GyFLSzGyl,712/f, 3, d. kötet.

²³² GyFLSzGyl,712/e, 18, 3. cs.

4. *A készítendő harangokat és felszereléseket, egyéb eszközökkel együtt a vállalkozó saját költségén Sz.Udvarhelyre szállítja és helyben saját eszközeivel helyreállítja 60 forintért.*²³³

Emellett a község vállalta, hogy a harangokat és felszereléseket Székelyudvarhelyről Zetelakára kiszállítja, a harangszékek átalakításához az anyagot és az ácsokat biztosítja, a régi, repedt harangot Kolozsvárra szállítja. A harangöntő 25 év jótállást vállalt a harangokra, melyekre képek és feliratok is kerültek. A nagy harangra képként a feszület került, felirata pedig a következő volt: *A Szent Kereszt Feltalálásának Tiszteletére Öntette a Zetelaki Római Katholikus Egyházközség 1895-ik év Augusztus hó 14-én.* A kisharangra került Szűz Mária képe a következő felirattal: *A Szeplőtelenül Fogantatott Boldogságos Szűz Mária Születésének Tiszteletére Öntette a Zetelaki Római Katholikus Egyházközség 1895-ik év Augusztus hó 14-én.*²³⁴

A harangok ünnepélyes felszenteléséről a frissen alapított Székely–Udvarhely hetilap tudósított: *Lélekemelő ünnepély színhelye volt szerdán, szeptember 4-én Zetelaka. Ugyanis e napon áldotta meg fényes segédlet mellett Jung-Cseke Lajos apát-plébános és kerületi főesperes a község két díszes, új harangját. A harangok megáldása után kezdetét vette az ünnepélyes szentmise áldozat, melyet a község közszeretben álló derék ifjú plébánosa végzett szintén segédlet mellett, melynek magasztosságát és ünnepélyességét még emelte Péterffy Árpád ifjú új énekvezér tanító csinos orgonajátéka és szabatos kellemes éneke Az istentiszteleten – dacára a munkás hétköznapiak – Zetelaka vallásos közönsége is jelen volt, élén a községi előljárással. Az ünnepélyes istentisztelet lefolyása után a község lelkészének vendégszerető házában kedélyes ebéd fejezte be az ünnepséget, melyen szép pohárköszöntőkben sem volt hiány.*²³⁵

Egy másik fontos törekvése a plébánosnak a templom Szent Kereszt ereklyéjének a beszerzése volt, hiszen annak ellenére, hogy a templomot a *Szent Kereszt feltalálása* tiszteletére szentelték, nem rendelkezett az ehhez méltó szent ereklyével. Plébánosi állomása elfoglalása után, az egyházmegyei főpásztor közbenjárásával sikerült beszereznie egy darabot *azon szent keresztből, melyen egykor az emberi nem Megváltója függött.* A püspök az ezüst szelencébe zárt szent ereklyét és az annak hitelességét igazoló eredeti okmányt 1896. július 2-án kelt 1957. számú leiratával küldte el Zetelakára (6. számú melléklet).²³⁶

²³³ Uo.

²³⁴ U.o.

²³⁵ Székely–Udvarhely, 1. évf. 37. sz. 1895. szeptember 8, 171.

²³⁶ Ferenczi 2018, i.m. 35–36.

Hamarosan sor került az első építkezésre is. A népességszaporulatnak és az elemi oktatás kötelezővé tételének köszönhetően a XIX. század végére egyre nagyobb számú gyerek kezdett iskolába járni. A községnek nem volt állami iskolája, az egyház által működtetett katolikus felekezeti iskola hat osztályába 584 gyerek volt beíratva az 1898–1899-es tanévben, ezek közül 482-en látogatták is az órákat.²³⁷ Az egyre fokozódó tanteremhiány kielégítésére még 1872–1876 között épített a község egy négy tantermes nagy néptanodát, de ez is nagyon hamar szűknek bizonyult. Sebestyén plébános a helyzet orvoslására egy zárda és leányiskola építését vette tervbe, de tudva, hogy a rendelkezésre álló iskolaalap nem lenne ehhez elegendő, a politikum, a község bevonásával képzelte el felépíteni azt. Tervének ismertetésére a kedvező alkalom a zetelaki községi képviselőtestület 1898. március 20-i ülésén adatott meg, amikor a testület egy új községháza építését határozta el. A plébános, aki ezen testületnek is tagja volt, mindjárt a határozat után indítványt tett, *hogy előbbi tárggyal kapcsolatban az építendő zárda és leányiskola helye is állapíttasson meg. A képviselőtestület helyet adva az indítványnak, megbeszélés után, az építendő zárda és leányiskola helyéül a községnek a Málon lévő telkét jelöli ki. Az útban eső szomszéd telkeket megvásárolni az előljáróságot bízza meg.*²³⁸ Sajnos hamar kiderült, hogy a községháza és a leányiskola építésére vonatkozó határozat felsőbb jóváhagyást nem nyert.²³⁹

A plébános nem hagyta annyiban a dolgot, még az évben megegyezett Haberstumpf Károly székelyudvarhelyi építésszel, aki 300 forintért elkészítette a tervrajzokat és kidolgozta a költségvetést. A négy tanteremmel és nyolc egyéb helyiséggel tervezett épület rajzait az egyháztanács 1899. január 22-én tartott gyűlésén bemutatta, melyet az elfogadott, majd kérést formált meg a politikai község fele, hogy kölcsönbe venné fel az erre a célra szükséges összeget. Ismerve a községi pénztár *sokféle szükségét és anyagi gyengeségét*, a püspökhöz is kéréssel fordultak, hogy az építkezés mielőbbi elkezdése érdekében a községnek a templom pénzeiből kölcsönt adhassanak.²⁴⁰

Sajnos jóváhagyások hiányában a leányiskola építését el kellett halasztani. Ekkor az égető tanteremhiány megoldására Sebestyén plébános egy újabb tervvel állt elő: arra hivatkozva, hogy a néptanoda alsó két terme nem alkalmas oktatási célokra, május közepén engedélyt kért a püspöktől, hogy a közbirtokosságtól kapott anyagi támogatás és az iskolaalap

²³⁷ *Az egyes osztályok olyannyira népeseek, hogy többet befogadni majdnem képtelenek. Ugyanis az. I. a. osztályban 77, az I. b. osztályban 73, II. osztályban 88, a III. osztályban 76, a IV. osztályban 102, az V/VI. osztályban együtt 66 mindennapi rendes tanköteles jár.* GyFLSzGyl,712/f, 3, d. kötet.

²³⁸ ZKKJ, 1898. március 20.

²³⁹ ZKKJ, 1898. április 17.

²⁴⁰ GyFLSzGyl,712/f, 3, d. kötet.

felhasználásával a néptanoda külső szárnyát két tanteremmel megnyújtásák. A 840 forintot kitevő építkezési költségeket csak úgy engedélyezte az egyházmegyei főhatóság, ha a szükséges anyagokat a község biztosítja. Az engedély birtokában még azon a nyáron, július 3-án elkezdődött az építkezés Várad Lajos kiskisbalfalvi építész vezetésével. A munka jól haladt, bő három hónap után 1899. október 14-én már kész is volt az új épületszárny, melyben év végére az oktatás is megkezdődött.²⁴¹ A község végül csak részben tudta fedezni az építkezés költségeit, a szombatfalvi Ugron féle gyártól vásárolt 20.000 darab téglát és 5 nagyobb méretű gerenda beszerzése az iskolaalap terhére maradt.²⁴² Az 1975-ben lebontott régi iskolából csak ez a két terem tartalmazó épületrész áll még napjainkban.

Sebestyén plébános erdélyi püspökhöz intézett egyik feliratából értesülünk arról is, hogy a XX. század elején a település búcsúünnepein milyen szokásokat tartottak. 1906. július 16-án ugyanis gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök, a búcsújárásokon történő elég gyakori visszaélések kivizsgálása érdekében elrendelte, hogy az egyházmegye plébánosai tegyenek jelentést, hogyan zajlanak az egyházközségi búcsúk.²⁴³ Sebestyén Mózes augusztus 30-i jelentésében a következőket írta: *A zetelaki egyházközségben évenként két ízben tartanak búcsú ünnepélyt, egyik a plébániai templom patrónusa napján május 3-án, másik a kápolna védője ünnepén szeptember 8-án.*

Az első tisztán egyházi ünnep, csak a helyi hívek jönnek össze, más községekben nem is tudják. Az ünnepély sorrendje: ünnepélyes vespérás²⁴⁴ megelőző nap és az ünnepen, ünnepélyes szentmise a Szentkereszt erkelye kitételével, végén ereklje csókoltatás, egyházi szentbeszéd. A közelben lakó paptársak közül néhányan a szentmisénél segédkezni eljönnek, de ebéd után azonnal eltávoznak. A nép templomozás után a nép saját dolgához lát, délután a déleesti istentiszteleten úgy is, mint májusi ájtatosságon elég szép számmal vannak jelen.

A második, vagyis a kápolna búcsúja szeptember 8-án a következőleg foly le:

- 1. Megelőző nap és az ünnepen ünnepélyes vespérás de B.V.M. a kápolnában.*
- 2. Az ünnepen d.e 8 órakor énekes szentmise a templomban; 9 órakor csendes szentmise és áldoztatás szintén a templomban.*
- 3. D.e. 10 órakor beharangozás, az oltáriszentség kitétele és körmenetben kivonulás a kápolnához, itt ünnepélyes nagy mise assistenciával, evangélium után szentbeszéd, szentmise*

²⁴¹ GyFLSzGyl,712/d, 2, 1. cs.

²⁴² GyFLSzGyl,712/f, 3, d. kötet.

²⁴³ GyFLSzGyl,712/b, 4, 5. cs.

²⁴⁴ vespérás: vecsernye, a papi zsoltosma esti része

végén benedictio; ezután az oltáriszentség körmenetben a templomba visszahozatik, ezután elimádkozzuk az Úrangyalát.

Az egyházi ünnepély végeztével rövid ebéd, egy kis szórakozás, eszmecsere; a távolabbi paptársak eltávoznak, a közelebbiek néha bevárják a vesperast. Mivel a búcsú ülőünnepre esik a távolabb lakó paptársak mise alatt, vagy mise végén érkeznek meg. A népek más községekből nagy számmal szoktak eljönni, gyónást kevesen végeznek. A nép magatartása az istentisztelet alatt kifogástalan; a körmenet alatt egy kis tumultus támad, de nagyobb rendzavarás nem történt. A kápolnában tartott istentisztelet alatt az összegyűlt nép nagy rajokban lepi el az egész temető dombot, melyen a kápolna is épült. A közelebb levők imádkoznak (vagy el-el szunyókálnak), a kápolnától távolabb levők magukat kényelembe helyezve úgy látszik csak az időt húzzák ki, beszélgetésük zaja azonban nem hat el a kápolnáig. A déleesti istentiszteletre elég számosan feljönnek, de meg sem közelíti a délelőtti jelenlévőket. Ilyenkor d.u. 4–5 órakor már kezdetét veszi a község több helyén (2-3 helyen) rendezett táncvigadalom; továbbá az is gyakori eset, hogy félig, vagy egészen részeg legények utcahosszat énekelnek mindenféle katonanótákat, ez úgy este 9–10 óráig is eltart. Régebben hallottam nagyobb verekedésekről, sőt késelések is történtek, de néhány éve ilyesmiről nincs tudomásom. Megelőző vasárnap rendszeren minden évben figyelmeztetem a helybeli híveket, hogy minden illetlenségtől tartózkodjanak, de a búcsú ünnep délutánjáról a megrögzött rossz szokást kiirtanom nem sikerült.

Összegezve az elmondottakat megjegyezhetem, hogy:

- a.) a búcsún megjelenő papság magatartása kifogástalan,*
- b.) a nép részvétele délelőtt elég jó, délután és este megrovást érdemel.²⁴⁵*

A fenti leírásból megállapítható az a tény, hogy az egyházközség népe 120 évvel ezelőtt is ugyanúgy a kápolna Kisasszony-napi búcsúját tartotta a település fő búcsúünnepének, mint napjainkban. Feltételezésünk szerint ennek legfőbb oka az lehet, hogy – amint azt az 1728-tól alapított Rózsafüzér társulat tagkönyve is bizonyítja – Mária-ünnepeken, így Kisboldogasszony napján is, Székelyföld különböző részeiből jelentős számú búcsújáró érkezett a településre. Ennek hatására pedig ez az ünnep nőhetett ki magát főünnepé.

Szintén Sebestyén Mózes nevéhez fűződik az ősidők óta gyakorolt egyházi adózási rendszer megújítása, pontosabban könnyebbé tétele, az addig terményben fizetett kepe pénzre váltása.

²⁴⁵ GyFLSzGyl,712/b, 4, 5. cs.

2.1. A kepezés²⁴⁶

A kepe rendszer a plébánosok legfőbb jövedelmét jelentette, a földművelő székely családok gabonatermésükből terményjáradékot, ún. kepét adtak papjuknak. A gabonakepét bizonyos helységekből fakepe egészíthette ki. Akik nem földműveléssel foglalkoztak, illetve akiknek nem termett gabonájuk, azok pénzzel váltották meg kepéjüket, más szóval oszporát adtak.²⁴⁷

A kepe szó eredeti jelentése gabonakéve, kalangya. Ezt a megnevezést Erdélyben, ezen belül is főként Székelyföldön használták, kivetése házanként, illetve vagyon alapján történt, mértékét kalangyában szabták meg. Kézi aratáskor a gabonát kévékbe kötötték, és a tarlón négy lábú gabonacsomókba, ún. gabonakeresztbe rakták. Két vagy több gabonakereszt közös elnevezése volt a kalangya²⁴⁸ (népiesen kalongya), melyben a kévék száma vidékenként és korszakonként különbözött.²⁴⁹ Zetelakán például fél kalangyának nevezték a gabonakeresztet, melyben 13 kéve volt, két egymás mellé rakott fél kalangya, vagyis 26 kéve jelentett egy kalangyát.²⁵⁰

1804-től az egyház pontosan szabályozta a kepe nagyságát,²⁵¹ ezt Sombori József (1783–1822) udvarhelyi főesperes 1817-ben közölte ki a kerületéhez tartozó plébániáknak.²⁵² A kepezés módját, mennyiségét és idejét részletesen rögzíti az 1824-es Canonica visitatio zetelaki jegyzőkönyve is:

Egész kepét, vagy bért fizetni tartoznak, azaz a plébánosnak két kalongya őszit, két kalongya tavaszit, a kántornak mindenikből egy-egy kalongyát:

- 1. Az olyan gazdák, akár szabadok, akár zsellérek, akár jobbágyok legyenek azok, kiknek 12, azaz tizenkét kalongya gabonájuk terem. Ide értetnek azok a gazdák is kik egy fedél alatt laknak, ha mindjárt osztatlan házastestvérek is, csak hogy ahozvaló értékük legyen.*
- 2. Az olyan gazdák, kiknek 12 kalongya nem termik ugyan, de vonó marhájuk lévén kereskednek, szemül, vagy azt felérő pénzül egész bérrel tartoznak.*

²⁴⁶ kepezés: kepeszedés. A lelkésznek és a tanítónak a hívektől való gabonajárandóság begyűjtése. Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi magyar szótörténeti tár. VI. kötet*. Budapest, 1993, 398.

²⁴⁷ U.o. X. kötet. 75.

²⁴⁸ U.o. VI. kötet, 37.

²⁴⁹ Balassa Iván: *Adatok a székelyföldi kepe és oszpora kérdéséhez*. In: Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár, 1996, 14–24.

²⁵⁰ Sebestyén István Mózes (1937.12.18–2023.09.01.) visszaemlékezése, a szerző tulajdonában.

²⁵¹ Marton József: *Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története*. Gyulafehérvár, 1993, 148. In: *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/K/kepe.html>, letöltve 2023. január 7-én.

²⁵² GyFLSzGyl, 712/b, 4, 5. cs.

3. *Az olyan özvegyasszonyok, kiknek jószáguk és vonó marhájuk lévén, arra való fiuk, vagy szolgájuk által gazdaságot űznek.*
4. *A nagyobb folyóvizen lévő molnárok, 2, vagy 4 kövű malomban.*

Fél bérrel tartoznak:

1. *Az olyan gazdák, kiknek jószáguk és vonó marhájuk lévén, 12 kalongya alatt terem gabonájuk és amellet bizonyos keresetek, vagy más életek módja nincsen.*
2. *A külön gazdaságot folytató legények.*
3. *Akinek özvegy attya, vagy anyja vagyon maga mellett, ha maga egész ébrt adó, az attyától, vagy anyjától fél bérrel tartozik, ha tudniillik ennek részére is illendő érték vagyon.*
4. *A patak malmos molnárok, ha egyebük egész bért illető vagyonuk nincsen.*

Mind a két osztálybéliek pedig azon esetben ha jégeső, vagy levegőnek egyéb ártalmas viszontagságai miatt a föld maga rendes gyümölcsét nem, adná, hogy az egyházi személyek minden jutalom nélkül ne maradjanak, ki-ki egy kalongya őszi helyett egy véka őszi gabonát, egy kalongya tavaszi helyett két vékát tartozik fizetni szemül, vagy pénzül.

És még mind a két osztálybéliek vonó marhájok lévén, valahány pár házas vagyon egy háznál, annyi szekér, vagy szán fát, és pedig annyi marhával amennyivel magának szokott, tartozik vinni bérbe. Ennek harmadrésze a kántort illeti, azoknak pedig, akiknek vonó marhájuk nincsen tartoznak egy napi favágásra elő állani, a plébánostól, vagy kántortól adandó tartás mellett.

Pénzbérrel tartoznak:

1. *Az olyan szegényebb gazdák, kiknek arra való vonó marhájuk nem lévén, gazdaságot nem folytatnak, a plébánosnak 24 forintot, a kántornak 12 forintot fizetnek.*
2. *Kereskedők, kalmárok és mesteremberek a maguk értékük szerint, amint a megye hitesek ítélik, 24 forint, vagy azon felül fizetnek.*
3. *A jövevények és jószágtalanok, ha házasok 24 frt plébánosnak, 12 frt fizetnek kántornak.*
4. *Az özvegyek, nőtlenek, kik kézi munkájukkal keresik élelmüket, a plébánosnak 12 frt, a kántornak 6 frt fizetnek.*

Vége a bérfizetésnek ideje:

A szalmájában adandó bér fizetésének idejére nézve az a constitutio: az aratás után két nappal a plébános és megye hitesei által meghatározandó alkalmas időben a felrótt kepe

*mindenkitől hordassék be 12 frt birság alatt. A szemül, vagy pénzül járó bérfizetésnek pedig rendes ideje Szt. Mihály napja, mely időn túl a megyebírák kötelessége azt, ha szépen be nem adják akik tartoznak, mint lignidumdebitumot záloglással, sőt excentioval is felhajtani.*²⁵³

A szabályozás fontosságát jelzi, hogy a püspöklátogatási jegyzőkönyvbe is belefoglalták. Eszerint tehát minden olyan gazda, akinek 12 vagy 12-nél több kalangya őszi és tavaszi gabonája termett egészkepésnek számított, és köteles volt 3–3 kalangya őszi és tavaszi gabonát kepebe adni: kettőt a papnak, egyet a tanítóként is működő kántornak. Azoknak, kiknek 6–12 kalangya közt termett félkepevel tartoztak, akiknek meg ez alatt, azok pénzben kepeztek. Feltételezhetjük, hogy ezen rendszer bevezetésekor jelenhetett meg a félkalangya, így tudták elosztani a három kalangyát a félkepezőkre. A szabályzat kitért a természeti csapások esetén fizetendő kepeére is, valamint a fakepeére, melyet minden igásállattal rendelkező család köteles volt szállítani. Zetelakán, ahol kevesebb és gyengébb minőségű volt a megművelhető terület, őszi gabonaként rozsot, tavasziként zabot adtak. 1881–1890 között a 876 kepező családból átlag 116 család fizetett szalmástermésben, a többiek pedig anyagi helyzetük függvényében 40 krajcár és 4 forint közti oszporát adtak, összesen 649 forintot. Fakepeként minden igásfogattal rendelkező család *egy téli vontatás fát* adott.²⁵⁴

Ez a rendszer volt érvényben a XIX. század folyamán, sőt egyes székelyföldi településeken még a XX. század elején is.²⁵⁵ Időközben a kepeszedés rendje sok közéleti vitát váltott ki, a panaszosok főként a 12 kalangya termés alapul vételét kifogásolták. Rendkívül igazságtalannak tartották, hogy a csak 12 kalangya termést betakarító gazda ugyanannyi kepet adjon, mint az a termelő, aki akár 100 kalangya termésnek örvendhetett. A kepe arányos kivetését célzó intézkedések elindítója a nagykaszonai egyházközségnek az erdélyi római katolikus státushoz ez ügyben benyújtott folyamodványa volt. Habár a státus 1883. október 11-i nagygyűlése elutasította a folyamodványt, és a kepefizetés addigi rendszerének érvényben tartását határozta, de ugyanakkor a kérdés alapos tanulmányozására a négy székelyföldi megye (Csík-, Háromszék-, Maros- és Udvarhely vármegyék) egyházi és világi státusgyűlési tagjaiból egy 27 tagú bizottságot állított fel. Ezek előbb megyékként dolgoztak ki javaslattervezetet, majd az 1885. szeptember 19-én, Gyulafehérváron tartott együttes

²⁵³ Can.vis. 1824, 34–36.

²⁵⁴ A fakepét télen szállították, ekkor jobban ráértek és könnyebb is volt a szállítás. A baksinak nevezett szánelőre tették a fa vastagabb végét, hátsó része pedig a havas, jeges úton csúszott. Az ilyen rakományt nevezték voltatónak. GyFLSZGyl, 712/e, 11, 1. cs.

²⁵⁵ Sebestyén Mózes 1906-ban a püspökségre küldött jelentésében azt írja, hogy azon településeken, ahol még terményekben fizetnek, *sehol sem több az egész kepe 3 kal. és 6 v. 7 kéve őszi és tavaszinál*. GyFLSZGyl, 712/b, 4, 5. cs.

tanácskozáson a természetbeni fizetés mellőzését és a kepe kötelező pénzre váltását javasolták a státus fele.²⁵⁶ Az udvarhelyi bizottságnak Andrásy József zetelaki plébános is tagja volt, aki a következő javaslatot tette: *Pénzfizetésre váltani az annyi bonyodalommal, s lelkes tekintélyét csökkentő kellemetlenséggel járó kepet. A közbirtokkal ellátott községek, annak e célra történő átbocsájtásáról adnának kötvényt a lelkész és tanítók részére, a községi előljáróság szolgáltatná be a megállapítandó összeget. Egy megyei (hitközségi) vegyes bizottság állapítana meg mindent, az eddigi keperend kimutatásai alapján.*²⁵⁷

A helyzet orvoslására a XIX. század végétől a plébániák kepefizetésre kötelezett népét anyagi helyzetük, jövedelmük alapján az egyházközségi vezetők - akik minden helyi lakos életkörülményeit ismerték - kepefizetési osztályokba sorolták. A rectificációról, vagyis az osztályba sorolásról nyilvánossá tett jegyzékek készültek. Aki nem értett egyet a besorolásával, tiltakozhatott a megyebírónál. Ügyét, kérését az egyháztanács megvizsgálta, és indokolt esetben a besorolást megváltoztathatta.²⁵⁸ Ezen változtatások bekövetkeztének ideje és módja településenként nagy változást mutatott. Egyfelől a készpénzhiány, másfelől az új rendszer iránti bizalmatlanság miatt az áttérés sok nehézségbe ütközött. A püspökség 1906-ban felmérte a székelyföldi kepezés helyzetét, az udvarhelyi kerületben ennek elvégzésére Sebestyén Mózes kerületi alesperesként kérték fel. Az alesperes-plébános augusztus 1-én felterjesztett jelentésében közölte, hogy: *A kepe kivetésre más törvényerejű intézkedést nem ismerek, mint a Sombori esperes által 1817. évben közölt kepe constitutiót, ... ugyanez a szöveg benne van 1824-iki és 1831-iki zetelaki canonica visitatio jegyzőkönyvében is. Régebbi okmányt sem a jelentést küldő plébános urak nem jeleznek, sem én nem hallottam, így ilyent nem küldhetek. Kepét fizetnek a pap, kántortanító (segédkantortanító), és harangozó részére. A kepezés módja szerint a kerülethez tartozó 29 települést négy csoportba sorolta, a következő szempontok szerint:*²⁵⁹

- I. *Terményben és oспорában a Sombori féle rendelet alapján 3 kalangya 6 kéve őszi és tavaszi, s ennek ½ -e v. készpénz.*
- II. *Pénzben, a terményeknek megfelelő értékben 16 kor–1 kor-ig (I–IX osztályban).*
- III. *Részint pénzt, részint terményt fizetnek valami keveset (a részleteket nem ismerem).*

²⁵⁶ Veszely Károly: *A kepe a Székelyföldön*. A Püspöki Lyceum Könyvnyomdája, Gyulafehérvár, 1886, 2–3.

²⁵⁷ GyFLSzGyl, 712/e, 11, 1. cs.

²⁵⁸ Uo.

²⁵⁹ GyFLSzGyl, 712/b, 4, 5. cs.

IV. Meg van váltva.

I.	II.	III.	IV
<i>Atyha</i>	<i>Szentegyhászfala</i>	<i>Székelyudvarhely</i>	<i>Küküllőkeményfalva</i>
<i>Korond</i>	<i>Képolnásfalu</i>	<i>Székelykeresztúr</i>	<i>Lövéte</i>
<i>Farkaslaka</i>	<i>Máréfalva</i>	<i>H.karácsonyfalva</i>	<i>Etéd</i>
<i>Szentlélek</i>	<i>Székelyszenttamás</i>	<i>Sz.Zsombor</i>	<i>Szováta</i>
<i>Oroszhegy</i>	<i>Vágás</i>		<i>Bözödújfalva</i>
<i>Székelyszentkirály</i>	<i>Zetelaka</i>		<i>Székelypálfalva</i>
<i>Kadicsfalva</i>	<i>Parajd</i>		
<i>Fenyéd</i>			
<i>Székelylengyelfalva</i>			
<i>Székelypálfalva</i>			
<i>Homoródremete</i>			
<i>Varság</i>			

A kimutatásból láthatjuk, hogy a XX. század elején az udvarhelyi katolikus esperesi kerületben a települések több mint 40%-a még az ősi módon, terményben törlesztette egyházi adóját.²⁶⁰

Zetelakán már 1892-ben történt egy kísérlet a kepezés rendezésére. Ekkor Andrásy József plébános a március 2-ai egyháztanács gyűlésen előterjesztette, *hogy a kepe mind gabona-, mind fában gyengén és igen rendetlenül fizettetik be, s a miatt sok kellemetlenség fordul elő. De a mi még több, a lelkészi és tanítói hivatal teljesítése nagyon akadoztatva van a pontos időben be nem fizetés miatt.*²⁶¹ Felhívására az egyháztanács ki is nevezett egy hét tagú bizottságot a keperendezési terv kidolgozására, de két évig nem történt semmi előrelépés.

Andrásy plébános halála után két héttel, 1894. március 29-én Kovács János káplán elnökletével tartotta gyűlését az egyháztanács. Jung Cseke Lajos székelyudvarhelyi apát-főesperes 143/1894. számú rendelete alapján a kepe mennyiségét és annak pénzértékét, valamint a kepemegváltás összegét kellett megállapítani és bejelenteni. Az egyházközségtanácsa az 1893. évi kepelista tartalma alapján a papi és a kántor-tanítói gabona- és fakepét, valamint annak pénzértékét a következőképp közölte:

Papi kepe:

- *Őszgabona 254 kalongya, a kalongya 1 frt. 60 kr.*
- *Tavaszi 254 kalongya, a kalongya 80 kr.*
- *Osporában 692 frt.*

²⁶⁰ Hasonló lehetett a helyzet a protestáns településeken is, Sebestyén Mózes ugyanebben a jelentésében megjegyzi, *hogy az udvarhelyi protestáns községekben szintén azt hiszem mindenütt van kepezés, néhol pénzben (egyházi adónak nevezik Szudvarhelyen), néhol a mienkhez hasonló mennyiségű terményekben.*

²⁶¹ GyFLSZGyl, 712/f, 3, d kötet.

- *Fa 200 vontató 160 frt.*

Összesen: 1463 frt. 40 kr.

Kántor-tanítói kepe:

- *Őszi 127 kalongya, a kalongya 1 frt. 60 kr.*
- *Tavaszi 127 kalongya, a kalongya 80 kr.*
- *Osporában²⁶² 346 frt.*
- *Fakepe 100 vontató 80 frt.*

Összesen: 730 frt 80 kr.

*Ezen kántori kepeből két rész illeti a kántortanítót, egy rész pedig kántor-segédtanítót. Zetelaka hitközsége kepe megváltási tőke összeggel jelenleg nem rendelkezik.*²⁶³

Sebestyén Mózes épp csak hogy átvette hivatalát, már 1894 októberében sikerült a fakepén változtatnia. Addig minden ígásállattal rendelkező család 1 *vontató* fát kellett szállítson, ami nagyon rendszertelenül történt, a fa mennyisége és minősége is elég bizonytalan volt. Amikor ezt szóvá tette a községi képviselőtestület 1894. október 28-ai ülésén a testület ajánlatot tett a plébánosnak, melyet az elfogadott. A jegyzőkönyv szerint *a képviselőtestület a fakepe szállítást a következőképp állapítja meg:*

- *lelkész részére 25 öl*
- *kántortanító részére 10 öl*
- *3 tanító részére összesen 15 öl*

Összesen: 50 öl

*A fák méretei 2,30 m hosszú, 2 m magas és 2 m széles. A fa minősége jó minőségű bükkfa kell hogy legyen, minden év október havában legalább két vessen kiszállítandó az évenkénti vágterekből, a községi bíró a tizedekben arányosan felosztja és beszállíttatja.*²⁶⁴ Időközben, 1918-ig még két tanítóval bővült a tantestület, a község azoknak is megadta az 5 öl fakepét.²⁶⁵

1898-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendezni kívánta a rendszersített lelkészi állások jövedelmét.²⁶⁶ Ez év tavaszán az udvarhelyi kerületi esperesi hivatal is újabb kísérletet tett a kepe végleges rendezésére, pénzre váltására. A plébániáknak kiküldött, *Képzési szabályok* címet viselő dokumentumot vegyes érzelmekkel fogadták az egyházközségek, mint fentebb is láthattuk, többen nem adták fel a terményben való

²⁶² Ospora=oszpora: pénzben fizetendő kepe

²⁶³ Uo.

²⁶⁴ ZKKJ, 1894. október 28.

²⁶⁵ GyFLSzGyl, 712/e, 14.

²⁶⁶ Balogh Margit, Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia.* Budapest, 1993, 128–129.

kepefizetést. Zetelakán 1898. március 9-én tartották e tárgyban az egyháztanács gyűlését, ahol az elnöklő plébános által előterjesztett javaslatot annyi változtatással fogadták el, hogy a kepezési lajstromot közhírré kell tenni, és a községházán 8 napig ki kell függeszteni. Ez az időszak alatt óvásokat lehetett benyújtani. Ugyanezen gyűlésen született meg a döntés a kepe pénzre váltásáról is, vagyis, *hogy Zetelaka község hívei által évenként az egyházi személyzetnek fizetendő szalmáskepe illetményt pénzre változtatja át, s jövőre e szerint fizetni határozott. Az egyházi személyzet alapfizetését következőleg állapítja meg:*

- a.) *Lekésznek 1200 frt.*
- b.) *Segédlelkész tartás és fizetés 500 frt.*
- c.) *Kántortanítónak 566 frt. 66 kr.*
- d.) *Segédkántor tanítónak 283 frt. 33 kr.*
- e.) *Sekrestyés harangozónak 100 frt.*
- f.) *Megyebírónak a kepe beszédéséért 100 frt.*

Összesen: 2750 frt.

*Ha a rectificálás alkalmával ezen összegnél nagyobb gyűlne be, az kepemegváltási alap czímen évenként tőkésítődik.*²⁶⁷

Mivel előzőleg már több kifogás is érkezett a tervezettel kapcsolatban, a plébános és Márton Mózes egyházgondnok tízesenként²⁶⁸ összeállították a kepezők névsorát, majd arra alapozva, hogy szűkebb körben az emberek jobban ismerik egymás anyagi helyzetét, ezeket kiküldték egyes tízesekbe, hogy a tervezett kilenc vagyoni osztályba saját magukat sorolják be. A kiküldött felhívásban felvázolták elképzelésüket:²⁶⁹

Zetelaka ...ik tizede közönségének

Mivel a múlt és előző években többek részéről panasz merült fel, hogy az évi kepe kivetés nem történik helyesen, az egyháztanács folyó évi március 9-én tartott gyűlésében elhatározta, hogy az összes kepezők névsorát osztályozás végett az egyes tizedeknek kiadja azon meghagyással, hogy azt a tizedek teljes gyűlésben vegyék tárgyalás alá s állapítsák meg, ki melyik osztályba sorozandó. Az eddigi kalongya fizetők az I. osztályba tétettek, akiknek módjuk és anyagi erejük úgy hozza, azok a II-ik osztályba tartoznak és így tovább fokozatosan, egész a IX-ik osztályig, mely osztályba az özvegy asszonyok tartoznak. Ezt

²⁶⁷ GyFLSzGyl,712/f, 3, d kötet.

²⁶⁸ A székely települések – a XX. századig – jelentős önállósággal rendelkező közigazgatási és jogi alegységekre, ún. tízesekre tagolódtak. Települési és társadalmi értelemben több tízes alkotta a települést. V.ö. Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest, 1983, 66–68. Bárh János: *Az eleven székely tízes. A csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi tízesek működése a XVII – XX. században*. Kecskemét, 2007, 20–23.

²⁶⁹ GyFLSzGyl,712/e, 11, 2. cs.

megelőzőleg a VIII-ik osztályba azok jönnének, kik tisztán napszámosok és nem laknak saját házukban, a VII-ikbe pedig kiknek saját házuk is van, stb. stb.

Legelőször a névsorba felveendő azok neve, kik ahhoz a tizedhez tartoznak, de nevők ezen névsorban nem fordul elő, aztán kihagyandó azok neve, kik nem tartoznak oda. Az osztályozásnál arra kell ügyelni, hogy minél több kerüljön az elsőbb osztályokba, mert a kepeketetés aszerint fog fokozatosan meghatározatni, s ha ezen osztályozás nem történik helyesen, akkor az egyháztanács fogja azt meghatározni, osztályozni. Ezen osztályozás azért fontos, mert az alsóbb osztály tagjai egy negyed résszel kevesebbet fognak fizetni az előttiük lévő osztály tagjainál, s az elsőbb osztályba sorozottak egy negyed résszel többre lesznek rektifikálva az utánuk következő osztályba tartozóknál.

Zetelaka, 1898. évi márt. 10-én

Márton Mózes sk. egyházgondnok

Az új rendszerre való áttérés nagy vitákat gerjesztett a tizesgyűléseken. Voltak, akik ragaszkodtak a régi rendszerhez, mások pedig az feltételezték, hogy az új feltételekkel bizonyosan többet kell majd fizetniük. A gyarló emberi természet miatt sem ment simán a beosztás, csupán a III. és X. tizesekben osztották be magukat zúgolódás nélkül, a többiekben az emberek próbálták minél alacsonyabb osztályba soroltatni magukat. Az egyik tizesben például egyetlen családfőt sem soroltak az I. osztályú képezők közé, holott előtte 18 szalmás képezőjük volt. Fő bűnösnek természetesen a papot kiáltották ki, akinek még egy gyalázkodó névtelen levelet is küldtek.²⁷⁰ Keservesen jegyezte meg a plébános, *hogy ami utálatos szót az emberi gonoszság és rosszakarat csak kitalálhatott, azt a tizesgyűlések mind a forgalomba hozták saját lelkipásztoruk ellen.* A nézeteltérések tisztázása érdekében március 27-re egyházmegyei-, azt követően pedig egyháztanácsi gyűléseket hívtak össze, ahol a plébános beszámolt a fejleményekről, ill. próbálta megmagyarázni az embereknek az új rendszer lényegét.²⁷¹ A felmerült problémákról természetesen a kerületi főesperest és a püspököt is értesítette, jelentését március 24-én terjesztette fel Gyulafehérvárra. Valószínű ennek hatására határozta el Majláth Gusztáv Károly (1864–1940) püspök *a hitközség hivatalos meglátogatását*, melyről április 14-i leiratában értesítette a lelkészi hivatalt. A főpásztor Jung

²⁷⁰ A plébános ezt a levelet az egyházközség tudomására hozta az 1898. március 27-i gyűlésen. Helytelen írással a következőt tartalmazta: *Restellem de ki kel mondjuk mer 55 éve hogy ismerem a világot, demég soha elő nem fordult az ilyen dolog. Tehát jonak lája Zetelaka ksg hogy maga innen menjen oda ahova magának tetszik, asztán mis választunk olyat amilet akarunk mert miota idejött mind csak a zúgolódás. A tizesökben összesítették sikos fejünek minden mi csak rája fért. Igazok is van mert ezelőtt is ezzel a bérrel papot tartottunk még különbet mind maga. Ezzel levelem bészárom és ne várja hogy a száka a körmére égjen, mert szégyent hoz a fejére. Még irtam volna csak nem fért.*

²⁷¹ GyFLSzGyl,712/e, 11, 2. cs.

Cseke Lajos főesperestől kért tájékoztatást a kialakult helyzetről, akinek látogatása előtt a következő levelet írta:

Tisztelendő Apát, Főesperes Plébános Úr!

Örömmel értesültem Főtisztelendőséged idei 164 számú jelentéséből Tisztelendő Sebestyén Mózes zetelaki a nagy hitközség minden irányú rendezése körül kifejtett lelkes papi buzgalmáról és sikeres tevékenységéről. A jó pap működését főpásztori elismerésem és támogatásom kíséri, s tekintettel arra, hogy említett lelkészhez a hitközség nagy és értelmesebb része őszintén ragaszkodik s működésének sikere veszélyeztetve nincsen, őt a jó ügy érdekében folytatott küzdelmében továbbra is lelkes kitartásra buzdítom.

Szíveskedjék Főtisztelendőséged ezt nevezett lelkésszel közölni, s a kepe rendezésre vonatkozó és ide zárt jegyzőkönyvet azzal kézbesíteni, hogy azt a közelebbi főpásztori hivatalos látogatásom alkalmával, mikor a zetelaki összes viszonyokról közvetlen meggyőződést szerzek, az egyháztanács jelenlétében nekem mutassa be.

Egyébiránt ájtatos imáiba ajánlottan vagyok Főtisztelendőségednek Károlyfehérvárt 1898 május hó 7-én jóakaró főpásztora + Gusztáv Károly.

A püspök május végi hivatalos látogatása alkalmával négy napot tartózkodott Zetelakán. Május 24-én érkezett, másnap bérmlást tartott,²⁷² majd a rá következő napon iskolalátogatást. Május 27-én Csíksomlyóra távozott a községből.²⁷³ A vizitációnak meg is lett az eredménye, végre sikerült minden tízesben összeállítani a listákat, melyeket kifüggesztettek a községházán. Az óvások elbírálása után arra figyelve, hogy az egyházi személyzetnek megállapított 2750 forint összeg meglegyen, az 1898. július 17-i gyűlésen megállapították a kepe nagyságát. Eszerint:

- I. osztályba sorolt 96 családfő fizet 8 forintot
- II. osztályba sorolt 37 családfő fizet 7 forintot
- III. osztályba sorolt 61 családfő fizet 6 forintot
- IV. osztályba sorolt 99 családfő fizet 4 forintot
- V. osztályba sorolt 122 családfő fizet 3 forintot
- VI. osztályba sorolt 140 családfő fizet 2 forintot
- VII. osztályba sorolt 136 családfő fizet 1 forint 50 krajcárt
- VIII. osztályba sorolt 140 családfő fizet 1 forintot
- IX. osztályba sorolt 77 családfő fizet 75 krajcárt

²⁷² Ezen alkalommal az egyházközség 623 tagja részesült a bérmlás szentségében. GyFLSzGyl,712/a, 1, a kötet.

²⁷³ GyFLSzGyl,712/b, 3, 4. cs.

Összesen: 909 családfő fizet 2844 forint 75 krajcárt.²⁷⁴

A rektifikációs listáról kitűnik, hogy a tervezett besorolás ellen tiltakozók egy része elérte célját. Habár öt évvel előtte 127 szalmás kepezője volt az egyházközségnek, mégis csak 96-an kerültek az I. osztályba, holott ide sorolták a nagy jövedelmű vállalkozókat is. Megállapíthatjuk azt is, hogy a családfők 30 %-a – a VII.–VIII. osztályhoz tartozó 276 személy – szerényebb anyagi körülmények között élő napszámos volt, ugyanakkor 77 özvegyasszony is tartozott a plébánia népéhez.

Visszatérve az építkezésekhez, elérkeztünk ahhoz a nagy megvalósításhoz, megálmodáshoz, mellyel Sebestyén Mózes plébános igazából beírta magát Zetelaka történetébe. Ez volt a nagytemplom építése. Amint már az előzőekben láttuk, Szabó Péter plébános még 1844-től próbálkozott új templom építésével, de a közbejött események végül csak a régi javítását engedték. A plébánia népe viszont rohamosan gyarapodott. A vizsgált időszakban Zetelaka lakosságának felekezeti megoszlása a következő volt:²⁷⁵

2. számú táblázat: Zetelaka lakosságának felekezeti megoszlása 1850–1910 között

Népszámlálás éve	Összlakosság fő	Római katolikus	Megjegyzés: egyéb vallásúak	Róm. kat. %
1850	2333	2317	15 görögkatolikus és 1 református	99,31%
1857	2659	2651	1 görögkatolikus és 3 evangélikus	99,69%
1869	3169	3157	2 evangélikus, 1 unitárius és 9 izraelita.	99,62%
1880	3152	3095	35 görögkatolikus, 4 református, 16 evangélikus és 2 unitárius.	98,19%
1890	3548	3508	2 görögkatolikus, 35 református, 1 evangélikus és 2 unitárius,	98,87%
1900	4094	4036	36 református, 2 evangélikus, 7 unitárius, 12 izraelita és 1 ortodox.	98,58%
1910	4724	4630	28 görögkatolikus, 39 református, 1 evangélikus, 6 unitárius és 20 izraelita.	98,01%

²⁷⁴ GyFLSZGyl,712/f, 3, d kötet.

²⁷⁵ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–1992 között.* <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hrfel.pdf>, letöltve 2023. január 7-én.

Amint az adatokból is kitűnik (2. számú táblázat), a falu lakosságának döntő többsége, 98,01–99,69%-a mindig római katolikus vallású volt, ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a hívők száma, a XIX. század közepéhez képest a XX. század elejére megduplázódott.²⁷⁶ Ennek köszönhetően a meglévő templom is egyre szűkebbnek bizonyult, tenni kellett hát valamit a helyzet orvoslására. Sebestyén plébános nagy tervekkel szövegetett, egy új, legalább 3000 lélek befogadására alkalmas templom megépítéséről álmodozott. A tervezgetés, építkezés abban az időben sem volt zökkenőmentes, az új egyházi hajlék teljes elkészülte elég hosszú időt, közel 27 évet vett igénybe. Lássuk hát hogyan is kezdődött az egész!

2.2. „Így született meg az új templom építésének eszméje”

1896-ban a magyar országgyűlés elhatározta, hogy méltóképpen ünnepli meg a honfoglalás évfordulóját és az ország ezeréves fennállását. Abban az évben Magyarország történetének talán legnagyobb ünnepségsorozatára került sor. A képviselőház április 21-én ünnepélyes ülésén tárgyalta és fogadta el azt a törvénycikket, mely a millenniumi (ezredik) évforduló alkalmából rendezendő ünnepet törvénybe iktatta (1896. évi VIII. törvénycikk). A kormányzat úgy kívánt maradandó emléket állítani az évfordulónak, hogy a látványos ünnepségeket jelentős összegű állami beruházásokkal kapcsolta össze, többek közt 400 népiskola létrehozásáról is döntöttek.²⁷⁷ Május 2. és október 31. között országszerte szinte minden településen megemlékezésekre került sor, ahol szobrok, emlékművek állításáról, különböző épületek felépítéséről hoztak határozatokat.

Lönhart Ferenc erdélyi katolikus püspök az állami utasításokhoz igazodva, 962/896 számú rendeletével elrendelte május 2-án ünnepélyes hálaadó misék, május 17-én pedig istentisztelettel és kirándulással egybekötött, minél terjedelmesebb iskolai ünnepségek tartását. A vallás és közoktatásügyi miniszter megkeresésére ugyancsak a püspök rendelte el 1136/896. számú leiratában, hogy a községek valamely nyilvános helyén a tanulók igénybevétele, ünnepélyekkel egybekötve fákat vagy facsoportokat kell ültetni. A zetelaki egyháztanács április 19-én tartott gyűlésén ezzel kapcsolatosan az a javaslat született, hogy a

²⁷⁶ Ez nem csak Zetelakára, hanem az adott időszakban, 1880–1910 között Magyarország Erdély-Partiumi és keleti részeire egyaránt jellemző volt, ahol a házas termékenység látványosan növekedett. Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalom-története a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 2006, 47.

²⁷⁷ Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár, 1896. évi törvénycikkek*. Budapest, 1897. 31., ill. Kövály László: *A millennium lefolyásának története, s a millenáris alkotások*. Budapest, 1897. 22.

fákat lehetőleg a temető déli oldalába ültessék, melynek akár az egész befásítása is megtörténhetne.²⁷⁸

A hatósági díszgyűlések megtartásának ideje a május 3-tól 15-ig terjedő időszakra volt kitűzve.²⁷⁹ Zetelakán, némileg megkésve, május 17-én tartotta a községi képviselőtestület a millenniumi, ünnepi díszgyűlését. Szabó Dénes testületi tag javaslatára pedig az ezen elhangzott megnyitó- és alkalmi beszédek a jegyzőkönyvbe történő beírással örökítették meg (7. számú melléklet). (A félreértések elkerülése érdekében megjegyezzük, hogy az adott időszakban településünknek két elöljárója is: a pap és a jegyző, a Sebestyén Mózes nevet viselte).

A jegyzőkönyv tanulsága szerint Bíró Mihály, a díszgyűlés elnöke megnyitó beszéde után felkérte Sebestyén Mózes községi jegyzőt²⁸⁰ (8. számú melléklet) alkalmi beszéd tartására. A jegyző beszédét, mely részletesen bemutatta ezeréves történelmünk kimagaslóbb eseményeit, nagy lelkesedés fogadta, és felvetődött az ötlet, hogy valami maradandót kellene alkotni Zetelakán is. Főtisztelendő Sebestyén Mózes plébános, aki a községi képviselőtestületnek is tagja volt kihasználva a kedvező alkalmat, indítvány tételre jelentkezett, és a következőképpen szólt: ... *Ily szép múltnál mereng el szívünk ma, midőn ezredik évet írunk honunk megalapítása óta, ily szép múlttal dicsekedhetünk nemzetünk nevében, s valljuk teljes önérzettel a jóleső megnyugvás édes hangján, hogy mi is e község képviselői képviseltjeinkkel együtt e páratlan szép haza, az isteni Gondviselésnek e kegyeltje, Magyarországnak tagjai, részei vagyunk, annak szívéhez nőtt vágyunk, óhajunk, boldogságunk, mert magyarok vagyunk.*

Az igazi honfi érzelmével emelkedjék fel szívünk a nemzetünket fenntartó bölcs Alkotó trónja zsámolyához hálával, hogy megszerezte nekünk a millenniumot. De ugyanakkor mutassa meg községi képviselőtestületünk azt is, hogy megértette az isteni Gondviselésnek nemzetünk elé kitűzött misszióját, mutassa meg, hogy méltó akar lenni dicső őseinkhez, a szentekhez, s nem fél azon útra lépni, melyen eddig nemzetünk csak diadalra jutott s az elismerés pálmáját minden irányban kiérdemelte. Mindenkinek el kell ismernie, ki hazánk ezred évi fennállása történetét ismeri, hogy hazánkat eddig a keresztény katolikus vallás és annak erkölcsi tartották fenn, s újabb évezredek életében csak úgy jósolhatunk, ha ehhez hű marad. Hogy erre községi képviselő testületünk az utókornak példát adjon, a egyszersmind

²⁷⁸ GyFLSzGyl, 712/f, 3, d kötet

²⁷⁹ Kőváry i.m. 172.

²⁸⁰ Sebestyén Mózes (1838.11.17.–1902.07.22.) Zetelaka szülötte, 28 éven át (1870–1898) a település jegyzője.

*bizonyosságot tegyen vallásos meggyőződéséről, vagyok bátor a következő határozati javaslatot előterjeszteni: mondja ki a képviselő testület, hogy Isten dicsőségére községünk egyik alkalmas helyén a közeljövőben új templomot fog felépíteni, melynek helyét már most megváltásunk jelével, a kereszttel jelöli meg.*²⁸¹

A képviselők lelkesedéssel fogadták az indítványt és azon nyomban határozatot hoztak. A jegyzőkönyv szavaival élve: ... *egy új templom építéséhez a mai naptól kezdve az előkészületeket megteszik s mihelyest az előkészületek annyira haladnak, hogy a templom építését a nép túlságos megterhelése nélkül végre lehet hajtani, építtessék új templom a Máltetőre, a kápolna kerítésének északi részén, hová most a templom helyét jelző kereszt állíttassék fel. Az előkészületek megtételére, a terv és költségvetés megkészítésére, az anyagok beszerzésére, e célra a póttadó kivetésére, a felépítést és beruházást tárgyazó árlejtések kibocsátásával és végrehajtásával, szerződés megkötésével, esetleg a házilag történő építésével, egyszóval a templom építéssel összefüggő mindennemű és rendű intézkedésekkel az időszaki előjáróság a plébánossal egyetemlegesen felhatalmaztatnak és megbíztatnak. (Az építendő új templom helyét, a Mál-tetőn, a kápolna szomszédságában, hamarosan egy fészülettel ellátott cserefa kereszttel meg is jelölték).*

Ugyanezen a gyűlésen Szabó Gergely javasolta, hogy a testület tegyen fogadalmat arra, hogy a már egy évtized óta építeni szándékozott községháza költségvetését még abban az évben elfogadják, és a következő évben, 1897-ben felépítik. Végül Bíró Mihály bemutatta az általa készített azon helyszíni rajzot, melyen a már előzőleg, a millennium emlékére a kápolna és a temető kerítése körül elültetett 119 fa (40 fenyő, 41 tölgy és 38 hárs) helyét és minőségét tüntette fel.²⁸² Hogy mennyi fogant meg ezen fák közül, arról nincs adatunk, viszont napjainkban még sikerült 8 darabot (7 hárs- és 1 tölgyfát) beazonosítani.²⁸³

A templomépítéshez szükséges előkészületeket tehát megszavazta a községi képviselőtestület, ezért Sebestyén plébános mindjárt tervezgetni kezdett. Legelőször is egy alapról kellett gondoskodni. Ezt úgy hozta létre, hogy a zetelaki templom fenntartására és szükségleteinek fedezésére rendelt alapból a nélkülözhető tőkepenzt elkülöníttette, és a különítményt a templom építésére szánva, kamatozni a székelyudvarhelyi takarékpénztárba

²⁸¹ ZKKJ, 1896. május 17.

²⁸² U.o.

²⁸³ 2021. december 8-án, Pressler furóval végzett dendrokronológiai és növedéktani mintavétellel állapította meg ezen fák életkorát a zetelaki Dr. P. Boros Fortunát Elméleti Középiskola erdészeti szakos X. osztálya, Szilágyi Ferenc szaktanár vezetésével.

helyezte el.²⁸⁴ Mivel az 1896-os községi határozat hangsúlyosan kimondta, hogy az építkezést lehetőleg *a nép túlságos megterhelése nélkül* kell eszközölni, ezért első lehetőségként önkéntes adományok gyűjtését kezdte el, mely célra egy perselyt is kihelyeztek a templomban.²⁸⁵ Egy másik pénzszerzési lehetőségnek a templom erdőjének minél hatékonyabb kihasználása mutatkozott. Ez viszont az egyre szigorodó erdészeti törvény miatt – mely rendszeres üzemtervet írt elő az erdőgazdálkodásban, erdőkezelési díjak fizetésére és újraterelítésre kötelezte a tulajdonosokat – rövidtávon nem sok haszonnal biztatott. Meg kellett találni annak a módját, hogy ezeket a törvényeket betartva, de azok alól mégis felmentést nyerve lehessen kihasználni a templomerdőt. Mielőtt azonban erre rátérnénk, vizsgáljuk meg a Zetelakán évszázadok óta kialakult életformát és annak alkalmazkodását az adott időszak viszonyaihoz.

2.3. „Porból lettünk, de fából élünk”

A székelység már a betelepedéstől birtokba vette a Székelyföldet beborító erdőket és havasi legelőket, melyek általánosan a székely falvak közbirtokai lettek. Ezeket, magánbirtokaik nagyságától függetlenül szabadon használhatta minden tagja a közösségnek. Településenként lehettek szabályozásbeli eltérések, de az alapelv az volt, hogy mindenki csak saját hasznára művelhette a közbirtokot, nem nyerészkedhetett belőle.²⁸⁶ Mivel a terület nagy részét erdő borította, az erdők irtásával, termőföldre alakításával lehetett az amúgy szűkös szántóterületeket növelni, a szaporodó népességnek megélhetési alapot biztosítani. Az irtás szabad volt, s az irtványföld már az irtást végző család örökletes birtokává vált.²⁸⁷ Ennek köszönhetően jelentek meg a székelyföldi településeken, így Zetelaka nagykiterjedésű erdős részein is – első soron patakok árterületein, fennsíkokon – kisebb, nagyobb magán kaszáló-, esetleg szántó területek, melyekből az ún. havasi tanyák alakultak ki.

²⁸⁴ 712/e, 5. kötet

²⁸⁵ 712/e, 2, 1. kötet

²⁸⁶ Barabás Endre (1870–1945) közgazdasági szakíró erről ekképpen ír a *Magyarság* című napilapban: *Kezdetben még a földművelő rész, habár egy-egy családra alig jutott 2-3 hold szántóföld, mégis megélt. Tarthatott a család 2-4 darab szarvasmarhát, pár disznót, 50-100 darab juhot – a különben nem értékesíthető közös erdőbirtokon. Kikerült így a kis szántóföldekről a kenyér és puliszkának való a család részére, az erdőből kapott fával építhetett, télen készíthetett szerszámfákat, ami egy kis aprópénzzel látta el a családot. Szarvasmarhái, disznai, juhait tartása a gazdag hegyi, erdei legelőkön nem került semmibe, de volt a családnak szükségletére elég tej, sőt a gazdasági állatokkal való állandó kereskedés folytán, egyes befektetéseihez elegendő tőkéje is.* In: *Magyarság*, II. évf. 145. sz., 1901. június 25. 2.

²⁸⁷ Egyed Ákos: *Egy sajátos földtulajdon: a székely örökség.* In: *Korunk*, XVIII. évf. 7 sz. 2007, 49.

*Porból lettünk, de fából élünk*²⁸⁸ tartja a mondás még ma is Zetelakán. A Hargita hegység és a Görgényi-havasok meghatározóan befolyásolták az azok nyugati oldalában épült település gazdaságának fejlődését. A természeti környezet adottságainak köszönhető a lakosság faismerete és az ezen alapuló erdőgazdálkodás.²⁸⁹ A község területének felszínét a humuszban szegény barna erdőtalajok borítják, mely talajtípusok a hatékony növénytermesztésre kevésbé alkalmasak,²⁹⁰ ezért a lakosság legfontosabb megélhetési forrása ősidők óta a hegyek oldalán felnyúló, közösen használt erdő és legelő volt. A zetelaki ember majdhogynem összenőtt az erdővel, megélhetéséhez nagyban hozzájárult a település erdőségeiből származó fa. Fűrészmalomokkal kapcsolatos perekkel már 1590-től találkozhatunk,²⁹¹ Bethlen Gábor is évenkénti 100.000 zszindely szállításához kötötte a település kiváltságait 1622-ben,²⁹² Erdély első katonai felmérése (1769-1773) alkalmával készített térkép már 14 vízifűrész jelöl a község területét átszelő patakok völgyében.²⁹³ 4 fűrész a Nagy-Küküllő mellett, 4-et a Sikaszó-patak völgyében, 6-ot pedig az Ivó-patak mellett.²⁹⁴ A XIX. század második felében pedig, amikor a megélhetési lehetőségekhez képest a Székelyföld túlnépesedett, Zetelakán az erdős közbirtok biztosította a tisztességes megélhetést.²⁹⁵

A XVIII. század végén Benkő József *Transsilvania specialis* című művében a következőképp írja le a települést: *Zetelaka az első ama falvak közül, amelyek a Nagy-Küküllőből isznak és halásznak: menyhalat, pisztrángot, lepényhalat és ilyenféle pikkelyes állatokat. Vadásznak őzre, nyúlra, farkasra, medvére, borzra s olykor szarvasra és vaddisznóra is. Termesztenek rozsot; a búzának kevés, a tengerinek semmi a hozama. Háztáji vagyontukat deszkával és zsendellyel növelik. Valaha a taxás mezővárosok rangján állott, mint*

²⁸⁸ Zetelaki szólás-mondás, a szerző gyűjtése

²⁸⁹ Kósa László: *Paraszi polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Budapest, 1998, 317.

²⁹⁰ A település határában kialakult talajok üledékes és vulkanikus kőzeteken képződtek. Az anyakőzet málása mellett a talajképzéshez hozzájárult az erdőirtások előtti erdőtakaró is. Egy 1961-ben, a fenyédi erdészeti hivatal megbízásából készült talajvizsgálat, mely 178 talajszelvényt tanulmányozott, megállapította, hogy a község területének 77%-a barna erdei talaj, 11%-a sárgásbarna savanyú erdei talaj, 8%-a savanyú, barna erdei talaj, 4% pedig podzolosodott talaj. Deák Ferenc: *Zetelaka. Táj és ember*. Székelyudvarhely, 2000, 37.

²⁹¹ Demény Lajos, Pataki József: *Székely oklevéltár. Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek. 1569–1591. Új sorozat I*, Bukarest, 1983, 157–158, 304–305, ill. Demény Lajos, Pataki József: *Székely oklevéltár. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek. 1591–1597. Új sorozat II*, Bukarest, 1985, 243–244.

²⁹² MNLOL, B2, 1701, 55.

²⁹³ <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania/?layers=142&bbox=2613783.2914686976%2C5901043.098849417%2C2642810.2529599937%2C5911113.677325989>, letöltve 2023.12.16-án.

²⁹⁴ Az 1806-ban kiadott Lipszky-féle térképen ez a patak *Ió* néven szerepel. Lásd Herner János (szerk.): *Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján*. Szeged, 1987, 28.

²⁹⁵ Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Csíkszereda, 2009, 265–266.

az említett két Oláhfalú és taxaként 100 000 zsendelyt szállított Gyulafejevárra, s nem nyújt szállást a katonaságnak. ... Jóllehet jelenleg saját királybírójuk és hatóságuk van, peres ügyekben Udvarhelyszék tekintetes Folytonos Táblájához fellebbeznek.²⁹⁶

Szigethy Gyula Mihály (1758–1837) a Székelyudvarhelyi Református Kollégium, a XIX. századelő legkiválóbb tudós professzora 1831-ben, *Nemes Udvarhely-Szék Statisztikájának leírásában* ezt írja: *De különösen Zetelaka készít deszkákat különböző fából s mértékre valókat, sendelyt, léczeket, szőlő karókat, gerendákat, boronafákat, tsonaknakvalóvalukat, apró s hosszú padokat, asztalokat, ernyőket, dolgozó műhelynekvaló tőkéket, szabásravaló deszkákat, melyekkel a vidéket is kielégítik s külföldnek is eleget ad. ... Zetelaka még rak fából egész házakat, istállókat, pajtákát, melyeket az alföldiek megvén elbontanak s kalákás szekereken elhordanak magok telkekre, az hol újra felépítik. De majd többet nyernek Zetelaka, Oláhfalú mind a kettő, Máréfalva, Keményfalva, Fenyéd, Betlenfalva a tűzi fából, melyet hol szekerenként hordanak a városba keddenként s szombatonként; hol lakhelyeikben öl számban kaszajba rakva adják el, melynek eladásából minden esztendőben csak a Református Kollégium ifjaitól többet vesznek bé 1000 rh. Forintoknál. ... Zetelakán készítenek köteleket, istrángokat, kötőfékeket, spárgákat, ugyanott főzik a fenyővizet, fenyőolajat, melyet Fejérvárig, Kolozsvárig is elhordanak, főznek ott terpentint²⁹⁷ is. A gabona pálinkát ugyanott.²⁹⁸*

Fogarasi János (1801–1878) nyelvtudós, jogász, néprajzkutató a *Nemzeti Társalkodóban* 1836-ban *Utazás a Nagy Kükiüllő mellett* cikksorozatában a következőképp mutatja be a falut: *Zetelaka első helység mellette, lakosai mindnyájan deszkával, zsendelylyel és épületi fákkal kereskedő munkás székelyek. Egy általán az e környéki Hargita alji faluk élele módjok a deszka és fa kereskedés, egész karavánok 40-50 szekérből indulnak el, s egész le Fejérvárig viszik árujokat. A föld kövecses, sziklás, vad és hideg, s rozs és zabnál egyebet nem terem, s ezt is szűkőn. De a bükk és a fenyő bőv, s abból a lakosok kisserzik a mindennapit, s tág határokon a marha és juhtartás divatoz. Zeteleka havasos határán sok a medve, mely barmot és embert sokszor éles paskolással cirógat aestheticát nem tudó tenyereivel, s a medvekaland sok Zetelakinak élete főbb története.²⁹⁹*

Orbán Balázs író, néprajzi gyűjtő, adatgyűjtése során 1862-ben járt ezen a vidéken, tőle kaptuk a XIX. század közepi Zetelakáról az egyik legrészletesebb képet. Leírja a tájat, a

²⁹⁶ Benkő József: *Erdély*. Sepsiszentgyörgy – Barót, 2014, 570.

²⁹⁷ terpentín: fenyőgyanta, fenyőfélék törzséből, a kéreg megszelése után kiszivárgó sárga, mézszerű anyag.

²⁹⁸ *Nemzeti Társalkodó*, 11. sz., Kolozsvár, 1831. március. 12, 82-83.

²⁹⁹ *Nemzeti Társalkodó*, 17. sz., Kolozsvár, 1836. október 25, 260.

lakosság foglalkozását, népviseletét, sőt még fényképeket is készít (9. számú melléklet): *Utolsó tanyája ez az embernek, mert ezen felül nagyszerű erdőségek s roppant havasok hazája kezdődik. ... Nagyszerű e táj, Amerika ős erdeinek vadon szépségeivel, és roppantottságával mérkőzhető oly vidék, melyet az ember léptei alig érintének, ottan van a havas közeli falvak éléstára, innen jön a fél Erdély szükségleteit fedező deszka és zsendely, a zetelaki, oláhfalvi és csiki székely kenetlen szekerén egész Hunyad megyéig elviszi fakészítményeit, s ott becseréli gabonáért, mi nála szűken terem Tavasszal hó menéskor a Nagy-Küküllő is tutajozható, s ekkor többezer tutaj simul le annak zajgó hullámain.*

... Azért Zetelaka egy nagy gyár-falú, hol minden ház egy zsendely műhely; a Küküllőn megszámlálhatlan fűrész metszi a deszkát. Ház építéshez szükséges bornákat faragnak, s azokat felépítve adják el, hogy újból szétszedve elszállítsák, e mellett köteleket vernek, fenyővizet, terpentint, kőolajtkészítenek, ügyesség szorgalommal fog kezdet, s mert művelésre alkalmás földjük kevés van, ők az erdőt művelik, a fát idomítják s mégis beszerzik ernyedetlen szogalmuk által szükségleteiket....

Zetelaka lakói szálas termetűek, igen értelmesek, kiválóan becsületesek, mely szép tulajdonok különben havasi népünknek jellemvonásai közé tartoznak. Viseletük annyiban eltérő a többi székelyekétől, hogy széles karimájú kalapot, s huszárosan sujtásozott bundikát (bőrmellény), télben kocsókot (irha bunda) hordanak.³⁰⁰

Hasonlóképp írja le a települést Hankó Vilmos (1854 – 1923) vegyész, filozófus, a budapesti II. kerületi állami főreáliskola igazgatója is 1896-ban megjelent *Székelyföld* című kötetében: *A Nagy-Küküllő legfelső völgyének egyetlen helysége Zelelaka, s a vele összenőtt Küküllő-Keményfalva. Itt már havasi élet uralkodik. A lakosság árpatermesztéssel, deszkafűrészeléssel, zsendelykészítéssel s tűzifa-árulással keresi kenyerét. A havasi legelőket nem igen aknázzák ki, azért marhatenyésztése csakis a házi szükségletekre szorítkozik.*

Zetelaka népes székely község, a havasok és a havasi erdők rengeteg birodalmának határában. (Lakóinak száma mintegy 3000.) A lakosok szép szálas termetek, szorgalmasak s ügyesek kezük minden mozdulatában. Utolsó tanyája ez itt az embernek, ezentúl embernemlakta, fejsze nem irtotta erdő következik. A vidék fő értéke ezekben a nagy kiterjedés, mindent uraló, mindent elfoglaló erdőkben áll.

Mint mindenütt, itt is tapasztalhatjuk, hogy az emberek foglalkozását, a kenyérkeresés módját a környezet szabja meg. Az erdő meg a zajongó lármával letörtető Küküllő adja meg a

³⁰⁰ Orbán i.m. 64–66.

zetelaki embernek életfeltételét, ez adja meg neki —mit a föld nem adhat meg—az Úr imádságának mindennapi kenyerét.

Mint a földműves a földhöz, —amelynek barázdáiba verejtéke pereg — oly szeretettel ragaszkodik a zetelaki székel az erdőhöz. Az erdő azután meg is szolgálja a ragaszkodást, amennyiben a falu népét bőven ellátja építő és tűzifával, zsindelynek, deszkának és bornának való nyersanyaggal.

Ezzel azonban még nincs kimerítve az erdő minden ajándéka. Ad ekeszarvat, mit az alföldön-, hajó árbocot, mit a tengermellékén értékesít a zetelaki székel, ezenkívül ad terpentint, meg a fenyővíz készítéséhez való boróka-bogyót; ad a népnek erőt s nyugodalmas pihenő helyet.

Zetelaka egy gyártelep benyomását teszi az emberre, minden ház benne egy zsindely-műhely. Fülsiketítő lárma fogadja itt azembert. Csattog a fejsze, recseg-ropog a fa, zúg a malomkerék, zakatol a fűrész, sivít a bárd. A sok fűrészt a pályája kezdetén ifjú erővel letörtető Küküllő tartja mozgásban. A fafeldolgozására való gépek a lehetőségig egyszerűek. A gépek között azonban ritkán találunk teljesen egyformákat. A székel ugyanis eszközein, gépein, a gépek használatán, gazdasági eljárásain mindig javít, egyszerűsít. Ezen javítások, egyszerűsítések a székel találékonyságnak, furfangnak, teremtő erőnek megannyi megnyilatkozásai. Az ember elbámul, olyan kaszákat, ekéket, vízemelő- és fűrész-szerkezeteket, olyan gazdasági fogásokat lát a Székelyföldön.

A fa egy részét a Küküllő megdagadt árja szállítja lefelé. Más részét s a faárukat a zetelaki szekeres hordja el nyikorgó szekeren a szélrózsa minden irányában.

A falutól félóránnyira, észak felé a „Várdombján” egy meredek, trachyt-sziklás hegycsúcson Zeta-vár romjai láthatók.³⁰¹

Andrássy József plébános a zetelaki *Historia Domus*³⁰² bevezetőjében 1870-ben, szűkszavúan csak annyit ír, hogy: Erdélyben legjobb deszkát és zsendélyt Zetelaka készít. Fűrészmalmai száma a 200-at megközelíti.³⁰³

³⁰¹ Hankó Vilmos: *Székelyföld*. Budapest, 1896, 120–122.

³⁰² A zetelaki plébánián található, napjainkig vezetett *historia domus*, Fogarasy Mihály erdélyi püspök 1868. február 20-án kelt 576. sz. rendelete alapján Andrássy József plébános kezdte el vezetni 1870-ben. Borítóján ez olvasható: *Historia Domus parochiae Zetelakaensis ab antiquissimis usque ad tempora nostra. – Inchoatas 1862 per Josephus Andrássy parochum et Archidiac. hon.* A plébánia általános bemutatása után a plébános a háztörténetet az 1862-es évvel, zetelaki kinevezésével kezdi és vezeti egészen 1894-ben bekövetkezett haláláig. Az őt követő Sebestyén Mózes plébános csak Andrássy haláláról és az azt követő papválasztásról tudósít, Gáspár Béla és Kiss Dénes plébánosok pedig semmit nem írtak bele. A háztörténetet 1923. július 16-án kezdte el újra vezetni Fuchs Gusztáv, majd Bartos Mihály, Hadnagy János és Incze Benjamin plébánosok folytatták. Jelenleg (2023. március 24.) az utolsó bejegyzés Mátyás Károly udvarhelyi főesperes 2013. augusztus 21-i láttamozása.

³⁰³ *Historia Domus Zetelaka*, 1.

Ezen XIX. századi tájleírásokból megállapíthatjuk, hogy a hegyvidéken található falunak művelésre alkalmas földje kevés van, ezért a fő megélhetési forrása a közösségi erdő és az ebből kitermelt fa. Ezt egyfelől tűzifának értékesítették a székelyudvarhelyi piacon, másrészt szívós munkával mesteri fokon megmunkálva deszkát, zsindelyt, faházat, bútorokat készítettek, és ezekkel kereskedve szekereikkel a Nagy-Küküllő völgyén nyugatnak indulva sokszor Gyulafehérvárig vagy Kolozsvárig is eljutottak. Tavasszal, hóolvadáskor időszakosan, közvetlenül a jégzajlás után, tutajozással is szállítottak farönköket és épületfát a Nagy-Küküllő megáradt vizén.³⁰⁴ Erre általában akkor került sor, ha a megrendelt fákat, méreteik végett nem lehetett szekéren szállítani.³⁰⁵ A Zetelakán kézzel faragott és még Németországban és Hollandiában is keresett gerendákat a legjobbnak tartották Erdélyben,³⁰⁶ a település azon ácsfalvak sorába tartozott ahol szétszedett állapotban elszállítható kapuk, csűrök, lakóházak, sőt esetenként fatemplomok is készültek.³⁰⁷

Az iparosodás székelyföldi térhódítása idején, a XX. század legelején egy budapesti fakereskedő, Klein Zsigmond megvásárolt egy erdőrésznyi fát a zetelaki közbirtokosságtól, a fa hegyekből való leszállítására 1906-ban keskenynyomtávú vasutat épített az Ivó patak völgyében,³⁰⁸ ennek feldolgozására pedig a patak torkolatánál gőzfűrészgyárat létesített. Ez a vállalkozás nagyon hamar a környék legnagyobb faipari létesítményévé nőtte ki magát, munkalehetőséget teremtve úgy a fakitermelésben, mint a feldolgozásban és szállításban. A cég alkalmazásában tömegével dolgoztak zetelakiak, akik főként fakitermeléssel, gerendafaragással és fuvarozással foglalkoztak. A gőzfűrészek működtetéséhez viszont a vállalkozó Felvidékről hozta a nagyjából szlovák (tót) nemzetiségű munkásokat, gyerekeik oktatására pedig nyilvános elemi magán népiskolát állított fel, mely 1907. október 7-én nyitotta meg kapuit.³⁰⁹ A térségben már régebben megtelepedett, szétszórta lakó

³⁰⁴ Hermann Gusztáv Mihály: *Tutajozás a Nagy-Küküllőn*. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV.*, Csíkszereda–Székelyudvarhely, 2004. 44-52.

³⁰⁵ Például 1849-ben, amikor a gyulafehérvári püspökség felkéri Szabó Péter zetelaki plébánost, hogy segítsen faanyagot szerezni a várostrom során leégett székese gyház tetőzetéhez, akkor ő azt válaszolja, hogy az ajánlat előtt szeretné tudni a méreteket, mert *oly hosszú fa szálához, aminők kívántatók lesznek, szekerek hátán leszállítani lehetséges leend-e? Különben vízen, tutajokban a jövő tavasszon tehetik meg*. GyFLSzGyl, 712/b, 1, 2. cs.

³⁰⁶ Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben*. Budapest, 1987, 1561.

³⁰⁷ Gunda Béla: *Néhány néprajzi megjegyzés Erdély történetéhez*. In: Rácz István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről*. Debrecen, 1988, 38.

³⁰⁸ 1906-ban Klein Zsigmond azzal a kéréssel fordult a falu vezetőségéhez, hogy engednék meg, hogy az *Ivó menti mezei düllő útvonal szélén kis vágányos lóvonatot létesíthessen* azért, hogy a személy és szekérfuvar közlekedést ne akadályozza. ZKKJ, 1906. április 4-i bejegyzés. A második világháború után a síneket felszedték, a vasút helye ma is látszik.

³⁰⁹ GyFLSzGyl, 712/d, 3, 1. cs.

zetelakiakkal kiegészülve, a fűrészüzem köré nagyon hamar egy kis település szerveződött, melyet a cégvezetőről Zsigmondtelepnek neveztek el.³¹⁰

Véleményünk szerint a Klein-cég jelenléte lehetett az egyik fő oka annak, hogy a korban sokat emlegetett székely kivándorlás Zetelakára nem igazán volt jellemző. Ezen állítást azzal is alátámasztjuk, hogy a falu lakói akkor kezdenek el tömegesen külföldi, főként tengerentúli munkát vállalni, amikor ezen vállalkozás hosszabb időre beszüntette tevékenységét. Az történt, hogy 1920-ban a közbirtokosság akkori tanácsa, közgyűlési határozat nélkül eladott a Barátos nevű erdőből közel 7.000 köbméter fát a Klein-cégnek. Még az átadás meg sem történt, a cég már hozzáfogott a kitermeléshez. Négy évig volt hangos az erdő a fejszecsapásoktól, négy évig folyt az kitermelés, mire a közbirtokosság tagsága gyanút fogott és kivizsgálást követelt. A közbirtokosság emberei, Sztankó Zoltán csíkszeredai erdőmérnök segítségével felmérték az erdőt³¹¹ és megállapították, hogy a cég a megvásárolt fának több mint kétszeresét vágta le, 8.300 köbméter túlvágással. A becsült kár közel másfél millió lej értékű volt (150 lej/köbméter). A Klein-cég 100.000 lej kártérítést ajánlott fel, amit a közbirtokosság vezetősége el is akart fogadni, de Sztankó javaslatára (aki több arányjog birtokosa is volt) a közbirtokosok nagygyűlése az ajánlatot elutasította, a többség akaratára pedig ügyvédet fogadtak és feljelentést tettek a károkért az ügyészségen. A falu vezetősége, arra hivatkozva, hogy a Klein-cég olyan nagy jótévedője Zetelakának, hogy nem szabad vele ujjat húzni, próbálta eltéríteni a lakosságot a pertől. Kit szép szóval, kit ígérekkel, kit fenyegetésekkel, még a papot is közvetítőként bevonva az ügybe,³¹² igyekeztek meggyőzni. Az eset annyira megosztotta a falu lakosságát, hogy nem egy esetben tettlegességre került sor.³¹³ Végül a megegyezés 1929 tavaszán, peren kívül jött létre. A cég fizetett 1.200.000 lej kártérítést, 650.000 lejt az összes felmerült peres és peren kívüli költségeért, valamint kötelezte magát az erdő kitakarítására és az utánpótlás elvégzésére, ami körülbelül még 1 millió lej költséget jelentett.³¹⁴

³¹⁰ Az 1910. évi népszámlálás Zsigmondtelepet 325 lakóssal, mint Zetelaka külterületét említi. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*, Magyar Statisztikai Közlemények, Budapest, 1912, 629.

³¹¹ *Székely Közélet*, X. évf., 49. sz. 1927 december 4, 2.

³¹² *Historia Domus Zetelaka*, 113.

³¹³ U.o. *Annyira ment a dolog, hogy a volt közbirtokossági elnök csűrjét is meggyújtották, szerencsére hamar észrevették és így baj nem történt. Egyik vasárnap az egyik bujtogató templomból kijövet egy lázító levelet olvasott fel. Plébános kérte ne csináljanak nagyobb zavart, ne bolondítsák a népet, elég baj van így is a községben. Erre rákiabáltak „menjen be plébános úr hanem bevisszük”. Igaz a fiatal legények a plébános elé állottak védelemre készen „hadd lássuk, ki meri a papot bántani?”.*

³¹⁴ *Hargita*. V. évf., 1929. március 7, 1.

1927-től, a per ideje alatt a cég nem kapott fát a közbirtokosságtól, a fakitermelés és feldolgozás szünetelt,³¹⁵ a munka nélkül maradt zetelakiak esetével pedig sokat foglalkoztak a Székelyudvarhelyen megjelenő *Székely Közélet* és *Hargita* című hetilapok. A *Székely Közélet* már 1928 elején tudósított azon mozgalomról, *mely Zetelakán indult meg 60–80 székely fiatal részéről Amerikába való kivándorlás iránt.*³¹⁶

*Most a tavasz közeledtével újabb rajok készülnek elhagyni ezt az áldott földet. Az eddigi kivándorlókat adó vidékek mellé odakerült most Zetelaka és vidéke, ahonnan egy Amerikát többször megjárta udvarhelyi ember vezetésével 30–40-en készülnek már eddig is a szomorú útra. Az ok itt is a nyomorúság. Nincs kereset, nagy a népesség s a nagy családoknak élniök kell. Zetelakán 6–700 fafaragó van, akik rendes körülmények között szépen keresnek. Ma a faipar megállása következtében közülük csak 70–80-nak van keresete. Nincs fuvarozás, nincs munka sokak részére a fatermelés megbénulása következtében, olvasható a *Hargita* 1928. január 19-i számában is.³¹⁷ Útra kelt egy székely csapat Kanadába. adta tudtul ugyanez az újság 1928. március 29-én.³¹⁸ Nevezetesen ötven székely ember hagyta el ekkor Udvarhely vármegyét, elindulva a hosszú tengerentúli útra, legtöbbjük 30 év alatti fiatal volt. Februárban is elindult egy csapat, ez a második transzport volt, főleg Zetelakáról, de csatlakoztak hozzájuk más községekből is. A legtöbbet a faipar teljes pangása következtében beállott állandó munkanélküliség indította útra. A búcsúzás perceiben is emlegették a nagy adókat és bankkamatokat, amiket lehetetlen kibírni. Benedek Dénest, aki 1928. március 24-én kelt útra Zetelakáról, már az anyanyelvén szólították meg Calgaryban.³¹⁹ Ilyés András Buenos Airesből, az ottani zetelakiak nevében 1928. szeptember 10-én az alábbiakban tudósította otthon maradt ismerőseit: *Itt, Argentínában 7-en vagyunk Zetelakáról. Folyó évi július 19-én ültünk hajóra Cherbourg francia kikötőben (...) majd augusztus 7-én este kikötött hajónk Argentínában. (...) Itt 8 napig élmezik a kivándorlókat díjmentesen, a családokat pedig addig, amíg el nem helyezkednek.(...) Meg kell írnom Székely Testvérem, hogy az élet nem rózsás itt sem. Éppen a tél közepére értünk ide, mely itt május 1-jével kezdődik s október végéig tart. Ezen idő alatt munkaszünet van. Ilyenkor csak férj feleség tud együtt elhelyezkedni, míg a magános ember nehezen. Különben is, aki nem tud spanyolul, nehezen**

³¹⁵ GyFLSZGyl, 712/f, 3, e kötet.

³¹⁶ *Székely Közélet*, XI. évf., 4. sz., 1928. január 22, 1.

³¹⁷ *Hargita*. IV. évf., 1928. január 19, 1.

³¹⁸ U. o. 1928. március 29, 1.

³¹⁹ U. o.

*boldogul.*³²⁰ Ezt a hirtelen fellángoló kivándorlási lázat a hamarosan kirobbanó gazdasági világválság (1929) törte meg. A kivándorlók nem jutottak munkához, ezért nagyrészüket hazatért. Olyan eset is előfordult, hogy az itthon maradt feleségnek kellett a családi birtokból eladnia, hogy Argentínában lévő férjének hajójegyet küldhessen a hazatéréshez.³²¹

2.4. *A templom erdője*

A közösségi erdőben, a Deság patak mellett a zetelaki egyházközségnek is volt egy saját, nagyrészt bükkös erdőterülete, melynek jövedelmeit mindig a templom fenntartására fordították. A templomerdő első ismert írásos említése 1785-ből való, amikor Keményfalva filia közössége kéréssel fordult a főispánhoz. Felpanaszolták, hogy 1666-ban Keresztelő Szent János napján (június 24.) egyezséget kötöttek Zetelakával, mely szerint a Deságbükk és Hevederbükk nevű helyeket közösen használják, sőt, teljes egészében ők használták, amikor Bethlen Gergely (1641–1697) fejedelmi főkapitány³²² Zetelaka határait el akarta foglalni, most mégis a zetelaki királybíró a településre akarja azt bejegyeztetni. Kéri, hogy ők is részesülhessenek a jelzett erdőből. A főispáni döntés kimondta, hogy amint azt a keményfalviak is elismerik, az illető területről *mindenkor a Templomnak kiadták a taxát, tehát elég nyilvánosságos, hogy azon helység a Templom jussára hagyatott és bízott, ... következésképpen a két falu a Temploméből nem disponálhat, hanem a Templom maga szükségére fordíthattya maga helyének jövedelmét.*³²³

Az 1824-es Canonica Visitatio, egy 1786. évi felmérésre hivatkozva, a templom erdőjének méreteiről azt írja, hogy annak hossza 3200, szélessége 3600, összesen 7200 jugera.³²⁴ Egy 1849-ből származó panaszlevélben pedig azt olvashatjuk, hogy: *Még a hazai fejedelmek korszakában, a régi, minden emberi emlékezetet felülmúló időktől fogva a zetelaki anyatemplomnak, míg kétség soha se hozott mostig, kétségbe nem hozható örökös birtoka lévén a nevezett Deságbükk templom erdeje, mely 1786-ban, november 2-án történt felmérés szerint egy felé 3200 - , másfelé 3600 - =7200 jugeot foglalt magába és körülötte a zetelaki nemes közösség falu erdeje lévén a határa a Deságpataka mellett.... ezen birtoka az eklézsiának adatott, azon ítéletről, hogy ha a templomot valami romlás éri és tetemes költség kívántatván, mindig biztosítva legyen az honnan kijavíttassék, s csupán csak ez végre*

³²⁰ U. o. 1928. november 1, 1.

³²¹ Sebestyén István Mózes visszaemlékezése nagyapja elbeszéléseire

³²² Bethlen Gergelyt I. Apafi Mihály 1676-ban nevezte ki Udvarhelyszék főkapitányává.

³²³ GyFLSzGyl, 712/f, 2, d. kötet

³²⁴ Can.vis. 1824, 15.

*mindeddig annak jövedelme maggyűjtés végett el nem használtatott, azért most már omlófélben kezdvén a templom, újat kellett építtetni a megyének...*³²⁵

Az 1848. évi polgári forradalom törvényeivel a régebbi kiváltságos jogi viszonyok megszűntek, a felszabadult jobbágyságok, zsellérek pedig a szabadokkal egyenlő jogi állapotba kerültek. Elkezdődött az a folyamat, mellyel összeolvadtak az addigi szegényebb nemesi és paraszti rendek és ezekből egy családi gazdálkodást folytató kisbirtokosi társadalom jött létre.³²⁶ Zetelakán – főként a szegényebb rétegek – elég sajátos módon értelmezve a forradalmi törvényeket, területfoglalásokat eszközöltek a templom erdőjében is. Sebestyén Mihály főmegyebíró, Nagy Imre almegyebíró és Szöcs János egyházfi a már fentebb említett panaszlevélben tiltakoztak a deságbükk-i templomerdő megcsönkítése, valamint az ott történt kihágások miatt. *Személyes emberek belőle irtványokat, kaszálókat csinálnak... a templom erdejét összeszorítani kezdték. Sokan oly vakmerő merészlettel és hatalmaskodásokkal, a hazai törvényeket megvetve kezdték a fákat pusztítani, magok személyes hasznokra ölbe vágni és elhordani, hogy azt, mint igen nagy vétket az Ecclesiának tetemes kárát megszenvedni és elnézni nem lehet. Azt kérték a községi bírótól, hogy az ország törvényei szerint a kártevőket 1000 forint bírság megfizetésére és a területek visszaadására kötelezze. Az 1849. április 22-i falugyűlésen felolvasták a tiltakozást, ahol Máté Imre falubíró kijelentette, hogy aki a templom erdőjéből fát vinne el, attól azt elveszik és meg is fogják büntetni.*³²⁷

Úgy tűnik nem sok eredménye volt a tiltakozásnak, mert négy évvel később az egyházközség képviselői (Szabó Péter plébános, Nagy Imre főmegyebíró, Vasas László almegyebíró és Mezei András hites ember) hasonló óvással fordultak Szabó Gábor ügyvezetőhöz. A templomerdő községi erdővel határos oldalán *személyes emberek irtványokat csinálván, azon estre, ha foglalásképpen béharapóztak volna, a Templom részére fennhagyván a jogot, ünnepélyes óvás és tiltakozásunk mellett törvényes kijáratásunk által is a Templom birtokát megtartani és egész tulajdonát ezen kármentessé tételve, minden időre az utókornak áthagyni kérjük. Óvásukat ezúttal siker koronázta, mert Zetelaka földkönyvébe, kérésük szerint, a templom Deságbükk nevű erdőjét 7200 alsó-ausztriai holdban 1853. április 17-én beírták.*³²⁸

³²⁵GyFLSzGyl, 712/f, 2, d. kötet

³²⁶ Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Fejezetek Erdély gazdaság- és társadalomtörténetéből 1848-1914.*, Kolozsvár, 2002, 177.

³²⁷ GyFLSzGyl, 712/f, 2, d. kötet

³²⁸ Uo.

Azt, hogy milyen alkalommal és ki(k) végezték az 1786. évi felmérést, melyre a XIX. század közepéig minden fellelt forrásban (canonica visitatiók, peres ügyek, templomalap számadásai) hivatkoznak, eddig nem sikerült kideríteni. A túlságosan is kerek számokból ítélve inkább tűnik megbecsült adatnak, mint felmérésnek. A terület mennyisége is eltúlzottnak tűnik, lévén, hogy a 7200 holdnyi terület az egész község területének (32.143 kataszteri hold³²⁹) közel 1/4-ét tette ki.³³⁰ Azt, hogy időközben a lakosság mekkora területeket *irtványozott* ki és próbált magánterületté alakítani, szintén nem tudjuk. Tény, hogy még 1893-ban is sikerült az egyháznak 5 gazdától közel 2 hold kaszálót a templomerdőhöz visszaszereznie.³³¹

A XIX. század második feléből különböző adataink vannak a templomerdő méreteiről, az első az 1865. évi adóbevallásból származik, ekkor 857 hold 1450 négyszögöl erdő és 7 hold 450 négyszögöl erdős kaszálóként, összesen 865,18 hold van a földkönyvbe beírva.³³²

Az 1871-es arányosítás törvény³³³ értelmében a földbirtokosok javára, birtokaik nagyságának arányában felosztották az addig a faluközösség által közösen használt erdőket, legelőket. Az arányosítás megkezdése előtt, 1873-ban felmérték a község területét, ekkor tisztázták, és a templom részére telekkönyvezték annak ingatlanjait. Ezen mérés alapján a templom erdőjének nagysága 963 hold 800 négyszögölet tett ki, melyből 7 hold 644 négyszögöl kaszáló volt.³³⁴ A XIX. század végére az erdők egyre nagyobb értéket kezdtek képviselni, ezért 1892-ben az üzemterv készítésekor egy újabb felmérésre került sor, amikor a templomerdő nagyságát a visszaszerzett területekkel együtt 868,36 kataszteri holdban állapították meg³³⁵ (10. számú melléklet). Ezen erdőterület méretében a román agrárreform hatására történik újabb változás. 1922. május 16-án az udvarhelyi járási főszolgabíróság kimondta a templomerdő nagyobb részének végleges kisajátítását,³³⁶ a templom tulajdonában

³²⁹ Dr. Jekelfalussy József (szerk.): *A Magyar Korona Országainak helységnévtára*. Kiadja az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1892, 651.

³³⁰ 7200 hold terület 41,43 km²-nek felel meg, Zetelaka község területe jelenleg 206,76 km².

³³¹ *Szegedi Mihálytól 1h 500 n.öl, Máthé Antaltól 2 h 194 .nöl, Ábrahám János és társaitól 1000 n.öl, Sebestyén Gergely és Ferencről 1200 n.öl és Sebestyén Imre és Jánostól 700 n.ölet*. GyFLSZGyl, 712/e, 2, 1. kötet.

³³² GyFLSZGyl, 712/b, 1, 3. cs.

³³³ 1871. évi LV. törvénycikk. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87100055.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D28>, letöltve 2022. december 12.

³³⁴ GyFLSZGyl, 712/e, 1, 2. kötet.

³³⁵ GyFLSZGyl, 712/e, 2, 1. kötet.

³³⁶ GYFL-ÉL, I.1/a, 1922, 32/2777.

csupán 224 hold maradt.³³⁷ Ez a maradék erdősterület – a kimutatás szerint 115,83 hektár³³⁸ – pedig 1948-ban, az egyházi javak kisajátításakor szintén az állam tulajdonába került.

Amint a neve is mutatja, ez az erdő nagyrészt bükkös volt, melyben csak itt-ott fordult elő elvétve a korban sokkal értékesebb fenyőfa. A bükkfának a XX. századig nagyon alacsony volt az ára, mivel azt szinte kizárólag csak tűzifának használták. A vaskohászat fejlődésével, a XIX. század végétől kezd lassan felértékelődni a bükk ára, melyből jó minőségű szenet lehet égetni. Előtte a bükkerdőket elsősorban makkoltatásra hasznosították, az öreg fákból pedig hamuzsírhoz égették a hamut. Nem volt ez másképp a zetelaki templom erdőjével sem, melynek kihasználásáról a legelső feljegyzést a templomalap 1831. évi számadási jegyzőkönyvében találtuk. Máthé János megyebíró jegyzi fel, hogy *Deságbükk nevezetű helyen bír a Templom a zetelaki közönség erdeje között egy bükk erdőt, ebből a templom csak akkor veszen hasznot mikor makk termés van.* Abban az évben igen jó volt a termés, melynek árendájából a templomkassza 56 pengő forintot jövedelmezett.³³⁹ Andrásy József plébános 1865-ben, az 1850–1860-as évekre benyújtott jövedelembevallás jegyzetében azt írja, hogy *a templomerdő csupán makktermés alkalmával jövedelmez 20-30 forintot. Itt a fa olcsó és a községnek elegendő lévén, ritkán adható el abból valami olykor-olykor csak idegeneknek.*³⁴⁰

Ez a terület a településtől távol, közel 10 km távolságra található, ami megnehezítette az onnan származó fa ellenőrzését, a templomerdő sokáig szabad préda volt a szomszédos, jóval kisebb erdőségekkel rendelkező települések, elsősorban Kápolnásfalva és Máréfalva lakosai számára.³⁴¹ Az erdő jövedelmezőbbé tétele végett, *hogy ne csupán a makktermést jövedelmezze, mint eddig,* 1863. április 12-én felfogadták az első erdőőröket a zetelaki Ilyés Sebestyén és Gergely János személyében. A szerződés értelmében kettejük fizetése összesen évi 50 forint, melyet két részletben Szent György és Szent Mihály napján kapnak kézhez, és ők kapják a büntetésekből származó pénz felét is. Az erdőőrök nyilvánosan felesküdték a templom előtt, hogy mindent megtesznek a templomerdő épségben tartására, minden nap délelőtt és délután az erdőt bejárják, az erdőpusztítóktól zálogot vesznek, azokat név szerint bejelentik a plébánosnak vagy főmegyebírónak. Ha faeladásra került sor, felügyelték annak

³³⁷ Az erdő kisajátítási értékében a román állam 1922-ben kiutalt 55 drb. államkötvényt 384.000 lej értékben (4X1000+26x5000+25x10.000) a zetelaki egyháznak, amit viszont csak 1929-ben adott át Bartos Mihály plébánosnak. GyFLSZGyl, 712/e, 15, 7 cs, és *Historia Domus Zetelaka*, 103.

³³⁸ GYFL-ÉL, I.13/g, 1948, 13/4228.

³³⁹ GyFLSZGyl, 712/e, 1, 1. kötet.

³⁴⁰ GyFLSZGyl, 712/b, 1, 3. cs.

³⁴¹ Még 1900-ban is arról panaszkodik Sebestyén Mózes plébános egy püspöknek írt levelében, hogy habár *a hatósági erdőőr ott lakik a templomerdő közepén, de azért a lopások úgy napirenden vannak, mintha azt az erdőt senki sem őrizné és az valami bonum commune volna.* GyFLSZGyl, 712/e, 20, 4. cs.

kivágását és szállítását, kötelesek voltak *akadályozni a fák hántását és a hammazás általi erdőpusztítást*. Biztosítékként Ilyés Sebestyén főerdőr házát és beltelkét lekötötték.³⁴² Az intézkedésnek meg is volt az eredménye, a következő év számadási jegyzőkönyvében a makkoltatási díj mellett 30 forint bevétele volt a templomnak a keményfalviaknak, máréfalviaknak és oláhfalviaknak eladott fából, négy bethlenfalvi és zetelaki erdőkihágót pedig fejenként 1 forintra büntettek.³⁴³ Az erdő a viszonylag magas erdőőrzési díj mellett a következő időszakban szinte semmi hasznot nem hajtott a templomkasszába, a kiszabott büntetéseknek nem igazán volt elrettentő ereje. Olyan is elfordult, hogy a székelyudvarhelyi fapiacon a fatolvajok csúfolódtak az ott tartózkodó erdőőrrel.³⁴⁴ 1879-ben a hatékonyabb erdőőrzést elősegítendő, a templomerdő kaszálójára egy erdészházat és ahhoz gazdasági épületet építettek, *hogy az őr saját jószáginkon, s házukban lakván, ne kényszerüljön – mint eddig – gyakran szemet hunyni annak praevarikációi előtt, akinek házában lakott*.³⁴⁵

Az 1870-es évek közepétől útjára indult a már fentebb is jelzett arányosítási folyamat, amely nyomán az azt lezáró községekben létrejöttek a jogi személyiséggel rendelkező közbirtokosságok, világosan körülhatárolt tulajdonjoggal a közfölkdek felett. A székelyföldi erdőarányosításokat nagyon sok korrupciós ügy is jellemezte, az új jogosultak egyrésze a nyereszkeskedők közül került ki.³⁴⁶ Zetelakán még tettelegességre is sor került a tagosításkor, de erre most nem térünk ki részletesebben. 1898-ben az arányosítás során a zetelaki templomnak, meglévő 26,85 kataszteri hold birtokai után 94,06 holdnyi arányjogot osztottak ki, ehhez, Sebestyén Mózes plébános kezdeményezésére tőkebefektetési céllal még vásároltak 21 magánszemélytől 84,44 holdat, 12 forint/hold áron. Így 1900-ra a templomnak 178,5 hold arányjoga volt a közbirtokossági erdőből. A jó üzleti érzékkel megáldott plébános 1905-ben, kiszámítva, hogy a pénz a faosztalék áránál többet kamatozik, 90 korona/hold áron eladott

³⁴² GyFLSZGyl, 712/b, 1, 3. kötet

³⁴³ GyFLSZGyl, 712/e, 2, 1. kötet

³⁴⁴ Uo. Andrásy József plébános, 1864. augusztus 25-én arra kéri a zetelaki királybírót, hogy Beke Mihályra rójon ki plusz büntetést, mivel illető *nemcsak szidalmazta Istent és engemet az erdőpásztori megszólítás alkalmával, hanem az erdőőrt, aki pedig esküje szerint köteles az erdőt oltalmazni, még kedden a Székelyudvarhelyi piacon is megtámadta, illetlen gúnynevekkel csúfolta*.

³⁴⁵ Uo.

³⁴⁶ Spekuláns ügyvédek, pénzemberek, mérnökök, előjárók potom áron összevásárolták az erdőből mielőbb pénzt látni akaró tudatlan emberektől a jogosultságukat, majd ezek az új tulajdonosok követelték a lehangosabban a még közösségi tulajdonban lévő erdők arányosítását. Az erdő nélkül marad emberek pedig, más lehetőségük nem lévén, beálltak erdőmunkásnak a hamarosan elinduló fakitermelésekhez. Zetelakán például közel 10.000 kataszteri hold, a legértékesebb erdőrészek, 2-50 koronáért keltek el, amikor a holdankénti faárak már jóval 100 korona felett voltak. Az új székelyudvarhelyi és budapesti „tőkepénzesek” azonban nemcsak a fát, de a földet is megvették ennyiért. Ezen visszaéléseket és az ebben rejlő veszélyt látva Török Albert, Udvarhely megye nyugalmazott főispánja a tényeket a földművelésügyi miniszter, Darányi Ignác elé tárta. *Udvarhelyi Híradó*, 1900. november 4. és 11., ill. Oroszi Sándor: *Emlékezés a székely közösségek erdőire*. In: *Erdészeti Közlemények. XVII*, Budapest, 1995, 68.

92,44 holdnyi arányjogot (a vásárolt jogok nagyrészét), amivel 5 év alatt közel 5000 korona³⁴⁷ hasznót termelt a frissen létrehozott templomépítési alapnak. A vevő a Zetelakán frissen megtelepedett Klein Zsigmond cég volt.³⁴⁸

Újabb változásokat hozott az erdőhasználatban az 1879-es erdőtörvény³⁴⁹ is, mely üzemtervek készítésére kötelezte az erdőtulajdonosokat, nagykiterjedésű legelőterületeket nyilvánított véderdővé, és ezekben tiltotta a legeltetést, valamint aránytalanul nagy büntetéssel sújtotta azokat, akik mégis legeltettek ezen erdőkben.³⁵⁰ A templomerdő gazdasági üzemtervének elkészítése elég hosszú folyamatot igényelt. Emiatt három évben – 1888–1890 között – a fakitermelést megtiltották, a következő két évre (1891 és 1892) pedig, ideiglenes üzemtervvel 8–8 holdnyi erdőből engedélyezték a fakivágást.³⁵¹ A végleges változat végül 1892-re elkészült, de csak 1895-re érkezett meg az azt jóváhagyó földművelésügyi miniszteri rendelet. Az üzemterv szerint a templomerdő 868,36 kataszteri hold területéből 19,51 hold legelő és 6,02 hold terméketlen terület, 842,81 hold terület pedig 5 vágásterületre osztva, 3-3 évenként kerülhetett nyilvános árverés alá, ahol a kerületi erdőtiszt által megállapított kikiáltási árat kellett alapul venni. Szigorúan szabályozta az újratelepítést, kikötve, hogy csak lucfenyőt lehet ültetni a kivágott bükkfák helyére. Ez a kor székely emberének, aki az erdők természetes úton történő megújulásához volt szokva, nagyon furcsa és szokatlan volt. Előírta, hogy a kihasználás vágás-, kiszállítás-, takarítás- és újraerdősítésből áll, amit 3 év alatt kell befejezni, addig pedig nem lehet új részlet kihasználásába fogni, míg a felsorolt erdei munkák az előző parcellában nincsenek befejezve. A legeltetést a kihasználás megkezdésekor azonnal abba kellett hagyni, az erdősítést pedig (vetés, vagy ültetés útján) a harmadik évben el kellett kezdeni, és maximum 3 év alatt be kellett fejezni. Az erdősítés elmulasztása esetén megtiltotta a következő erdőréssz kihasználását, az erdőbirtokosnak kötelessége volt legkevesebb egy holdnyi csemetekertet is létesíteni.³⁵²

³⁴⁷ Az Osztrák–Magyar Monarchiában 1892-ben bevezették a koronaértéket, mely fokozatosan felváltotta az addig használt ezüstdenárt, 1900-tól a korona volt az egyetlen hivatalos fizetőeszköz. Az átváltási arány $\frac{1}{2}$, vagyis 1 forint=2 korona.

³⁴⁸ GyFLSZGyl, 712/e, 2, 1. kötet.

³⁴⁹ Klekner Alajos: *Az erdőtörvény (1879. évi XXXI. t. cz.) magyarázata*, Budapest, 1881.

³⁵⁰ *Udvarhelyvármegyei Községi és Körjegyzők Közlönye*, Székelyudvarhely, 1906 február 15, I. évf., 2 sz., 12.

³⁵¹ Ezen a famennyiségeknek a kitermelését árverésen értékesítették, melyet Bíró Mihály, Zetelaka akkori tűzoltóparancsnok, a községi képviselőtestület egyik legbefolyásosabb tagja nyert el 533 forintért. GyFLSZGyl, 712/e, 2, 1. kötet.

³⁵² Egyes részletek kihasználási idejének előírása: I. részlet (172,42 hold) 1894–1896, II. részlet (168,64 hold) 1897–1899, III. részlet (167,75 hold) 1900–1902, IV. részlet (164,16 hold) 1903–1905 és V részlet (169,84 hold) 1906 – 1908. GyFLSZGyl, 712/e, 20, 4. cs.

A plébánia egyháztanácsa, amint kézhez kapta az üzemtervet, mindjárt meg is hirdette az árverést az első, 172,42 holdnyi részletre. Az 1893. október 23-án tartott árverésen dr. Török Albert, Udvarhely vármegye nyugalmazott alispánja vette meg az adott terület fáját 14.105 forintért, melyből szerződés szerint előre kifizette a felét, 7052 forintot.³⁵³ Török a megvásárolt erdő bükkfáját mindjárt szenesíteni kezdte, a helyszínen égetett faszenet Lántzky Sándornak, a szentkeresztbányai vasgyár tulajdonosának próbálta eladni. Viszont nagy volt a konkurencia, a környező településeken (Oroszhegyen, Lövétén, Homoródalmáson) frissen megalakult közbirtokosságok nagy mennyiségű fát küldtek piacra, ezért az árak lecsökkentek, az eladások sem mentek a tervek szerint. Így Török nemcsak, hogy nem tudta a második részletet időben kifizetni, de a kitermeléssel sem végzett a megszabott három év alatt. Háromszor is haladékokat kért a kihasználásra, évi 5% kamat fizetésére kötelezve magát, sőt a beerdősítés még hátralévő költségét, 666,96 forintot is magára vállalta. A kihasználás elhúzódása és az újratelepítés hiánya miatt a korondi erdészeti hivatal, aki a zetelaki erdők felügyeletével is meg volt bízva, a második részlet kihasználásának engedélyezését megtagadta. Hosszas huzavona után, 1900-ra sikerült Töröknek a tartozását nagyrészt rendeznie, és a vágteret visszaadnia a templomnak, de az erdősítést nem teljesítette, inkább lemondott a még az erdőben lévő baksáiról, melyeket végül az egyház értékesített.³⁵⁴

Összesítve az erdő I. részletéből származó bevételeket a kiadásokkal (erdőőrzési- és kezelési díjak, adók, újraerdősítési költségek) hét év alatt (1893–1900) a templomerdő valamivel kevesebb, mint 10.000 forintot jövedelmezett. Sebestyén plébános, aki mindent megmozgatott a templomépítés mihamarabbi elkezdéséért, az alacsony bükkfaárral és az értékesítési nehézségekkel szembesülve ráébredt, hogy ha hasonló ütemben halad az értékesítés, akkor a tervezett építkezés meghatározatlan időre eltolódhat. Ezért 1899-ben megpróbálkozott az erdő végleges eladásával is. Úgy ítélte meg, hogy ha csak a minimális 60 forint/hold áron értékesítenék azt, akkor is több mint 52.000 forinttal gyarapodna a templomkassza, ami a meglévő templompénztári tőkével együtt elegendő lenne az építkezés elkezdéséhez. Plébános ezen kezdeményezését viszont az egyháztanács 1899. április 8-i gyűlése csak úgy hagyta jóvá – a politikai község érdekeit tartva szem előtt, nehogy alkalma nyíljon idegen vevőnek a zetelaki erdőkbe behatolni –, ha a becsérték megállapítása után vagy a község, vagy egyes zetelaki birtokosok lehetnek a vevők. Ezért az indítvány lekerült a napirendről. Kezdeményezés történt a terület legelőerdővé nyilvánítására is, de a

³⁵³ GyFLSzGyl, 712/e, 20, 4. cs.

³⁵⁴ GyFLSzGyl, 712/f, 3, e. kötet.

közigazgatási erdészeti bizottság ezt ellenezte, arra hivatkozott, hogy ha a területet fenyővel beerdősítik, akkor 20 év után már olyan erdő fejlődne ki, hogy azt a legeltetési haszonélvezettel össze sem lehetne hasonlítani. A gyakorlatban azonban a bükkújítás elnyomta a fenyőcsemetéket, amit három sikertelen edrősítési kísérlet is bizonyított.³⁵⁵

Sebestyén plébános azonban nem adta fel a próbálkozást, minden lehetséges világi és egyházi kapcsolatait megmozgatta. Ennek következményeként a püspök 3624/1900. számú leiratával a templomerdő eladását, mint az építendő templom előmunkálatát elrendelte:

Tisztelendő apát Főesperes Plebános Úr!

Tekintettel arra, hogy Zetelakán a népes hitközségnek megfelelő új templom építése halaszthatatlan szükségletet képez, minek költségeit a templom tulajdonát képező 868,36 k.hold erdő van hivatva hordozni, a zetelaki templom erdejében a mostani kihasználás után a legelő erdő üzembeállítását egyházhatóságilag annyival inkább engedélyezem, mivel az új templom építésére az összes rendelkezésre álló jövedelmi források igénybevételevel is még mindig 30-40 ezer korona több évre terjedő költsön felvétele szükséges, melynek törlesztését, ha a templom erdeje esetleges legeltetési haszonbéréből nem fedezhetné, az egyházközség tagjai megadóztatásra lennének utalva.

Szíveskedjék Főtisztelendőséged jelen leiratomat a zetelaki alesperes plébánossal további szabályszerű eljárás végett közölni.

Egyébként ájtatos imáiba ajánlottan vagyok Tisztelendőségednek Károlyfehérvárt, 1900 szept. 19-én, jóakaró főpásztor: + Gusztáv Károly

*Ftdő. Jung Cseke Lajos apát Főesp. pleb.urn. Székelyudvarhely.*³⁵⁶

Azt is sikerült elérnie, hogy 1902-ben a földművelésügyi miniszter 16607. számú rendeletével jóváhagyja: az üzemtervtől eltérve a még meglévő erdőt egyben eladhatják, valamint a területet legelőerdővé nyilvánítják (ezzel nemcsak megszabadult a templom az újraerdősítési költségektől, de még jövedelmet is remélhetett a legeltetési díjakból), azzal a megkötéssel, hogy az abból nyert összeg csak templomépítésre fordítható. Mindjárt meg is történt a még kihasználatlan 664,20 kataszteri hold terület felosztása három vágterületre, becsértékének megállapítása 112.257 koronában és az árverés meghirdetése országos és helyi lapokban.³⁵⁷ Ez az erdőeladás azonban még sokkal több problémával járt, mint az előző.

³⁵⁵ GyFLSZGyl, 712/e, 20, 4. cs.

³⁵⁶ GyFLSZGyl, 712/e, 5.

³⁵⁷ Az erdőeladás árverését a budapesti *Vállalkozók Lapjában* és *Magyar Fakeskedőkben*, a kolozsvári *Ellenzékben* és a *Székely-Udvarhelyben* hirdették meg.

Valószínűnek tartjuk, hogy a környéken jóval olcsóbban is lehetett abban az időben tűzifának vagy faszénnek való fát beszerezni, mert az 1902. november 20-ra kitűzött árverésre nem volt nagy az érdeklődés. Egyetlen ajánlat érkezett be, melynek leadója, a személyesen is megjelenő Elekes Sándor gimnáziumi tanár, birtokos, aki a 620 km távolságra lévő Nagykőrösről érkezett. Ajánlatának felbontása után kiderült, hogy az csak 92.600 korona, amit az egyháztanács elutasított, de rövid alkudozás után 108.000 korona vételárban megegyeztek.³⁵⁸ Elekes Sándor a szerződést nem írta alá, hanem arra hivatkozva, hogy azt egy ügyvéddel is meg kell vizsgáltatnia, magával vitte és már december elején jelezte, hogy visszalép a vásártól, mert a társa becsapta. Az újra kiírt árverésre nem jelentkezett senki. Már-már kilátástalannak tűnt a helyzet, amikor 1903. február 12-én a plébános levelet kapott Elekes Sándortól, melyben ő azt ígérte, hogy ha a kihasználási időt 12 évre felemelik, akkor 103.200 koronát hajlandó fizetni az erdőért, az összeget pedig évente, 12 egyenlő 8600 koronás részletben fogja 1914. évre törleszteni. Az egyháztanács – meg lévén győződve arról, hogy újabb árverés kiírásával sem találnának másik vevőt – az ajánlatot február 15-i gyűlésén elfogadta. Így a vevő a vételár 10%-át, vagyis 10.320 koronát garanciaként,³⁵⁹ a templomkasszába befizette. Április elejére be is szerezték a szükséges engedélyeket (a püspökségről és a földművelésügyi minisztériumból), kora tavasszal kibélyegezték (az erdőgondnokság bélyegzőjével megjelölték) az első négy évre átadandó 239,62 hold vágterület határvonalát, április 9-én pedig az erdő- és vágásátadási jegyzőkönyv aláírásával megtörtént a tényleges átadás.³⁶⁰

Kezdetben úgy tűnt, hogy minden a tervek szerint halad, az erdőkitermelés elkezdődött, a műfából vasúti talpfákat, a gyengébb minőségű bükkből szemet készítettett a vállalkozó, melyet a vajdahunyadi vasgyárnál értékesített. Igaz, hogy már az 1893-ban esedékes első részlet fizetésével elkésett, de következő év januárjában kamatostól rendezte a tartozását.³⁶¹

1904 szeptemberétől azonban sorra jöttek a problémák. Ekkor Elek Sándor panasszal fordult Sebestyén plébánoshoz, hogy szerinte az I. vágásterületről sokkal kevesebb műfa került ki, mint ami a becsértékben szerepelt, ezért nem tudta az elvállalt talpfaszállítási kötelezettségét teljesíteni. Azt kérte, engedjék meg, hogy a szerződéstől eltérően a II. vágtervből is kitermelhesse a műfát felajánlva, hogy 4 éven keresztül az évi 8600 koronás

³⁵⁸ Ezt az összeget, habár alacsonyabb volt a becsértéknél, elismerve, hogy bükkerdőre nehéz vevőt találni, az erdészeti hivatal is elfogadta. GyFLSZGyl, 712/f, 3, e. kötet.

³⁵⁹ Ezt abban az időben *bánatpénz*nek nevezték.

³⁶⁰ GyFLSZGyl, 712/b, 4, 3. cs.

³⁶¹ Uo.

törlesztő részlet helyett 12.000 koronát fizetne, így az időközi kamatokkal a templom többletjövedelemre tehetne szert. Szerződés szerint ez csak akkor lett volna lehetséges, ha az első vágásterület hátralévő részleteit előre lefizeti, ami akkor 25.600 koronát tett ki, de ő még a második részlettel is adós volt. Ezt a templomra nézve nagyon bizonytalan kimenetelű ajánlatot az egyháztanács és a püspök is elutasította.³⁶² Hamarosan kiderült, hogy jó döntés volt az ajánlatot elutasítani, a tanár úr ugyanis – akinek, mint kiderült másfele is voltak tartozásai – folyamatosan elmaradt az esedékes részletek fizetésével, 1905 végére 9702 korona tartozást halmozva fel. Ezen év végén, november 27-én dr. Józsa Gyula kunszentmiklósi ügyvéd értesítést küldött, hogy Elekes Sándor ellen, Pap Mária özv. Czirják Jánosné nagykőrösi lakos javára 8800 korona és járulékai erejéig foglalást vitt végbe. Amint erről a plébános értesült, realizálva a probléma nagyságát, azonnal ügyvédhez fordult. Dr. Valentsik Ferenc székelyudvarhelyi ügyvéd, már december 3-án a templom, mint erdőtulajdonos követeléseit fejében Elekes Sándor ingóságaira és más, birtokában lévő értéktárgyakra végrehajtást eszközölt, a kihasználás alatt lévő vágásterületet pedig zároltatta, a kitermelt fát lefoglaltatta.³⁶³

December 29-én újabb értesítést kapott a plébános Józsa Gyula ügyvédtől, aki ezúttal azt közölte, hogy Czirjákné megbízásából az előző napon megállapodott Elekessel, aki tartozása fejében az erdőt átengedte az özvegynek. 1906. január 4-én Sebestyén Mózes plébános és Márton Mózes egyházgondnok Székelyudvarhelyen találkozott Józsa ügyvéddel, ahol megegyeztek, hogy a templomerdő hátralévő 77.400 koronás vételárának fejében, jelzálogként bekebelezik Czirjákné öcsöd-bábocskapusztai és kunszentmiklósi ingatlanjait. Elekes 9702 koronás tartozását úgy rendezték, hogy az összeget levonták a biztosítékként (bánatpénzként) letett 10.320 koronájából.³⁶⁴

Egyelőre ezzel az erdőeladás egyenesbe került, de hamarosan újra jelentkeztek a problémák. Kiderült, hogy Czirjákné egyáltalán nem ért az erdőkhöz, megbízottakon keresztül kezdte folytatni a kitermelést, melynek eredménye 1906 végére mintegy 6-7000 vasúti talpfa és 8000 m³ ölekbe rakott tűzifa lett. Ő személyesen csak 1906 nyarán járt a helyszínen, ekkor szembesült a konkrét valósággal, főként azzal, hogy milyen nehéz értékesíteni a fát, így hamar megérlelődött benne a gondolat, hogy túlrad az erdőn. 1906. augusztus 4-én a plébánosnak írt levelében felpanaszolja, hogy *mióta Erdélyben lent jártam és az ottani*

³⁶² Uo.

³⁶³ GyFLSzGyl, 712/e, 20, 4. cs.

³⁶⁴ GyFLSzGyl, 712/f, 3, e. kötet.

*viszonyokat megismertem a legnagyobb nyugalanságban vagyok, hogy én, aki mindig jót kívántam másokkal tenni, nekem jutott ki az, hogy engem mások megcsaltak. Először Elekes, meg Józsa ügyvéd, akibe a bizalmam helyeztem a nyakamba dobá az erdőt. ... de én az erdőt megpróbálom eladni, mert nem nekem való.*³⁶⁵ Természetesen vevőt nem talált, így minden lehetséges módot megragadott a meglévő fakészlet értékesítésére, nem sok sikerrel. Nagy nehezen 1907. május 30-án befizette a már több mint egy éve esedékes negyedik részletet (ekkorra már az ötödik részletet is esedékes volt), a következő évben viszont már csak a késedelmi kamatokat tudta törleszteni.³⁶⁶

1908 elejére megnőtt az érdeklődés az erdő iránt. A kitermelt famennyiséget az év tavaszán Lántzky Sándor vállalkozó vette meg, hogy abból szénét égessen a szentkeresztbányai vashámora számára. Lántzky az erdő átvételére is ajánlatot tett, de azt Czirjákné túl kevésnek találta, lévén, hogy akkorra már több érdeklődő is akadt. Végül decemberben Fábíán József székelyudvarhelyi gőzmalom tulajdonosnak adta át az erdőhasználati jogot 40.000 koronáért. Fábíán végre befejezte az első vágterben a kihasználást, így 1910 áprilisában megkezdődhetett a második, 207,19 kataszteri holdat kitevő erdőrészben is a termelés. A fizetéssel viszont ő is hadilábon állt, többször is elmaradásai voltak. 1912. február 9-én például arra kötelezte magát, hogy a korábbi részletekből hátramaradt 3600 koronára és annak időközi kamataira saját téglagyárából az összegnek megfelelő téglát fog átengedni a templom építéséhez, 32 korona/ezer darabos áron.³⁶⁷

A szentkeresztbányai vasgyárnak 1909-től újabb tulajdonosa lett, még pedig a Kammer és Jekelius brassói nagykereskedő cég, mely nagyarányú fejlesztésekbe kezdett, többek közt hadicélokra is termelt,³⁶⁸ ezáltal megnövekedett a gyár szénszükséglete. 1912 tavaszán megvette Fábíántól a Szentkeresztbányához viszonylag közel eső második vágter még meglévő fakészletét, majd 1913. február 13-án Czirjáknéval kiegyezve átvette attól az erdő 217,39 holdnyi harmadik, egyben utolsó kihasználási részletét. Igaz, hogy az üzemtervben előírt 12 éves kihasználási idő 1914-ben lejárt, de az adott helyzetre való tekintettel a minisztérium engedélyezte annak két évvel való meghosszabbítását. Bátran kijelenthetjük, hogy ez a cég végre változást hozott az addigi bonyolult, sokszor kilátástalan helyzetre. 1912. április 5-e és 1914. március 7-e között 38.863 koronát fizetve rendezte az összes addigi

³⁶⁵ GyFLSzGyl, 712/e, 20, 4. cs.

³⁶⁶ GyFLSzGyl, 712/e, 2, 1. kötet.

³⁶⁷ GyFLSzGyl, 712/b, 5, 3. cs.

³⁶⁸ Demeter Csanád: *A szentkeresztbányai vashámor történetéből*. In: *Művelődés*, LX. évf. 11 sz. 2007. november 31.

tartozást és a kihasználás befejezése előtt, előre kifizette a hátralévő részleteket.³⁶⁹ Sőt, mi több, 1916-ban még fizetett 1000 koronát a kihasználás meghosszabbításáért is.

Összegezve elmondhatjuk, hogy nem kevés fáradozásába, aggodalmába került Sebestyén plébánosnak az 1903–1914 évek között a templomerdő famennyiségének értékesítése, de végül sikerült a templomépítési alapot 132.476 koronával gyarapítani³⁷⁰ és az építkezést elkezdeni úgy, hogy közben az erdő területe is megmaradt.

2.5. *Hová épüljön a templom?*

Azt még az 1896-os díszgyűlésen eldöntötte a község akkori képviselőtestülete, hogy az új templomot a régi szomszédságában, a település központjában található Mál tetőre (a falu ezen részét ma Mál-hátja néven ismerjük), a temető mellé építi fel. Az építkezési költségeket számolgotó plébános közben rájött, hogy a két templom közti szintkülönbség és a Mál tetőre vezető meredek út nagyon megnehezíti a szállítást, ez pedig növeli az építkezési költségeket. Megfogalmazódott benne a kérdés: hová építsünk? A mostani templom helyén, az 1857-ben befejezett tornyot meghagyva, vagy fent a Málon? Másik kérdés az volt, hogy ha csak kibővítik a jelenlegi templomot, maradhat-e a régi torony a mostani helyén, mivel az elzárta a főút kiszélesítésének lehetőségét? Ha a tornyot lebontják, hogy annak helyét átengedjék az úttest kiszélesítésére, vajon hajlandók lesznek-e a szomszédok a területeikből eladni az eltolódó templom részére? Egyedül nem akart és nem is dönthetett, ezért 1907. december 27-én a szentmise alatt a szószékből megyegyűlésre (egyházközségi népgyűlésre) hívta a híveket. Ezt a gyűlést mindjárt a mise után, mintegy 1200 fő részvételével az iskola udvarán tartották. A bevezetőben a plébános hosszan részletezte, hogyan és miért bővítették ki az elődök a mostani templomot fél évszázaddal előtte. Kifejtette, hogy a népességszaporulat miatt, mely jelenleg mintegy 4500 fő, a régi templomban már nem férnek el, az összezsúfolt tömegben nem lehet rendet tartani, lehetetlen térdelni, a sűrű levegő a falakat beszennyezi, sokan evégett templomba sem járnak. Elmondta azt is, hogy a templom pénzalapja a templomerdő eladásából szépen növekedik, mostanra mintegy 110.000 koronát tesz ki, ami még messze nem elég, de már érdemben lehet foglalkozni a templomépítés gondolatával. Megkérte a jelenlévőket, hogy foglaljanak állást az ügyben, akik *egyhangúlag egy új, tágas és célszerű*

³⁶⁹ GyFLSzGyl, 712/b, 5, 4. cs.

³⁷⁰ GyFLSzGyl, 712/b, 6, 1. cs.

*templom építését határozták.*³⁷¹ Ugyanekkor arról is döntöttek, hogy a templomalap gyarapítására gyűjtést fognak szervezni.

Ebben a tárgyban a következő népgyűlést 1908. április 5-én, vasárnap tartották, szintén a mise után, az iskola udvarán. Ekkor a plébános már nyíltan arról beszélt, hogy a régi templom melletti plébániatelken javasolja az építkezést. Hosszan magyarázta, hogy kezdetben ő is úgy látta, hogy a Mál nevű domb lenne a legalkalmasabb, de most már aggodalmai vannak. Véleménye szerint ott a talaj nem elég szilárd, a feljárás nehézkes, az anyagszállítás pedig jóval költségesebb. Fel kell hordani folyamatosan a vizet, követ, homokot, faanyagot, mintegy 1 millió téglát és a régi templom összes anyagát, a talajnedvesség elvezetésére két-három kanálist kell készíteni a patakok felé, valamint egy 120 lépcsős feljárót is kell építeni, ami összesen kb. 20.000 korona többletköltséget fog jelenteni. A meredek lépcső és hideg miatt, főképp az időseknek nehéz lesz a templomot látogatni. Szerinte az az egyetlen előnye, ha a dombon épül a templom, hogy a harangszó messzebbre hallatszik, és szép a kilátás. Arra kérte az egyházközség tagjait, hogy egyelőre ne döntsenek, ő egy szakértővel meg fogja vizsgáltatni a talajt, beszéljék meg egymás közt is a lehetőségeket, majd a húsvéti ünnepek után nyilatkozzanak, hová épüljön a templom.³⁷²

Eközben a falu politikai vezetése is tervezgetett. Mivel az eredeti határozat a Málon tervezte megépíteni a templomot, ők már új rendeltetését találták a lebontandó régi templom helyének: vásárteret szerettek volna ott kialakítani. A községnek addig nem volt vásártere, vásárok alkalmával magánszemélyektől béreltek arra alkalmas helyet,³⁷³ most meg felkínálkozott az alkalom a legmegfelelőbb helyen, a település központjában. A terv egyik leglelkesebb támogatója a községi főbíró, Bíró Mihály volt, aki a cél elérése érdekében vitába bonyolódott a plébánossal, így feszültség alakult ki a település világi és egyházi vezetése között. Ilyen hangulatban került sor a témában tartott harmadik népgyűlésre 1908. április 21-én. Sebestyén plébános már az előző héten, a húsvéti misén beharangozta, hogy a gyűlést délelőtt 11 órakor a Málon, a temetőkert fennsíkján tartják. Az egybegyűltektől jelen volt a zetelaki egyházközségtanács teljes létszámban és mintegy 800 fő, férfiak, nők, gyerekek nagy sokasága. A plébános előadta, hogy azért hívta össze a gyűlést, hogy eldöntsék épüljön-e, vagy sem templom ezen a helyen. Ezután a székelyudvarhelyi állami építészeti hivatal egyik mérnöke, Leichtner Gyula által készített műszaki véleményt olvasták fel, mely az adott helyen

³⁷¹ GyFLSzGyl, 712/f, 3, e. kötet.

³⁷² Uo.

³⁷³ 1907-ben Sebestyén Lajos, vásártér céljára, bérfizetés nélkül felajánlotta a *Gátmegett* lévő kaszálóját. ZKKJ, 1907. augusztus 25.

való templomépítés nehézségeit részletezte. Majd a plébános felszólította a jelenlévőket, hogy ha valami észrevételük, aggodalmuk lenne, adják azt elő. Erre Biró Mihály főbíró és egyháztanácsos kinyilvánította, hogy ő célszerűbbnek látná, ha a templom nem a régi helyén, hanem a község valamely fentebb eső alkalmas pontján, például a Hegyben épülne, mire a plébános figyelmeztette, hogy a mai gyűlés egyetlen célja eldönteni, hogy a templom a Málon épüljön-e vagy sem. A bíró megpróbált érveket találni arra, hogy a Málon sokkal célszerűbb lenne a templom, de a többség nem hallgatott rá. Beszéde befejezése után a gyűlést elnöklő plébános nagyon egyedi módját választotta a szavazásnak, kijelentve, hogy *akik e helyen akarják, hogy felépüljön a templom álljanak a temetői főkeresztől balra, akik nem itt akarják, hanem bent azok álljanak a keresztől jobbra. Erre a jelenlévők nagyrésze (szavazóképes családfők, valamint nők és gyerekek) viharos felkiáltással, hogy „bennépítünk” a jobb oldalra álltak, baloldalon mintegy 20-30-an álltak.* A véleményével alulmaradt főbíró név szerinti szavazást kért, arra hivatkozva, hogy *hadd lássa az utókor, hogy ők ide akarták a templomot építeni.* A tömeg zúgolódva, de ebbe is belement, bizalmi férfiaknak Szabó Dénes és Márton Mózes egyháztanácsosokat, jegyzőnek Petres Viktor kántortanítót választották. A szavazatok összesítésekor kiderült, hogy 12-en (Biró Mihály és hívei) a Mál-tetőn való építés mellett voksoltak, 315-en viszont a régi templom helyén képzelték el az építkezést. Sebestyén plébános meglegedetten konstatálhatta, hogy a népgyűlés végleges akarata szerint a templom nem a Málon fog épülni.³⁷⁴ Az eset eléggé megtépázta a főbíró tekintélyét, valószínű ez is közrejátszott abban, hogy a következő év januárjában tartott választást elveszítette.³⁷⁵

Következő lépésként a helyszín megvizsgálása, a tervezett építkezés pontos helyének megállapítása következett, amihez a világi és egyházi hatóságok segítségét is kérték. A székelyudvarhelyi Állami Építészeti Hivatal vezetősége 1908. november 10-i válaszában azt írta, hogy *ha a templom a régi helyén marad a torony áthelyezését senki nem követelheti. Viszont ajánlott lenne új helyre költöztetni, mert a mostani helyen lévő valláserkölcsei és közlekedési hátrányokkal jár.*³⁷⁶ Majláth püspök az Erdélyi Római Katolikus Státus műszaki tanácsosát, Pápai Sándort³⁷⁷ bízta meg az ügygel. Pápai november elején vizsgálta meg a

³⁷⁴ GyFLSZGyl, 712/f, 3, e. kötet.

³⁷⁵ ZKKJ, 1909. január 29-i ülés.

³⁷⁶ GyFLSZGyl, 712/e, 18, 3. cs.

³⁷⁷ Pápai Sándor (1871–1927) okleveles építészmérnök, 1898-ban lépett az Erdélyi Római Katolikus Státus szolgálatába, ahol 1908-tól műszaki tanácsosként is működött. Első sorban Státus számára alkotott, a régió nagyobb városaiban máig is korszerű gimnáziumokat, kisebb iskolákat, lakóépületeket és templomokat tervezett. Legismertebb munkái a kézdivásárhelyi, csíkszeredai és székelyudvarhelyi római katolikus gimnáziumok épületeinek tervei. Ladó Ágota: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus csíkszeredai főgimnáziumának tervezéséről.*

helyszínt, és arra a megállapításra jutott, hogy sem a régi templom helye, sem a temető feletti domboldal nem alkalmas a templomépítésre. Ha viszont más helyet nem kapnak, akkor a régi templom helye és környéke az ajánlatosabb. Tekintve, hogy az új templomot 3000 hívő befogadására tervezik, a legcélszerűbb az lenne, ha azt a régire merőlegesen, az úttal párhuzamosan, a plébániával kombinálva építenék.³⁷⁸

Bíró Mihály sem hagyta annyiban a dolgot, egyik bizalmi embere, Bíró Péter által indítványt terjesztett elő az egyháztanács 1909. október 24-i ülésén, melyben kérték, hogy a község felső részében építsenek új templomot, a mostanit pedig javíttassák ki, de *a hitközség egyhangúlag kinyilvánítja óhaját, hogy a régi templom bontassék le és helyébe épüljön az új.*³⁷⁹ Az ötletnek több támogatója is akadt, főként a falu felső részének lakói. A plébános a püspökhöz fordult véleményt kérni, akár elképzelhetőnek tartva azt is, hogy a településnek két temploma legyen,³⁸⁰ ez esetben még pénz is maradt volna rég dédelgetett álma, a még 1899-ben elhatározott leányiskola felépítésére.³⁸¹ Majláth püspök válaszában elvileg helyeselte a mostani templom alapos kijavítását és a község felső részében egy, a jelenkori templom méreteihez hasonló templom építését, de jelezte, hogy a plébánosnak az új templom mellé plébánia- és kántori lakásokról is gondoskodnia kell (ezzel egy új plébánia szervezésének lehetőségére utalt). Viszont bármennyire is óhajtja az iskola fejlesztését, nem járulhat hozzá a templomi alapoknak iskola építésére történő átszervezéséhez.³⁸²

A feszültségek ugyanakkor maradtak, a templomépítés helyszínének megváltoztatására egészen 1911 májusáig történtek kísérletek. Egymás után érkeztek a beadványok, melyeket az egyháztanács sorra elutasított.³⁸³ A községi képviselőtestület május 14-i jegyzőkönyvében olvashatjuk: *Bíró Mihály felpanaszolja, hallomás útján arról értesült, hogy a helybeli pap a szintén mára összehívott népgyűlésen segédlelkészével együtt egyes családok ellen izgató beszédeket tartanak azért, mert a templom építési helyének megállapítása tekintetében vele egy nézetben nincsenek. S hogy a pap oda nyilatkozott volna, hogy „én innen elmegyek de aztán meglátom a pizok nép közé papnak kit kaptok”. Minderre nézve kéri a jegyzőt és bírót*

In: Székely Miklós (főszerk.): *Kószolni a szép-tudományba. Tanulmányok a Fialat Művészettörténészek IV. Konferenciájának előadásaiból.*, Budapest, 2014, 162.

³⁷⁸ Uo.

³⁷⁹ GyFLSzGyl, 712/f, 3, e. kötet.

³⁸⁰ GyFLSzGyl, 712/b, 5, 2. cs.

³⁸¹ GyFLSzGyl, 712/f, 3, d. kötet.

³⁸² GyFLSzGyl, 712/e, 18, 3. cs.

³⁸³ Uo.

*van-e erről tudomások s valóban igaz-e e hír, s ha igen mi megtorlást szándékoznak tenni e sérelem jogorvoslására.*³⁸⁴

2.6. Önkéntes adományok gyűjtése

Amint fentebb említettük, az 1907. december 27-i egyházközségi gyűlésen az új templom építésének határozatával egyidőben a plébános önkéntes adományok gyűjtésére is felszólította a hitközséget. Ekkor a plébánia népe el is határozta a gyűjtést, azzal a feltétellel, hogy mindenki anyagi lehetősége szerint adakozzék. Hogy az adomány ne terhelje túlságosan az embereket, és senki ne érezze magát túlságosan kötelezve, ezért az összeállított ívekre az adakozók a felajánlott összeget saját kezűleg írhatták be, melynek kifizetését három részletben vállalták. A plébános által elkészített 7 darab gyűjtőívre a következő szöveg került:

Alattírt zetelaki lakósok közös akarattal elhatároztuk, hogy mostani kicsiny és már avult templomunk helyett Isten nagyobb dicsőségére és úgy a magunk, mint későbbi utódaink vallásos buzgalmának fenntartására és ápolására községünk népességéhez arányos méretű új templomot építünk. Mivel azonban templomi alapunk a mintegy 200.000 koronára tehető építési költséget csak részben képes fedezni, folyó 1907. évi december hó 27-én tartott megyegyűlésünkön kimondottuk, hogy a templom építési összegének gyarapítása és kiegészítése céljából mindnyájan tehetségünk szerint adakozunk és az ezen íven alább nevünk után följegyzett összeget a kitűzött három részletben és időben a templomi alap kezelőségéhez minden felszólítás nélkül pontosan befizetjük, mit ha nem tennénk meg jogot engedünk a templomalap kezelőinek, hogy bárminő vagyonunkból a kívánt összeg megtérítését eszközölhessék.

Ezen felajánlott összegén kívül a templomépítésnél az anyagok beszerzése és előállításához szükséges írás és kézi napszámnak ránk eső részét szintén teljesítjük.

Ezen sajátkezű aláírásunkkal megerősített gyűjtőívet örök emlékül megőrizni és az építendő templom irataival fenntartani kérjük.

A templom építésére az egyesek által felajánlott és aláírt összegnek befizetésére három időpont állapított meg:

- I. részlet (az aláírt összeg 1/3-a) befizetendő 1908. évi március hó 1-ig
- II. részlet befizetendő az építendő templom alapkövetételekor
- III. részlet befizetendő a felépült új templom átvételekor.³⁸⁵

³⁸⁴ ZKKJ, 1911. május 14.

³⁸⁵ GyFLSzGyl,712/f, 3, e. kötet.

A plébános által megfogalmazott gyűjtőív szövegét elfogadták, a gyűjtésre pedig felkérték Márton Mózes egyházgondnokot, Petres Viktor, Petres Lajos, Ozsváth Miklós és Szalló Imre tanítókat, valamint a tízesekből Sándor József, Sebestyén András, Sebestyén Áron, Kalapács P. János, Biró Imre Péter, Jakocs P. Ferenc, Sándor István, Máté István Ferenc, Sebestyén György, Barta János, és ifj. Kalapács Ignác hitközségi tagokat.³⁸⁶

A gyűjtést az első gyűjtőíven már ekkor megkezdték, már a gyűlés alatt 1800 koronányi felajánlás történt. Sebestyén Mózes, hogy példát mutasson, elsőként ajánlott fel 300 koronát, az őt követő felajánlások már nagyon változékonyak voltak, 3 és 100 korona közötti összegeket ajánlottak fel. Ezt követően házról házra járva gyűjtöttek, a hét gyűjtőíven 766 család 16.413 koronányi összeget jegyzett az 1908-as év folyamán.³⁸⁷ Nem csak a zetelakiak körében folyt a gyűjtés, 1908-ban például a zsigmondtelepi munkások (a Klein Zsigmond féle faipari vállalkozás nagyrészt szlovák nemzetiségű munkásai) 100,70 korona adományt gyűjtöttek, 1910–1915 között pedig 44 személy, nagyrészt idegenek, jegyzés nélkül adtak 1476,70 korona összeget.³⁸⁸ A településről valamilyen okból távol lévők is próbáltak hozzájárulni az építkezéshez: Kalapács Zsigmond például 1915-ben Clevelandból (Amerika) 100 koronát ajánlott fel, vagy 1916-ban a harctérről Siskála Mózes és Balázs György 10–10 koronát küldtek megtakarított zsoldjukból.³⁸⁹

A felajánlások befizetését, főként az időközben kitört háború miatt nem mindenki teljesítette maradéktalanul. Sebestyén plébános a felajánlások jegyzését az építkezés befejezése után, 1915. február 10-én lezárta, ezután már csak a hátralékokat gyűjtötték. Kimutatásaiból megállapíthatjuk, hogy 1908–1916 között a felajánlott összegnek csupán bő 58 %-a, 10.482,24 korona gyűlt be. A legnagyobb összegeket a gyűjtés elindításakor, 1908-ban (2939,60 kor.) és a tényleges építkezés elkezdésekor, 1912-ben (2327,80 kor.) fizették be. Magasnak mondhatók a befizetések a tervezési és az építkezési szakaszokban is, 1911-ben 1124 korona, 1913-ban pedig 1227 kora érkezett a templomépítésre. 1910-ben csupán 728 koronányi befizetés történt, a háborús években viszont még ennél is kevesebb: 1914-ben 534,34 korona, 1915-ben 623 korona, míg 1916-ban 644 korona. Érdekes módon a legkevesebbet, 334,50 koronát 1909-ben fizettek, ez azzal magyarázható, hogy a legtöbben

³⁸⁶ U.o.

³⁸⁷ Az I. gyűjtőíven 123 személy 4429 koronát, II. íven 110 személy 1821 koronát, III. íven 119 személy 2907 koronát, IV. íven 90 személy 1724 koronát, V. íven 111 személy 2081 koronát, VI. íven 114 személy) ebből 36 erdei lakós) 2013 koronát, míg a VII. íven 99 személy 1438 koronát ajánlott fel.

³⁸⁸ GyFLSzGyl,712/e, 19, 1. cs.

³⁸⁹ GyFLSzGyl,712/e, 18, 3. cs.F

már az előző évben rendezték felajánlásuk első részletét, a második részlet törlesztése pedig csak két évvel később, az alapkövetelés után kezdődött.³⁹⁰

2.7. Közép- és hosszútávú tervek

Látva a szépen gyarapodó templomalapot, Sebestyén plébános 1908. év végén elérkezettnek érezte az időt a konkrét tervek kidolgozására. A Pápai által javasolt elképzelés, hogy a templomot a régi tengelyére merőlegesen építsék, annyira elnyerte a tetszését, hogy a hívőket meggyőzve ezen elv alapján folytak a további tervezgetések. Így azonban a viszonylag fiatalnak számító, 1838-ban kőből és téglából épített plébániaház a tervezett építkezés helyére esett, ezért annak lebontásán és új helyre való felépítésén is el kellett gondolkodni. A plébános egy merész ötlettel gondolván, azt tervezte, hogy a templomi építkezésekkel majdnem egyidőben, annak folytatásaként a plébániaházat is meg kellene építeni. Tervezgetései kezdetén jegyzetfüzetébe a következőt jegyezte fel: *Zetelakai egyházi építkezések gondolatát 1908 év december 1-étől kezdve, nappali és éjjeli óráimban következőleg képzeltem el.*³⁹¹ Mint minden építkezésnél, itt is a legfontosabb kérdés a rendelkezésre álló pénzkészlet mennyisége volt, illetve az, hogy honnan lehet azt bővíteni. Legkézenfekvőbb és legkönnyebb pénzszerzésnek a kölcsön felvétele mutatkozott, de mivel ennek törlesztése hosszú távon nagyon megterhelte volna az egyházközséget, a kitűnő gazdasági érzékkel megáldott plébános más lehetőségeken gondolkodott. Első lépésként számba vette az építkezésre fordítható templomalap pénztárának készletét, ami akkor a templomalap kamatozó tőkéjéből, egy regálé kötvényből és takarékpénztári betétből állt.

Bizonyára már előzőleg is gyakorolták, de levéltári adataink csak 1818-tól vannak arra nézve, hogy a zetelaki egyházi alapok fölös pénzeit, *gyümölcsöztetés* céljából, fejenként legtöbb 100 forint összegig terjedő kamatozó kölcsönbe adták magánszemélyeknek.³⁹² Ezt nevezték az *egyházi alapok kamatozó tőkéjének*. Időközben többen is fizetéseképtelenné váltak, ezért Lönhart Ferenc püspök 890/1887. számú leiratával elrendelte, hogy a templomtól kölcsönvett 50 forint alatti összegekre kezeseket kell az adóslevélbe beírni, az 50 forint feletti összegekre pedig telekkönyvi és helyrajzi számmal rendelkező ingatlanokat kell biztosítékként lekötöni.³⁹³ Nem volt kikötve a visszafizetés ideje, az alapszabály az volt, hogy legalább a kamatot minden évben törleszteni kellett, ezen felül mindenki lehetőségei szerint

³⁹⁰ Uo.

³⁹¹ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 4. cs.

³⁹² GyFLSzGyl, 712/e, 1, 1. kötet.

³⁹³ GyFLSzGyl, 712/e, 1, 2. kötet.

próbálta csökkenteni a kölcsön összegét. Mivel ezeket a pénzeket szükség esetén nem lehetett gyorsan beszedni, ezért 1908-ban a templomalap kamatozó tőkepenzeit *eladták* a többi egyházi alapnak, vagyis a templomalap adóssait átcsoportosították más alapokhoz, így mintegy 10.000 koronányi tőkepenzt tudtak a takarékpénztárba betenni.

A templomnak volt egy 3100 korona névértékű regálé kötvénye is. Székelyföldön a XIX. század végéig a közbirtokosságoknak a közös erdők és legelők mellett úgynevezett regálé (italmérés, húskimérés, vásártartás, vadászat, halászat) jogaik is voltak,³⁹⁴ melyeket rendszerint bérbe adtak. Zetelakának pálinkaárulási-, húsvágási-, vásártartási- és halászati jogáról tudunk, melyekből jelentős jövedelme származott a falunak.³⁹⁵ Az 1888-as évre például 3000 forintért értékesítették a pálinkaárulási jogot. 1888-ban a magyar törvényhozás egy olyan jogszabálycsomagot fogadott el, ami által az állam kárpótlás ellenében kisajátította az italmérési regáléjogot.³⁹⁶ A kárpótlási összegek elég magasak voltak, ennek okán a zetelaki templomnak, mint a közbirtokok részesének az udvarhelyi királyi törvényszék 619/1894. számú végzésével kiutaltak egy évente 4%-ot kamatozó, 1600 forint névértékű kötvényt. A forint koronára történt átváltásakor ez az összeg 3100 koronára módosult.³⁹⁷

Nagy összeggel rendelkezett a templomalap a Székelyudvarhelyi Takarékpénztár Részvénytársaságnál nyitott számláján. Ide gyűjtötték a perselypénzből, az önkéntes adományokból, a közbirtokossági arányjogok utáni bevételekből, az erdőeladásból, a templom ingatlan vagyonának (szántók, kaszálók, legelők) haszonbéréből és a tőkepenzekből befolyt összegeket. Az 1908-as év végén az X/385. számú betéti könyvben 119.232,29 koronányi pénze volt a templomnak.³⁹⁸

A meglévő pénzalap számbavétele és a várható bevételek tükrében (az eladott erdő árából ekkor még több mint 69.000 korona kifizetése volt hátra) a plébános arra a következtetésre jutott, hogy a templomépítésre kb. 200.000 koronás kerettel számolhat. A következő lépésben azt vizsgálta meg, hogy melyek azok a dolgok, amelyeket önerőből megoldhat az egyházközség. Úgy gondolta, hogy a hívek kellő támogatásával a napszámos

³⁹⁴ Regálénak nevezték a királyi jogokkal összekötött haszonélvezetet. A nagy regálék a korona jövedelméhez tartoztak, a kis regálék, mint pl. az italmérési, vagy húsmérési jog a nemesi jószágok tulajdonosaival összekötött haszonélvezetek voltak.

³⁹⁵ ZKKJ, 1887. november 7., ill. 1888. december 9.

³⁹⁶ 1888. évi XXXV. törvénycikk az állami italmérési jövedékről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88800035.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32>, letöltve 2023.01.20-án.

³⁹⁷ Ezt a regálé kötvényt 1913. december 24-én elzálogosították, amikor az egyház megvette Csíki Zsigmondnak a plébánia telke mellett fekvő 922 négyszögöl területű beltelkét 3000 koronáért. A telket a lelkész haszonélvezetére bocsátották, kárpótlásként a templomépítés által elfoglalt plébániatelekért. GyFLSzGyl, 712/e, 2, 1. kötet.

³⁹⁸ U.o.

segéd munkát és a fuvarokat közmunkával oldhatnák meg. Így gyakorlatilag nem kellene fizetni a homokért és a terméskőért, amit a hívek termelnének ki a községen átfolyó Nagy-Küküllő medréből, majd hordanának az építkezés helyszínére, valamint a fáért, amit a közbirtokosságtól remélt támogatásként megszerezni. A munkálatok megkezdését 1909. március 15-re tervezte, következő évben pedig már a plébániaházat is szeretne volna elkészíttetni. Elképzelése szerint *1911. május 3-án lenne a templom ünnepélyes dedicatioja, 8 napos missió előzné meg. Nagy ünnepély, minőt még a világ nem látott. A templom felszereléséből meglenne az oltár menzája szép fehér vagy piros márványból, rajta a bronz tabernaculum, hat gyertyatartó, szószék, szenteltvíztartó és a nagy missiókereszt a templom előtt, 1000 klos új harang, mit aznap vinnénk fel.*³⁹⁹

Részletekbe menően megálmodta a templom belső kinézetét, díszítését, berendezési tárgyait is. Ezek közül a legfontosabbak: az összes ablakkeretbe alakokkal ellátott üvegfestés, márvány oltárok, szószék és lépcsők, egy 1000 kilós nagyharang, valamint egy olyan fűtőkészülék, amivel a világítást is meg lehetett volna oldani. A templom kifestésére és felszerelési tárgyaira számításai szerint 60.000 koronát kell fordítani. Hogy mennyire részletes volt ez a tervezetés, csak egy kis ízelítőként közöljük a belső falakra és mennyezetre elképzelt freskókat, melyekből – az időközben közbejött nehézségek miatt – sajnos, semmi nem valósult meg:

Freskók:

- a.) *A szentélybe az utolsó ítélet, középen a kereszt nagy fényben, a háttérben az ítélőbíró alakja bontakozik ki*
- b.) *A diadalíven fölírás: „Ecce lignum Crucis”*⁴⁰⁰
- c.) *Templom hajójában elől: Heraclius császár amint a keresztet vinni próbálja királyi ruháit letéve. Exaltatio S. Crucis.*⁴⁰¹
- d.) *Nagy Konstantin: „in hoc signo vinces”*⁴⁰²
- e.) *A főoltáron festmény, ferdén álló kereszt nagy fényben, felirat „ave crux spes unica”*⁴⁰³
- f.) *A falak alapszíne halvány rózsaszín, az oldalsó pillérek a szenvedés jelvényei*

³⁹⁹ U.o.

⁴⁰⁰ Ecce lignum Crucis: Íme, a keresztnek fája (részlet a nagypénteki liturgiából).

⁴⁰¹ Exaltatio S. Crucis: Szent Kereszt felmagasztalása.

⁴⁰² In hoc signo vinces: E jelben győzni fogsz.

⁴⁰³ Ave crux spes unica: Üdvözlégy kereszt, a mi egyetlen reményünk!

*Az oldalhajók falain 1,2 m magasságig valami falvédő, azon fölül 2,5 m magasságban, arányos távolságban a 14 keresztúti statio kép festve, mintha egy-egy nagy kép volna, jobbról kezdve, balról végezve.*⁴⁰⁴

Ugyanilyen részletekbe menően tervezte meg a festett üveglakokra kerülő bibliai jeleneteket és az oltárok díszítését, valamint a 12 apostol szobrai is szeretne volna az oszlopok mellett, valamint a szentélyben elhelyezni. A templomépítést megelőző munkálatokat kb. 20.000 koronára tervezte, az összeget önkéntes adományokból és közmunka váltságdíjakból szeretne volna fedezni. Jegyzetei lezárásakor, a munkálatok zökkenőmentes lebonyolításához a Jóisten segítségét kérte. *Az Úr Isten, ki ezen gondolatot elmémbe hozta majd gondoskodni fog, ha jónak és üdvösnek találja. Zetelaka, 1908 évi december hó 1-22-ig.*⁴⁰⁵

2.8. Tervek, engedélyek beszerzése

Sebestyén plébános még az 1908. novemberi helyszíni szemle alkalmával felkérte a Státus kiküldött műszaki tanácsosát, Pápai Sándort az építendő templom vázlatrajzának elkészítésére. Pápai vállalta a megbízást és hamarosan, 1909. február 6-án kelt levelében felvázolta elképzeléseit. Egy háromhajós templomot képzelt el egy kereszthajóval, szentéllyel és előtte kórussal. Méreteiben 21 m széles, 80 m hosszú, a főhajó és a kereszthajó 15 m széles, 45 m hosszú, a két mellékhajó 3-3 m széles. Viszont véleménye szerint a 3000 lelket befogadó templomra nem elég a rendelkezésre álló költségvetés, arra minimum 350.000 korona szükséges. Jelezte, hogy a plusz költségek elkerülése végett egyelőre nem készít vázlattervet. Esetleg le lehetne redukálni a befogadóképességet 1500 főre, és így 200-250.000 koronából megvalósítható lenne. Sebestyén Mózes válaszában kitért arra, hogy a meglévő templomban (36X9,7m) is elfér zsúfoltan 1500 ember, kérte a tervezőt vegye figyelembe, hogy az egyházközség sok munkálatot felvállal: terméskő-, betonkavics-, homokhordást, faragott köveket állít elő, elvégzi a földmunkákat, az építkezési anyagokat helyszínre szállítja. A 200.000 koronából a téglát, cementet, meszet, vasárut és a földélhez szükséges anyagokat kell biztosítani, ill. a felépítési munkát. A felszerelés és az ablakok szintén nem kellenek a tervbe. Arra kérte az építész, hogy a felsoroltak figyelembevételével tegyen egy új futólagos számítást. Végül Pápai, aki a monumentálisabb építkezés híve volt, a március 5-i levelében nem vállalta el a munkát. Túl sok kockázatot látott abban, hogy a költségkeretet tartani

⁴⁰⁴ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 4. cs.

⁴⁰⁵ Uo.

lehesen. Javasolta, hogy a tervezés megkezdése előtt a plébános érdeklődjék a ditrói, vagy a futaki templomok költségvetése felől.⁴⁰⁶

Az építész nélkül maradt plébánosnak nemcsak új tervező után kellett néznie, hanem ellen kellett állnia az időközben újra felerősödött kezdeményezéseknek is, melyek a templom máli vagy hegyi falurészen történő építésére irányultak. Ennek okán közel egy évig szinte semmi előrelépés nem történt, csupán 1909. október 28-án kerülhetett sor a helyszín felmérésére. Sebestyén kérésére a székelyudvarhelyi Állami Építészeti Hivatal ekkor a máli felmérést is végző Leichtner Gyula mérnököt küldte ki, aki felmérte a terepet, és elkészítette a helyszíni rajzot. Ebből tudjuk, hogy az új építmények tervezéséhez rendelkezésre állt a 2116 négyszögölet kitevő plébániatelek, 286 négyszögöl templomtelek, valamint a templom és plébánialak közti templomtér 142 négyszögöle, vagyis összesen 2544 négyszögöl (9150 m²) terület. A mérnök javasolja a közút és a támfal legalább 4 méterrel kintebb helyezését, valamint azt, hogy a templomot helyezték szembe a Szentegyház pataki híd alatti utcavonallal.⁴⁰⁷ A javaslatot 1909. november 14-én mutatták be az egyháztanácsnak. Eszerint *az új templom körülbelül 65 méter hosszú és 21-22 méter szélességű térfogattal lenne tervezve. Tengelye kiindulna a mostani templom közepétől északi irányba és elhúzódnék a mostani plébániaház keleti sarkáig. A kir. mérnök tanácsa szerint a templomi építményt egy kissé ki kell emelni, mivégből a belső oldal erősebb alapozást kíván.*

A plebániaház épülne a kertben a templomszentély falától 20 m távolságra, az úttól befele, derékszögben a templom tengelyéhez. Egész hossza lenne 28,5 m, szélessége a folyosóval 14 m, a következő helyiségekkel: 1. a földszinten konyha, kamra, pince, lakószoba és gabonás, 2. az emeleten iroda, vendégszoba, plébános lakó és hálószobája, ebédlő és fogadószoba, két kápláni lakás 2-2- szobával, padlásfeljáró és pincelejáró fülke, kettős tornác az udvar felőli üvegezve, nyitott folyosó az udvar felől, emeletes klozett. Összesen 16 helyiség az egész épületben.

*Át kell helyezni a csürrt és istállót az új plebnáialakkal szembe. Beljebb építkezni nem lehet a vizenyős talaj miatt.*⁴⁰⁸

A tervek elkészítésére ezúttal a kor legjobb székelyudvarhelyi építészt, Haberstumpf Károlyt (1857–1928) kérték fel,⁴⁰⁹ akinek felesége, Szabó Anna révén zetelaki kötődése is

⁴⁰⁶ GyFLSzGyl, 712/e, 19, 1. cs.

⁴⁰⁷ Uo.

⁴⁰⁸ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 3. cs.

⁴⁰⁹ Haberstumpf Károlyról bővebben a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum időszakos kiadványában, a *Lustrában* olvashatunk. Lásd: Szász Hunor: *Adatok a Haberstumpf család történetéhez*. In: *Lustra*, IV. évf., 1

volt (11. számú melléklet). Anna a falu egyik legbefolyásosabb emberének, Szabó Gergelynek volt a lánya. Nincs rá konkrét bizonyítékunk, de ha figyelembe vesszük, hogy Szabó a plébános egyik bizalmi embere volt, feltételezhetjük, hogy neki is köze lehetett az építész kiválasztásában.

Haberstumpf 1909. december 14-re készítette el az első vázlatterveit egy neoromán stílusú templomnak (12. számú melléklet), melyeket a plébános december 22-i keltezéssel felterjesztett a püspökhöz műszaki felülvizsgálatra. Január 6-án érkezett a válasz, melyben a Státus műszaki tanácsosa módosítási javaslatokat és a román stílusjegyek bőségesebb használatát javasolta. A műszaki véleményt figyelembe véve az építész új tervvázlatot készített, melyben a tervezett dongaboltozatot keresztboltozattal helyettesítette, a templomhajókat kissé megemelte, a nagy ablakokat szűkebbre méretezte, a főtorony mellé pedig két, lépcsőházként is funkcionáló melléktornyot tervezett. Az új vázlatot Sebestyén plébános 1910. február 7-én azzal a megjegyzéssel küldte el újra a püspöknek, hogy *a művészi igények bevezetésében tovább semmi szín alatt nem mehetünk, mert vétót mond azon körülmény, hogy 220.000 korona és a hitközségi közmunka ereje áll rendelkezésünkre.*⁴¹⁰ A püspök ennek felülbírálatát is a Státusra bízta, ahonnan február 22-én az a válasz érkezett, hogy *az eszközölt módosításokkal a templom vázlatterve kivitelre alkalmasabb*, így a tervezést engedélyezte.

Haberstumpf előzetes kimutatásaiban a szükséges építkezési anyagokat írta elő: faragott kő 1460 folyóméter, pillérkő 276 drb, lépcsőkő 180 folyóméter, rendes falitégla (29x14,5x7 cm) 860.000 db, első osztályú géptégla 25.000 db, cserép 65.000 drb, kupás cserép 350 db, oltatlan mészs 2020 hektoliter, cement 2000 métermázsa, faanyag (fenyő gerenda, deszka és lécs, tölgyfa lépcsők és gerendák) 900 m³, homok 1800 m³ (5400 szekér), kavics 230 m³ (690 szekér), nádfonat 20 m². Július elejére készítette el a templom műszaki leírását és költségvetését. A templomával egyidőben a leendő plébániaház hasonló tervei is elkészültek, de ezek bővebb ismertetése nem képezi jelen tanulmány részét.

A zetelaki templom műszaki leírása

Zetelaka nagyközségben építendő új templom a régi templom és paplak telkére van tervezve. (Az elhelyezkedést lásd a tervrajzon.)

sz., 2017, 4–12., ill. Szász Hunor: *Újabb adatok a Haberstumpf család történetéhez*, In: *Lustra*, V. évf., 1 sz., 2018, 33–39.

⁴¹⁰ Uo.

A főbejáró a két oldalbejáróval dél-nyugatra fekszik, a hosszfront pedig észak-nyugatra s a főút irányába.

A templom átlag 3000 ember befogadására van szánva, s kívánatra az oldalhajók karzat nélkül vannak tervezve, csupán a főbejáró felett, keresztben, 5,60 m magasságban lesz karzat, az orgona és az énekkar részére.

A középhajó 12,00 méter magas, az oldalhajók 9,00 métereseek. A szentélybe 4 márvány lépcső vezet fel, 0,60 m magas.

A templom padozata 0,60 m-rel magasabban fekszik mint a II. felvételi pont a helyszínrajzon. Ezért kell, hogy az alapfalak a mostani felszíntől átlag 3,40 m-rel magasabbra falaztassanak. Az alapfalak 2 féle mélységi méretben vannak felvéve.

A torony alapok 5 méter mélyen vannak tervezve. Az összes alapok természetéből hidraulikus mészbe, a belső oszlop alapok pedig portland cement habarcsban értendők.

Az összes felépítmények jól égetett téglából, mészhabarcsba rakva vannak felvéve, a belső oszlop pedig I. rendű kiváló géptéglából valók, portland cement habarcsba rakva. A toronyba tervezett, főbejáró feletti boltozatok kereszt-boltok, ezek felett pedig, az I. emeleten vasgerenda közti boltozatok. Épp ilyenek a kereszt-boltok a sekrestyében és az ezzel szemben lévő helyiségben. A hevederek az oszlopok között téglából, mészhabarcsba rakva tervezve, az ezek között lévő keresztboltok pedig rabitz rendszerűek. A padlózat alatt 15 cm-re az összes falak aszfalt izoláló lapokkal jönnek ellátva. Az összes külső lépcsők trachitból, a belső pedig karszt, vagy hasonló minőségű márványból készítenők. A padimentumok átlag mind betonból értendők, kivételt képez kettő a torony belsejében, melyek közül az egyik traversre fektetett palló deszka, a másik fagerendára fektetett pallódeszka padozat. A kis tornyokban a plafon faszerkezete 2 stukaturos. A külső ajtótokok tölgyfából, a belsők fenyőfából készülnek. A három bejáró ajtó (két szárnyú) tölgyfa borítással (6 cm), a többi 5 cm-es, erős, száraz fenyőfából való.

Az összes ablakok fazon-vasból valók, ezek közül a 12 templomhajó ablak és a 6 szentély ablak csak az előméretben van feljegyezve, költségvetésbe pedig nincs felvéve ár, és pedig azért, mert a díszüvegezéssel együtt lesz felszámítva az illető díszüvegezőtől.

A templom fedél kettős cserép fedésű, a gericek öblös cseréppel fedve, mészhabarcsba rakva. A fedélszélek pedig átlag mindenütt fekvő fedél csatornákkal látandók el. A nagy és két kis torony, valamint a tornyok melletti fedélrész, 18-as horgonyzott bádoggal, 25 mm vastag deszkára födendő. A torony gomb és kereszt vörös réz, valódi aranyozással.

A külső támasztó oszlopok és a nagyobb toronypárkányok 13-as horgonybádoggal fődendők. Az összes belső berendezés u.m. oltárok, padok, stb. a költségvetésbe nem vétettek fel és ezek részint a régi templomból lesznek felhasználva, részint pedig újon szereztetnek be. A földmunkát a község, házilag végzi, a kimérést és felügyeletet pedig a vállalkozó teljesíti. A kőműves munkákhoz kellő összes trachit kőanyagot, durva állapotban, ugyancsak a község szolgáltatja. Az ács és cserépfedő munkához hasonlóképpen. A fenti 4 munka csoporthoz szükséges anyagokat, a mellékelt anyagkimutatás sorolja fel. A vas-, bádog-, asztalos-, lakatos-, üveges-, mázoló-, szobrász- és karsztmárvány-kőfaragó munka, minden anyag hozzáadásával van számítva. Ezen munkákhoz tartozó anyagot, részint kész munkát Székelyudvarhelyről, esetleg a vasúti állomásról a község köteles a helyszínre szállítani.

A rabitz munkához szükséges összes anyagot a vállalkozó adja, a szállítást pedig, mint előbb a község eszközli.

Székelyudvarhely, 1910. július hó 3-án

Haberstumpf Károly⁴¹¹

A részletes költségvetés július 11-re készült el és a következő tételeket állapította meg:

I. Földmunka: a község a régi épületeket elbontja, építési helyet kitakarítja, munkálatokhoz szükséges munkásokat, szerszámokat, dúcoló anyagokat, esetleg szivattyút adja. Itt a vállalkozó feladata csak a kijelölés és a munkálatok felügyelete. – 500,00 kor,

II. Kőműves munka: község adja a követ, téglát, cementet, meszet, homokot, kavicsot és szállítja építkezési helyre. Alapfalazat portland cementhabarcsban, 1:3 vegyítés, a földben terméskőből, alapfalazat a földön kívül kétoldalt színrakással. Falazások jól égetett rendes méretű téglából mészhabarcsban. Pillérfalazat a templom belsejében első minőségű géptéglából, portland cementhabarcsban. Téglaboltozatok a földszinten hidraulikus cementhabarcsban, első és második emeleti magasságban mészhabarcsban. Elhelyezési munkák: falkötő vasak 7293 kiló, vasgerenda 8697 kiló, nagy templomablak 12 db, szentélyablak 6 db, faragott kövek cement hézagolása, kőlépcső, pillérkövek, falépcső. Aszfalt szigetelő lemezek (anyagot vállalkozó adja). Külső, belső, torony vakolatok. Külső színezés két árnyalatban, festékkel együtt, belső sima meszelés. – 74.090,18 kor.

III. Kőfaragó munka: az összes trachit anyagot, durván megmunkálva község építési helyre szállítja. Faragott kövek: 30 cm, külső rész tisztán, derékszögben. Pillérkövek a szükséges lábpárkányzással, lépcsőkövek, márvány lépcsőanyaggal együtt a szentély előtt és a főoltárnál, vízfolyó kagylók trachitból 8 db. – 7014,76 kor

⁴¹¹ Uo.

IV. Ácsmunka: az összes anyagot, kimutatás szerint, község az építési helyre szállítja. Födél elkészítés, tölgyfa csigalépcsők behelyezése, korlátok, ajtótokok. – 7580,08 kor

V. Cserépfedő munka: anyagot a község adja. Gerinc, hajlás és párkány felől 3 sor, valamint kupáscserép mészhabarcsba rakva. – 1028,39 kor

VI. Vasmunka: munka anyaggal együtt értendő, község csak szállítást biztosít az udvarhelyi vasútállomásról. Falkötő vasak, vasgerendák, kengyel- és kapocsvasak, (nagy templomablak 12 db, szentélyablak 6 db, sekrestyeablak 4 db – ezek nincsenk számítva mert rendelés szerint, a műüvegezéssel együtt lesznek később megrendelve), toronyablakok 1+4+11 db, körablak 3 db, vasrács. – 8550,28 kor

VII. Bádogos munka: csak a szállítást kell a község biztosítsa. 18-as horgonyzott bádogfedél a tornyokra és a templomfedél szükséges részére. 13-as horgonyzott bádogfedés a támpillérekre. 18-as horgonyzott bádogcsatorna és lefolyócsövek, tetőablak törhetetlen „Hungária” sodronyüvegből, aranyozott vörösréz toronygomb és kereszt, kistoronygomb és kereszt rezezt bádogból. – 6016,52 kor

VIII. Asztalos munka: község csak a szállítást kell megoldja Szudvarhelyről. Kétszárnyú főbejáró ajtó félkörös felülvilágítással, kétszárnyú mellékbejárati ajtók felülvilágítás nélkül, belső bejárati ajtó a kórus alatt, külső és belső kisebb ajtók a sekrestyén, toronyba, stb, zsalus ablak vasráámában „jalon” fix lapokkal 8 db, díszes kórus korlát. – 1927,96 kor

IX. Lakatos munka: csak a szállítást kell a község állja. Kovácsoltvas ajtóvasalatok és díszítések, kovácsoltvas szögek és csavarok, csillárcsövek. – 945,00 kor

X. Üveges munka: község csak szállítás. Műüvegezés a nagy templomi és szentély ablakokra nincs számítva, ezt község később rendeli. Tiszta és matt, csehországi raktárüvegezés. – 227,64 kor

XI. Mázoló munka: anyaggal együtt, ajtó és ablakok, fa-és vas mázolása. – 373,92 k

XII. Rabitz munka: kavics és éles homokot község szállítja, ugyanúgy a vállalkozó biztosította anyagokat és szerszámokat ki- és visszaszállítja. Vállalkozó adja szükséges vas, gipsz és faanyagot. Rabitz födémek és boltok szabad terhelése minimum 250 kg/m². – 21.666,00 kor

XIII. Beton munka: anyag nélkül értendő – 3704,24 kor

XIV. Szobrász munka: község szállítja ki az anyagokat Szudvarhelyről. Terakotta mint külső dísz a bejárati ajtók pilléfejei és pillérlábai, consolok párkánnyal. Gipszmunka

mint belső dísz a belső szabadon álló pillérfejek, falipilléreken, szögletekben, kórus alatt, félkörös pillérfej a szentély alatt, ehhez pillérlábak. – 3049,40 kor.

Össz: 136.674,37 kor.⁴¹²

Az építkezés elkezdéséhez természetesen kellett az egyházi és világi hatóságok bejegyzései, engedélyei is. Ezért a tervrajzokat, költségvetéseket, műszaki leírásokat, jóváhagyás végett a plébánosnak ismét fel kellett küldeni a püspökségre. Ugyanekkor, július 29-én a tervezési költségek kifizetését is kérelmezte: Haberstumpf Károlynak 3200 koronát a templomra és 600 koronát a plébániaházra, Leichtner Gyulának pedig 409 koronát a helyszíni rajz készítéséért. A terv és annak felülbírálati között nem volt lényeges eltérés, a Státus igazgatósága elsősorban ismét azt kifogásolta, hogy a templomfront kiképzése túl egyszerű, nem elég monumentális hatású, valamint meglátásuk szerint célszerűbb lenne az alapfalakat boltívekkel pillérekre építeni, az alapot betonból önteni és a tornyot beton tömbre helyezni. Haberstumpf megmagyarázta, hogy a talaj már 2 m mélységben nagyon vizenyős, pillérekre rakott boltkövekből és téglából nem ajánlatos építkezni, ezért lettek az alapfalak terméskőből előírányozva (a környék amúgy is bővelkedik jó minőségű andezit és trachit kőzetekben). Elismerve, hogy a tervezett templom *nem felel meg magasabb művészeti kívánalmaknak*, szeptember 12-én újra felküldték Gyulafehérvárra a terveket. A plébános azzal mentegetőzött, hogy *mi nem egy monumentális műemléket, hanem csak egyszerű, de híveink szükségleteinek megfelelő templomot akarunk. ... Megszerkesztett tervünk megváltoztatásába, vagy annak költségesebb átalakításába belemennünk nem lehet, mert ez egyenlő lenne az egész építés végleges elodázásával*. Ugyanakkor felvetette annak a gondolatát, hogy a templombelső feltöltése helyett (ami 3,4 métert tett ki) a templom alagsorában egy altemplomot lehetne kialakítani.⁴¹³ (Költségkímélés miatt viszont ez a felvetés is csak az elképzelés szintjén maradt.) Ezúttal sikerrel jártak, hamarosan megérkezett a püspök 4599/910. számú jóváhagyása:

Nagytisztelendő Sebestyén Mózes alesperes, plebános úrnak, Zetelaka.

Nagytisztelendő Alesperes, Plebános Úr!

Idei 288. szám alatt kelt felterjesztésére a zetelaki új templom és papilak eredetiben bemutatott terveit előlegesen jóváhagyom, azoknak szilárdság és állandóság szempontjából a székyudvarhelyi állami építészeti hivatal által a helyszínen való felülvizsgálatására sz

⁴¹² GyFLSzGyl, 712/e, 18, 5. cs.

⁴¹³ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 3. cs.

egyháztanácsot megbízom s a helyszíni vizsgálat, valamint az építész és mérnök díjait a templom építési alapból számadás kötelezettsége mellett utalványozom.

Egyébként ájtatos imáiba ajánlottan vagyok Nagytisztelendőségednek, Gyulafehérvárt, 1910. szeptember hó 15-én, jóakaró főpásztora + Gusztáv Károly⁴¹⁴

Sebestyén Mózes a püspöki jóváhagyást és a terveket felülbírálatra el is küldte az Állami Építészeti Hivatalnak. A hatósági engedélyek beszerzésénél azonban kiderült, hogy a községi előljárásság több befolyásos személyisége nem mondott le azon tervéről, hogy a régi templom helyén piacteret alakítsanak ki, ezért minden lehetséges akadályt a főszolgabírói engedély útjába gördítettek. A plébános püspökhöz intézett 1911. január 13-i levelében panaszkolt fel, hogy: *egy bizonyos töredék ellene van (és dolgozik) mindenféle egyházi építkezésnek. Ezek aztán ürügyeket keresnek arra nézve, hogy húzzák, halasszák a templom építését: nem alkalmas a kiválasztott hely, igen zajos, sérti a szomszéd birtokosok érdekeit, igen útban van (régi területét vásártérnek kellene használni), célszerűbb lenne a község felsőbb részén telket szerezni (a templom pénzéből – véletlenül éppen azon a helyen, hol a gáncsoskodóknak vannak telkeik), igen szép és díszes a papiház, vétek lenne lebontani, stb. mely felmerült nehézségeket megfontolva célszerűbb lenne a régi templomot csak kijavítani s aztán később egy újat építeni a község felső részén, az úgynevezett Tófalvában. Ezekkel szemben akik a jegyzőkönyvet aláírták kijelentették, hogy csak a kiszemelt helyen – a régi templom s papiház helyén – óhajtják az építkezést, s ha ott bármi okból nem sikerülne más egyéb helyen eszközendő építkezés költségeihez nem hajlandóak hozzájárulni.*⁴¹⁵

Túl hosszadalmas lenne bemutatni azt a folyamatot, melynek során végül sikerült az építkezési engedélyt beszerezni, viszont időrendi sorrendben érdemes megemlíteni azokat a fennmaradt levélváltásokat, melyek annak 1911. július 20-i kiállításáig történtek.⁴¹⁶

1910. szeptember 16-án Sebestyén Mózes értesítette az Állami Építészeti Hivatalt, hogy a püspök a tervrajzot és a költségvetést jóváhagyta, kérte nézzék át a terveket, esetleges javaslatokat is várva. Egy hét múlva, szeptember 23-án az Építészeti Hivatal kiállította az 1203/910. számú műszaki véleményét, az azokban megfogalmazott, a tervezett épülettel kapcsolatos kifogásokra Haberstumpf Károly október 20-án válaszolt.

1911. április 23-án Szobotka Rezső királyi műszaki tanácsos, a székelyudvarhelyi Állami Építészeti Hivatal főnöke jelentette Szabó Gábor főszolgabírónak, hogy a plébánia

⁴¹⁴ Uo.

⁴¹⁵ Uo.

⁴¹⁶ Uo.

terveit már a múlt évben (1910) megvizsgálta, és az azokra vonatkozó műszaki véleményt a plébánosnak elküldte. Május 5-én Sebestyén Mózes plébános átiratot küldött a főszolgabíróhoz helyszíni szemle és építkezési engedély tárgyában. A járási főszolgabíró hat nap múlva (május 11.) értesítette a plébánost, hogy a templomépítési ügyben a helyszíni szemlét május 13-ra, délután 3 órára a zetelaki községházához kitűzte. Itt viszont a községi előjáróság kifogásolja, hogy a templom számára kijelölt hely egy községi utca területét elfoglalja, ezen kifogást május 18-án közölték a főszolgabíróval.

Május 30-án Sebestyén Mózes levélben fordult a községi előjárósághoz, újabb helyszíni szemle megtartását és az engedély kiadását sürgetve. Két napra rá (június 1-én) Homolay József jegyző kérte, hogy a plébános mutassa be azon egyháztanácsi határozatot, mely megengedi, hogy a mindenkori lelkésznek biztosított telket fel lehet használni templomépítésre. Erre a plébános június 4-én feliratban kérte a püspökségtől az engedélyt arra, hogy a plébánia telkéből adhassanak át egy darabot a templomépítés céljára, felemlítve, hogy a községi jegyző a községi képviselőtestületet tartja illetékesnek a plébánia lebontási engedélyének kiállítására. Két nap múlva (június 6.) Fábián Sándor püspökhelyettes jóváhagyta a templomépítésre vonatkozó egyháztanácsi határozatot, engedélyezve a plébániaház lebontását és áthelyezését.

Június 9-én a plébános újabb levelet küldött a községi előjárósághoz, sürgetve az építkezési engedély kiadását. Mellékelte egyházközségi tanács május 28-i határozatát, valamint kérte, hogy ha elutasítják a kérelmét, akkor indoklást is csatoljanak hozzá. Erre június 12-én Homolay jegyző értesítette a plébánost, hogy a helybeli építkezési bizottság nem illetékes a tervezett plébánia és templom építésére engedélyt kiadni. Kérte a plébánost, jelentse be a főszolgabírónak, hogy a templomépítési terület nem terjeszkedik ki idegen birtokra. Ennek eleget téve Sebestyén plébános június 20-án tájékoztatta a főszolgabírót a község álláspontjáról. Kérte a hatósági engedély kiállítását egy ideiglenes plébánialakás építésére is.

Július 4-én Szobotka Rezső arról értesítette Sebestyén Mózes, hogy nem ellenzi a törvényhatósági közút szabályozását. Szerinte az engedélyt a vármegyei alispán akadálytalanul megadja, ha a kérelmező vállalja, hogy a szabályozással járó mindennemű munkát saját költségén elvégzi. Július 10-én a plébános újabb kérést intézett a főszolgabíróhoz *a már oly régóta húzódó templomépítési ügyben* az engedély kiadására, melyben közölte, hogy ha az akadály, akkor inkább nem szándékoznak az úttestet szabályozni. Július 19-én Sebestyén Mózes már arról értesítette az Állami Építészeti Hivatalt,

hogy a főszolgabíró az engedély kiadását az építési telek hivatal általi véleményezéstől tette függővé. Kérte egy mérnök kiküldését, aki a templomépítésre kiszemelt terület alkalmas voltáról műszaki véleményt nyilvánít.

A sok munkafázis és bonyolítás után, végül megérkezett a főszolgabírói engedély is:⁴¹⁷

Udvarhelyi járás főszolgabírójától

Szám: 930/1911 szb.

Engedély

A zetelaki rom. kath. egyház képviselője Sebestyén Mózes rom. kath. alesperes plébános úrnak a Zetelaka községi építészeti bizottság által 1911. évi július hó 18-án fölvelt helyszíni szemle jegyzőkönyvében körülírt helyre és szabályrendeletszerű feltételek mellett egy templom és papilak kő és téglából cserép fedéllel leendő felépítését azzal engedélyezem, hogy köteles lesz építő az építkezés megkezdése előtt hozzám az államépítészeti hivatal által még 1908. évben megadott mérnöki véleményen kívül egy újabb, a telek alkalmazására vonatkozó műszaki véleményt bemutatni.

Jelen engedélyem ellen a vármegyei építkezési szabályrendelet 25. pontja értelmében a kézbesítéstől számított 15 nap alatt hozzám beadandó és a vármegye alispánjához címzendő fellebbezéssel lehet élni.

Jelen engedélyem 1-1 példányát tértivevény ellenében kiadom Sebestyén Mózes rom. kath. alesperes-plébános zetelaki lakosnak és Zetelaka község elöljáróságának.

Székelyudvarhely, 1911 évi július hó 20-án

Szabó Gábor főszolgabíró

A fentiekből láthatjuk, hogy a bürokrácia útvesztői 110 évvel ezelőtt is működtek, egy egyszerűnek tűnő építkezési engedély beszerzése is közel egy évet vett igénybe. Nem egyedi eset a zetelaki, hasonlóképp működött a dolog a megye más településein is. Korondon, ahol ugyanebben az időszakban, 1910–1911-ben épült a templom, az engedélyeztetéssel kapcsolatos hivatalos ügyvitel szintén közel egy évig tartott.⁴¹⁸

2.9. A közmunka megajánlása

A költségvetés és a műszaki leírás birtokában 1910 nyarán már tudni lehetett az elvégzendő munkálatok nagyságát, ill. azt, hogy mekkora mennyiségű építési anyagot kell

⁴¹⁷ Uo.

⁴¹⁸ Ferenci Sándor: *Százéves a korondi római katolikus templom. Plébániatörténet a dokumentumok tükrében.* Gyulafehérvár, 2010. 18–21.

beszerezni, összehordani. A költségek csökkentése érdekében a hitközségnek közmunkával kellett gondoskodni a következő munkálatok kifogástalan keresztülviteléről:

- a régi plébániaház és templom lebontásáról, valamint az onnan kikerülő anyagok elraktározásáról,
- az új templom alapárkainak kiásásáról,
- a telek és talaj rendezéséhez szükséges földmunkálatokról,
- az épületfák levágásáról és előkészítéséről,
- a kavics, homok és töltőanyag kitermeléséről, továbbá az adott helyszínre szállításáról,
- faragott kövek, téglák, cement, állványzatok és egyéb építési anyagok fuvarozásáról.

Ezeket a munkálatokat két csoportba sorolták: igásállatokkal végzendő, ún. igásmunkára és kézimunkára vagy gyalogmunkára. Az egyháztanács már a július 6-i gyűlésén kijelölte Nagy Ferenc községi bírót és minden tízesből két személyt, hogy a közmunka összeírásokat megkezdjék. Az október 9-i gyűlésen arról is határoztak, hogy a közmunkára a munkaképtelen egyéneken és özvegyasszonyokon kívül minden családfőt fel kell venni.⁴¹⁹

Az összeíró bizottság 472 igás- és 459 kézimunkást írt össze, a munka végeztével pedig ennek elfogadtatására a plébános egyházközségi nagygyűlést (megyei gyűlést) hirdetett. Komoly matematikai számításokat igényelt a munka igazságos leosztása, amíg megállapította a végzendő munka mennyiségét, vagyis azt, hogy két év alatt személyenként 30 munkanapot kell teljesíteni.⁴²⁰ Az iskola udvarán tartott, 1910. november 27-i gyűlésen a plébános bejelentette, hogy *ezen gyűlésnek tárgya afelett határozni, hogy a tervbe vett építkezésekhez közmunkával előállítandó építkezési anyagok beszerzése ügyében szükséges igás és kézi munkás munkálatokat hajlandó-e a hitközség teljesíteni?* Ezután hosszasan magyarázta a tervbe vett építkezéseket és a hitközség tagjaira váró összes teendőket, kifejtve azt is, hogy több olyan munkálat is lesz, amit a költségvetés szerint saját erőből kellene megoldani, viszont csak szerződéssel felfogadott, gyakorlattal rendelkező munkásokkal lehet elvégeztetni. Ezek bérét majd a közmunkamegváltásból szándékoznak rendezni. Beszédét

⁴¹⁹ GyFLSzGyl, 712/f, 2, e. kötet.

⁴²⁰ Sebestyén plébános számításai szerint *ha az összes igásmunka 480 igás közt oszlik meg egy igásra esik 1 négyszögöl terméskő, 10 fm faragott kő, 2400 drb téglák, 183 drb fedőcserép, 6,5 m³ vízi homok, 5 m³ mész, 7,5 hliter oltatlan mész, 1,8 m³ faanyag, 12 m³ töltőanyag helyreszállítása, melyeket még néhány székelőudvarhelyi és helybeli fuvarral megtoldva körülbelül két év alatt lerovandó 30 napi fuvar teljesítésére lehet kilátás. Ebből az első évben körülbelül 16,5 munkanap, a második évben 13,5 munkanap lesz lerovandó. Ami a kézimunkás (gyalogszeres) hitközségi tagoknak a tervbe vett építkezések kivitelezéséhez való hozzájárulását illeti, az igazságos munkafelosztás elve követeli, hogy az ők közmunkájuk is 2 év alatt teljesítendő 30 munkanapban, illetve a 30 napnak megfelelő munka egyenértékben állapíttassék meg.* GyFLSzGyl, 712/f, 2, e. kötet.

lelkesítő hangnemben fejezte be, felkérve a plébánia népét, hogy tekintve döntésük *késő unokáikra is kiható nagy horderejét, azon tudattal hozzák meg határozatukat, hogy Isten és emberek előtt a templomépítés ügyének teljes felelősségét magukra vállalják*. A várt hatás nem is maradt el, a megjelent hitközségi tagok egyhangúlag határozatképp kimondták, hogy *az egyházközség az új templomnak és ezzel kapcsolatban az új plébánia lakóháznak felépítéséhez szükséges hitközségi, teljes sikert biztosító hozzájárulást megadja s magát, minden egyes tagjára nézve visszavonhatatlanul és törvényes kötelező erővel kötelezi, hogy az egyes hitközségi tagokra kiosztandó munkanemeket vagy más kötelezettségeket lelkiismeretesen, zúgolódás nélkül és a kitűzendő időben kifogástalanul teljesíti*. Ugyanekkor a már előzőleg, az 1909. október 24-i gyűlésen megválasztott 50 tagú építési bizottságot megbízták az összeírt közmunkások osztályozásával, ill. azzal, hogy a közmunka teljesítésre és végrehajtásra vonatkozólag egy szabályrendeletet állítsanak össze.⁴²¹

A Gyulafehérvárra felküldött jegyzőkönyvre 1911. január 16-án egy tömör és egyértelmű püspöki válasz érkezett: a *Zetelaki új templom és papilak építéséhez szükséges igás és kézi munkák megajánlásáról szóló hitközségi jegyzőkönyvet – mire a hívek a fennálló általános szabályok és rendeletek szerint különben is kötelesek – jóváhagyva további szabályszerű eljárás végett visszaküldöm*.

A közmunka kivetés elveinek kidolgozására 1911. február 26-án az iskola egyik tantermében gyűlt össze a bizottság, ahol a plébános irányítása alatt a következő rendeletet fogadták el:

Szabályzat a hitközségi közmunka kirovása és teljesítéséről.

1. *Közmunkát köteles végezni minden hitközségi munkabíró családfő előfogattal (ha igás állatai vannak), vagy kézi munkával. Keresetképtelen (elgyötört, beteges) családfők, ha munkabíró családtag nincs, kézi munkára nem kötelesek.*
2. *Az igások mindnyájan egyformán 30 napi munkát végeznek, egy munkanemből azonban a reájuk eső részletnél többet nem kötelesek teljesíteni.*
3. *Minden igás az építés előhaladása által igényelt munkanemet felhívásra haladéktalanul köteles teljesíteni, igazolatlan hanyagság vagy mulasztás (mivel az építésre esetleg hátráltatólag hat) a nem teljesített fuvarnem értékén felül mérsékelt büntetéssel is sújtható.*

⁴²¹ GyFLSzGyl 712/f, 2, c. kötet.

4. *Az ígás a reá kirótt munkanemeket természetben köteles elvégezni, ha azonban körülményei úgy alakulnak, hogy nem tehetné, maga helyett más fogattulajdonost tartozik állítani és annak felszámítandó költségeit hordozni.*
5. *Kiknek igavonó állataik nincsenek, minden önálló vagy segéd családfő, kivéve az elgyöngült vagy beteges munkaképteleneket, 30 napi kézi munka leróvása, vagy megfelelő munkadíj befizetésére vannak kötelezve.*
6. *A kézi munkára kötelezett hitközségi tagok anyagi módjuk, munkaképességük és családi körülményeik folytán három osztályba sorolhatók: I oszt részére a munkaváltságdíj napi 3 koronában, a II oszt részére napi 2 koronában, míg a III oszt részére napi 1 koronában állapítatik meg.*
7. *Kézi munkára kötelezett hitközségi tagok a közmunkát megválthatják. A megváltás úgy történik, hogy az egyes osztályok részére megállapított munkadíjösszegekről kiállított és 2 kezessel ellátott kötelezvényt elfogadnak és annak összegét 5-6 éven át letörlesztik és a hátralevő részletnek 8%-os kamatját évenként befizetik.*
8. *A közmunka tényleges elvégzésére illő napidíj mellett munkások vétetnek fel a hitközségnek arra alkalmas tagjai közül. A felfogadott munkások első sorban (ha közmunkára kötelezett egyének) saját tartozásukat törlesztik le a részükre megállapított napidíjból, tehát 30 napig legfőbb a kivetett munka és megállapított napidíj közti különbözetre tarthatnak igényt.*
9. *Mind az ígásokra, mind a kézi munkásokra nézve a folyó 1911 évi február hó 26-án fennálló állapotok lesznek irányadók. Később bekövetkező rosszabbra fordult állapot a közmunka teljesítés kötelezettsége alól csak egyes kivételes esetekben és közgyűlési határozattal oldhatja fel a hitközségi tagokat.*
10. *Most távol lévő hitközségi tagok, ha 10 éven belül visszatérnek, a jelen szabályzatban meghatározott szolgálmányok (30 napi iga, 30 napi kézi napszám) egyenértékének a templomépítési alapba való befizetésére köteleztetnek, úgyszintén a hitközség kötelékébe belépő új települtek is.*
11. *Ha a most kézi munkára kijelölt hitközségi tag 5 év alatt használható, jó előfogatra tesz szert, kézi munkájából hátralévő munkanapjait igával tartozik leróni, vagy annak megváltása képpen az I osztályú kézimunka díjtételeit kétszeresen (tehát napi 6 koronával) fizetni.*

*12. szabályzatban szükségessé válható változtatásnak csak az építési bizottság hozzájárulásával eszközölhető.*⁴²²

Miután a szabályzatot elfogadták, kijelölték és osztályozták a 459 kézimunkás családfőt a következő szempontok szerint:

- I. osztály: intelligens egyének. Jobb módú másod családfők, kereskedők és iparosok, kik az építkezésnél kézi munkára nem kötelezhetők. Ezek munkanapjaikat rendszeren pénzzel váltják meg – 109 személy.
- II. osztály: munkabíró családfők – 174 személy.
- III. osztály: gyengébb munkára alkalmas egyének, esetleg nők – 176 személy.

A gördülékenyebb munkaelosztásért a falut hat kerületekre osztották:

- I. kerület – Szentegyház patak hídján alul
- II. kerület – Szentegyház patakán felül, Közép utca (Tófalvi út) kezdetéig
- III. kerület – Főút mentén a Hegyi rész és Vasláb
- IV. kerület – Középutca, Vízköz, Zsögöd és Dancsó
- V. kerület – Tófalvi rész a hídon felül
- VI. kerület – erdei lakosok

A közmunka nyilvántartására, ellenőrzésére és végrehajtására, a plébános javaslatára az I. osztályú kézi munkásokból két bizottság alakítását határozták:

- Ellenőrző bizottság: elnök, jegyző, pénztárnok és 10 bizottsági tag az értelmiségből.
- Végrehajtó bizottság: az ellenőrző bizottság tagjai és hat, lehetőleg különböző munkanemekben jártas személy.⁴²³

Időközben a besorolásukkal elégedetlenek óvásokat nyújtottak be, ezeknek elbírálására az 50 fő bizottság 1911. március 24-i ülésén került sor. 73 kérés érkezett be arra vonatkozóan, hogy kivegyék őket az igás közmunka alól. A legtöbben azzal érveltek, hogy gyengék az állataik, illetve azzal, hogy tartozásuk van és el fogják adni a teheneket. A bizottság csupán 15 kérelmező javára hozott pozitív döntést, 13 kérelmezőt az I. osztályú kézimunkára, kettőt a II. osztályba helyeztek át.

Ekkor választották meg a kézimunka váltságdíjakat nyilvántartó pénztárnokot Sándor Dénes községi adószedő személyében, az építkezés felügyeletével (a munkások és a beszállítandó anyagok számbavétele) pedig a felekezeti iskola hat tanítóját bízták meg.⁴²⁴

⁴²² GyFLSzGyl 712/e, 19, 2. cs.

⁴²³ GyFLSzGyl 712/e, 19, 3. cs.

⁴²⁴ GyFLSzGyl 712/e, 18, 2. cs.

2.10. Az építőmester kiválasztása

Az építési engedélyek beszerzésével egyidőben elkezdődött a puhatolózás az építkezést levezető vállalkozó személyét illetően is. Hivatalosan csak az engedélyek megléte után lehetett ez ügyben a versenytárgyalást megtartani, de a küszöbön lévő építkezés hírére többen is érdeklődni kezdtek a plébánosnál.⁴²⁵ Lehet, hogy épp az engedélyeztetés felgyorsítása érdekében hirdette meg idő előtt, 1911. június 28-án Sebestyén plébános a *Vállalkozók Lapjában* a kiírást a versenytárgyalásra (13. számú melléklet), mivel július 10-én már azzal az ürüggyel sürgette a főszolgabírónál az engedély kiadását, hogy *ha a július 20-ra kitűzött versenytárgyalásra nem lesz engedély, akkor az egész építési ügy lekerül a napirendről*. Július 19-én pedig arról értesíti az Állami Építészeti Hivatalt, hogy *a vállalati versenytárgyalást, mely július 20-ra volt kitűzve, engedély hiányában bizonytalan időre el kellett halasztani*.⁴²⁶ Az engedély, mint fentebb is láthattuk, végül július 20-án lett kiállítva, így az időközben beérkezett ajánlatok három nappal később kerültek elbírálásra.

Az ajánlatok számbavételére és előzetes bírálatára egy háromtagú bizottságot jelöltek ki: Leichtner Gyula, mérnök az építészeti hivatal részéről, Sebestyén Mózes plébános és Petres Viktor kántortanító személyében. A költségvetés szerint 136.674,37 koronára becsült építkezésre 9 zárt ajánlat érkezett, melyeket július 23-án, délután 4 órakor bontottak fel. Megállapították, hogy ezek közül csak öt vállalkozó adott teljes, az építkezés minden fázisára kiterjedő ajánlatot, négyen pedig csak részleges munkát: földést, bádогоzást, vasbetonszerelést vagy kőfaragó munkákat szerettek volna elvégezni. Az öt teljes ajánlatot, beérkezésük időrendi sorrendjében a következő vállalkozók tették:

- Haberstumpf Károly, székelyudvarhelyi építőmester – július 18. – 135.301,91 korona
- Lobenschusz József, marosvásárhelyi mérnök – július 19. - 132.846,09 korona
- Kotsis Lajos – Novotny Ferencz, nagyenyedi építészek – július 19. - 127.055,21 kor.
- id. Galter János és Fia, székelyudvarhelyi műépítészek – július 20. - 116.434,62 kor.
- Fekete Beniamin, székelyudvarhelyi építési vállalkozó – július 20. - 94.312,57 kor.⁴²⁷

Ajánlat

A zetelaki rom kath egyház által szabályosan közzétett templom és torony építési árlejtéshez.

⁴²⁵ Takó János gyergyóditrói plébános például a ditrói templomot építő Kalder István templomépítésszt próbálta beprotezsálni, Leichtner Gyula pedig a Pápai féle lehetőségek figyelembevételére buzdította a plébánost. GyFLSzGyl,712/b, 5, 3. cs.

⁴²⁶ GyFLSzGyl,712/e, 18, 3. cs.

⁴²⁷ GyFLSzGyl,712/e, 18, 5. cs.

Alulírott a tervrajz és az azokat kiegészítő összes iratokat ismerem és az eredetileg leírt és az általam kitöltött költségvetés alapján az összes munkákat hajlandó vagyok elkészíteni 94.312 kor 57 fillér, azaz kilencvennégyezer háromszáztizenkettő korona és 57 filléréért.

Kötelezem magamat, hogy az építést minden részletében az állam építkezésre vonatkozó általános és részletes építési feltételeknek megfelelőleg készítem.

Továbbá beleegyezek az árlejtési hirdetmény alapján, hogy minden részlet fizetéséből 10% levonások takarékbba helyeztessék és a jótállási határidő leteltéig egyházközségnél kezeltessék, azután pedig nekem kamatjaival együtt vissza adassék.

Székeljudvarhely, 1911 július 20-án

Fekete Bénéámin

A költségvetési összegnél több mint 30 %-kal olcsóbban vállalkozó Fekete Béné ajánlata mindjárt el is nyerte a plébános tetszését. Abban bízott, hogy ha ezt az ajánlatot sikerül az egyháztanáccsal és a püspökséggel is elfogadtatni, akkor a költségvetésből felszabadul 40.000 koronányi összeg, amit berendezési tárgyak beszerzésére tud fordítani. Ennek érdekében július 30-án, délelőtt ½ 12 órára, a plébánia épületébe összehívta az egyháztanácsot. Ismertette a beérkezett ajánlatokat, első számú szempontnak a jutányosságot hangoztatva meggyőzte őket, hogy a Fekete féle ajánlatot fogadják el, amit felülbírálat végett felterjesztettek a püspökhöz.⁴²⁸ A püspökség természetesen ismét a Státustól kért véleményt, melynek igazgatósága augusztus 18-i keltezéssel tudatta véleményét: *Az összes munkára beadott ajánlatok közül, figyelembe véve a költségvetést, nemkülönbén a megadott egységárakat, reálisok Haberstumpf K., Lobenschuss J., Kocsis-Novotny ajánlatai, Galter J. ezeknél circa 10%-al olcsóbb ajánlata megközelítőleg reális. Fekete B. a többinél circa 40% olcsóbb ajánlata irreális, úgy hogy a felajánlott összeggel, a munkálat szolid és szakszerű kivitele, már nem remélhető. Miután az évszázadokra szolgáló templom előállítására elsőrendű munkálat szükséges, a kivitellel nagyobb áldozat árán is az első három ajánlattevő vállalkozó valamelyike volna megbízandó.*⁴²⁹ A státusi véleményre valószínűleg elbizonytalanodhatott a plébános is, hiszen abban az évben nem került sor szerződéskötésre. Többfele érdeklődött, levelezett, többek közt a Státus műszaki tanácsosával, Pápai Sándor is, aki az alacsony költségvetés miatt ugyan nem vállalta a tervezést, de még az 1912. év elején is arról próbálta meggyőzni a plébánost, hogy egy monumentálisabb, több stílusjeggyel és kereszthajóval rendelkező templomtervet készíttessen.⁴³⁰ Időközben kisebb módosítások is

⁴²⁸ GyFLSzGyl,712/f, 3, e. kötet

⁴²⁹ GyFLSzGyl,712/e, 18, 3. cs.

⁴³⁰ Pápainak elég lesújtó volt a véleménye a Haberstumpf féle tervekről. 1912. február 14-én kelt levelében ezt írta a plébánosnak: *Ismerve a szép és klasszikus román építési modort, bemutatott tervet megépítésre méltónak*

bekerültek a tervbe, ezek közül a legfontosabbak, hogy a templom cserépfödelét az olcsóbb és jobbnak tartott eternit palára cserélték, a támpillérek lefedésénél pedig a bádogot kővel helyettesítették. Nem mindig az olcsóság volt a legfontosabb szempont, szem előtt tartották az ár-minőség arányt is, a plébános csak a fölösleges pénzkiadásoktól próbálta megóvni a szűkös költségvetést. Amint például az új számításokkal fölös pénzek szabadultak fel, a torony tervezett bádogfedelét rézlemezzel helyettesítették.

A Sebestyén által is támogatott Fekete-féle ajánlatot végül 1912 tavaszára sikerült elfogadtatni. Ekkor a főhatóság jóváhagyását az általános szerződés feletti plusz feltételekkel továbbította a vállalkozónak.⁴³¹

Tekintetes Fekete Beniamin építőmester úrnak, Székelyudvarhely

Van szerencsém értesíteni, hogy a zetelaki új templom építésére benyújtott ajánlatát egyházi főhatóságunk elfogadta a következő feltételek mellett:

- 1. A vállalat kivitelénél csak keresztényszocialista munkások alkalmazandók, a vállalkozó azonban a nála eddig alkalmazásban lévő, be nem szervezett szakmunkásokat megbízhatja munkával.*
- 2. Vállalkozó alkalmazottjai és munkásaiért felelősséget vállal, hogy vallás elleni kihágásokat nem követnek el, segédmunkásokat pedig lehetőleg Zetelaka községből fogadja.*
- 3. Egyházi főhatóságunk azt is óhajtja, hogy vállalati összeg erejéig 10 %-os bánatpénz előre letétessék – ettől azonban a szerződő egyházközség vállalkozó kívánságára el is tekinthet és a 10 %-os biztosítékot a munka előhaladása szerint fizetendő összegből tarthatja vissza.*
- 4. Vállalkozó a főtorony homlokzatára készítendő nagy ablak árát a vállalati összeg fix megállapítása céljából bejelenti, a bádogos munkából a támpillérek lefedését leszámítja, illetve azoknak a lefedését faragott kővel helyettesíti.*
- 5. Többslet munkadíjat csak a költségvetésben elő nem irányzott, de mégis teljesítendő többsletmunkáért számíthat fel, a bemutatott egységárak szerint, ezeknél magasabb díjtételeket bárminő munkásviszonyok bekövetkezése esetében sem számíthat fel.*

nem tartom. Alap és magassági terjedelme és méretezése formátlan, külső és belső kiképzése tökéletlen és elégszerűtlen. GyFLSzGyl,712/e, 18, 3. cs.

⁴³¹ Uo.

6. *Mivel az összes vállalati munkálatok műszaki felügyelet alatt történnek, a műszaki felügyelő utasításai vállalkozó által pontosan betartandók és annak utasításai ellenére végzett munkálatai nem díjaztatnak.*

Mindezen pontok csak lényegtelen eltérések az általános építési szerződésektől. Azt hiszem, hogy azok elfogadása Uraságod részéről nem okoz nehézséget, így tehát magát mint a zetelaki templom felépítésével megbízott vállalkozót tekintheti és a szükséges előintézkedéseket megteheti. A szerződés megkötését és aláírását jövő csütörtökre tűzöm ki, vagyis f. évi március hó 14-ére, kérem szíveskedjék akkorra kifáradni és ezen iratomat is magával hozni.

Kiváló tisztelettel.

Zetelaka, 1912. III. 9-én

Sebestyén Mózes alessp. plébános

Az értesítésben jelzett dátum – március 14. helyett – végül közel egy hónapot késett a szerződés megkötése. Hogy ez már tényleg csak formaság volt, onnan is láthatjuk, hogy annak aláírása előtt, már március 20-án, Fekete Béni az építést felügyelő Leichtner Gyula mérnökkel a templom és torony tengelyének megállapításán dolgozott.⁴³² Az egyháztanács március 17-i gyűlésén bízta meg Sebestyén Mózes plébánost, valamint Márton Mózes egyházgondnokot a szerződés megkötésére,⁴³³ melyet a templom külső oldalfalainak kitűzésével egyidőben, 1912. április 10-én írtak alá. A korban általánosan használt szerződés első pontja rögzítette a határidőt, vagyis azt, hogy a templomépítést a vállalkozó *az ajánlott és elfogadott egységárak mellett, összesen 94.264 kor 97 fill vállalati összegért az 1913-ik év november hó 30-ig minden részletében, terv és költségvetés szerint, pontosan és hiány nélkül el fogja végezni.*⁴³⁴

2.11. Előkészületek, előmunkálatok

Zetelaka határa bővelkedik jó minőségű vulkáni kőzetekben, főként andezitben.⁴³⁵ Az ősidők óta használt építőkövet – elsősorban épületek alapozásához – elismert helyi kőfaragó mesterek, vagy akár a gazdák maguk állították elő. A kőfaragó munka kemény és időigényes mesterség, nem lehet faragott kövekből csak úgy, egyik napról a másikra nagy mennyiséget előállítani. Ugyanakkor az alapozáshoz használatos köveknek nincsenek pontos méretei, ezért azt akár már az építkezés megkezdése előtt be lehet szerezni. Jól tudta ezt a plébános is,

⁴³² GyFLSzGyl,712/e, 18, 6. cs.

⁴³³ GyFLSzGyl,712/f, 3, e. kötet.

⁴³⁴ GyFLSzGyl,712/e, 18, 6. cs.

⁴³⁵ Deák, i.m. 13.

amikor a nagyszabású építkezéshez megkezdte az előkészületeket. Első lépésként még 1908. november 29-én szerződést kötött az ismert zetelaki kőfaragókkal, Vasas Károllyal és a Gergely testvérekkel (János, Mózes és György) 2000 méter faragott kő elkészítésére. A mesterek kötelezték magukat, hogy 1911. szeptember 1-ig elkészítik a vállalt mennyiséget.⁴³⁶

Az 1909-es év folyamán – arra számítva, hogy szállást is kell majd biztosítani az idegenből érkező munkásoknak – elkészíttette az iskola földszintjén lévő két alsó szobát és kamrát, a feltöltendő plébániatelek belső részéhez pedig egy 2,5–3,5 méter magasságú támfalat építtetett.⁴³⁷ 1910. április 6-án kérést intézett a közbirtokossághoz, hogy a templomfödél szerkezetéhez egy kis erdőréssz, lehetőség szerint a faluhoz legközelebb eső Deság pataki fenyőerdő kihasználását szavazzák meg, majd a kihasználási engedélyt a megyei erdészeti hivataltól szerezzék be.⁴³⁸

A költségvetés elkészülte és a közmunka-megajánlás után már tudni lehetett az építkezési anyagok mennyiségét, illetve minőségét, valamint a felhasználható igás- és kézimunkát. Ezek ismeretében kezdődött meg 1911-ben az építőanyagokra az alkudozások, illetve a természetben fellelhető anyagok (kő és homok) összehordása. Az üzleti érzékkel is megáldott Sebestyén plébános jól tudta, hogy nagyobb mennyiségű anyag vásárlásánál, ha az egységarból akár 5–10 krajcárt is lefaraghat, komoly összegeket tud megspórolni a költségvetésnek. Nagyobb tételeknél igyekezett kikerülni a viszonteladókat, és direkt a termelőtől vásárolni. Folyamatosan tanulmányozta a szakirányú lapokban megjelenő hirdetéseket, ajánlatokat, ezzel is magyarázható, hogy egyes építkezési anyagok az ország távoli részeiből származtak.

Az anyagok építőtelenen belüli könnyebb mozgatására – főként az alapásás során kitermelt föld elszállítására – 1911. március 5-én megrendelt a budapesti székhelyű Magyar Mezőgazdák Szövetkezetétől 800 méter használt, de üzemképes bányasínt, 1 fékes és 5 féknélküli billenőkocsit, valamint az ezek működtetéséhez szükséges hevedereket és

⁴³⁶ Szerződés szerint a kőfaragók a következő feltételek mellett vállalták a munkát: *100 méter 40x20 cm lépcsőkövet, egészen simára faragva, folyóméterét 6 koronáért. 200 méter 60 cm széles és 5:16:5 fokos fedkővet, egész simára faragva, vízvezető bevésettellel ellátva, folyóméterét 8 koronáért. 1700 méter 30 cm fokos közönséges faragott követ, 1,40 korona/folyóméter áron. A lépcsőkövek 120 cm, a többi tetszés szerinti hosszú darabokban s szállítást plébános oldja meg közmunkával.* GyFLSzGyl, 712/e, 18, 3. cs.

⁴³⁷ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 4. cs.

⁴³⁸ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 3. cs.

csavarokat.⁴³⁹ Két héttel később, március 19-én már a küküllőkeményfalvi Miklós Dénessel kötött szerződést a tornyokba felvezető 162 darab tölgyfalépcső elkészítésére.⁴⁴⁰

Időközben problémák merültek fel az eladott erdő kifizetésével. A kitermelési és értékesítési nehézségekkel küzdő Czirjákné még 1908-ban átadta az erdő kihasználási jogát a székelyudvarhelyi Fábián József gőzmalom tulajdonosnak. Fábiánnak szétágazó tevékenységű vállalkozása: gőzfűrésze, hengerműmalma, tűzifa- és szénraktára, valamint téglá- és cserépgyára volt a városban. Mivel jelentős lemaradásai voltak a kifizetésekkel, 1911. március 22-én felajánlotta, hogy tartozása fejében akár saját gőztéglagyárából származó téglával is tudna fizetni. Elkezdődtek az alkudozások a téglá árát illetően.

Az építkezés legfontosabb elemei közé tartozott a cement és a mész, melyekből szintén jelentős, 2000 mázsát meghaladó mennyiségekre volt szükség. Cementvásárlásra a legkézenfekvőbb megoldásnak a brassói Kügler-féle cementgyár terméke kínálkozott, amit Székelyudvarhelyen is forgalmaztak. Sebestyén ajánlatot kért a gyártól, de a megajánlott árat – 6 korona/q az udvarhelyi vasútállomásra szállítva – túl magasnak találta. Figyelme ekkor az ország legnagyobb cementgyárának számító, a mintegy 600 km távolságban, az újvidéki Belcsényen (Beocsin) található cementgyár felé fordult. Több levélváltás és hosszas alkudozás után, végül sikerült megegyeznie a gyár igazgatóságával abban, hogy 5,10 korona/q áron a cementet Székelyudvarhelyre szállítják. Érdekességként megemlíjtük, hogy a jutából készült cementes zsákok visszaválthatók voltak, vagyis a visszaküldött ép zsákok árát leszámították a következő szállítmányéból.⁴⁴¹ Mészre a homoródalmási mészégetőkkel, Baczó Mózes és társaival kötött szerződést, akik vállalták, hogy 3,50 korona/q áron oltatlan meszet szállítanak Zetelakára.⁴⁴² A beérkező meszet egy nagyméretű, erre a célra ásott 5x3x1,5 méteres ún. mészgödörben mindjárt be is oltották.

A költségvetésben nem számoltak az alapozáshoz, falazáshoz és vakoláshoz szükséges terméskövel, kavicsal és homokkal, mivel ezen anyagok ingyenesen és bőségesen fellelhetőek voltak a község területén átfolyó patakok, főként a Nagy-Küküllő medrében.⁴⁴³ A

⁴³⁹ Ezeket a földmunkák befejezése után továbbadta a székelyudvarhelyi Fábián József féle gőzfűrészgárnak és Lántzky Sándor szentkeresztbányai vasöntödének. GyFLSZGyl, 712/e, 18, 6. cs.

⁴⁴⁰ Miklós Dénes arra vállalkozott, hogy *elkészíti a templomépítéshez szükséges 38/16 cm erősségű, 130 cm hosszú, 162 drb, szeg és behasadás nélküli fűrészelt lépcső tölgyfa anyagot, melyet 1000 koronáért a helyszínre szállít. Csak kellően kiszáradt, kifogástalan darabokat szállít, a nem megfelelő darabok visszavételét elfogadja és kicseréli megfelelőkre.* Az első 24 darab lépcsőfokot 1912 május 17-én szállította. GyFLSZGyl, 712/e, 18, 6. cs.

⁴⁴¹ Ezen hosszas alkudozás 1911. július 29. és 1912. március 30 között zajlott. GyFLSZGyl, 712/e, 18, 3. cs.

⁴⁴² GyFLSZGyl, 712/b, 5, 4. cs.

⁴⁴³ A Nagy-Küküllő évenként legkevesebb egyszeri, hóolvadáskor ismétlődő áradásai bőségesen szállították a terméskövet, ill. homokpadokat alakított ki. Árvizes években ez akár többször is megismétlődhetett. Ezen

megajánlott írás közmunka volt hivatott ezen anyagokat beszerezni, a plébános számításai szerint fuvarosonként nyolc munkanap alatt 7 m³ terméskövet és 8 m³ kavicsot kellett az építkezési helyszínre szállítani. 1911-től megkezdődtek ezek a munkálatok is. *A hitközségi tagok, egy pár széthúzó személyt leszámítva, nagy jóakarattal szállítják be az építési anyagokat, s biztos kilátásaim vannak az eredményes építésre*, olvashatjuk a plébános püspöknek felterjesztett június 4-i jelentésében.⁴⁴⁴ Év végére 273 fuvar faragott kő és 139 fuvar homok és kavics szállítása történt meg.⁴⁴⁵

Arra már számítottak, hogy helyszűke miatt a meglévő plébániaházat el kell költöztetni, a templom helyének pontos kijelölése alkalmával pedig kiderült az is, hogy a sekrestye teljes egésze és a nyugati oldalhajó egy bizonyos része esik majd ennek helyére. A bontás megkezdése előtt azonban egy ideiglenes lakásról is kellett gondoskodni. Az 1911-es év előmunkálatai, építkezései ezen problémák megoldására szolgáltak, a tevékenységeket nagyjából felajánlott közmunkával eszközölték, melyekre december 2-ig 1172 munkanapot használtak fel. Március 15-én fogtak hozzá a plébániatelek végében egy ideiglenes plébániaház építésének, ennek alapozását és vázszerkezetének felállítását április 19-re be is fejezték. A 20x8,40 méteres épületben egy konyha, kamra, iroda, kápláni szoba, lelkészi szoba, és egy kis előcsarnok kapott helyet.⁴⁴⁶ A főként bontott faanyagból készült építmény augusztus 19-én készült el, szeptember 22-23-án megtörtént a költözködés, majd a régi épület elbontása, a bontott anyagok elraktározása, valamint a törmelék elhordása következett. A plébániatelek nagyon vizenyős volt, a bontáskor kiderült az is, hogy a plébániakút forrása az épület alatt van, így gondoskodni kellett a források vizének elvezetéséről. 30 méter hosszú és 3 méter mély árkokat ástak, a kanalizálást égetett agyagsövegekkel oldották meg, a tervezett alapásai munkálatoknál keletkező vízmennyiség felfogására pedig ciszternát helyeztek el. Időközben egy közúzó gépet is működésbe hoztak, ennek köszönhetően szeptember 1-től egy újabb halom jelent meg az építkezés helyszínén. A homok és kavics rostálása, a beérkező faragott kövek bemérése és összerakása szintén a

anyagokat a község lakossága még a XX. század második felében is használta. Jelen sorok írója is például így szerezte be épülő házához 1992-ben a terméskövet. Az időközben megépített és 1992-től működő zetelaki árvízvédelmi gát véget vetett az áradásoknak, ami egyben a kavics és homok kitermés végét is jelentette.

⁴⁴⁴ GyFLSZGyl, 712/e, 18, 3. cs.

⁴⁴⁵ A kő egyrészét Küküllőmezőn és a Rováth-patakánál, másik részét pedig Ivóban a Magasbükki oldalában faragták. Magasbükkből csak Irigyvészig vitték szekérrel, onnan Zeteváraljáig a Klein cég vasútján szállították.

⁴⁴⁶ GyFLSZGyl, 712/e, 20, 3. cs.

kézimunkások dolga volt.⁴⁴⁷ Vállalt munkájuk végeztével a kőfaragók is újabb megbízást kaptak, ezúttal a pillérek és oszlopok alap- és fedőköveit kellett elkészíteniük.

Ezen év végére született meg a közbirtokosság döntése is, hogy biztosítja a templom- és toronytető szerkezetéhez szükséges faanyagot. *Ezen szükséglet fedezésére a zetelakai közbirtokosság megszavazta és a m.kir. erdőhivatal engedélyezte a „Deságpataka” és „Gerendély” nevű erdőrész 340 holdján levő felhasználható fákat*, olvashatjuk a plébános jegyzeteiben.⁴⁴⁸ December 29-én arról értesítette Pál János erdőmérnök a közbirtokosságot, hogy a templomépítés céljaira a fenyőfákat 1912. január 8-án fogja kijelölni. Érdekességként megemlíthetjük a kor egyes erdőkihasználási szabályait, melyekbe az erdőmérnök írásbeli utasításaiból nyerhetünk betekintést: *A kibélyegzett fákat csakis a tisztás földeken, az utak mellett és patakok mellett szabad kifaragni. A munkásokat utasítani kell, hogy a fákat hordják össze a nevezett helyekre, a forgácsot pedig vagy a patakba hányják bele, vagy a munkálat tartalma alatt égessék el.*⁴⁴⁹ A kijelöléssel egyidőben elkezdődött a fák döntése és faragása is (14. számú melléklet), a munkálatokat 32, nagyjából felfogadott munkás végezte. A kifaragott mintegy 630 m³ gerendát április 10-ig hazafuvarozták és a plébánia Málon (mai nevén Mál-hátja) lévő telkén raktározták.⁴⁵⁰ A fűrészárúnak (deszka, lécs) szánt famennyiséget, bérvágásra Klein Zsigmond fakereskedő zsigmondtelepi fűrészüzeméhez szállították.⁴⁵¹

2.12. Kezdetét veszi az építkezés

1912 tavaszára már minden adott volt az építkezés elkezdéséhez, a Fekete Béni építőmesterrel április 10-én megkötött szerződés után elkezdődött az épület alapjainak kijelölése (15. számú melléklet). Ezen munkálatok első szakaszára részletes rálátást nyújt Fekete mester építési naplója (sajnos csak az 1912. évi maradt fenn), valamint a plébános írás- és kézimunkáról készített kimutatásai.⁴⁵²

Április 10-én megtörtént a templom külső oldalfalainak kitűzése, de a heves havazás és esőzés miatt a következő napokban nem tudtak dolgozni. Öt nappal később kezdődött meg igazából a munka, amikor az alapok kijelölésének végeztével elkezdődött az ásás is. Először

⁴⁴⁷ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 6. cs.

⁴⁴⁸ Uo.

⁴⁴⁹ GyFLSzGyl, 712/b, 5, 3. cs.

⁴⁵⁰ Sebestyén Mózes kimutatása szerint ezen időszak alatt 3327 darab, 1–9 öles (1,9 – 17,1 méteres) gerenda készült el, melyeknek össz mennyisége 22.321,2 köbláb (632 m³) volt.

⁴⁵¹ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 3. cs.

⁴⁵² A továbbiakban a hivatkozás nélküli munkálatok adatai innen származnak: GyFLSzGyl, 712/e, 18, 6. cs.

az út felőli, nyugati oldalfalak és pillérek, majd a szentély, aztán a keleti, belső falak és végül a torony alapjait ásták ki. A nehezebb, nagyobb szaktudást igénylő munkákat felfogadott munkásokkal végeztették. A munkások párban dolgoztak, először két méterig, majd az építést felügyelő és ellenőrző Leichtner mérnök utasításai szerint a kellő mélységig mélyítették az alapokat. A nyugati fal és a sekrestye alapjait 2,55–3 méter, a keleti, belső oldalfalét pedig 3,40 méter mélyre ásták. (Itt a legnehezebb munkának a régi plébániakút helyén, a második és harmadik pillér közti rész ásása bizonyult.) A pillérek és oszlopok alpmélysége 3 és 4,35 méter között változott, a toronynak 5 méter mély alapot ástak. Mivel a mérnök nem találta elég szilárdnak az alapokat, a betonozás megkezdése előtt a pillérek és a torony alapját tölgyfa (cserefa) cölöpökkel erősítették meg. Ez azt jelentette, hogy az alapba, sűrűn egymás mellé cserefa cölöpöket vertek le, a cölöpök által felnyomott és beomlott földet pedig eközben ki kellett szedni. A nagymennyiségű kiásott földet el kellett hordani az alapok mellől, ezt talicskákkal és az erre a célra beszerzett bányakocsikkal végezték. A torony alapjainak július 3-i elkészülte egyben az alapozási földmunkák befejezését is jelentette.

Az alapokban felgyűlt vizet szivattyúzással távolították el, a toronynál a plébános megfogalmazásával élve *rendkívüli vízkiemelésre került sor*. Az ásást nagyon megnehezítette a szeszélyes időjárás, főként május folyamán szinte végig esett az eső. Az udvarhelyi sajtó tudósítása szerint *alig vonult el a vármegye nyugati és északi részein a „tornadó” örvénye, százezrekre menő kárt okozva a vidék lakóinak — beborul az égboltozat s ólmos felhőiből 3 napon át zuhogva öntözi a földet, míglen 27-ikére virradólag a Hargitán leomló 4—5 órára terjedő felhőszakadás következtében megdagadnak a hegyi patakok s a havasalji községek békében pihenő lakóit a harangok kongása veri fel álmaiból: Jön az árvíz! A Nagyküüllőnek a tartós esőzés folytán színültig telt medréből pillanat alatt kicsap a szennyesen hullámozó áradat s az emberek futva menekülnek házaikból, ki-ki mentheti a megmenthetőket. Hajnalra már víz alatt állanak Zetelaka, Fenyéd, Kadicsfalva, Székelyudvarhely V. kerületi részének határa s a folyóhoz közelebb fekvő részek a házakkal együtt. ... Az idő nem derül. Unos untalan űzik, hajtják a feketeszürke fellegek egymást és zuhog az eső, mintha öntenék.*⁴⁵³ Fekete Béni építési naplójában azt írja, hogy május 25–29 között, a nagy esőzések miatt egyáltalán nem lehetett dolgozni. Sebestyén Mózes pedig ezekkel a sorokkal zárja a munkálatok ezen szakaszát: *Templom alapjainak elkészítése és ezzel kapcsolatos munkálatok igénybe vettek 1206,5 munkanapot, összes költség 3545,36 korona. Ezen munkanem kezdetét vette 1912 évi április hó 15-én és befelyeztetett 1912 évi július hó 3-án délben, tehát 2 és fél*

⁴⁵³ Udvarhelyi Híradó, XV. évf, 23 sz, 1912. június 2, 4.

hónapig tartott a folyamatos esőzés miatt. Kedvező időben c.a. 400-500 mnap alatt lehetett volna ezt a nehéz munkát elvégezni. Deo gratias! 912 VII 3.

Az ásással majdnem azonos időben, mindjárt utána elkezdődött az alapok beöntése, faragott kövekkel való berakása. Tárolási lehetőségek hiányában a plébános úgy időzített, hogy a megrendelt cement a betonozás megkezdésének idején kezdjen érkezni, és folyamatos legyen a szállítás. A 10.000 kilónyi első szállítmány április 19-én érkezett a székelyudvarhelyi vasútállomásra, amit már aznap 11 fuvaros ki is szállított Zetelakára. A betonozási munkák április 23-án kezdődtek, (a sorrend ugyanaz volt, mint az alapásánál) a terv szerint a kő alapfalakat az akkori földfelszíntől átlagosan 3,40 méterrel magasabbra rakták, a legvastagabb, 2 méteres falat, a toronynak építették. Az alapok elkészülte után, a téglafalak felemelésével egyidőben elkezdték a terület (telek és templombelső) feltöltését is. A templom eredetileg közvetlenül a törvényhatósági út (Fő út) mellé lett tervezve, de miután a helyi és megyei hatóságok azt engedélyezték, az utat kijebb tolták.⁴⁵⁴ Az alapokból kiásott föld elegyengetése után, az út eltolása során a temetőoldalból kitermelt anyagot is a feltöltésnél hasznosították. Ugyanekkor kezdték meg a templomra merőleges temetőkijárat levágását is.

A falazáshoz szükséges, folyamatosan érkező mésznek egy újabb oltógödrt kellett készíteni, a 160 m³-es (10x8x2 m) gödrt június 25-én ásták ki. A téglát, szerződés szerint Fábián József székelyudvarhelyi gőztéglagyártól hozták, de a következő évben még a kisebb szombatfalvi téglagyáraktól is pótolni kellett a szükséges mennyiséget.⁴⁵⁵ A földszinti téglafalak rakását június 17-én a szentélynél kezdték, a torony fele haladva folyamatosan magasították, a munka szépen haladt, július 8-tól már állványokról dolgoztak. Szeptember 30-án vette kezdetét a belső oszlopok alapköveinek elhelyezése, október folyamán már az ívek kialakításán is dolgoztak, október 26-án pedig hozzáfogtak a templom tetőszerkezetének elkészítéséhez. A templomot – az eredetileg tervezett cserépfödél helyett – a nyergesújfalui (Esztergom megye) Hatsek Lajos féle Eternit Művek által gyártott eternitpala lemezekkel földték be. Wankó Mátyás palafedő vezetésével november 18. – december 10. között

⁴⁵⁴ Az úteltolást Leichtner Gyula mérnök javasolta, amikor 190-ben az első helyszíni rajzot készítette. Az államépítészeti hivatal egyetlen kikötése az volt, hogy a közút szélessége 11 méter kell legyen, ebből 8 méter az útkorona, kétfelől az ároknak pedig 1,50–1,50 méter. GyFLSzGyl, 712/e, 18, 3 cs. Az eltolással a templom és a közút közti távolság 9 méter lett.

⁴⁵⁵ A kimutatások szerint az 1912–1914. évek folyamán Fábiántól 697.445 darab rendes (290x140x70 mm) és 17.000 darab üreges téglát (a boltíveknek) vásároltak, 1913-ban a szombatfalvi kisebb gyáraktól pedig a következő mennyiségeket: Ugron Ákostól 15.500 drb, Dobai Jánostól 14.350 drb, Máthé Mózesstől 14.200 drb és Máthé Lajostól 5567 drb. A rendes téгла ára 12 korona/1000 darab volt.

kezdődött a fődés, ez volt az év utolsó tevékenysége, a tél beálltával a munkákat beszüntették.

Az építkezés nem volt balesetmentes, de szerencsére halálos kimenetelű szerencsétlenség nem történt. Május 15-én, valószínűleg földomlás következtében sérült meg három személy, nekik 20–40 korona közti kártérítést fizettek.⁴⁵⁶ Augusztus végén újabb baleset történt, erről a helyi sajtó a következőképp tudósított: *Zetelakán serényen dolgoznak az új templom építésén. A napszámosok sorában állott Biró P. Róza 15 éves napszámos leány is. Most valamelyik nap is meszet hordott fel a tizenhárom méter magas állványon dolgozó kőműveseknek, miközben megcsúszott, s a magasságból egy kőrakásra esett. Súlyos sérülésével behozták a kórházba, s a vizsgálatot a vállalkozó ellen megindították, mivel a leány vallomása szerint az állvány nem volt kerítéssel ellátva.*⁴⁵⁷ A vizsgálatnak az lett az eredménye, hogy a következő évben a szakhatóságok rászálltak a plébánosra. 1913, május 5-én az Országos Munkásbetegsegélyező és Betegbiztosító Pénztár – az 1912-es számadási időszakra – a bontási és alapozási munkálatoknál és a fuvarozásnál dolgozó közmunkások után balesetbiztosítási járulékot rótt ki 436,65 korona értékben. Sebestyén nem volt hajlandó fizetni, mivel szerinte ezek a munkások nem a vállalkozó, hanem az egyházközség javára dolgoztak. A biztosítópénztár azzal érvelt, hogy magas építkezésről lévén szó, az alkalmazottak biztosítási kötelezettség alá esnek. Per lett a dolog vége, ennek során biztosítékként még a plébános 600 koronára becsült zongoráját is lefoglalták. Végül 1913. december 23-án Székelyudvarhely város tanácsa, mint I. fokú iparhatóság véglegesen kimondta, hogy *az egyházközség házilag végzett építési munkálatoknál alkalmazottak után járulék fizetésére nem köteles.*⁴⁵⁸

2.13. Az építkezés folytatása

Alig kezdődött el az 1913-as esztendő, Sebestyén plébános máris a munkálatok folytatásának lehetőségeit latolgatta. A hideg ellenére februárban már a Zsigmondtelepre hordott fák rendezése, méretre vágása zajlott, március 6-án pedig betörték a mészgödrt fedő 25 centis jeget, azt követően beoltották az időközben felgyűlt meszet. Április elején jobbra fordult az idő, ezért hozzákezdtek a házilag elvégezhető munkálatokhoz. Folytatták a temetőbe vezető út levágását, az innen kitermelt anyaggal a templombelsőt töltötték fel.

⁴⁵⁶ Boros Jánosnak 40 koronát, Csíki Ferencnek 20 koronát és Lőrincz Eleknek 20 koronát.

⁴⁵⁷ *Udvarhelyi Híradó*, XV. évf, 36 sz, 1912. szeptember 1, 5.

⁴⁵⁸ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 3. cs.

Megelégedéssel konstataálta április 26-án a plébános, hogy *372 munkanap alatt a temető levágása és templom feltöltése perfectuálódott*. Ezt követte május folyamán a szentély kövel való feltöltése, ugyanakkor elkészült, Vasas Károly kőfaragó mester irányításával a templomtelek keleti (belső) és északi (szentély felőli) nagy kőtámfala is.

Fekete Béni csak június 1-én kezdett hozzá az építkezés folytatásához, ezen a nyáron fejeződött be a templom befödése, a torony falazása, a templom rabitz-szerkezetű boltozatának és az oszlopfők gipsz díszítéseinek az elkészítése, valamint a külső és belső vakolás. A szükséges kavicsot és homokot helyben rostálták a közmunkások, három vagon vakolati kőpor Pilisvörösvárról érkezett. A vakolás ideje alatt behelyezték a templomhajó ablakainak vaskereteit is.⁴⁵⁹ Augusztusban már a toronyfedél faszerkezetén dolgoztak, szeptember 27-én megérkeztek a toronyfödéshez szükséges rézlemezek, az aranyozott toronykereszt és gömb (16. számú melléklet). Az utolsó mozzanatra, a villámhárító felszerelésére október 25-én került sor, ezzel az épület szerkezetkész állapotba került.⁴⁶⁰ Novemberben már csak a közmunkások dolgoztak, fő feladatuk a hulladékok eltakarítása, a mészgödörök felszámolása és a templom belsejében a föld egyengetése volt. Ezen év utolsó munkanapjaként november 29-ét jelöli meg a plébános naplója.

Az 1913-as év időjárása sem kedvezett az építkezésnek. *A múlt évnek szakasztott mása lett a folyó esztendő. Alig derüli ki pár napja az ég s derűs mosollyal nézhet le a nap, máris ólmos fellegek tolulnak elő a láthatáron, tompa morajjal tör elő az orkán s a tüzes villámok özöne szeldesi a vízgőzzel tele levegőt ... megered a zápor, esik és folyton esik. Ez így tart már hetek óta. ... Folyó hó 10-ére virradóra a Küküllő áradására ébredtünk. Zetelakától le a vármegye határáig a folyó mentén mindenütt víztenger borította a terményt,* olvashatjuk az *Udvarhelyi Híradó* július 13-i számában.⁴⁶¹ Ugyanezen újság augusztus 17-én arról tudósít, hogy *az elemi csapások Udvarhelymegyében múlt hó közepe óta léptek fel ijesztő mértékben jégesők, felhőszakadások, földcsuszamlások és árvizek alakjában. Nincs egyetlen községe se a vármegyének, melyet egyik másik elemi csapás meg ne látogatott volna. ... Különösen Zetelakáról szükségesnek tartom megemlíteni, hogy ott a Nagyküküllő község közti töltéseinek szétrombolása miatt a folyó két népesebb utcán vágott új medret s még e hó 10-én is a*

⁴⁵⁹ A tíz nagy vas ablakkeretet a székelyudvarhelyi Kelemen Lajos épület- és műlakatos készítette 260 korona/darab egységáron.

⁴⁶⁰ A villámhárítót és az ahhoz szükséges kellékeket Kátai József budapesti vasárukereskedő gyorsárúként adta fel 1913. szeptember 5-én: 65 méter 3 mm-es 7 eres villámhárító kábelt, 4 ágú 30 centis villámhárító szívócsúcsot, porcelán csigát, 6 kábeltartót, földvezetékclapot, kábelkapcsolót, összesen 154,40 kor értékben.

⁴⁶¹ *Udvarhelyi Híradó*, XVI. évf, 28 sz, 1913. július 13, 4.

*visszahúzódás minden kilátása nélkül folyt mintegy 70 ház sora között.*⁴⁶² Akkor volt az áradat, hogy Fekete Béni munkásainak szállást kellett biztosítani, mert nem tudtak hazamenni Székelyudvarhelyre. A megáradt patakok rengetek hordalékot raktak le, szeptember és október folyamán, ezen hordalék eltakarításakor töltötték fel a templom körüli belső telket.

A templom alapozásával felszámolták a plébánia kútját, mely mint már ismertettük, a hajó keleti falához esett. Egy új kút elkészítésére Trnovszky Ádám betonmesterrel egyezett meg a plébános. Az 1913. november 13-án megkötött szerződés szerint a munkálat idejére Zetelakára költözött vállalkozónak szállást, fűtést, segédmunkásokat és a szükséges anyagokat a plébános biztosította. A helyben előállított 8 darab 60 cm magas betongyűrűvel kibélelt kút december 9-re el is készült. Trnovszky munkájával annyira meg voltak elégedve, hogy a következő év tavaszán további megbízásokat kapott, ő készítette többek közt a templom külső kerítéséhez a beton fedőlapokat és oszlopokat, valamint a temetőkijárat lépcsőit.⁴⁶³ Valószínűleg Trnovszky győzhette meg Sebestyén plébánost arról is, hogy a templompadló burkolatához szükséges mintegy 50.000 járdalapot házilag is el lehet készíteni. Hosszas alkudozások után, január végére Budapestről beszereztek egy 200x200 mm-es lapok előállítására alkalmas „Triplex” típusú cementprést.⁴⁶⁴

1914 márciusától a temetőbe vezető út kialakításával és támfalak építésével folytatódtak a munkálatok. A temetőkijárat azért volt fontos, mert az onnan kitermelt földet a templom körüli telek feltöltésére használták. A temetőoldal rendezése közben emberi maradványokra bukkantak, ezek eltávolításához szükség volt a megyei hatóságok engedélyére. Bíró Dénes főszolgabíró és a járási körorvos május 7-én szálltak ki a helyszínre, az ő jelenlétükben két koporsót ástak ki és temettek új helyre, de a plébános feljegyzései szerint később is találtak emberi maradványokat.⁴⁶⁵

Ez év nyarán lebetonozták a templombelső padlóját, elkészült a kórus és annak deszkaburkolata, lepadolták a toronyszobát és a belső, keleti sekrestyét. A belső sekrestye alatti pince és a plébánia hátsó udvara közé, Trnovszky mester vezetésével, a töltés alatt egy

⁴⁶² *Udvarhelyi Híradó*, XVI. évf, 32 sz, 1913. augusztus 17, 4.

⁴⁶³ 1914. április végéig Trnovszky elkészített 100 drb, 100x60 cm-s fedőlapot, 30 drb, szögletes és 26 drb. gömbölyű oszlopot, 50 drb. 150x35x17 cm-s lépcsőt, több betontéglát.

⁴⁶⁴ A cementprést és a hozzá tartozó felszereléseket a lipcsei székhelyű Gaspary & Co. cég budapesti kirendeltségétől rendelték meg, 2600 korona értékben. GyFLSZGyl, 712/e, 18, 3. cs.

⁴⁶⁵ *Május 4–9: Emberi csontok kisedettek és kívül elhantoltattak, cca. 30 cadavr.* Valószínű, hogy nem mindenikhez hívták ki a körorvost, hiszen a jelzett két koporsó kivételekor 44,32 koronába került a hatóságok kiszállási díja.

komoly, betonozott alagutat építettek.⁴⁶⁶ Emellé – szintén a töltés alá – egy mesterséges, barlangszerű üreg lett kiképezve, melyben egy szobortartó fülke is helyet kapott. Csak feltételezhetjük, hogy a plébános egy kis házikápolnát szeretett volna ide kialakítani.⁴⁶⁷

Ugyancsak Trnovszky helyezte be május folyamán a szentélyben található festett üveglakokat. A hat ablak a kor legismertebb üvegfestője, Palka József (1860–1952) budapesti műhelyében készült. A teremtés és a megváltás jeleneteit ábrázoló ablakok alsó felére a következő evangéliumi idézetek kerültek: *In principio creavit Deus, Descendit spiritus Sanctus, ut Filium suum unigenitum daret, Consummatum est, Verbum caro factum est, Sic Deus dilexit Mundum.*⁴⁶⁸ Palka elkészítette a templomhajó tíz nagyablakának festési tevéit és azok árajánlatát is, de végül anyagi megfontolásból ezek csak sima, ún. szolin-üveggel lettek ellátva.⁴⁶⁹

2.14. Tervek a központi fűtésre

A kor igényeihez igazodva a templomot úgy tervezték, hogy fűthető legyen, az építkezés előrehaladtával pedig a fűtésrendszer beszerzéséről, kiépítéséről is dönteni kellett. Az alapelv az volt, hogy olyan rendszert kell készíteni, melynek segítségével akár $-25\text{ }^{\circ}\text{C}$ kinti hőmérséklet esetén is a templomban legalább $+15\text{ }^{\circ}\text{C}$ -ot lehessen biztosítani. Ennek érdekében – az építkezést felügyelő Leictner mérnök tanácsára – a plébános még 1912 decemberében felvette a kapcsolatot a szakma legkiválóbb képviselőjének tartott kolozsvári Törs és Ormai szakcéggel. A központi fűtés, szellőztetés, vízvezeték- és csatornázási berendezésekre szakosodott vállalkozás öntvény vaskazánnal és radiátorokkal képzelte el a templom központi fűtését (17. számú melléklet), az 1913. január 29-re elkészített tervek szerint ennek árába közel 16.000 koronát számoltak. Ezt az összeget azonban nem bírta el a költségvetés, így újabb lehetőségek után kellett nézni. Szintén a főmérnök tanácsára, az 1913-as év folyamán a plébános több budapesti cégnél is érdeklődött,⁴⁷⁰ míg végül Heuffel Sándor,

⁴⁶⁶ Az alagutat később raktárnak használták, 19140-től itt tárolták a templom födelének kicserélt palalemezeit. *Historia Domus Zetelaka*, 141.

⁴⁶⁷ Sebestyén Mózes feljegyzéseiben ezt a helyiség *grotta* néven van említve. Szabó Endre egyházigazgató, született 1960. május 1-én, visszaemlékezése szerint a helyiséget később tűzifa tárolására használták. A központi fűtés bevezetésekor ajtóval látták el és ide lett kialakítva a kazánház.

⁴⁶⁸ Magyarra fordítva: *kezdetben az Isten teremtett, leszáll a Szentlélek, megszületett a fiát adja, bevégeztetett (Krisztus utolsó szavai a keresztfán), az Ige testé lett, így szerette Isten a világot.*

⁴⁶⁹ A szentély ablakainak behelyezésénél Palka József is jelen volt, ekkor tartotta meg a helyszíni szemlét a templomhajó tíz nagyablakának festésére. Ajánlata szerint ezeket összesen 1200 koronáért készítette volna el. GyFLSzGyl, 712/e, 18, 3. cs.

⁴⁷⁰ Ajánlatokat kértek a budapesti Havas és Leibam, Pöhlmann Hugó és Kurucz, Szepessy Sándor, ill. Zellerin M. féle gyáraktól.

budapesti fűtés- és világításra specializálódott magánmérnök ajánlata mellett döntöttek. Az ő ajánlata egy olcsóbb légfűtésrendszer volt, melynek lényege, hogy a kazánházban felmelegített levegőt légbefűvők segítségével, a padlózat alatt kialakított járatokon juttatják el a templom belsejébe.⁴⁷¹ A cég szakembere 1914. március 12-én szállt ki a helyszínre, az ő ajánlásai alapján – a meleg levegő áramoltatására – betonozás előtt, a padlózat alatt téglából egy boltíves csatornarendszert alakítottak ki.⁴⁷² Kazánháznak a belső sekrestye alatti 30 m²-es pincét lemélyítették 3,50 méteres belmagasságig. A templom tehát légfűtésre lett előkészítve, a kazán és a szükséges berendezések beszerzését viszont későbbre halasztották.

2.15. *A régi templom lebontása*

1914 nyarán, a munkálatok előrehaladtával Sebestyén plébános elérkezettnek látta az időt a régi templom lebontására. Ennek érdekében július 9-i keltezésű, 246. számú feliratával fordult a főhatósághoz:

Nagyságos és Főtisztelendő Gróf Püspök Úr! Kegyelmes Uram!

A Szent Kereszt tiszteletére 1852–1856 években épült, illetve kibővített és 1860. május hó 24-én ünnepélyesen – die octava ascensionis D[omini] n[ostr]i J[esu] Chr[isti] – ünnepélyesen consecrált zetelaki plébániai templom lebontására Nagyméltóságod főpásztori engedélyét mély alázattal kérem.

Az új plébánia templom felépítése már a múlt 1913. évben befejezést nyert, s a régi templom leszedéséhez csak azért nem kezdtünk nehogy a híveket a téli időszak folyamán nyerhető s a templom látogatással egybekötött kegyelmektől megfossszuk. Most a nyári időszakban, hétköznap kis kápolnánkban, vásár- és ünnepnap pedig a szabadban tartjuk meg az isteni tiszteletet.

Mivel lebontandó templomunk ünnepélyesen consacrált s a 2090. számú püspöki decretum értelmében főoltára 160x90 cm nagyságú oltárkövében SS Pii et Jucundi MM. reliquiái vannak elhelyezve, méltóztassék kegyelmesen elrendelni:

a.) Minő szertartással végzendő a lebontandó templom esecratioja?

⁴⁷¹ A plébános kérésére Heuffer egy olcsóbb változatot is készített, mellyel csupán az oltár és környékének hőmérsékletet lett volna *temperálható*. Ezt a szentély két oldalán lévő helyiségekben felállított kályhakkal képzelte el, ahonnan rácszatokon keresztül jutott volna a meleg levegő a szentélybe. Ezzel egyidőben felajánlott megvételre egy 440 korona értékű, cseppfolyós gázzal működő világítási telepet is. GyFLSZGyl, 712/e, 18, 3. cs.

⁴⁷² Ezt az elfeledett csatornarendszert – Jakócs Zoltán, szül. 1972. november 22-én, zetelaki kántor visszaemlékezése szerint – a padlófűtés 2014-ben történt lefektetésekor tárták fel, jelenleg ezen fűtés csővezetékei húzódnak benne.

b.) Szabad-e a lebontandó templom anyagát más- nem templomi építkezésre felhasználni? Vagy az eléghető részeket meg kell semmisíteni?

c.) A régi templom által elfoglalt terület egészben vagy részben átengedhető-e községi köztérnek, vagy az állami út kibővítésére, vagy az egész terület sértetlenül megóvando, bekerítve tartandó és keresztel jelölendő meg?

*A régi templomból jövő vasárnap ünnepélyesen kibúcsúznak, s leszedését, illetve felszerelési tárgyainak eltávolítását már a jövő hét folyamán megkezdjük. (...)*⁴⁷³

A püspökség bontást engedélyező 4915. számú leirata, Zomora Dániel püspök-helyettes aláírásával július 16-án érkezett meg:

Főtisztelendő kanonok, esperes-plebános Úr!

Július 9-ről kelt 246. számú felterjesztésére a régi templom lebontását engedélyezem. A lebontáshoz semmi külön szertartás nem szolgál bevezetésül, csak arra utasítom Főtisztelendőségedet, hogy a fix oltárok ereklyetartó dobozait saját felügyelete alatt vegyék ki, s azokat felbontatlanul hozzám küldje fel.

A templom épület anyaga bármely építkezéshez felhasználható s a lebontott templom területe akár köztérnek, akár az út bővítésére átengedhető.

Egyébként ájtatos imáiba ajánlottan vagyok Gyulafehérvárt, 1914. július hó 14-én.

*A Nagyméltóságú Gróf, Püspök Úr helyett: Zomora Dániel püspökhelyettes.*⁴⁷⁴

Sebestyén Mózes annyira biztos volt a püspöki engedélyben, hogy annak megérkezése előtt öt nappal, július 12-én, vasárnap már ünnepélyesen kibúcsúztak a templomból, az oltáriszentséget és tabernákulumot kivitték a Mál-tetőn lévő Kisboldogasszony kápolnába, a következő három napban pedig a templom bútorzatát hordták át az új templom időközben lepadolt belső sekrestyéjébe. Július 16-án épp a nagy oltárt bontották, amikor megérkezett a főpásztori engedély. Az oltárkövet a szent ereklyékkel együtt kivitték, ezeket egy faládban helyezték biztonságba. Másnap az orgona *leszedése* következett, amit Schusztér Károly helyi asztalosmester és annak Árpád nevű fia végzett. Az épület bontását július 19-én a keleti oldalon, a szentéllyel kezdték, a sekrestye falaiból *gót stílusú* kövek kerültek ki. Ezt követték a templomhajó oldalfalai, majd a kórus, a bontásból kikerült építési anyagokat (téglát, követ) elraktározták az építendő plébániaház részére. A száraz törmeléket az új templom belsejében terítették szét, erre jött majd a betonozás. A plébános kíváncsi volt, mit rejtenek a templom alapjai, ezért azokat is kiásták. Felszínre került annak bizonyítéka, hogy régen a templomba is

⁴⁷³ GYFL-ÉL, I.1/a, 1914, 30/4915.

⁴⁷⁴ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 3. cs.

temetkeztek: *sok csont és koponya került ki a templom belsejéből*, olvasható a bontási naplóban. Az innen kikerült törmelékkal a templom belső kerítését töltötték fel. A tornyot nem bontották le, egyelőre még abból szóltak a harangok. A plébános ugyanis tervezte egy 1000 kilós nagyharang beszerzését, melyet a meglévőkkel együtt szándékozott az új toronyba felhúztatni.

A régi templom bontási munkálataival szeptember 12-én végeztek, Sebestyén Mózes egy hónappal később, október 8-án beszámoló jelentést küldött Gyulafehérvárra.

Folyó évi július hó 14-én 4915–1914 szám alatt kiadott főpásztori engedély alapján régi templomunkat a torony kivételével – alapjáig leszedtük.

A lebontott falakból nagyon sok faragványos kő (részint kapulábak, részint boltív gerincek) kerültek ki, ezek közül az egyiken AD 1723 felirat olvasható. A lebontás után a templom belsejét kissé megásva előkerült a valószínűleg 1723 évben épült templom alapja, melyre az 1852 évben építeni kezdett templomot kissé megnyújtva, s eredeti stílszerűségéből kivetköztetve ráhelyezték. Tovább ásva a templom belsejében egy harmadik templom alapjait fedeztük fel. Az 1852 évi templomépítés ügyiratai semmi említést nem tesznek valószínű azért, mert nem hatoltak be a földbe, hanem csak újabb padlóöltés töltőanyagot helyeztek el. Ha ennek a régi templomnak az építési idejét meg lehetne állapítani, plébániánk történetéhez elsőrangú adatot nyernénk.

Az új templom előterének rendezést attól tettem függővé, érdeemesek lesznek-e ezek a romok a fenntartásra, vagy átengedhetők a megsemmisülésnek.

A régi külön álló torony alapjait is sikerült napfényre hozni. Most látja mindenki mire ez előtt pár évvel senki sem akart emlékezni, hogy a templom tulajdona az a terület, melyen az új templom építését a község előljárósága 1911. évi május hó 18-án megakadályozta.

Az új templom építési munkálatai közelebbről befejeződnek, most a lépcsőzet lerakásával foglalkoznak.

*Az új parochiális ház építéséhez nem lehet hozzáfekszni, a közmunka teljesítés a hívek részéről szünetel.*⁴⁷⁵

A jelentésből megtudhatjuk azt is, amit eddig csak sejtettünk, hogy 1857 előtt a templomnak különálló tornya volt. Ennek alapjait a templom és plébánia között elvonuló közút felásásakor tárták fel. Az eredeti terv szerint ugyanis az új templomot a régi hajójától kiindulva, arra merőlegesen szerették volna építeni, de 1911. május 18-án a községi előljáróság a templom építési engedélyének a kiadását elutasította azzal az ürüggyel, hogy

⁴⁷⁵ GYFL-ÉL, I.1/a, 1914, 30/6677.

annak egy bizonyos része a templom előtti közútra esik. Ezért végül a templom helyét északabbra, teljes egészében a plébánia telkére jelölték ki.

A plébános jelentésére a püspök nem válaszolt, „ad acta” a levéltárba tetette azt.⁴⁷⁶ Püspöki válasz hiányában a régi templomok alapjait a tereprendezés során elföldelték, a kiásott faragott kövek ideiglenesen a sekrestye alatti pincébe kerültek, a legértékesebbnek tartott emléket, egy darabokra tört kb. 70 cm átmérőjű gótikus kő körablakot pedig a keleti kistoronyban őriznek (18. számú melléklet).

Sokatmondó a jelentés utolsó mondata is, *a közmunka teljesítés a hívek részéről szünetel* megjegyzés az időközben kitört első világháború vészterhes időszakát vetíti előre.

2.16. Háborús nehézségek

Az egész világon szenzációt, megdöbbenést keltett, amikor 1914. június 28-án Szarajevóban meggyilkolták Ferenc Ferdinánd (1863–1914) trónörökösét és feleségét. Az egy hónappal később kezdődő háború a Monarchia és Szerbia között, majd az ezt követő hadüzenetek a szemben álló nagyhatalmak között aligha leptek meg bárkit is, de azt kevesen sejtették, hogy ez egy évekig tartó világháborút fog eredményezni.⁴⁷⁷ A háború kirobbanásának hírére eufórikus hangulat uralkodott el Európán, a nagyvárosok főterei megteltek a háborút ünneplő felvonulókkal, a masírozó katonazenekarok hazafias indulókat játszottak.

A Monarchia hadvezetése – hasonlóan a többi hadba lépő félhez – gyors győzelemmel számolt, az események azonban már a kezdetekben sem a tervezett forgatókönyvet követték, a küzdelmek elhúzódtak, és ez mélyreható következményekkel járt, mint a gazdasági, mint a társadalmi életben. A munkaképes férfilakosság nagy részét a frontra vezényelték, ami a hátszágban súlyos munkaerőhiányt okozott, ennek okán a gazdaság egyre gyengébben teljesített, a termelés volumene pedig csökkent. Az állam hadigazdaságra tért át, vagyis a gazdaság minden szektorát a hadviselés igényeinek és érdekeinek rendelték alá.⁴⁷⁸ A közkatonák zöme a parasztság soraiból került ki, ezért az első hiányok a mezőgazdaságban jelentkeztek. A legalapvetőbb termény, a búza termesztésének visszaesése okán már 1915-ben bevezették a kenyérjegyet, majd később szinte valamennyi élelmiszerre kiterjesztették a jegyrendszert. 1916-tól rendszeressé váltak a rekvirálások, azaz a termények és állatok szabott

⁴⁷⁶ Ferenczi 2018, i.m. 66.

⁴⁷⁷ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2010, 66.

⁴⁷⁸ Völgyesi Zoltán: *Az első világháború gazdasági hatásai és a magyar hadigazdaság*. In: *Levéltári Szemle*, 64. évf, 2014, 4. sz, 39.

áron történő kényszer-beszolgáltatásai. Az ipari termelés ugyancsak a hadviselés követelményeinek rendelődött alá, a legfontosabb üzemeket a hadiipar szolgálatába állították. A hadikiadások fedezésére az állam hadikölcsön-kötvényeket bocsájtott ki. A felsoroltak összessége az inflációt és a reálbérek drasztikus csökkenését vonta maga után. Az 1914-es szinthez képest a tisztviselők reálbére 1918 végéig 67%-kal, a napszámosoké 54%-kal, a gyári munkásoké pedig 47%-kal csökkent.⁴⁷⁹

A háború egy másik következményeként, az aktív férfilakosság távolléte idején az addig hagyományosan férfiasnak számító munkahelyeken megjelentek a nők. Zetelakán ez főképp abban érződött, hogy egyre több mezőgazdasági munka elvégzése hárult a nőkre, valamint kuriózumként megjelent az első tanítónő az egyházi iskolában. 1915. október 17-én Gergely Ilonka okleveles tanítónő pályázatát a megüresedett tanítói állásra azért fogadta el az egyháztanács, mert *a férfi tanerők fegyverbeszólítása folytán nemigen lehet remélni, hogy más pályázó is jelentkezzon*.⁴⁸⁰

A helyi közigazgatásnak a háború alatt sok új feladata adódott. Az előljáróság és főleg a jegyző tennivalóit nemcsak a katonai ügyek és a közellátás teendői szaporították meg, hanem a termény-, állat- és adóösszeírások, a termények begyűjtése, a hadisegélyezések ügye is. *A háborús állapottal a hivatalos teendők annyira felszaporodtak, miszerint azok ellátására egyedül képtelen eleget tenni*, áll a zetelaki községi jegyző jelentésében.⁴⁸¹ A rekvirálásokhoz a tanítókat is igénybe vették, Szabó Gábor segédjegyző például 1916. május 31-én a következő kéréssel fordult Sebestyén Mózeshez: *Alispán úr 4352–1916 számú rendelete ... értelmében rekviráló bizottságok alapítandók s a rekvirálás folyó évi június hó 5-éig befejezendő. Tekintve azt, hogy az előljáróság tagjai a bizottsághoz nem elegendőek, tisztelettel felkérem Nagyméltóságos Kanonok urat, méltóztassék a tanító urakat a bizottságban való részvételre felkérni. A rekvirálás június hó 2-án, d.e. 8 órakor venné kezdetét. Előzetes megbeszélés és a szükséges utasítások megadása a jegyzői irodán történik.* A felkérést a plébános másnap kiközölte az iskola három tanítójával, Szalló Imrével, Gergely Ilonkával és Márton Lajossal.⁴⁸²

A pénzhiány és az infláció oda vezetett, hogy a hívők szinte semmi képét nem fizettek, ami a plébánost a segédlelkészről való lemondásra kényszerítette. 1916. július 10-én a következő kéréssel fordul a püspökhöz: *Mély tisztelettel jelentem Nagyméltóságodnak, hogy a*

⁴⁷⁹ Romsics, i.m. 68.

⁴⁸⁰ GyFLSzGyl, 712/f, 3, e. kötet.

⁴⁸¹ ZKKJ, 1917. november 18.

⁴⁸² GyFLSzGyl, 712/b, 5, 6. cs.

zetelaki kápláni állást tovább fenntartani nem bírom. A háború kitörése óta híveim képét nem fizetnek, tehát már 25-dik hónapja, hogy csak a stóla-jövedék kárpótlék és sztmise alapból tartom fenn a legszükségesebb korlátok közé összevont háztartásomat. A napról-napra fokozódó drágasággal szemben semmi kilátásom nincs, hogy jövedelmi forrásaim növekednének vagy bár jogos követeléseim befolyyna.

Kényszerülve vagyok Nagyméltóságodat mély alázattal arra kérni, méltóztassék Zetelakán a káplán alkalmazást bizonytalan időre – míg anyagi körülményeim jobbra nem fordulnak – felfüggeszteni. Remélem Kegyelmes uram, főpásztori áldása az Úr kegyelmével elég erőt ad, hogy parochiám lelki szükségleteit egymagam is elláthassam. Sebestyén kérését a püspök elfogadta, így mikor Kicsid Géza káplánt 1916 júliusában áthelyezték Marosvásárhelyre, helyébe másikat már nem nevezett ki.⁴⁸³

A hátszág a háborút legérzékenyebben az aktív férfilakosság behívásával érzékelte. A Zetelakáról besorozottak nagyrésze a székelyudvarhelyi 82. székely gyalogezredben (19. számú melléklet) és a marosvásárhelyi 22. honvéd gyalogezredben harcolta végig a háborút, de több más alakulatnál találunk zetelakiakat, még a haditengerészet kötelékében is (mint pl. Soós Dénes, vagy Bertalan Béla). Harcoltak Galíciában, Doberdónál, majd a románok elleni hadműveletekben, 1918-ban pedig újra az olasz fronton.⁴⁸⁴ Pontos adataink még nincsenek arról, hogy hány zetelaki küzdött az első világháborúban, ennek adatbázisa napjainkban is folyamatosan frissül. A községi halotti anyakönyvek és a hozzátartozók bemondása alapján 137 hősi halott neve szerepel a faluközpontban 1997-ben felállított emlékművön. Voltak olyan családok is, ahonnan 2–3 személy ment el a harctérre és odamaradt örökre, mint pl. Bodó András és Pál, Lőrincz Antal és Gábor, Karácsony Mihály és József vagy Máthé Sándor és három fia: Dénes, István és Lajos.⁴⁸⁵ Bö negyed századdal az események után, 1944-ben még 21 első világháborús hadigondozott (hadirokkant) és 36 háborús özvegy szerepelt a községi kimutatásokban.⁴⁸⁶

A háború következményei hatással voltak a templomépítésre is: a férfilakosság behívása és a pénzhiány következtében megcsappantak a közmunkavégzések és az egyházi célokra felajánlott összegek. Az építkezés szerencsére már nagyrészt befejeződött, a kevés hátralévő munkát a háború első két éve (1914–1916) alatt sikerült elvégezni. A megvásárolt „Triplex”

⁴⁸³ GYFL-ÉL, I.1/a, 1916, 8/4091.

⁴⁸⁴ A szerző tulajdonában lévő, hadszíntéren készült fényképek, képeslapok, levelek, visszaemlékezések és az on-line fellelhető adatbázisok összevetése alapján történt ezen megállapítás. <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/search?search=%22Zetelaka%22>, letöltve 2022. március 18-án.

⁴⁸⁵ Deák, i.m. 75.

⁴⁸⁶ RNLH, Fond 532, d 6, 176.

cementpréssel Trnovszky mester 1915. március 20-ig legyártott 8.100 darab, különböző mintázatú cementlapot, melyekkel a sekrestye, a templom előcsarnoka és kórus alatti része, ill. az iskola alagsorában egy 52 m²-es helyiség padlózata lett lerakva.⁴⁸⁷ (A templomhajót csak később, 1922-ben burkolták le 20x20 centis Hinléder-féle cementlapokkal.) A továbbiakban megtörtént a hátralévő deszkapadlózatok lerakása, egy ideiglenes kerítés építése a templom köré, illetve, főként női segítséggel, a telek rendezése és a templom kimeszelése.

1916-ra a templomépítés befejeződött, csupán a berendezés volt még hiányos. Majláth püspök ezen év májusában bérmlást tartott az udvarhelyi esperesi kerületben, feltételezhetően Sebestyén plébános ekkor szerette volna az új templomot felszenteltetni. A püspök viszont már február 27-én arról tudósította a bérmlakörutató szervező székelyudvarhelyi főesperest, hogy *a templomszentelést Korondon, Zetelakán és Varságon elhalasztom a béke idejére, amikor ugyanezen a helyen a vidékről is odaseregltő hívők között a bérmlás szentségét újra kioszthatom.*⁴⁸⁸

Nincsenek pontos adataink arról, hogy mikor vették birtokba az új templomot, de 1916 karácsonyán már nagy valószínűség szerint ebben ünnepeltek. Ekkorra adottak voltak a használathoz szükséges minimális feltételek, a templomi padok és a bútorzat nagy része elkészült, a kórusban már állt az orgona, a régi templomból áthozott egyéb kellékekkel pedig el lehetett kezdeni a szertartásokat. A kézi munkálatok naplójában a következő bejegyzés olvasható: *1916. november 13–18 - az új templom használatba vétele céljából annak rendezése és kitakarítása.*⁴⁸⁹ A régi templom lebontása után a miséket a Mál tetőn lévő kápolnában tartották, 1917. február 1-én leégett ennek tetőszerkezete. A tüzesettel kapcsolatosan a plébános megjegyzi a kápolna pénztárnaplójában, hogy *felszerelésben kár nem esett, mivel már korábban kiköltöztünk.*⁴⁹⁰

Összegezve az építkezést, megállapíthatjuk, hogy a nagy munkálatok – melyek során az épület szerkezetkész állapotba került és kivakolódott – az 1912–1913-as évek között zajlottak, a befejező munkák pedig 1916-ig elhúzódtak. Fő szempont a minél több anyag és munka házilag, hitközségi hozzájárulással történő előállítása volt. A felhasznált legfontosabb építőanyagok tételei a következők: 367.660 kg cement, 187.353 kg mész, 764.062 darab tégl, 40 darab nagy kocka- és 280 darab kisebb faragott pillérek, 632 m³ gerenda, 162 darab

⁴⁸⁷ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 6. cs.

⁴⁸⁸ GyFLSzGyl, 712/b, 5, 6. cs.

⁴⁸⁹ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 6. cs.

⁴⁹⁰ GyFLSzGyl, 712/e, 4.

cserefa lépcső, 220 m² 967 kg súlyú rézlemez, 10.000 darab pala földőlemez,⁴⁹¹ 21 m³ vakolati kőpor, 148 m² ablaküveg, 26.500 darab 20X20 centis beton burkolólap. A többi építkezési anyagról pontos kimutatást készíteni lehetetlen, de a körülbelüli mennyiségek megsaccolhatók: 2625 m³ terméskő, 2050 m³ homok és kavics, 2300 folyóméter faragott kő, 200 m³ deszka és lécz.⁴⁹² Nagyobb tételeknél – az ár-érték arányt szem előtt tartva – igyekeztek mindig lehetőleg a gyártótól vásárolni, a kisebb, időközben felmerült szükségleteket a helyi kereskedőktől szerezték be. Több tételben vettek például szerszámokat, vasat, szeget, köteleket és egyéb anyagokat Shuller Viktor vagy Goldstein Dániel zetelaki kereskedőktől, illetve a Zetelaki Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezettől.

Az elkészült neoromán stílusú templom tengerszint feletti küszöbmagassága 545 méter, tornya 45 méter magas, falai kívülről 26 darab támpillérrel vannak megerősítve, a 3 hajóba 3 ajtón lehet bejutni. A főhajót a mellékhajóktól 5–5 oszlop választja el. A templom belső hossza a szentéllyel együtt 54,40 méter (ebből a szentély 14,40 m), szélessége a főhajóban 11,95, a mellékhajóban 4,60, összesen 21,15 méter. A szentély szélessége 11,20 méter, mellette kétoldalt két 30 m² (6x5 m) alapterületű sekrestye. A belmagasság 11,50 méter a főhajóban és a szentélyben, a mellékhajókban pedig 8,75 méter.

Az építkezés ideje alatt is folyamatosan gyűlt a pénz a templomépítési alapba. A takarékpénztári kamatokon és a templomerdő értékesítésén kívüli bevételek az 1908-ban felajánlott és még be nem fizetett összegekből, a korona járadékkötvény kamatjából, perselypénzből, önkéntes adományokból és templompénztári hozzájárulásból⁴⁹³ származtak. Ezek összesítve (3. számú táblázat), koronában a következő mennyiségek voltak:

3. számú táblázat: A templomépítési alap kimutatása 1912–1916 között

Év	Aláírt összeg	Értékpapír	Perselypénz	Önkéntes adományok	Templompénztár hozzájárulás	Összesen
1912	2327,80	124,00	91,94	----	----	2543,74
1913	1227,00	3224,00	88,77	----	500,00	5039,77
1914	534,34	----	22,48	----	500,00	1056,82
1915	623,00	----	----	4207,56	600,00	5430,56
1916	644,00	----	----	1300,00	----	1944,00
össz	5356,14	3348,00	203,19	5507,56	1600,00	16.014,89

⁴⁹¹ Ez a tétel nem lett teljes egészében felhasználva, a maradékot a máli kápolna tetőzetének felújítására szánták.

⁴⁹² Ezek a mennyiségek a tervek és az időszakosan készített részleges kimutatások alapján lettek megsaccolva.

⁴⁹³ Ide az egyházközség egyes alapjaitól átcsoportosított fölös pénzek kerültek.

1916 végén a plébános – felsorolva a felhasználható összegeket – kimutatást készített az építkezés addigi kiadásairól, *Kiadások a templom építésére és berendezésére 1912–1916 években* címmel⁴⁹⁴

4. számú táblázat: A templomépítés kiadásai 1912–1916 között

<i>Év</i>	<i>Tőkepénz év elején</i>	<i>Takarékpénztári éves kamat</i>	<i>Évközben gyűjtésből</i>	<i>Templomerdő értékesítéséből</i>	<i>Templomépítésre elköltött összegek</i>
1912	167.697,84	5515,87	2543,74	20.771,64	124.270,85
1913	72.258,24	2780,87	5039,77	15.003,75	80.352,00
1914	14.730,58	665,36	1056,82	2800,00	14.056,82
1915	5194,24	232,05	5430,56	----	10.730,56
1916	129,29	2,18	1944,00	----	2074,47
Össz:		9196,58	16.014,89	38.575,39	231.484,70

A kimutatásból (4. számú táblázat) kitűnik, hogy a legnagyobb összegek, az összkiadás több mint 88%-a (204.622,85 korona) az építkezés fő szakaszában, az 1912-es és 1913-as években lettek kiadva, ill. az, hogy 1917-re csupán egy korona maradt a templomépítési alapon (129,29+2,18+1944=2075,47).

2.17. Az oltárok megrendelése, bútorzat beszerzése

Az építkezés tervezgetése alatt, még 1908 telén megálmodta a plébános a templom berendezését is. Az előzőekben már felvázolt elképzeléseinek azonban gátat szabtak a háborús nehézségek, így abban kellett gondolkodnia, hogy a meglévő berendezési tárgyakból lehetőleg minél többet felhasználjanak. Természetesen a szükséges tárgyak beszerzését még a háború kitörése előtt elkezdte, fő szempont pedig a minőség-ár aránya volt. Már 1912-ben megvásárolt a plébános egy új misekönyvet, több kazulát (miseruhát), stólákat és egyéb kellékeket a budapesti, egyházi szereket forgalmazó Oberbauer Alajos cégtől, ezeket gondosan elraktározva a templom felszentelésének ünnepségére tartogatta.⁴⁹⁵

A legnagyobb tételnek a márvány oltárok mutatkoztak. Ezeket is, időigényes elkészítésük miatt időben meg kellett rendelni. Több oltárkészítő vállalkozás árajánlatát összevetve a plébános végül a székelyudvarhelyi Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola mellett döntött (20. számú melléklet). A diákok segítségével támaszkodó és ezért sokkal olcsóbban dolgozó szakiskolának több hasonló megrendelése volt,⁴⁹⁶ a minőségi munkára garanciát

⁴⁹⁴ GyFLSZGyl, 712/e, 1, 2. Kötet.

⁴⁹⁵ GyFLSZGyl, 712/e, 1, 2. kötet, ill. *Historia Domus Zetelaka*, 107.

⁴⁹⁶ A szakiskola készítette például a székelyudvarhelyi és a máréfalvi katolikus templomok oltárait is. *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1910-1911. tanévről*. Székelyudvarhely, 1911, 16.

jelentett a szobrászatban hírnevet szerzett tanári kar.⁴⁹⁷ Döntésében az is közrejátszott, hogy a plébániának már volt egy hasonló megrendelése, 1909–1911 között a szakiskola készítette el a Mál-tetőn lévő kápolna márványoltárát. Elképzeléseit felvázolva Hargita Nándor szobrásziskolaigazgatót kérte fel az oltárok terveinek és költségvetésének elkészítésére. Hargita 1913. március 13-án mutatta be árajánlatát a ruszkicai márványból készítendő fő- és két mellékoltárra, a költségekkel elégedett plébános pedig még aznap meg is rendelte azokat. Később újabb márványmű megrendelések történtek, a szentély megemelésével szükségessé vált 22 folyóméter szentélyválasztó lépcsőre 1915. szeptember 23-án, a szakiskolánál már félkész állapotban lévő missziós keresztre és keresztelőmedencére pedig december 9-én kötötték meg a szerződést.⁴⁹⁸ Az oltárokkal egyidőben – ugyancsak ruszkicai márványból – a szószéket és a felvezető 15 márványlépcsőt is megrendelték, melyhez, Hargita igazgató közreműködésével, az aranyozott szószékkoronát a brassói faipari szakiskola készítette volna. Ezt a megrendelést viszont 1915-ben, a közbejött nehézségekre hivatkozva a szakiskola új igazgatója, Pillich Lajos lemondta.⁴⁹⁹

Az alapok elkészítéséhez az oltárok helyét még 1914. december 5-én kijelölték, a megrendelt tárgyak kivitelezése azonban, az időközben bekövetkezett nehézségek miatt nagyon megkésett. A háború kitörésekor a szakiskola épülete lett a bevonuló katonák ideiglenes szálláshelye, ezért az 1914–1915-ös tanévet csak 1915. február 1-én tudták elkezdni.⁵⁰⁰ Ez év július 16-án kigyulladt az iskola melletti jégverem, az iskola is jelentős tűzkárt szenvedett, a munkálatok szüneteltek.⁵⁰¹ A román betörés következtében az 1916–1917-es tanévet az iskola Budapesten tartotta, majd az iskola épületét ismét a katonai hatóságok vették igénybe, minek folytán csak 1917 novemberének közepén térhettek vissza falai közé a tanárok és a diákok.⁵⁰² Így végül csak 1918. október 29-én kerülhetett sor az első darabok átadására. Ekkor Sebestyén Mózes, a fővárosból érkező vészjósló hírek hallatára úgy

⁴⁹⁷ Például Hargita Nándor (1853–1913) – aki haláláig a szakiskola igazgatójaként működött – készítette az 1897-ben Székelyudvarhely központjában felállított Millenniumi Emlékművet, a homoródkarácsonyfalvi Erzsébet-emlékművet, vagy a Halmágy községben található, Erzsébet királynét ábrázoló szobrot. *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1913-1914. tanévről.* Székelyudvarhely, 1914, 5.

⁴⁹⁸ Költségvetés szerint a főoltár 6900-, a mellékoltárok darabja 4430-, a lépcsőzet 990-, a missziókereszt 507-, a keresztelőkút pedig 479 koronába került. GyFLSZGyl, 712/e, 18, 3. cs.

⁴⁹⁹ Uo.

⁵⁰⁰ *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1914-1915. tanévről.* Székelyudvarhely, 1915, 4.

⁵⁰¹ *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1915-1916. tanévről.* Székelyudvarhely, 1916, 4.

⁵⁰² *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1917-1918. tanévről.* Székelyudvarhely, 1918, 2.

vélhette, hogy a már elkészült márványművek nagyobb biztonságba lesznek Zetelakán, ezért ezeket huszonkilenc szekérrel hazaszállíttatta. A szakiskolában maradt a kifaragott, de még csiszolásra váró oltárok 56 darabja.⁵⁰³

A berendezéséhez igénybe vették a régi templom bútorzatának használható darabjait, például 56 darab padot és az azokhoz való térdeplőket, melyek egy részét a kórusban helyezték el. A hiányzó darabok elkészítéséhez helyi mesteremberek munkáját vették igénybe: a torony létrái és a falburkolat nagyrésze például Péter Domokos kerekemester keze munkáját dicséri. A legtöbb tárgyra Schusztér Károly asztalosmesterrel egyezett meg a plébános, aki 1915 januárja és 1917 áprilisa között készítette a templom bútorzatát. Ezek közül a legfontosabbak: egy 12 oszlopon álló áldozó oltár, 54 db. 4 méteres ülőpad és azok térdeplői, 24 db. imazsámoly, 4 db gyóntatószék és 7 db. gyóntató állvány, 15 fiókos öltözőasztal és kazulartartó, 9 fiókos kehelytartó, asztalok, székek, szekrények, képkeresztek és még több apróbb darab.⁵⁰⁴

2.18. *A román betörés*

Amíg 1916 augusztusáig Székelyföld lakossága csak az újságokból és a frontról hazaküldött levelekből értesült a háború borzalmairól, ezt augusztus végétől - a román támadás megkezdésétől - saját bőrén tapasztalhatta. A háború kezdetén a semlegesség útját választó Románia és az antant között ugyanis ekkor, 1916. augusztus 17-én kötött meg a bukaresti titkos szerződés, melyben megegyeztek, hogy amennyiben Románia az antant oldalán belép a háborúba, akkor a háború után megkapja Magyarország keleti részét, nagyjából a Tisza vonaláig húzódó területeket. A monarchia nem volt felkészülve Erdély védelmére, a betörő ellenséggel szemben nem álltak rendelkezésre megfelelő saját erők, a határ mentén erődítmények, kiépített állások nem voltak. A készülő román hadbalépés hírére alakulatokat irányítottak át ide, de a vasútvonalak teljesítőképessége elégtelennek bizonyult ahhoz, hogy lehetővé tegye az Erdélybe rendelt csapatok gördülékeny felvonulását.⁵⁰⁵ Ezeket a Galíciából átvezényelt Arz Artúr (1857–1935) tábornok parancsnoksága alatt egységesen a császári és királyi 1. hadseregbe szervezték. Amikor Románia a titkos egyezmény aláírása után tíz nappal, 1916. augusztus 27-én este 9 órakor átadta hadüzenetét, és majdnem azonnal

⁵⁰³ Ekkor kiszállításra került összesen 96 darab, melyből 84 drb a fő- és mellékoltárok, 11 drb a keresztelőkút, míg 1 drb. a misszióskereszt része volt. Az iskolában maradt kifaragott, de csiszolatlan formában a főoltár 24, a mellékoltárok 33, a keresztelőkút 2 és a misszióskereszt 6 darabja. GyFLSZGyl, 712/e, 18, 3. cs.

⁵⁰⁴ GyFLSZGyl, 712/e, 18, 6. cs.

⁵⁰⁵ Gottfried Barna: *Határvédelem békeidőben és háborúban (1867–1919)*. In: Nagy József (szerk.): *A határvédelem évszázadai Székelyföldön*. Szépvíz, 2018.

három hadsereggel (első, második és negyedik), kb. 250 ezer harcoló katonával megindította támadását, az erdélyi haderő csupán 35 ezer katona volt. Ez a haderő a nyolcszoros túlerővel szemben nem volt elégséges a Kárpátok átjáróin benyomuló ellenség megállítására, de harctéri tapasztalatainak köszönhetően sikeresen tudta lassítani a román előnyomulást.⁵⁰⁶

Az ország vezetése, habár tudott a készülő támadásról, a pánik elkerülése végett titokban tartotta azt, ezért a betörés teljesen meglepetésszerűen érte a lakosságot. A háború kitörésekor egész Erdély területére rendkívüli állapotot rendeltek el. A katonai vezetés a polgári lakosságot a Marostól nyugatra akarta telepíteni, hogy a hadműveletekben ne akadályozzák a hadsereget, de a polgári hatalom ezt ellenezte. Ezért abban egyeztek meg, hogy a fegyverforgatásra alkalmas 17–55 év közti férfiakat Erdély belsejébe evakuálják, és a hadviselés számára értékes készleteket elszállítják.

A román hadsereg betörésének híre pánikot idézett elő a lakosság körében, a határ szomszédságában lévő Csík-, Gyergyó- és Háromszékről megállíthatatlan menekülthullám indult el az ország belseje felé. Mivel a vasutat csak nagyon nehezen lehetett használni, mert azon a katonai szerelvények elsőbbséget élveztek, az utakat ellepték a menekülők szekerei, állatai. A menekülők száma olyan 100-200.000 lehetett, akik elsősorban a környező vármegyékben kerestek menedéket. Az otthonmaradtak pedig elszenvedték a megszállás keserűségeit: a közbiztonság megszűnt, a hatósági személyek elmenekültek, gyakori volt a fosztogatás, az üresen álló házak könnyű prédái voltak nemcsak a román katonáknak, hanem sok helyen az otthonmaradt csöcseléknek is. A román hadsereg elrekvirálta az állatokat, gyűjtogatott, kegyetlenkedett a lakossággal. Habár nem öltött tömeges méreteket, de több helyen kínozták, esetenként meg is ölték a civileket.

Közben Arz tábornok serege szívósan harcolva vonult vissza, ennek köszönhetően a támadók csak óvatosan, nagyon lassan haladtak előre, a legmesszebb 100-120 km mélységig jutottak. Székelyudvarhelyt még elfoglalták, de Székelykeresztúr előtt, illetve a Sóvidéken végleg elakad a támadás. Szeptember végére már olyan mennyiségű osztrák-magyar és német katona érkezett (a német 9. hadsereg), hogy meg tudták indítani a sikeres ellentámadást az 500 km-es frontszakaszon, a Bukovinától Orsováig egyenletesen megoszlott románok ellen. Szeptember 26–29-én a nagyszebeni csatában, október 5–7-én pedig a brassói csatában döntő vereséget mértek az ellenségre. A nagy veszteségeket szenvedő és egymástól elszakadó

⁵⁰⁶ Jakus János ny. alezredes – Sebestyén I. Elemér: *Harcok Orsova környékén 1916-ban*. In: *Honvédségi Szemle*, 144 évf., 2016/6 sz., 117.

három román hadsereg október közepére kénytelen volt kivonulni a Kárpátok külső peremére, körülbelül ugyanoda, ahonnan a támadást indította.⁵⁰⁷

A román betörést Zetelaka is megszenvedte, itt már augusztus végén megjelentek a csíki menekülők szekerei a település utcáin. Balló József csíkmadarasi plébános magával hozta plébániája legfontosabb tárgyait is, ezeket megőrzésre átadta Sebestyén plébánosnak, aki azokat a zetelaki levéltár irataival együtt az új templom toronyszobájában rejtette el.⁵⁰⁸

Betegh Miklós (1868–1945) kormánybiztos Udvarhely vármegye kiürítését augusztus 30-án rendelte el, de a románok lassú előrenyomulásának köszönhetően a kezdeti pánik miatt elmenekültek, nagyrészüket visszatért otthonaikba. A hadi helyzet szeptember 11-én tette szükségessé a kiürítés újbóli elrendelését, s ezt 15-ére fejezték be. Dr. Sebesi János alispán a Székelyudvarhelyen található készleteket átadta a katonaságnak, ill. kiosztotta a környező települések otthon maradt lakosságának. Így kapott Zetelaka is két vagon búza vetőmagot és 27 mázsa kukoricát. Az utolsó vonat Székelyudvarhelyről Segesvár irányába szeptember 16-án reggel indult a hátramaradt hatósági emberekkel, a vármegye Szolnokra tette át székhelyét.⁵⁰⁹ A városlakók nagy része is elmenekült, a környező településekre ez nem volt jellemző. Zetelakát elsősorban – a kiürítési rendelet értelmében – a 17–55 év közti fegyverre fogható férfiak és a közigazgatási alkalmazottak hagyták el,⁵¹⁰ a lakosság közel 90 %-a viszont itthon maradt.⁵¹¹ A plébános, felsőbb utasításra szeptember 15-én távozott Székelyudvarhelyre, ahonnan vonaton Gyulafehérvárra, majd Abrudbányára utazott.⁵¹²

Térségünkbe a 4. román hadsereg déli szárnyán harcoló 9. hadosztály 4. vadászszerege vonult be, velük szemben az 1. osztrák-magyar hadsereg 61. honvédhadosztályának 19. népfelkelő hegyidandára és 1. népfelkelő lovasdandára harcolt. A Libán tetőnél védekező V2 1/4. zászlóalj szeptember 9-én este már Zsigmondtelep térségébe vonult vissza,⁵¹³ de a Hargita átjáróin óvatosan nyomuló románok – Sikaszó, Ivó és Deság megszállásával⁵¹⁴ – csak szeptember 17-én reggel érték el Zetelakát. Sajnos, a harcoknak és a megszállásnak halálos

⁵⁰⁷ Csikány Tamás: *Székelyföld mint hadszíntér*, In: *Székelyföld története, III. kötet*, szerk. Bárdi Nándor, Pál Judit, MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely, 2016, 378.

⁵⁰⁸ A Balló József által átadott tárgyak: cibórium, két kehely, pacificalé, anyakönyvek, családkönyvek, pénztári naplók és a plébános személyes iratai. GyFLSZGyl, 712/b, 5, 6. cs.

⁵⁰⁹ *Alispáni jelentés Udvarhelyvármegye közigazgatási állapotáról az 1916. évben*, Székelyudvarhely, 1917, 24.

⁵¹⁰ A zetelaki tanítók a falut szekéren hagyták el a románok beérkezése előtti utolsó napon, Küüllőkeményfalván csatlakozott hozzájuk az ottani plébános. In *Historia Domus Küüllőkeményfalva 1900-1963*. oldalszám nélkül, GyFLSZGyl, 670/f, 1.

⁵¹¹ Ádám Éva: *Hadak útján – az Olt partjától a Piaveig*, Budapest, 1936, 80.

⁵¹² GyFLSZGyl, 712/b, 5, 6. cs.

⁵¹³ Nagybacsoni vitéz Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat, I. kötet, Erdély*, Budapest, 1922, 84.

⁵¹⁴ Szádeczky Kardoss Lajos: *Az oláhok Erdélybe törése és kiveretésük 1916-17.*, Budapest, 1934, 112.

áldozatai is voltak a településen: az alsókecskevérszi Kállai Borbála szeptember 16-án előőrsi tűzvonalba került, és lelőtték, másnap pedig a faluba bevonuló román katonák agyonlőtték az 57 éves Kalapács P. Jánost.⁵¹⁵ Valószínű, hogy a románok utánpótlásai akadoztak, mert több korabeli beszámoló alapján is eléggé ki voltak éhezve. Mivel a csapatok zöme még Deságon tartózkodott, ahol lövészárkokat ástak, a román előőrsök élelmet szedtek össze a falu tófalvi részén és három idősebb embert, György Károlyt, György Józsefet és Kalapács P. Jánost arra kényszerítették, hogy átalvetőkben vigyék a harácsolt élelmet Deságra. A három idős ember meg volt győződve, hogy miután a cipekedéssel végeznek, kivégzik őket. Ezért Kalapács János Tófalva felső végében megmakacsolta magát, megállt, és azt mondta, hogy ha már meg kell halni, akkor inkább itt lőjék őt le. Erre a románok lelőtték. A másik két férfi két nap múlva sértetlenül hazakerült.⁵¹⁶

Korabeli tudósítások szerint a megszállók kegyetlenkedtek az idős férfiakkal, feldúlták a csendőrségi laktanyát, kifosztották az üzleteket, felnyitották a községháza és az iskola lezárt raktárait,⁵¹⁷ fajtalankodtak a fiatal asszonyokkal, lányokkal,⁵¹⁸ gyűjtogattak. A fosztogatásokba sajnos a helybeli csőcselék is besegített, a lakosság egy részének megélhetését biztosító zsigmondtelepi fűrészgyárat viszont a visszavonuló magyar csapatok gyújtották fel.⁵¹⁹ A 76 éves Szegedi Ferenc égési sérüléseibe halt bele szeptember 28-án. A három hétig tartó megszállás alatt nem volt rendes temetés, a három áldozatot és még kilenc betegségben elhunyt személyt a házak udvarán, kertekben, beszentelés nélkül temették el.⁵²⁰

A nagyszebeni és brassói csaták hatására a 4. román hadsereg is megkezdte visszavonulását, Zetelakáról október 7-én vonultak ki, nyomukban a 1. népfelkelő lovasdandár felderítői érkeztek.⁵²¹ A visszavonuló románok elhajtották a falu több mint 5000 fős állatállományának nagyrészét, melyből csupán mintegy 500 darabot sikerült

⁵¹⁵ Zetelaki plébánia levéltárában található halotti anyakönyv, 1916, 240.

⁵¹⁶ Mivel a faluból a pap is elmenekült, Kalapács P. János holtestét még aznap éjjel, sebtében, beszentelés nélkül temették el a Pallós alatt található kertjükben. Hatósági engedéllyel 1916. december 17-én exhumálták és a temetőben újratemették. Erőszakos halálának helyszínét unokája Kalapács János kőből faragott obeliszkkel jelölte meg, mely jelenleg Fancsali László portáján (Tófalvi út 623 sz.), a kerítésen belül található (21. számú melléklet). Az obeliszk felirata: *Itt ért véget szerencsétlen halállal Kalapács P. János 1916. IX. 17-én, emlékiül állította unokája Kalapács János.* Az esetet 2016-ban mesélte el az áldozat unokája, Kalapács György (1925–2017).

⁵¹⁷ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 3. cs.

⁵¹⁸ Kalapács György visszaemlékezése szerint György Károlyné úgy mentette meg a szomszédságból hozzá menekült lányokat, asszonyokat, hogy azokat elbújtatta a hátsó szobába, magát meg csúf vénasszonynak kimaszkírozva (még ürülékét is kenve magára) állt a román katonák elé. Ezek meglátva őt megundorodtak és továbbállottak.

⁵¹⁹ *Udvarhely Híradó*, XIX. évf, 37 sz, 1916. november 5, 3.

⁵²⁰ Zetelaki plébánia levéltárában található halotti anyakönyv, 1916, 240.

⁵²¹ Nagybaczoni i.m. 185.

megmenteni.⁵²² Különösen érzékeny veszteség volt az állami Gazdasági Felügyelőség által a faluban elhelyezett állami mén elvesztése.⁵²³ Nagy bátorságról tett tanúbizonyságot egy talpraesett legényke, a 13 éves Ilyés Balázs, aki csellel visszaszerzett egy bikaborjút. Az állatokat a falu alsó végén, az Árok nevű dűlőben terelték össze. Ő éjszaka, a román őrszemek éberségét kijátszva, belopózott az összeterelt állatok közé és a családjuk bikaborjút hozzákötözte egy nagy fűzfabokorhoz. Reggel, amikor a románok a marhákat sebtében elhajtották nem vették észre a bokornál hátramaradó állatot, amely így megmenekült és hosszú időre a falu bikája lett.⁵²⁴

A román csapatok visszavonulása után hamarosan visszatértek az elmenekültek is, Sebestyén Mózes - a püspöknek küldött jelentéséből tudjuk - október 28-án ért haza.⁵²⁵ A Zetelakáról szekereken menekülők Érmihályfalváig jutottak, ahonnan november 4-én tértek haza, Székelyudvarhelyig vasúton szállították őket.⁵²⁶

A frontvonal közelsége miatt tartalékokat állomásoztattak a környéken. A szigorú erkölcsi normákhoz igazodó Sebestyén plébános egy püspöknek címzett levélben beszámolt a településen uralkodó állapotokról: *Mióta az oláh (megj. ez utólagosan kijavítva románra) betörés végiggázolt községünkön azóta minden gonoszság községünkben akar megtelepedni. Az ellenség elűzése után a különböző mentési s felszabadítási akciók úgy látszik szükségessé tették, hogy állandóan nagyobb számú katonaság tartja megszállva községünket, kik az egyes lakásokban elhelyezkedve erős próbára teszik a női nem erkölcsiségét. Vértanukat sem az erőszakosság, sem a mostani állapotok nem mutatnak fel, de annál több ízben hallom, hogy ez is, az is megbukott, sőt abortusz is fordult elő. Csak nem régen 5 nőt ítéltek el eredményes méregkeverésért. A menekülés alatt és után felmerült sikkasztások s tolvajlások kiderítése az ügyességet tartja lekötve.* A plébános szerint az idegen katonák kioktatták a népet, hogy miként lehet kijátszani a törvényeket, szellemidézésre, kuruzslásra, kártyavetésre, jövőmondásra és asztaltáncoltatásra tanították a helybelieket.⁵²⁷

A megszállás alatt a templom nem szenvedett károkat, a keleti kistorony szobájában elrejtett egyházi kellékek és iratok megmenekültek. Valószínűleg ez annak tudható be, hogy mivel a templom még nem volt birtokba véve, a megszállók és a fosztogató csőcselék nem sejtették, hogy értékek lehetnek abban elrejtve. A Balló József által idemenekített

⁵²² Ádám, i.m. 80.

⁵²³ *Alispáni jelentés Udvarhelyvármegye közigazgatási állapotáról az 1916. évben*, Székelyudvarhely, 2017. 18.

⁵²⁴ Elmesélte Ilyés Balázs fia, szintén Ilyés Balázs (1951–2018) 2014-ben.

⁵²⁵ GyFLSzGyl, 712/b, 5, 6. cs.

⁵²⁶ *Az Est*, VII. évf. 320 sz, 1916. november 16, 5.

⁵²⁷ *A Historia Domus* 108. és 109. oldalai közé beragasztott levél.

anyakönyvek és értéktárgyak még jó ideig Zetelakán maradtak, az iktatókönyvek tanúsága szerint még 1917 júniusában is Sebestyén plébánoshoz folyamodtak anyakönyvi kivonatokért a házasodni szándékozó csíkmadarasi hívők.⁵²⁸

2.19. *A hadifém-gyűjtési akció következményei*

A háború alatt a hadigazdálkodásra áttért ipari termelés szükségletei minden fontos fém és fémötvözet begyűjtését megkövetelték. A színesfémek közül a rezet használták a legnagyobb mennyiségben, amiből tölténnyhüvelyek és lövedékvezető gyűrűk készültek. Mivel a szükséges rézmennyiségnek csak a töredékét tudták fedezni hazai bányákból, az importlehetőségek pedig megszűntek, a hadügyi igazgatás elrendelte a bronzból, sárga- és vörösréz-ből, ónból, ónötvözetből készült tárgyak hatósági begyűjtését. A nagyobb mennyiségű fémanyagokat a hadsereg térítés fejében rekvirálhatta, míg a kisebb mennyiségű fémet tartalmazó tárgyak esetében felkérték a lakosságot, hogy akinek nélkülözhető rézedénye és egyéb értékes fémtárgya van, ajánlja fel a haza javára. A fémkészletek felmérésére és összegyűjtésére 1915 elején megalakult a Magyar Szent Korona Országainak Fémközpontja Rt., amely a háború alatt összesen körülbelül ötvenezer tonna fémet kezelt.⁵²⁹

Már 1915 őszén felmérték, hogy az egyházaknál mely harangok nélkülözhetők, az alapelv az volt, hogy parókiánként csak egy-egy harang maradhat, lehetőleg a történelmi-, vagy művészi értékkel bíró darab. A plébániákhoz a rendelkezéseket a püspökségek útján továbbították, Zetelakára 1915. szeptember 10-én érkezett meg Majláth püspök felhívása a harangok összeírására. Sebestyén plébános október 9-én felterjesztett jelentéséből tudjuk, hogy az egyházközség tagjai inkább a húsz évvel előtte öntetett nagyharangot szerették volna megtartani, de ő a középső harangot javasolta: *A zetelaki templom, kápolna és iskola harangjai közül mint régiség a 300 kgmos úgynevezett második harang hagyandó meg. Fennmaradását indokolja régisége és az újabb korban öntött harangoktól eltérő constructioja. Ez mint műemlék fenntartandó.*⁵³⁰

A rekvirálás első hulláma 1916 nyarán, pontosabban kora őszén kezdődött, a hatóságoknak a felszólítástól számított négy héten belül kellett az illetékes katonai parancsnokságoknak térítés ellenében átadni a begyűjtött harangokat. A püspök nevében

⁵²⁸ GyFLSZGyl, 712/b, segédletek 2, b. kötet.

⁵²⁹ Völgyesi Zoltán: *Hadifémgyűjtés, rézrekvirálás az első világháborúban*. In: *ArchivNet*, 14. évf, 3 sz. 2014, 2. https://www.archivnet.hu/gazdasag/hadifemgyujtes_rezrekviralas_az_elso_vilaghaboruban.html , letöltve 2023. február 2-án.

⁵³⁰ GyFLSZGyl, 712/b, 5, 5. cs.

Zomora Dániel püspökhelyettes fogalmazta meg a július 15-i leiratot, melyben utasította az egyházmegye plébánosait a harangok hadi célra történő átadására. Zetelakára már másnap megérkezett a püspöki utasítás, de a harangok leszerelésére és elszállítására a közbejött események következtében csak a románok kivonulása után került sor. Október 20-án reggel, egy Szász József nevű mester vezetésével a toronyból leengedték, és a katonai hatóságoknak átadták a templom nagy- és kisharangját, valamint a kápolna és az iskola kis harangocskáit. A plébános távollétében Márton Mózes egyházgondnok kísérte még aznap a szállítmányt Segesvárig, ahol másnap megmérték, és a 842 kg összsúlyban megállapított négy harangról elismervényt adtak.⁵³¹ Következő évben a nagyszebeni katonai parancsnokság 4 korona/kg áron kifizette azok árát. Kísérlet történt a megmaradt, XVIII. századi harang elrekvirálására is, 1917. május 2-án a vármegyei hatóság arra utasította a plébánost, hogy két héten belül jelentse be *a meghagyott harang műbeccsel bír-e?* Sebestyén Mózes ezúttal kibújt a bejelentés alól: *nem volt megállapítható, ezért jelentést nem küldtem*, jegyzi meg az iktatott alispáni utasítás mellé.⁵³²

1917 őszén a begyűjtés már az orgonasípokra is kiterjedt. November 1-én arról értesítették a plébánost az egyházi hatóságok, hogy a zetelaki templomi orgona sípjait a hadvezetőség igénybe veszi, március végén pedig a püspök 1523. számú leirata az ezek rekvirálásánál követendő eljárást részletezte. A sípok kiszedésével Angster József pécsi orgonakészítő mester lett megbízva, a mintegy 69 kg súlyú orgonasípot 1918. május 16-án küldték el a Fémközpontnak.⁵³³ A Magyar Egyházzene szakfolyóirat sokszor foglалozik az Angster-orgonákkal, csatolom a tartalomjegyzéket,

A nem csökkenő rézhiány miatt sok állami épület, templom és kastély réztetejét, valamint villámhárítóját is leszerelték, s a tetőzetet más anyagokkal, főként bádoggal fődtek újra. A honvédelmi miniszter 1916. november 12-én tette közzé rendeletét az épületeken lévő rézanyag hadi célokra való igénybeviteléről, majd külön intézkedett az egyházi és az állami tulajdonú épületek vörösréz anyagáról.⁵³⁴ Zetelakán 1917. szeptember 22-én megjelent a brassói székhelyű Harangok és Rézakció Katonai Felügyeletét (Glocken u. Kupferaktion Militarische Aufsicht) képviselő Sigmund Reinhold nevű mérnök, aki jegyzőkönyvbe vette a katonai igazgatóság rendelkezésére bocsájtandó rézanyagokat: kb. 250 m² vörösréz tetőt, 3 db. vörösréz keresztet és 48 méter villámhárítót. A két példányban megírt jegyzőkönyvet,

⁵³¹ GyFLSzGyl, 712/b, 5, 6. cs.

⁵³² GyFLSzGyl, 712/b, segédletek, 2. kötet.

⁵³³ GyFLSzGyl, 712/g, 1, 1. cs.

⁵³⁴ Völgyesi, i.m. 2.

jóváhagyás végett a plébánián hagyta. Sebestyén plébánost nagyon érzékenyen érintette a nagy költségen beszerezett anyagok rekvirálási szándéka, ezért fejébe vette, hogy megpróbálja azokat megmenteni. Célja elérése érdekében az időhúzás taktikáját választotta. Reinhold mérnöknek azt írta, hogy csak a püspök hagyhatja jóvá a jegyzőkönyvet, a püspöktől meg segítséget kért a tetőzet megmentéséhez.⁵³⁵ A püspök a vallás- és közoktatási miniszterhez fordult pontosításért, ahonnan november 28-án a következő válasz érkezett: *az épületeken lévő rézanyagnak hadicélokra való igénybevétele tárgyában kiadott rendeletnek az utolsó bekezdése szerint az egyházak tulajdonában lévő rézanyagra külön rendelkezés fog kiadatni. A közeljövőben várható a honvédelmi miniszter rendelete ez ügyben.* A püspök ezt azzal továbbította, hogy *a továbbiakban az új miniszteri rendelet bevárandó.*⁵³⁶

Ezzel egy időre a rekvirálás halasztva lett, a következő megkeresés a brassói felügyelőségtől 1918. június 10-én érkezett: *a templomtető lebontásáról bezárt jegyzőkönyvet azonnal beküldeni, mivel a munkákat a napokban meg kell kezdeni. További halasztás kizárva!* A plébános válasza az volt, hogy tudomása szerint a miniszteri rendelet csak a templomtetőkre vonatkozik, a toronysisakokra nem. Zetelakán pedig csak a tornyok vannak vörösrézlemezrel fődve. Ez már a katonai hatóságoknak is sok volt. *Templom réztornyok felmentésére vonatkozó honvédelmi, avagy hadügyminiszteri rendeletről itten tudomásunk nincsen és Erdélyben az összes réztornyok kicseréltettek. Ha a vallás- és közoktatási minisztériumtól kizárólag Zetelakára vonatkozólagos felmentéséről a felmentési szám sürgőnyileg nem továbbíttatik, akkor a torony lefedése halaszthatalan,* áll a június 25-i táviratban. Sebestyén az ügyet ismét felterjesztette Gyulafehérvárra, onnan viszont július 3-án az a válasz jött, hogy időközben megjelent egy új rendelet, *mely szerint csak a műbecsű, vagy történelmi értékkel bíró templomtetők mentesek a rekvirálás alól, ezért tovább a zetelaki templomtető elszállítását megakadályozni nem tudjuk.* A válasz kézhezvételével a plébános is beadni látszott a derekát, július 10-én elküldte a brassói hatóságoknak az aláírt jegyzőkönyvet, de a megjegyzésben kikötötte, hogy a katonaságnak kötelessége saját költségén a réztetőt vasbádoggal helyettesíteni, ugyanakkor az egyház javára árkülönbözet megállapítani. Az utolsó levél ez ügyben július 23-án érkezett Brassóból, melyben a katonai hatóságok közlik, hogy *mi magunkat csakis a nagyszebeni cs. és kir. építészeti osztály előírt feltételeihez*

⁵³⁵ GYFL-ÉL, I.1/a, 1917, 30/6513.

⁵³⁶ GyFLSzGyl, 712/e, 18, 3. cs.

*tarthatjuk, ezen feltételek azonban annyira precízek, hogy minden igényeknek megfelelnek, ezért más hatóságoktól előírt feltételeket el nem fogadhatunk.*⁵³⁷

Az időhúzásnak végül meglett az eredménye, valószínűleg a hatóságoknak sem állott azonnali rendelkezésre megfelelő vállalkozó a tetőzet kicserélésére, őszire pedig a hadiesemények elhozták a háború végét. 1923-ban a székelyudvarhelyi gimnázium igazgatója, a zetelaki születésű Bíró Lajos (1877–1967) azt írta, hogy a templom *villámhárítóval ellátott és vörös rézzel fődött főtornyokkal és két fiók tornyocskával rendelkezik.*⁵³⁸

2.20. Hadikölcsön jegyzése

A háború alatt az állami vezetés, az anyagi források növelése érdekében – a lakossághoz fordulva kölcsönért – 5-6 %-ot kamatozó állampapírokat bocsátott ki. A hadikölcsönnek nevezett kötvényeket többféle címletben is meg lehetett vásárolni, a hozzácsatolt szelvények beváltásával a kamathoz félévenként hozzá lehetett jutni. Az állampapírok 1914 novembere és 1918 júliusa között nyolc alkalommal kerültek kibocsátásra, összesen 18,5 milliárd korona értékben. Bevezetésük hatalmas propagandával történt, a lapok hosszasan cikkeztek annak előnyeiről. A hadikölcsön elsősorban a magas kamat miatt volt népszerű, ráadásul a jegyzést hazafias tettként mutatták be, amellyel vásárlója háborús eltökéltségéről is bizonyosságot adhatott. A vásárlás elképesztően könnyű volt, postától a lövészárkokig eljutó ügynökökig mindenhol jegyezheték az érdeklődők, akiket sokszor személyesen is bombáztak a jegyzésre felszólító levelekkel.⁵³⁹ Udvarhely megyében először az *Udvarhelyi Híradó* tudósított, 1914. november 5-én erről a lehetőségről, a hetilap tíz nappal később már a vásárlásra buzdított. Csábító volt a 6%-os kamat, a kötvény a legelőnyösebb befektetési formának tűnt.⁵⁴⁰

Zetelakán az első kötvényeket a községi alapokból vásárolták. Homolay József községi jegyző a képviselőtestület 1914. november 18-i ülésen indítványozta, hogy a község is jegyeztessen hadikölcsönt. A jegyzőkönyv szerint a *községi képviselőtestület a községi jegyző indítványát lelkesen fogadja és egyhangúlag elhatározza, hogy a községi alapok takarékpénztárilag kezelt pénzei hadikölcsön kötvények vásárlására fordíttassanak és a Zetelaki Gazdasági Takarékszövetkezeti Részvénytársaságot felhatalmazza – utólagos jóváhagyás*

⁵³⁷ Uo.

⁵³⁸ Bíró Lajos: *Zetelaka község új temploma*, In: *A Hírnök*, XX. évf. 17 sz, 1923 szeptember 1. 409.

⁵³⁹ Mihók Sándor: *A hadikölcsön Magyarországon az első világháború idején*. In: *Honvédségi szemle*, 146. évf., 2018/4 sz, Budapest, 127–128.

⁵⁴⁰ *Udvarhelyi Híradó*, XVII. évf. 114, ill. 119 sz. 1.

reményében – hogy a nála kamatozás végett elhelyezett községi alappénzekre a község nevében teljesítsen 7000 korona erejéig előjegyzést és pedig:

- szegényalapról 2000 koronát
- mezei munkások alapjából 1400 koronát
- szabályozási alapról 800 koronát
- tűzoltó alapról 1900 koronát
- községi iskolaalapról 900 koronát.⁵⁴¹

1915-ben a főispán felhívására a község második alkalommal jegyzett hadikölcsönt, ekkor a politikai vezetés kezelése alatt álló alapokból 5200 koronát fordítottak erre a célra.⁵⁴²

A kötvényekben jó lehetőséget látott Sebestyén Mózes is. Az állam a püspökségek útján is bátorította az egyházakat a jegyzésre,⁵⁴³ így a kezdetben még tartózkodó plébános 1915 májusától folyamatosan fektette az egyházi alapok tartalékjait hadikölcsönbe. A kamatokat félévente kivette, majd külön takarékpénztári könyvecskében helyezte el újabb kamatozásra. A jegyzésekhez beszédtek az alapok magánszemélyeknél lévő kintlévőségeit is, 1917 nyarára gyakorlatilag az egyház összes pénze hadikölcsönbe lett fektetve. A következő kimutatás (5. számú táblázat) az 1915–1917 közti jegyzéseket összesíti:⁵⁴⁴

5. számú táblázat: Hadikölcsön kötvények jegyzése 1915–1917 között

Hadikölcsön megnevezése	Vásárlás dátuma	Összeg koronában
második	1915.05.31.	10.000
harmadik	1915.11.13.	6.000
negyedik	1916.04.28.	22.000
ötödik	1916.11.01.	12.000
hatodik	1917.06.30	10.000
összesen		60.000

Sebestyén plébánosnak a háború utánra nagy terveit voltak. Az új plébánia felépítése mellett az egyre súlyosabb iskolai tanteremhiányon próbált javítani. Terveiről 1918. augusztus 13-án számolt be a püspöknek, melyben felvetette a Mál tetőn egy leányiskola, Tófalvában

⁵⁴¹ ZKKJ, 1914. november 18.

⁵⁴² Uo. 1915. május 24.

⁵⁴³ Minden kötvénykibocsájtást püspöki körlevél követett, melyben részletesen közölték a jegyzés feltételeit, lehetőségeit.

⁵⁴⁴ GyFLSzGyl, 712/e, 15, 7. cs.

pedig egy két tantermes iskolaépület építését.⁵⁴⁵ Az ehhez szükséges pénz előteremtésére egy bonyolultnak tűnő pénzügyi műveletbe kezdett. A plébánia összes alapjait egyetlen alapba, a *Népnevelési alapba* összesítette, majd az új alap 60.000 korona értékű hadikölcsön kötvényeit biztosítékként felhasználva, 1917. július 8-án felvett egy 200.000 koronás kölcsönt a Marosvásárhelyi Agrár Takarékpénztár Részvénytársaság székelyudvarhelyi fiókintézetétől. Ezt a 200.000 koronát *lombardírozta*, vagyis hadikölcsönbe fektette, ezzel a kötvények visszafizetésekor 260.000 koronája lett volna *Népnevelési alapnak*. A püspöknek küldött jelentésében azt írta, hogy ezen döntését *elgondolva az egyházközségünk pénzügyi helyzetét, mérlegelve a jövő esélyeit, több tekintélyes férfiú tanácsára* hozta meg.⁵⁴⁶ Akkor még fel sem merült a visszafizetéssel kapcsolatban, hogy az egyáltalán nem, vagy pedig nem a jegyzéskor rögzített feltételek szerint történik majd meg.

A kölcsön felvételétől kezdődően az alap kötvényeinek kamatszelveit a pénzügyintézet könyvelte el, de a plébános is erőteljes törlesztésére fogott. *A kölcsön törlesztése érdekében minél nagyobb eredményt elérni az is készlet, hogy egy esetleges pénzügyi változás terhére irt ily nagy összeget ne találjon. Mérlegelve pénzügyi kilátásainkat, úgy véljük, hogy 1922-ig – míg a kamatláb nem változtatása kilátásba van helyezve – sikerülni fog az egész kölcsönt letörleszteni*, olvashatjuk a templomalap kezelési főkönyvében.⁵⁴⁷ A törlesztés érdekében minden lehetséges pénzszerzési lehetőséget kihasználtak, például a Klein cégnek eladták a templomépítésből megmaradt faanyagot.⁵⁴⁸ Az egyre nagyobb inflációt érzékelve 1918. június 13-án a hadikölcsön folyószámlát és a letétbe helyezett kötvényeket áttették a biztonságosabbnak tűnő Udvarhely-megyei Takarékpénztár Részvénytársasághoz.

A folyamatos befizetéseknek köszönhetően a kölcsönbe felvett összeg szépen apadt, Sebestyén plébános még tragikus halála előtt egy héttel, november 19-én is befizetett 1000 koronát. A pénzügyintézet által 1918. december 31-én lezárt számlakivonat 103.611 korona tartozást mutatott,⁵⁴⁹ vagyis másfél év alatt sikerült a tartozás közel felét törleszteni.

2.21. Sebestyén Mózes meggyilkolása

Amikor 1918-ban az október 31-i őszi forradalom a háborúnak véget vetett, az időközben kanonoki méltóságra emelt plébános abban reménykedett, hogy végre sor kerülhet

⁵⁴⁵ GyFLSZGyl, 712/b, 5, 6. cs.

⁵⁴⁶ GYFL-ÉL, I.1/a, 1917, 33/4202.

⁵⁴⁷ GyFLSZGyl, 712/e, 5.

⁵⁴⁸ 1918. március 14-én a Klein cég átvett 193 m³ faragott fát, amiért 20.468 koronát fizetett. GyFLSZGyl, 712/e, 18, 3. cs.

⁵⁴⁹ GyFLSZGyl, 712/e, 15, 7. cs.

a templomszentelésre, azonban 1918. november 26-a éjszakáján a forradalom kiváltotta lázongó eseményeknek esett áldozatául (22. számú melléklet). Ahhoz, hogy megértésük halálának körülményeit, meg kell vizsgálnunk az adott időszak légkörét, politikai és társadalmi történéseit.

A Magyar Királyság számára a vereséggel végződő első világháború 1918. november 3-án a padovai fegyverszünettel ért véget. Az összeomláshoz nagyban hozzájárultak a Budapesten lezajlott októberi események, mellyel Károlyi Mihály gróf (1875–1955) polgári demokratikusnak titulált kormánya került hatalomra. Ez a kormány kötötte meg aztán november 13-án a belgrádi egyezményt, melynek értelmében a román csapatok a Maros vonaláig bevonulhattak Erdélybe.⁵⁵⁰ A kialakult helyzetben, a baloldali, sokszor ateista eszmék hatására a rend fellazult, a hatóságok a még meglévő csendőri alakulatok mellett, nemzetőrségek felállításával próbálták uralni a helyzetet. November folyamán Udvarhely megyében is több helyen került sor hatóságok elleni erőszakoskodásra, általában a hatalom embereinek számító jegyzők, illetve a háború alatti rekvirálásokban őket segítő hazafias érzelmű papok ellen történtek támadások. A lázongók élére legtöbbször a nemzetőrök soraiba beállt, leszerelt, fegyverrel rendelkező, ill. az orosz hadifogságból hazatért katonák álltak, akik valamilyen vélt vagy valós sérelmükért akartak bosszút állni. Sok esetben a megígért, az 1916-os román betörés során okozott károk elhúzódó kártérítése vagy a hazatért katonák leszerelési illetékének és a nemzetőrök napidíjának kifizetési késedelme volt a konfliktus forrása.⁵⁵¹

Udvarhely megyében a legsúlyosabb atrocitásra Zetelakán került sor, ahová agitálni egy helyi születésű embert, Sükő Tamás Istvánt küldtek a budapesti szocialisták, aki feltüzeltelte az elégedetlenkedőket.⁵⁵² Mivel a falu nemzetőrségét az előtte lévő napokban feloszlatták, november 26-án, kedden estefele lármás tömeg jelent meg Márton János jegyzőnél és az elmaradt nemzetőri díjaik kifizetését követelték. Hogy mi történt ezután, azt teljesen pontosan megállapítani nem lehet, az érintettség miatt a kivizsgálás során az emberek inkább hallgattak, vagy csak részinformációkkal szolgáltak. Negyed századdal az események után Hadnagy János plébános próbált tiszta képet alkotni az esetről, de amint a háztörténetben is megfogalmazta: *vajmi nehezen megy ez, pedig beszéltem akkori vezetőkkel, gyilkosságban résztvevőkkel, néma statisztákkal s megállapíthatom, hogy aki mint „legszavahiheőbb”*

⁵⁵⁰ Romsics, i.m. 54

⁵⁵¹ Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, 2013, 49.

⁵⁵² Ferenczi, i.m. 132.

szólalt meg, mások szerint az is csendőröktől zsákmányolt kalapban, valahonnan leakasztott lámpával a kezében vonult fel a felizgatott tömegben.⁵⁵³ Az események után egy héttel Székelyudvarhely frissen alapított sajtóterméke, a *Székely Közélet*, a boncolást és a nyomozást végző hatóságoktól származó információk alapján terjedelmes cikkben számolt be az eseményekről. Talán ez lehet az események leghitelesebb bemutatása, ezért egyes részeit teljes terjedelmében közöljük:

Előzmények.

Kedden este nagyobb létszámú tömeg megjelenik a jegyző lakásán és követelik nemzetőri díjukat. A jegyző kijelenti, hogy annyi pénze van mellyel fejenként 10 koronát fizethet. Több nincs. „Ha nincs” kiáltották karban „akkor szerzünk mi.” Azzal elindultak Török Ignác jó módú gazda háza felé. A jegyzőt vitték magukkal. Török azonban szerencséjére egy meghalt atyafiának a virrasztójában volt. Mire távoztak s egyben kijelentették a jegyzőnek, hogy most már hazamehet. A többit nélküle is elvégzik. A jegyző hazament, a tömeg pedig a plébánia felé tartott. Megtudták ugyanis, hogy a román megszállás hírére a plébános bevonta egyháza minden vagyonát, hogy kellő helyen biztonságba helyezze. Este 10 óra lehetett. Rárontottak a plébániára, betörték az ajtót s hogy mi történt ezután, azt a boncolás adatai közt közöljük. Tény az, hogy a lövésektől azon nyomban összeesett és meghalt. Azon helyzetben maradt 28-án délig, mikor a komisszió másodízben kiszállt. Megjegyezzük, hogy a támadó tömeg meglehetősen felöntött garatú állapotban volt, mert időközben több kocsmát feltörtek s a készleteket szabad prédára fogták.

Az utolsó órák.

Este 10 óra tájban a garázdálkodók tömegéből kivált hat fegyveres, akik az éj sötétjében leereszkedtek a papilakhoz s az ablak alsó szegletén egy lövést tettek. Valószínű, hogy az a golyó az esperes ujját érte, mert korábbi vérnyomok vezetnek az ajtóig, melyet bezárt, s hogy ezt könnyebben megtehesse, véres ujját az ajtó párkányára tette. Erre az ajtóra újra lövést tettek, s kifeszítvén a zárt berontottak a szobába. Az esperes két pénzszekrénye között állt pongyolában. A betörők jelentették, hogy vendégségbe jöttek és bort kértek. Az esperes, aki ujját a mosdótálban már előbb lemoshatta s egy hirtelen előrántott kendőbe facsarta, bement a kamrába, bort hozott. Fiainak szólította őket s látván szándékukat, följánlotta minden pénzét és ingóságait, pénzszekrényeit ki is nyitotta, csupán öreg élete számára kért kegyelmet. Mintegy két órán át tartott ez a párbeszéd és élet-halál tusa. Végre is számon kérték tőle, hogy miért temet drágábban. Azt felelte, hogy ma minden drágább, neki is élni kell s csak úgy élhet

⁵⁵³ *Historia Domus Zetelaka*, 211.

meg, ha ő is emeli a stóla árát. Ezért aztán halált kiáltottak fejére és többen rálőttek és szűrni kezdték. Sebestyén segítségért kiáltott. Hiába volt minden, összeesett és meghalt.

A boncolás.

November 28-án szállt ki a boncoló bizottság. Mihály János vizsg. Bíró, Peschek Viktor dr. jegyző, Balog ügyész, Dr. Mezei Ödön és Dr. Demeter Károly orvosok. A csendőrség már korábban kivonult és végezte nagy eréllyel és példás buzgalommal nyomozó és fogdosó munkáját. Velük volt 16 városi nemzetőr is. Megjegyezzük, hogy a komisszió és a csendőrség két autón és két géppuskával már előző nap délutánján is kiszállt a községbe a boncolást megejteni, azonban akkor fegyveresek állták el a falu közepét, fenyegető magatartást tanúsítottak, löni akartak. Ezt megelőzte a csendőrség s a templomra kanyarodó út szájából géppuskával sortüzet adott, melynek sebesültje is van. Sőt sortüzet az iskola ablakaiban lévő fegyveresekre is, akik erre kidobva fegyvereiket, hátul elfutottak, kivéve kettőt, kik annyira be voltak állítva, hogy el nem futhattak.

A boncolás a papilak verandáján történt, ide fektették a pénzszekrény előtti helyzetéből. Itt feküdt másfél napig oldalt esve és a karjaival szemét eltakarva. Összesen hat sebet kapott, négy lövés volt a fejen, egy a vállon, egy a hason és két szúrás a fegyver bajonettjével. Azon kívül ütéstől származó zúzódások is vannak. Tehát elég kannibáli módon végezték gyilkos munkáikat. Távozás közben az egyiknek még arra is volt gondja, hogy a lámpást kioltsa. Különbben a csendőrök behoztak 15-öt erősen megvasalva és az elővizsgálatot megindították. A cinkosok egyike már kiengesztelte gaztettét. Felakasztotta magát. Újabb értesülés szerint 13-al bővült a befogottak száma. Vallanak s a bűntény rövid időn tisztázódni fog.⁵⁵⁴

*Az elkövetők nem sok értéket találhattak, hiszen az egyházközség minden vagyona a lombardkölcson törlesztésére lett fordítva. A plébános halála után a pénztárnaplót Márton Mózes számadó gondnok vezette, aki 1920. január 2-án számolt el azzal a plébániát átvevő Kiss Dénes plébánosnak. A tételek első helyén a következő bejegyzés szerepel: *A gyilkolás után a kanonok-plébánosnak egy pénzes tárcájában, melyet a rablógyilkosok ejtettek el találtak 820 koronát.*⁵⁵⁵*

Településünk későbbi papjai, Fux Gusztáv, majd Hadnagy János is a zetelaki Historia Domusban név szerint megemlíti az elkövetőket. A lefolyt kivizsgálás hat ember, Lukács Albert, Jakab János, Dakó József, Gergely László, Karsai István és Pál Ignác bűnösségét állapította meg. Pál Ignác szakaszvezető, a társaság vezére, annyira részeg volt, hogy állítólag

⁵⁵⁴ Székely Közélet, I. évf. 2 sz. 1918. december 3, 1.

⁵⁵⁵ GyFLSZGyl, 712/e, 8.

nem is emlékezett a gyilkosságra, melyről másnap feleségétől értesült. Szégyenében következő nap, november 28-án felakasztotta magát otthona szénapadlásán, pap hiányában testvérébátyja temette el. Gergely László a felelősség elől külföldre szökött,⁵⁵⁶ a többi négyet pedig az időközben a hatalmat átvevő román hatóságok börtönözték be.⁵⁵⁷ Ők négy évre rá, az 1922. október 15-én Ferdinánd király gyulafehérvári koronázása alkalmából meghirdetett királyi amnesztiával kiszabadultak.⁵⁵⁸

A gyilkosság után a kerületi papság, tehetetlenségből fakadó *szent haragjában* a zetelaki egyházközség példás megbüntetését kérte a püspöktől. A felterjesztett kérésekben akár három évig terjedő *interdictumot*⁵⁵⁹ javasoltak, sőt azt is felvetették, hogy az interdictum első hat hónapjában *semminemű papja ne legyen a népnek, mely saját papját szentségtörő kézzel megölte*.⁵⁶⁰

A püspök viszont nem tette magáévá a kerületi papság véleményét. Valószínű, úgy gondolta, hogy az interdictum nem oldja meg a háborút követő időszak feszültségeit, sőt lehet, hogy alkalmat szolgáltatott volna vele további egyházellenes propagandákra. Amint az egyházközség népéhez címzett, december 10-i levelében is utalt rá, nem óhajtotta az egyházközség ártatlan tagjainak megbüntetését, csupán a bűnösöket szólította fel vezeklésre, bűnbánatra:

Zetelaka nemes egyház kedvelt híveinek!

Megdöbbenve vettem a szomorú értesülést, hogy Zetelaka nemes egyház tiszteletre méltó lelkipásztora, főtisztelendő Sebestyén Mózes főesperes-plébános, címzetes kanonok lázongók gyilkos merényletének esett áldozatúl. Valóban elszomorító dolog, hogy az elvakult emberi szenvedély annyira elfajulhat, hogy romboló, pusztító dühe még a legjobb embereket sem kíméli meg. Azt kellene hinnünk, hogy a pokol hatalmai törtek elő sötét börtönükből, hogy megrontsák az embert, s kioltsák szívéből ami jót és nemeset a Teremtő belecsepegtetett.

⁵⁵⁶ Gergely Lászlót is utolérte végzete, 1919. október 2-án este Budapesten tartóztatták le. Szándékos emberölés, rablás és orgazdaság vádjával előbb életfogytiglani, majd a fellebbezés után jogerősen 12 évi fegyházbüntetésre ítélték. Fogolytörzskönyvén az áll, hogy gyilkosságért a székelyudvarhelyi törvényszék is körözi. Budapest Főváros Levéltára, BFL VII/102/a/1302.

⁵⁵⁷ *Historia Domus Zetelaka*, 100 és 211, ill. a plébánia levéltárában található halotti anyakönyv 1918. évi adatai

⁵⁵⁸ Az 1922 október 14-én, Sinaian kiadott királyi rendelet második pontja értelmében kegyelemben részesültek mindazok, akik részt vettek *a lázadó bandák által 1918-ban Erdélyben, Bánságban, Kőrösök vidékén és Máramarosban, az egységes román állam megalakulása előtt elkövetett vagy megkísérelt bűncselekményekben.* (*Crimele și delictule săvârșite sau încercate de cetele sedicioase în anul 1918 în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, înainte de organizarea definitivă a statului unitar român.*) *Adevărul*, Bukarest, XXXV évf. 11835 sz, 1922. október 17, 5.

⁵⁵⁹ Az interdictum idején tilos a szentmisén vagy más liturgikus szertartáson való részvétel, a szentségek vagy szentelmények végzése és a szentségek felvétele.

⁵⁶⁰ Ferenczi 2018, i.m. 130–135.

De lelkünk fájdalmában sem ragadtatjuk magunkat ily szigorú ítéletre, hanem az Isten büntető ostora elől az Isten mindenható oltalmánál keresünk menedéket, s végtelen irgalmánál az elvadult lelkeknek bocsánatért esedezünk.

És különösen főpásztori szívem egész szeretetével fordulok az eltévelyedett merénylőkhöz, térjenek vissza a veszélyes ösvény széléről ahova elvakultságuk sodorta, a józan megfontolásnak, a becsületes keresztény életnek útjára. Tudniok kell ugyanis a gyilkosoknak, vagy ha nem tudnák, ezennel tudomásukra hozom, hogy az egyház Krisztustól ráruházott hatalmánál fogva őket kizárja a gyilkosságért a hívek közösségéből, megfosztja őket kegyelmek forrásaitól s mindaddig, amíg gonosz tettükért nem vezekelnek nem részesülhetnek sem a Szentmise, sem a Szentségek áldásaiban s ha ütött a halál órája nem részesíthetők egyházi temetésben.

Értem a sok szenvedést és fájdalmat, ami 4 év fájdalmai és szenvedései után harcoss testvéreink lelkében felgyülemlett. De ez a fájdalom s keserűség nem szabad, hogy pusztító szenvedélyben keressen magának utat, s különben sem jogosít fel senkit békés embertársai lemészárlására. Az ily pusztító tűz utoljára azokat emészti fel s semmisíti meg, akiket elvakultságukban rabul ejtett.

Térjetelek meg mindnyájan az Úrhoz, akik őt hűtlenül elhagyják és gonosz tettekre vetemednek. Én veletek együtt imádkozom, kedves jó híveim, hogy bocsássa meg nekik az Isten azt a szörnyű bünt, mellyel lelküket megterhelték, midőn az Úr felkent szolgáját ártatlanul lemészárolták. Tartsanak töredelmes bánatot e bűn fölött s keressék Istennek és az Ő egyházának a kiengesztelődését és mindannyian kérjük Istent, hogy távoztassa el a nemes hitközségről azt a veszedelmet, mely a lekipásztor meggyilkolásáért reá várakozik. A derék lekipásztor kanonok emlékére kegyelettel őrizze meg a nemes egyház, annak nagyja és apraja, melynek ő életének javát szentelte, amelyért annyit tett, fáradt, küzdött, amely neki mindene volt. Megtisztult élete – reméljük – engesztelő lesz Isten előtt mások bűneiért, azokért a hívekért is, akik az ő életére törtek.

A kiengesztelődés lelkületével adom főpásztori áldásomat Zetelaka egyház híveire, öregekre, ifjakra, nőkre és férfiakra egyaránt. Gyulafehérvár, 1918. évi december hó 10-én. Jóakaró főpásztoruk: Gusztáv Károly.⁵⁶¹

A leiratot Pál István kerületi főesperes küldte át december 27-én az időközben kinevezett Bartalis Márton káplánnak, azzal a meghagyással, hogy a miséken olvassa azt fel. Később egy december 24-én írt, második főpásztori levél is érkezett, melyben a püspök már

⁵⁶¹ GyFLSzGyl, 712/b, 5, 6. cs.

határozottabban leszögezi, hogy *a főbűnösök miatt az ártatlanok ne bűnhődjenek: ez esetben eltértek a Krisztus Urunktól egyházunkra ruházott e megtorlástól, mert Krisztusban féltékenyen szeretem lelketeket s azért a végtelenül irgalmas Szívnek kegyelmébe ajánlom a hitközséget, legyen kegyes bírátok mindeniketeknek, hogy akik megújult léttel kegyelmi életet vágytok élni, örökre el ne vesszetek. Imádkozzatok az ártatlanul kioltott életnek örök nyugalmaért, miként magam is imádkozom megtisztító vezeklésekért. Gyulafehérvárt, Karácsony előestéjén az Úr 1918-ik évében.*⁵⁶²

3. A rövid XX. század történései⁵⁶³

3.1. Átmeneti időszak

A gyilkosságot követően nehéz lelki időszak elé nézett Zetelaka. A plébános kérésére már 1916-tól nem volt káplánja az egyházközségnek, így Sebestyén Mózes halálával pap nélkül maradt a település. A helyzet ideiglenes orvoslására a gyilkosság utáni napon a püspök Bartalis Márton káplánt (23. számú melléklet) bízta meg a plébánia vezetésével.⁵⁶⁴ *1918. december 16-án érkeztem a zetelaki plébániára, tudjuk meg Bartalis első iktatókönyvi bejegyzéséből. Ekkor vette kézhez az időközben megérkezett kinevezését is. Másnap már táviratot küldött a püspöknek: zetelaki káplániát elfoglaltam, kérek jurisdictiont esketésre. Mit tegyek?*⁵⁶⁵

A fiatal, tapasztalatlan káplán mindjárt a dolgok sűrűjében találta magát. Szerencsére munkájához egy tapasztalt segítőtőre talált az egyházgondnoki tisztséget 1895 óta betöltő Márton Mózes személyében. A tapasztalt egyházfi intézte a plébánia teendőit Sebestyén plébános halála után: megszervezte a temetést, intézte a pénzügyeket, felvette a rokonokkal a hagyatéki leltárt. Őt kereste meg az oltárok ügyében a Kő- és Agyagipari Szakiskola vezetősége is,⁵⁶⁶ az oltárrészek átadásánál ugyanis nem készült azokról elismervény, ennek aláírást kérte a szakiskola. Az átvétel elismerését jóváhagyó december 29-i egyháztanácsgyűlés jegyzőkönyvében a jelenlévők felsorolásakor az ő neve szerepel legelől, a

⁵⁶² Uo.

⁵⁶³ A történettudományban használatos a *rövid XX. század* kifejezés, amely az első világháborútól (1914–1918), illetve az azt lezáró békeszerződésektől (1919–1920) a kommunizmus bukásáig és a Szovjetunió felbomlásáig (1989–1991) terjedő korszakot jelöli.

⁵⁶⁴ A csobotfalvi születésű Bartalis Márton Gyergyóremetén volt káplán, ahonnan katonai szolgálatra rendelték és leszerelése után állás nélkül maradt. Budapesten tartózkodott, ahol december 8-án értesült zetelaki kinevezéséről. GYFL-ÉL, I.1/a, 1918, 8/8326.

⁵⁶⁵ GyFLSzGyl,712/b segédletek, 2, b. kötet.

⁵⁶⁶ GyFLSzGyl,712/e, 18, 3. cs.

káplánt mint helyettes elnököt tünteti fel. Feltételezhetjük, hogy a közismert, befolyásos Márton elnökölhetett a káplán helyett a gyűlést is.⁵⁶⁷

A kihívásokkal teli időszak feszült légkörében megoldást kellett találni a felmerült problémákra. Nehéz helyzetben volt például az oktatás. Akkor még szinte elképzelhetetlennek tűnt, hogy Székelyföldet Romániához csatolhatják, ezért a román megszállás ellenére a székelyudvarhelyi tisztviselőkhez hasonlóan a zetelaki elöljárók, valamint tanítók is a Magyar Népköztársaságra és alkotmányra tették le a hűségesküt 1919. január 19-én, a tanítók fizetésére eddig folyósított államsegély viszont elmaradt. Az egyházi alapok pénzét lombardkölcsonbe fektették, így csupán a község kezelésében lévő iskolaalapra lehetett hagyatkozni. Egyelőre a község vezetése a tanítók fizetését megelőlegezte,⁵⁶⁸ de ez nem jelentett hosszú távú megoldást. Pillanatnyi segítséget ismét az erdőtől kaptak. A megvásárolt templomerdő fáját a háborús körülmények miatt a szentegyházi Kammer és Jekulus cég ugyanis nem tudta kitermelni, a kihasználási idő pedig időközben lejárt. Ezért a tulajdonosok, Bömsches Gusztáv és Ottó hosszabbítást kértek, amit az egyháztanács, hosszas alkudozás után 7500 koronáért, három évre jóvá is hagyott. Szintén pénzt hozott az egyházkasszába az egyházi birtokok bérbeadása, 1919-ben a legtöbbet, 5350 koronát a templomerdő legelőjének béréből bevételeztek.⁵⁶⁹

Bartalis Márton kinevezése egy szükségszerű, ideiglenes megoldás volt a püspök részéről, de egy Zetelaka nagyságrendű egyházközségnek tapasztaltabb plébánosra volt szüksége, ezért elrendelte a plébánosválasztást. Négy jelentkező adta be pályázatát. A lebonyolítással megbízott Pál István kerületi főesperes – az egyháztanáccsal egyeztetve – június 27-ét jelölte meg a választás napjának. A kijelölt bizottság megállapítása szerint körülbelül 5–600 választásra jogosult jelent meg a meglepő eredményt hozó eseményen: Bartos Mihályra 20, Gáspár Bélára 16, Bartalis Mártonra 188, Botár Gáspárra 12 szavazatot adtak le. Nem csak az volt meglepő, hogy rövid idő alatt mekkora népszerűsége tett szert Bartalis, hanem az is, hogy a megjelenteknek kevesebb, mint fele, csak 236 fő szavazott. Valószínű, ez is közrejátszott abban, hogy a választók ezen akaratát a püspök nem fogadta el. Az eredményekről beszámoló főesperesnek azt írta, hogy *sajnálattal látom, hogy a választás nem felelt meg a hozzáfűzött reményeknek. Az első helyen megválasztott Bartalis Mártont nem nevezhetem ki plébánosnak, mivel nem felel meg az egyház előírásainak, s mint*

⁵⁶⁷ GyFLSzGyl,712/f, 3, e. kötet.

⁵⁶⁸ ZKKJ, 1919. március 8.

⁵⁶⁹ GyFLSzGyl,712/f, 3, e. kötet.

*különben is igen fiatal papot nem tartom alkalmasnak ily nagy plébánia vezetésére, amely tapasztaltabb papot kíván.*⁵⁷⁰ Bartalist így hát áthelyezte káplánnak Gelencére, zetelaki helyettes lelkésznek pedig a harmadik helyen végzett Gáspár Bélát, a szomszédos Küküllőkeménfalva plébánosát nevezte ki. A plébánia átadására augusztus 17-én került sor, a jegyzőkönyv szerint Gáspár érkezését örömmel fogadta az egyháztanács.⁵⁷¹

Gáspár mégis nagyon rövid ideig volt Zetelaka plébánosa. A Bartalis kinevezésére számító hívők, főként a fiatal legények, a társadalmi feszültségektől terhes légkörben nagyon megkeserítették az életét. Lévén, hogy előkelő rokonai is voltak Zetelakán, az egyszerűbb nép elégedetlenkedett és fenyegetőzött. Azt hangoztatták, hogy *az urak jelöltjét nevezte ki a püspök*. Így egy hónap szolgálat után visszahelyezték Küküllőkeménfalvára,⁵⁷² helyét Kiss Dénes (24. számú melléklet) – Sebestyén Mózes volt osztálytársa és barátja⁵⁷³ – vette át.

Kiss plébános már közel egy éve állás nélkül volt, előtte Gyergyóremete plébánosaként a forradalmi zavargások idején majdnem Sebestyén Mózes sorsára jutott.⁵⁷⁴ A zetelaki plébániát 1919. október 9-én foglalta el, Gáspár Bélától és Bartalis Mártontól semmiféle elszámolást nem kapott. A püspöknek küldött beszámoló levelében azt írja: *Leltár mellett a plébániát nem vettem át, mert néhai Sebestyén Mózes kanonok-plébános halála után a folytonos nézegetés s kutatásokkal mindent széthánytak. Bartalis Márton h. lelkész nem szedte össze, leltárt nem készített, pedig ő leginkább megtehetette volna, ideje volt rea, mivel a külső adminisztrálást végezte csak. A kiküldött papi bizottság szintén nem működött. Így Bartalis mindent széthányva, leltár nélkül hagyott Gáspár Béla plébánosnak, ki szintén mint kapta úgy hagyta. Az apát-főesperes úrtól azt az utasítást kaptam bejelentésemre, hogy most foglaljam el a plébániát amint van és azután vegyek mindent letárba.*⁵⁷⁵ A számadásokat végül 1920. január 2-án, a 25 évi szolgálat után tisztségéről lemondó Márton Mózes gondnoktól vette át.⁵⁷⁶ Hogy mi okozta Márton lemondását, nem tudjuk. Lehet, hogy elege lett a gondnoksággal járó személyeskedésekből (abban az időben az egyházgondnok feladata volt a kepehátralékok behajtása is), de az is lehet, hogy nem tudott kijönni a kepeemelést szorgalmazó új plébánossal.

⁵⁷⁰ GYFL-ÉL, I.1/a, 1919, 10/3181.

⁵⁷¹ GyFLSzGyl, 712/f, 3, e. kötet.

⁵⁷² GYFL-ÉL, I.1/a, 1919, 10/3913.

⁵⁷³ GYFL-ÉL, I.1/a, 1919, 10/4270.

⁵⁷⁴ 1918. november 4-én Gyergyóremetén a zetelakihoz hasonló zavargások voltak, Kiss Dénes plébános, saját bevallása szerint, annak köszönhetette életét, hogy sikerült elbújni a lincselni érkező csöcselék elől. Életét féltve elhagyta plébániáját és többé nem volt hajlandó oda visszamenni. Ferneczki 2018. i.m. 108.

⁵⁷⁵ GYFL-ÉL, I.1/a, 1919, 30/4651.

⁵⁷⁶ GyFLSzGyl, 712/e, 8.

Szűk kétéves zetelaki szolgálata idején Kiss Dénesnek hatalmas kihívásokkal kellett (volna) megbirkóznia: Sebestyén Mózes hagyatéki ügye még rendezetlen volt, a szakiskola sürgette az oltárok árának kifizetését, a bank követelte a kölcsön esedékes részleteinek befizetését, a tanítóknak nem volt miből fizetést adni, a hívek pedig a képét gyengén vagy egyáltalán nem fizették. A hagyaték ügyében a leltározást elvégezte, a püspökkel váltott egy pár levelet, de az ügy végleges megoldására az ő idejében még nem került sor. Sebestyén sírját viszont faragott kövekkel körülkeríttette, a munkálatot Vasas Károly kőfaragó végezte.⁵⁷⁷

Egyik első teendőjeként a templom állapotáról tudósította a püspököt. Az 1919. október 27-i jelentése szerint *a templom, torony rendesen fel van építve, azonban az oltárok, szószék, padok stb. beállítva nincsenek. Egy régi oltárkép elé egyszerűen kövek és deszkákból van oltár összerakva s azon misézünk. Hasonlóan egy régi szószék gyatrán felállítva és a régi padok ideiglenesen betéve vannak. Az alsó burkolat cement lapokkal van tervezve, melynek házi gyártásához gépeket hoztattak volt és az 1916. évi menekülés előtt annyit készítettek amennyivel a sekrestye burkolatát és a templom főbejáratánál kevés részt leraktak. Azóta a készítést beszüntették. A templom többi része, úgyszintén a szentély is még burkolat nélkül áll, csak a burkolat alá cementes, kavicsos fövennyel van előkészítve, mely nagyon porlik fel és különösen vasárnapokon a sok nép és gyermek fojtó egészségtelen porfelhőt ver fel, mely a falakat és mindent a templomban vastagon belepett. A berendezéshez sokféle készlet van, melyek a templomban, kórus és egyik oldal sekrestyében vannak lerakva.*⁵⁷⁸ Időközben az új templomon megjelentek az első javításra szoruló problémák is: a pillérek kőfedelei körül a beszivárgó víz miatt omladozni kezdett a vakolat. Az egyháztanács álláspontja az volt, hogy mivel az épület hivatalos felülvizsgálata még nem történt meg, és a jótállási idő sem telt le, ezért szerintük a vállalkozót terheli a kijavítás költsége. Fekete Béni szerint viszont az átvétel ideje már 1916-ban lejárt, csak a háborús viszonyok nem engedték az átadást. Véleménye szerint őt felelősség azért sem terheli, mert a tervrajzban nem kőfedél, hanem bádoggal volt a támaszlopok földésére előirányozva. Ezért csak térítés ellenében lett volna hajlandó kijavítani a hibákat. Ezt az egyháztanács nem fogadta el, megindult ebben az ügyben is egy hosszadalmas huzavona.⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ Uo.

⁵⁷⁸ GYFL-ÉL, I.1/a, 1919, 30/4685.

⁵⁷⁹ GyFLSzGyl, 712/f, 3, e. kötet.

A félkész oltárok ügyében tisztán akart látni Kiss plébános, ezért berendezkedése után hamarosan egy pontos kimutatást kért a szakiskola igazgatójától. Pillich Lajos november 15-i válaszában részletesen beszámolt a még náluk lévő oltárdarabokról, tudatva, hogy azok már mind ki vannak faragva. Viszont *a hátralévő munkák befejezésének készpénzkiadásait most már kénytelen intéztünk a megrendelőre hárítani. Ennélfogva a mai – hozzávetőlegesen – pontos kalkuláció szerint a befejezetlen darabok csiszolásához igényelt 210 munkanap á 40 koronával = 8400 korona, a szükséges csiszolóanyag beszerzésére c.a. 2000 korona.*⁵⁸⁰ Ezen összeg kifizetésére az egyháztanáccsal meg is szavaztatta 10.000 korona felvételét a takarékpénztárból, viszont a pénztár – valószínű a lombardkölcsön miatt – nem volt hajlandó pénzt kiutalni. Az oltárok befejezését ezért elnapolták.

Amint már ismertettük, a háború végén a zetelaki egyháznak minden vagyona a 260.000 korona névértékű hadikölcsön kötvény volt, melyből 200.000 koronát lombard kölcsönrel szerzett. Ahhoz, hogy vagyonát visszanyerje kénytelen lett volna a hátralévő tartozást törleszteni, de a hadikölcsön kötvények még lejáratuk előtt elértéktelenedtek, ezért rá kellett döbbsen arra, hogy a befektetett pénz elveszett, az egyház anyagi fedezet nélkül maradt. A kölcsön viszont maradt továbbra is, a bank pedig folyamatosan sürgette a részletek törlesztését. A plébános 1920. január 23-án kért tájékoztatást ez ügyben az Udvarhelymegyei Takarékpénztár Részvénytársaságtól, ahonnan az a válasz jött, hogy a befizetések és az időközi kamatok felszámítása után a tartozás még 89.045 koronát tesz ki. A törlesztés mikéntjére a püspökhöz fordultak tanácsért,⁵⁸¹ a március 20-i válaszban Zomora Dániel püspökhelyettes a következőkről értesített: *A 89.054 koronára vonatkozólag, a székeskáptalan meghallgatása után a következőket tudatja. Egyház a hadikölcsön részleteiből a mai viszonyok között semmit sem köteles törleszteni, mivel a marosvásárhelyi agrárbank ill. annak székesudvarhelyi fiókja sem fizeti a kötvények szelvénykamatait. A hadikölcsön törlesztése, a megváltozott viszonyok miatt függőben van és teljes a bizonytalanság.*⁵⁸² A plébános a püspökség válaszára hivatkozva a törlesztést megtagadta.

1921. január 15-én a bank arról értesítette ügyfeleit, hogy a kedvezményes kamatláb alapfeltétele, nevezetesen az Osztrák Magyar Bank garanciája megszűnt, továbbá tekintettel a súlyos gazdasági viszonyokra, január 1-től a kamatlábat 8%-ra emeli. Kiss plébános ismét a püspökhöz fordult tanácsért, aki ezúttal a következőre utasított: *Udvarhelymegyei*

⁵⁸⁰ GyFLSzGyl,712/e, 18, 3. cs.

⁵⁸¹ GYFL-ÉL, I.1/a, 1920, 33/1154.

⁵⁸² GyFLSzGyl,712/e, 15, 7. cs.

Takarékpénztár Részvénytáraság kamatemelése méltánytalan, ezért visszautasítandó. Törlesztés pedig semmi körülmények között nem teljesítendő addig, míg a jóvátételi bizottság nemzetközileg nem intézkedik arról, hogy a kötelezettségek az utódló államok valutájában vagy a kibocsájtó államéban teljesítendő-k-e. Július 16-án a bank felhívta ügyfelei figyelmét, hogy az eddig koronában fizetett kölcsönt átszámolták lejre, így az egyház tartozása 49.238 lejt tesz ki. Kiss Dénes csak annyit írt az értesítőre, hogy *Nem tárgyalunk! Nem kötelező! Lásd 1154-1920 sz. püspöki intézkedést.*⁵⁸³ Itt jegyezzük meg, hogy a tartozásról továbbra is félévente érkeztek az értesítők, ami az időközi kamatokkal folyamatosan növekedett. Hogy mi lett a tartozás sorsa, nem tudjuk. Nagy valószínűséggel sose lett törlesztve, hiszen ennek nyomát egyetlen, általunk megvizsgált pénztárnaplóban sem találtuk. Utolsó, fenyegető hangvételű levelét a bank 1928. október 11-én, a 78.506 lejes tartozás értesítőjével együtt küldte: *Ide zárva tisztelettel megküldjük intézetünknel fennálló hadikölcsönlombard tartozásának számla kivonatát azzal a kéréssel, hogy annak összegét folyó hó 31-ig pénztárunknál lefizetni szíveskedjék, mivel ellenesetben az ezen ügyben hozott bírósági döntések alapján azt bírói úton fogjuk követelni.*⁵⁸⁴

A legnehezebb helyzetben talán az oktatás volt. A román államhatalom berendezkedésének következtében az állami iskolák román tannyelvűvé váltak, a magyar nyelvű oktatás a felekezeti iskolákba szorult vissza. Ugyanakkor az egyházaknak megszüntették az addig bevett szokásnak számító, a tanítói fizetések pótlását szolgáló oktatási államsegély folyósítását.⁵⁸⁵ Az átmeneti időszak első éveiben külső segítség nélkül, saját forrásokból kellett megoldani a tanítók javadalmazását. A fizetés nélküli tanítók beadványokkal ostromolták a plébánost, a tanfelügyelőséget, a község politikai vezetését. Elkeseredésükben fenyegető kijelentéseket tettek, sőt 1920. január elején rövid időre a tanítást is megtagadták. Az idősebbek igyekeztek elérni nyugdíjaztatásukat, a fiatalabbak közül volt, aki máshol próbált állást találni.⁵⁸⁶ Jelen tanulmánynak nem célja az oktatás helyzetének bemutatása, ezért csupán érintőlegesen említjük ezen problémákat, melyeket jól szemléltet Kiss plébánosnak a püspökhöz intézett következő levele:

Nagyméltóságú és főtisztelendő gróf Püspök Úr!

⁵⁸³ Uo.

⁵⁸⁴ Uo.

⁵⁸⁵ Bárdi Nándor: *Az átmenet: a Kormányzótanács oktatáspolitikája*, In: *Székelvföld története, III. kötet*, szerk. Bárdi Nándor, Pál Judit, MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 2016, 575–577.

⁵⁸⁶ GyFLSzGyl,712/b, 6, 1. cs.

A zetelaki rom. kath. iskolánál beállott tarthatatlan helyzetről, mely rom. kath. jellegét végleg veszélyezteti, kötelességem jelentésemet megtenni. Legmélyebb tisztelettel kérem Nagyméltóságod mielőbbi bölcs intézkedését, mert ellenben az iskola fenntartásáról úgy a hitközség, mint a patrónus község lemond tehetetlensége miatt s azt meggátolni nem tudom.

Az 1915. év előtt az iskola 6 tanerős volt. 1915. augusztus 26-án Petres Viktor kántor-tanító elhalálózásával 5 tanerővel maradtunk, név szerint: Ozsváth Miklós, Szalló Imre, Márton Lajos, Csiszér Sándor és Gergely Ilonka tanítónő. A jelen tanévben Ozsváth Miklós egy évi szabadságra és nyugdíjba bocsáttatott. Csiszér Sándor Csikmadéfalvára neveztetett ki. Gergely Ilona tanítónő hetek óta beteg. Egy évi szabadságért kérelmét beadta, a napokban tárgyalja az iskolaszék. Így tehát 700–800 mindennapi tankötelesekből feljárók tanítása Szalló Imre és Márton Lajosra maradt, kik szintén kijelentették, hogy fizetés nélkül nem tanítanak. A sok tanköteles naponta iskolába jó, tanerő hiánya miatt küldjük vissza. A szülők nagy zúgolódás és panasszal követelik, hogy vagy tanerőket állítsunk be, vagy adjuk át az államnak. Ezt sürgetik az előkelőbbek, szóvivők is.

Folyó év október 17-én tartott egyház és iskolatanács gyűlése Kocsis Vilmos okleveles tanítót Csiszér Sándor helyébe megválasztotta, őt azonnal beállítottam tanításra. Kinevezését kérve kérem, hogy azzal a katonai szolgálat alól mentesíteni lehessen. Sajnos még nem jött meg s így november 10-én bevonult. Bizonytalan, vajon kinevezés nélkül felmentik-e. A felterjesztett jegyzőkönyvi határozat szerint kérelmeztük a rendelkezés alatt álló tanerőkből Márton Lajos helyébe egy segédkántor tanító, Ozsváth helyébe egy tanító kinevezését, melyre utólagosan Pál Albert küüllőkeményfalvi kántor-tanító kinevezését kértem. Úgyszintén a Tófalvi tízesbe egy új tanító beállítását. Felterjesztésünkre választ nem kaptunk, pedig kinevezés esetén az ideköltözés is sok időt vesz igénybe. Azonban fizetés nélkül itt élni lehetetlen. Esdve kérem Nagyméltóságodat, kegyeskedjék a megígért fizetést részükre utalványozni. A fizetés nélkül az iskolát nem lehetséges fenntartani. Utasítást kérek, hogy mit tegyek.

Legszerényebb tisztelettel vagyok Nagyméltóságodnak legkisebb szolgálója

Zetelaka, 1920. november 11-én

Kiss Dénes alesperes-plébános

A tanítói fizetéseket ugyanúgy, mint a plébános javadalmazását, első soron a képéből kellett volna fedezni. Zetelakán, mint láttuk, Sebestyén Mózes kezdeményezésére 1898-ban pénzre váltották a beszolgáltatandó gabonamennyiséget, ennek megfelelően a háború előtt az egész kepézők évi 40 koronát fizettek. A háborús évek alatt a *Historia Domus* tanúsága

szerint a plébánia népe alig képezett valamit.⁵⁸⁷ Időközben az infláció és a pénz elértéktelenedése miatt a kepe összege a töredékét érte a háború előttinek. Összehasonlításként, a beszolgáltatandó gabonamennyiség ára 1919 végére több mint tízszeresére, 5-600 koronára emelkedett, de a hívők még mindig 40 koronát fizettek. Ez nem egy zetelaki, hanem az egész egyházmegyére kiterjedő probléma volt, ezért a püspök 1919. december 30-án körlevéllel fordult az egyházmegye népéhez, arra kérve őket, hogy vagy térjenek vissza a gabonában való fizetéshez, vagy ha pénzben fizetnek, akkor a reális, jelenlegi gabonaáron fizessenek.⁵⁸⁸

A püspök álláspontját Kiss plébános is osztotta, viszont amikor ezt a község egy pár előljárójának a tudomására hozta, szembesülnie kellett a ténnyel, hogy az amúgy is nagyon szerény anyagi körülmények között élő lakosság a kepemódosítás ellen van. Annyira elkeseredett, hogy az áthelyezéseért folyamodott. A püspöknek írt levelében felpanaszolta, hogy nincs, akivel együtt dolgozzon, *sőt mindenütt alattomos ellenség veszi körül.*⁵⁸⁹ A kepe összegének módosítására végül 1920. február 15-én az iskola épületében tartott hitközségi tisztújító gyűlésen került sor, ahová a község politikai vezetését is meghívták. A gyűlés első részében megválasztották az egyháztanács tagjait, majd az iskola helyzetének tárgyalása után a plébános felolvasta a püspöki körlevelet. Ennek hallatán elég paprikás hangulat alakult ki a teremben. A továbbiakban a gyűlésen készült jegyzőkönyvből idézünk: *Elnök előterjesztésére Kalapács Fer. János fia János szólat fel. Tiltakozott a kepe felemelése ellen, azzal indokolva, hogy ha néhai Sebestyén kanonok plébános meg tudott élni a kepeváltási összegből, éljen meg a mostani pap is. Ezen indítványt többen, nagy zúgás között helyeslően pártolták. Kis idő elteltével Márton János községi jegyző szólalt fel, felfejtette, hogy a mostani drágaság közt mindenki kénytelen jövedelmét emelni, mert másképpen élni nem tud. Számítással be kell lássa mindenki, hogy a régi kepeváltási összeg nem elég most a plébános fizetésére és káplán tartásra, ezért ha a régi szalmás kepet visszaállítani nem akarják indítványozza, emeljék fel a fizetést olyképpen, hogy az új egyháztanács a kepeváltási összeget rója ki a kepefizető hívekre a mostani vagyonállás szerint és aztán emeljék azt 150%-kal, melyből 100% az alapfizetés összeggel a plébános fizetését képezze, 50% pedig a káplán tartásra adassék. A gyűlés községi jegyzőnek ezen indítványát elfogadja ... Ezen határozat elfogadása után Dakó Gergely nevű*

⁵⁸⁷ Fuchs Gustáv a háztörténetbe írt bejegyzéseiben rendszeresen panaszkodik a zetelakiak rossz kepefizetési szokásaira. Első bejegyzése szerint: *1918-ban, mikor november 26-án meggyilkolták a derék embert (megj. Sebestyén Mózes), ötven ezer korona kepe hátralék vétetett föl négy évre a plébános hagyatékának javára. Historia Domus Zetelaka, 100.*

⁵⁸⁸ GyFLSzGyl,712/b, 6, 1. cs.

⁵⁸⁹ Ferenczi 2018, i.m. 177.

ember lármás hangon tiltakozott a fakepe ellen és Isten káromlásban tört ki. A következő Istent káromló szavakkal bujtogatott a nép között, s megzavarván a gyűlést azt mondta: „Ha a tolvaj Úristen leszáll még annak sem fizetünk, kinek nem elég a meglévő fizetés menjen most, de most.” Elnök (megj. Kiss Dénes plébános) Dakó Gergelyt a botránkozató káromkodásért erélyesen rendre utasította és kijelentette, hogy törvényesen bepanaszolja s a további szólástól eltiltotta. Több tárgy nem lévén a gyűlést bezárta.⁵⁹⁰

A fentiekből láthatjuk, hogy a nagy zúgolódás ellenére végül egy köztes megoldás született, az egyházközség megszavazta a kepeemelést, de nem a püspök által kért mértékben. Az elkeseredett plébános tájékoztatta a püspököt a gyűlésen történt *szomorú esetről* és egyúttal az áthelyezését is kérte.⁵⁹¹ A püspök február 23-i leiratában megjegyzi, hogy a kepeemelés *a kepetörvény előírásainak figyelembe nem vételével történt*, de ideiglenesen elfogadta azt, azzal a kikötéssel, ha *a kirovás visszamenőleg 1919. május 1-től veszi kezdetét*. A plébános áthelyezési kérelmét pedig elutasítva, helytállásra szólította őt fel. Amint fogalmazott: *kimozdulása onnan a mostani viszonyok között leküzdhetetlen zavarok forrása lehetne. Amíg a Nagyontisztelendőség által említett kortesmunka egészen le nem ülededik, meg kell hoznia az áldozatot, annál is inkább, mivel megfelelő állást most a legjobb akarat mellett sem adhatnék. A 100%-al megemelt javadalom talán mégis biztosítani fogja a megélhetést.*⁵⁹² Kiss Dénesnek azonban annyira elege lett Zetelakából, hogy a legelső adandó alkalmat megragadva elfogadta a csekély létszámú felvinci plébániát.⁵⁹³

1921. április 12-i keltezéssel a püspök a következő értesítést küldte a zetelakiaknak:

A zetelaki nemes hitközségnek Istentől üdvöt és áldást!

Főpásztori kötelességemből kifolyólag különös figyelemmel viseltetem a tekintélyes zetelaki hitközség iránt, mely kiváló lelkipásztornak, Sebestyén Mózesnek elvesztése után olyan tevékeny, munkabíró lelkipásztort igényel, ki a plébánia rendetlen ügyeit, félbemaradt építkezéseit befejezze.

Mivel a mostani érdemes lelkipásztor előrehaladott kora miatt a rengeteg munka alóli felmentését kérte, alapos megfontolás után a zetelaki plébánia vezetésével Fuchs Gusztávot bízom meg, biztos remélve, hogy az ő munkaszeretet és munkabírása a zetelaki plébánia ügyeit rendbehozni s a nemes hitközség régi fényét visszaadni képes lesz. Kérem a híveket, fogadják őt bizalommal és szeretettel, mert nehéz feladatainak csak így felelhet meg.

⁵⁹⁰ GyFLSzGyl,712/f, 3, e kötet.

⁵⁹¹ GYFL-ÉL, I.1/a, 1919, 32/5597.

⁵⁹² GyFLSzGyl,712/b, 6, 1. cs.

⁵⁹³ Frenczi 2018, i.m. 178.

*E kinevezéssel semmiképp sem akarom a hitközség választási jogát korlátozni, És azért a plébános választást is el fogom rendelni, mihelyt a h. plébános a plébánia függő ügyeit, nevezetesen a plébánosi és kápláni fizetés rendezését, a plébánia és melléképületeinek a felépítését, a templom belső felszerelését befejezte, mely célnak minél sikeresebb és egyetértő megvalósításához Isten hathatós kegyelmét kívánom.*⁵⁹⁴

3.2. Fuchs Gusztáv tevékenysége, templomszentelés

A Tövisről érkező Fuchs Gusztáv plébános (25. számú melléklet) 1921. május 11-én vette át a plébánia vezetését,⁵⁹⁵ ideiglenes kinevezésével egy, a 48-ik életévében járó, tapasztalt, energikus papot kapott a település. Fuchs már előzőleg is bizonyított, Atyhán papilakot építtetett, és a templomot felújította, Türkösön a templomot újjáépíttette, Szentléleken pedig a Főpásztor költségén iskolát emelt.⁵⁹⁶ Amint a püspök leveléből is kitűnik, elsőrendű feladata a kepe rendezése és a megkezdett, ill. tervezett építkezések befejezése volt. A püspök valószínűleg azért nem rendelte el a papválasztást, mert tartott attól, hogy ismét egy népszerű, de a nagy kihívások elvégzésére alkalmatlan papot választana az egyházközség. A kerületi főesperest egy bizalmas levélben, június 27-én arról értesítette, hogy *Fuchs Gusztáv zetelaki kinevezését ne tekintse ideiglenesnek. A kinevezés szerint az ügyek rendezésére küldtem ki, a választást is csak a rendezés után, az ő előterjesztésére szándékoztam és szándékozom eszközölni. Nincs tehát semmi ok arra, hogy akár Fuchs nyugtalankodjék s helyzetét ne érezze biztosnak és véglegesnek, de arra sincs ok, hogy a kinevezési s választási üggyel kapcsolatosan esetleges mozgalmaknak adjunk újabb tápot. Fuchs tehát végezze mint zetelaki plébános nyugodtan teendőit, mert a végleges kinevezés hiánya miatt bármeddig Zetelakán maradhat.*⁵⁹⁷

Az új plébános egyedül, káplán nélkül fogott hozzá nagy lendülettel a rábízott feladatok elvégzéséhez. Első dolga az időközben nagyrészt befejezett oltárok ügyének rendezése volt. Miután a szakiskola vezetőségétől tájékozódott a helyzetről, május 26-án kifizetett 1000 lejt a még hátralékos csiszolási munkálatok elvégzésére, így két hónap múlva, július 12-én végre megérkeztek a templomba a még hiányzó oltárdarabok is.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ GyFLSZGyl,712/b, 6, 1. cs.

⁵⁹⁵ *Historia Domus Zetelaka*, 101.

⁵⁹⁶ *A Hírnök*, XX. évf. 17 sz., 1923. szeptember 1, 411.

⁵⁹⁷ GyFLSZGyl,712/b, 6, 1. cs.

⁵⁹⁸ Az oltárok árának végelszámolására, a templomalapok pénztárnaplója szerint 1921. december 22-én került sor, ekkor törlesztette Fuchs plébános a még hátralékos 3118 lejt. GyFLSZGyl,712/e, 8.

Megérkezése után hamarosan, június 5-re, hívta össze az első egyháztanácsgyűlést, ahol felvázolta a rá bízott feladatokat, melyeket még abban a hónapban el akart kezdeni. A pénzforrások előteremtéséhez a tanács felhatalmazta a plébánost, hogy templom erdő-, legelő- és kaszáló haszonbérét e munkálatokra felhasználhassa. A templomerdő kihasználása ugyanis még nem volt befejezve, az új bérlő, a székelyudvarhelyi Nagy Elek, a kihasználás egyévnnyi meghosszabbításáért 2500 lejt ígért. Ugyancsak nagyobb pénzösszeget reméltek a templomépítés befejeztével fölöslegessé vált több fémszerszám, így például a „Triplex” cementprés eladásából.⁵⁹⁹ A nagy kihívásokban több községi előljáró és tisztviselő is segítette a plébánost, ezek közül főként Márton János községi jegyző és Páll Albert tanító, későbbi iskolaigazgató nevét említenénk. Első munkálatként mindjárt hozzáláttak az 1917-ben leégett máli kápolna rendbe hozásához. Ennek falait 75 centivel felemelve felújították és kifestették, majd tetőzetét a templomfödéstől megmaradt eternit palával földték be. Az ünnepélyes beszentelésére a szeptember 8-i búcsú ünnepén került sor, az elvégzett munkálatok költségeihez szükséges mintegy 12.000 lejt Páll Albert kezdeményezésére a Rózsafüzér Társulat adta össze.⁶⁰⁰

Amint azt már az előzőekben is ismertettük, a templom befejezési munkálataiból – a berendezésen kívül – csak a padlózat burkolata hiányzott. Mivel a „Triplex” cementprés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért elálltak a cementlapok házi előállításától. A templomhajó és szentély burkolására a 20X20 centis mintás cementlapokat Dr. Hinléder Fels Ákos ügyvéd bethlenfalvi betonáru telepéről szerezték be.⁶⁰¹ A burkolás megkezdése előtt azonban volt egy fontos teendő: a plébánosnak és a hívőknek az volt az óhaja, hogy a templom mellé ideiglenesen eltemetett Sebestyén Mózes az általa épített templom szentélyében találjon végső nyughelyet. Ennek érdekében el kellett kezdeni az exhumálási eljárást, amihez először is a püspök engedélyére volt szükség. Az ez irányban felterjesztett kérdésben a plébános a következőképp fogalmazott: *Úgy vélem, nem túlzok, ha azt állítom, hogy néhai Sebestyén Mózes plébános vértanúhalált halt, és mint ilyent a jelenleginél méltóbb temetkezési hely illetné. Most a templom mellett van elásva 1,40 m mélyen. A templom szentélyében vélném ennél fogva legalkalmasabban elhelyezni hamvait, ha Nagyméltóságod is ezt úgy óhalytaná és ajánlaná. A templom belső berendezését már oda vittem ugyanis, hogy 8–10 nap múlva a padolást is megkezdjük, és mielőtt ez megtörténne, szeretném, ha e kérdés*

⁵⁹⁹ GyFLSZGyl,712/f, 3, e. kötet.

⁶⁰⁰ *Historia Domus Zetelaka*, 104.

⁶⁰¹ A cementlapokra 6500 lej 1921. december 24-én fizetődött ki. GyFLSZGyl,712/e, 8.

*elintézést nyerne.*⁶⁰² A püspök viszont a sír megbontását kegyeletsértőnek tartotta, ezért az augusztus 28-i válaszában elutasította a plébános kérését. Arra is hivatkozott, hogy az 1205. kánon 2. pontja szerint a templomban nem szabad temetkezni.⁶⁰³ Fuchs nem nyugodott bele a püspöki elutasításba, egy újabb levélben próbálkozott elérni az újratemetés jóváhagyást, de ezúttal is, október 19-én egy erélyes nemleges választ kapott.⁶⁰⁴ 1922 tavaszán a hajóban elkezdődött a cementlapok lerakása, ezzel egyidőben a szentély közepén egy cement burkolatú, boltozatos sírüreget képeztek ki.⁶⁰⁵ A szentélypadló burkolása előtt Fuchs plébánosnak döntenie kellett: vagy elveti az újratemetés ötletét, vagy dűlőre kellett azt vinni. Nagy merészségnek tűnik, hogy a püspöki tiltás ellenére végül megtörtént az exhumálás. A több pap és világi hatóság jelenlétében, május 14-én lezajlott eseményéről a helyi sajtó is beszámolt: *Udvarhelyről P. Boros Fortunát, P. Genszky Jucundián, P. Sándor Vitális, Keményfalvárói Gáspár Béla plébános vettek részt a szertartáson. Az előző három nap ünnepélyes gyászmise volt. A jelzett nap délelőtt, kiemelték a koporsót s a hivatalosan kiszállott Weisz Fülöp dr. hiteles tanúk bizonyítékai alapján agnoszkálta a hullát. A koporsót még egy koporsóba helyezve, a falu népének tömeges részvételével ünnepélyes körmenetben vitték a templomba, hol a fényes gyászmise meg Fuchs plébános könnyekig megható gyászbeszéde után, az előre elkészített kriptába helyezték. Virágerdő hullott Sebestyén Mózes utolsó szűk lakába s emlékét egykori nyájának örök hálája őrzi.*⁶⁰⁶ A sírűreg közepét egy márványlappal jelölték meg, melyre a következő felirat került: HIC REQUIESCIT MOYSES SEBESTYÉN PAROCHUS OLIM ZETELAKA. 1859 X.24–1918 XI.28. R.I.P.⁶⁰⁷

Fuchs Gusztáv egy másik fontos feladata a kepe ügyének rendezése volt. Ezt viszont nem volt egyszerű keresztülvinni, amint az előzőekben is láthattuk, a képezés módjának, illetve mennyiségének változtatása mindig felborzolta a kedélyeket. *Általában rossz kepefizetők a zetelakiak, jegyzi meg a házkönyvben is a plébános.*⁶⁰⁸ Kinevezése után szembesült azzal a ténnyel, hogy a plébánia népének nagyrésze még az előző évben, Kiss Dénes által eszközölt kepeemelést is sokallja. Szeptember 12-én többek között arról is értesítette a püspököt, hogy meglátása szerint *egy újabb kepe felemelést eszközölni*

⁶⁰² GYFL-ÉL, I.1/a, 1921, 10 /4841.

⁶⁰³ GyFLSzGyl,712/b, 6, 1. cs.

⁶⁰⁴ Uo.

⁶⁰⁵ *Historia Domus Zetelaka*, 102.

⁶⁰⁶ *Székel Közelet*, V. évf. 21. sz. 1922. május 21, 2.

⁶⁰⁷ *Itt nyugszik Sebestyén Mózes, Zetelaka volt lelkésze, 1859.X.24 – 1918.XI.28. Nyugodjon békében.*

⁶⁰⁸ *Historia Domus Zetelaka*, 102.

*képtelenség. Én ezt nem vállalhatom és senki más sem, bárki jöjjön ide.*⁶⁰⁹ Mindemellett az infláció gazdaságra gyakorolt nyomasztó hatása végül csak cselekvésre kényszerítette. Az üggyel az 1922. június 23-i egyháztanácsgyűlésen hozakodott elő, ahol az a döntés született, hogy erről az egész egyházközség hivatott dönteni. Július 9-én került sor a hitközségi gyűlésre, ahol hosszas vita után, Márton János javaslatára az a döntés született, hogy az egyházközség pénzben fog kepezni. A kivetést, a hívőket teherbírásuk alapján 10 osztályba sorozva, 10 és 100 lej közötti összegben állapították meg. Emellett a régi módon adott kepefát – minden igásgazda egy szekérrel – szintén megígérték. Páll Albert tanító szívhez szóló beszéde és javaslata alapján pedig az előző évhez hasonlóan az államsegély elmaradása miatt, a tanítók fizetésének pótlására szintén egy-egy szekér fát ajánlottak fel.⁶¹⁰ Itt megjegyezzük, hogy a kepe reálértéke így is csak szűkön a fele volt a háború előttinek. Ha az I. osztályba soroltakat vesszük alapul, a háború előtt ők 8 koronát fizettek, amiért akkor legalább két szekér fát kellett eladni, míg 1922-ben egy szekér fa a legalacsonyabb áron is legalább 100 lejt ért.

A kepeemelés elleni zúgolódás természetesen most sem maradt el és ez nagyon megviselte a plébánost. A megszavazott emelés jóváhagyását kérő levelében egyben szabadságot és a zetelaki plébániáról való felmentést is kért a püspöktől. Majláth püspök viszont tudta, hogy Fuchs képes a rábízott feladatok elvégzésére, ezért felmentése helyett, szeptember 30-i határidővel elrendelte a papválasztást.⁶¹¹ A hír hallatára az egyháztanács testületileg kiállt a plébános mellett, és hitközségi gyűlés összehívását határozták, melyre szeptember 16-án, mintegy 500 hívő jelenlétében került sor. A gyűlésen kérést fogalmaztak meg a püspök felé: *az egyházközség a legalázatosabb tisztelettel és fiúi hódolattal kéri a Nagyméltóságú és Kegyelmes Püspök Urat, hogy minden pályázat és választás mellőzésével Zetelaka jelenlegi plébánosát, Fuchs Gusztávot jelenlegi állásában erősítse meg és ezen ragaszkodó egyhangú bizalom nyilvánításukat fogadja el választásnak, mert hitközségünk magát kitenni nem akarja a jelen körülmények mellett a választás izgalmainak, de másrészt plébánosát sem a választás bizonytalan és izgató esélyeinek. A hitközség 14 hónapi működéséből Fuchs Gusztáv alkotó munkaerejét megismerte, s egyedül benne látja azon vezető pásztorát és lelkipásztorát ki a mostani nehéz és küzdelmes viszonyok mellett a még hátra*

⁶⁰⁹ GyFLSzGyl,712/b, 6, 1. cs.

⁶¹⁰ GyFLSzGyl,712/f, 3, e. kötet.

⁶¹¹ GyFLSzGyl,712/b, 6, 1. cs.

*lévő templom berendezése és papilak valamint az ezekkel járó nehéz és fáradságos munkálatokat elvégeztesse és a hívek lelki megalégedésére megoldja.*⁶¹²

A plébánia népe által tisztségében megerősített plébános újult erővel fogott hozzá a templom berendezéséhez, ill. a tervezett plébánia felépítéséhez. A régi toronyból levették, és az újba áthelyezték a háborútól megmenekült egyetlen harangot. A templom új berendezési tárgyait főként gyűjtésből eszközölték, melyben sokat segítettek Mihály János udvarhelyi nyugalmazott törvényszéki bíró felesége és lányai, valamint özv. Szabó Istvánné szül. Máté Róza. A közbirtokosság 16.000 lejt ajánlott fel, özv. Lakó Istvánné pedig saját költségén csináltatta a szószéket⁶¹³ (26. számú melléklet). A mellékoltárok fölé balról a Jópásztor, jobbról pedig Mária képe került, melyeket a templom kifestésével is megbízott Hermann Gyula székelyudvarhelyi festő készített (27. számú melléklet). A templom világítására a főoltárhoz két aranyozott kandelábert (álló gyertyatartót), a főhajóba pedig két nagyméretű csillárt helyeztek el.⁶¹⁴ Így 1923 tavaszára már készen állt a templom a felszentelésre (28. és 29. számú mellékletek), melyet július 15-én Majláth püspök személyesen végzett el. Az esemény részleteiről, a *Székely Közélet* július 22-i számában a zetelaki születésű Bíró Lajos terjedelmes cikkben tudósított:

Templomszentelés és bérmálás Zetelakán.

Feledhetetlenül szép ünnepségek voltak július 14, 15, 16, 17 és 18. napjain Zetelaka községben. Ekkor szentelte fel az erdélyi kath. hívek lánglelkű főpásztora az Urnak gyönyörű hajlékát és osztotta ki a bérmálás szentségét. ... A felszentelési aktus végzésére a Főpásztor július 14-én d. u. 6 órakor érkezett Zetelakára Hirschler József dr., pápai preláthus, Pál István apát, Flozник György dr., püspöki titkár, Csiki Péter tanár, Németh Gyula plébános és Kovács Gergely lelkész és még számos pap kíséretében. A Főpásztort a községekben, ahol átvonult, mindenütt meleg szeretettel fogadták. Zetelaka község határán egy harminc tagból álló lovasbandérium várta, amelynek nevében Jakócs Imre földműves üdvözölte egyszerű, keresetlen szavakkal. A község végén felállított gyönyörű díszkapunál Kádár Adolf jegyző mondott igen tartalmas üdvözlő beszédet, melynek nyomában lelkes éljenzés hangzott fel. Majd a tűzoltók sorfala között több ezer főre menő közönségtől kísérve a templomhoz vonult a püspök és kísérete, ahol a templom ajtajában Fuchs Gusztáv plébános mondott igen szép üdvözlő beszédet, kiemelve a község áldozatkészségét is. A Főpásztor, amint a többi

⁶¹² GyFLSzGyl,712/f, 3, e. kötet.

⁶¹³ *Historia Domus Zetelaka*, 101.

⁶¹⁴ *A Hírnök*, XX. évf. 17 sz., 1923. szeptember 1, 411.

beszédre, itt is szeretetteljesen válaszolt, örömét fejezve ki, hogy a felszentelési aktus végzésére eljöhetett. Amint a templomba lépett, Márton Lajos kántor vezetése mellett az üde leányajkakról felhangzott az *Ecce Sacerdos...* gyönyörű dallama. A holtakért végzett zsoltosma után a szószékről könnyeket fakasztó beszédben emlékezett meg Sebestyén esperes-plébános érdemeiről és megszentelte az elhunynak a szentélyben lévő kriptáját. Az éj folyamán a püspök a papsággal együtt a kápolnában a szent ereklyéknél virrasztott és imádkozott. Julius 15-én reggel 8 órakor megkezdődött a templomszentelés szertartása. Amíg ezt a püspök végezte, az alatt a templom előtt összegyűlt több ezer főnyi hívőnek Floznik György dr. mondott nagyszabású alkalmi beszédet. A felszentelési aktus befejezése után 11 órakor megkezdődött a püspöki nagymise fényes segédlettel, melyben a püspök kíséretén kívül a községből származó szerzetesek és a környék papsága vett részt. A misén részt vettek a szomszéd községekből templomi lobogók alatt összesereglett hívek is. Az ünnepi prédikációt Németh Gyula plébános mondotta, gyönyörűen fejtegetve azt, hogy mi a templom egy község lakosságára nézve. Az áhitatot nagyban emelte a leányénekkar összhangzatos éneke, egy Gregorián-féle misét és Németh Gyula alkalmi szerzeményét adva elő. Délben Fuchs plébános ebédet adott, amelyen a püspök és kísérete, a vármegye küldöttsége a prefektussal az élén s a közelből és távolból összesereglett papság vett részt. Az ebéd alkalmával a püspök és mások is meleg szavakkal emlékeztek meg Fuchs plébános érdemeiről. Délután 5 órakor a vecsernyét végezte a Főpásztor, majd pedig a most épülő papilak alapkövét áldotta meg, amelybe elhelyezték az építés történetét ismertető okmányt. Julius 16-án d. e. 10 órakor énekes misét végzett a Főpásztor, majd pedig a hívők ezreivel együtt körmenetben a Máltetőre vonult, ahol mintegy nyolcszáz hívőnek kiosztotta a bérmálás szentségét. A szent ténykedés befejezése után beszédet intézett a megbérmáltakhoz, kinek-kinek állapotbeli kötelességét fejtegetve. Végül pedig felhívta az egész község lakosságát, hogy az alkoholtól, a pálinkától, mint minden bűnnek a forrásától tartózkodjanak. Délben az egyháztanács tisztelgését fogadta és Fuchs plébánost pappá szentelésének 27. évfordulója alkalmából, érdemei elismeréséül, esperessé nevezte ki. Julius 17-ikén a Zsigmond telepen bérmált, ahol a gyönyörű diszkapunál Fischer igazgató üdvözölte igen szép beszéddel. Bérmálás után a varsági papot látogatta meg, 18-ra újból visszatért Zetelakára, ahol Sebestyén kanonok lelki üdvéért szentmisét mondott és az összegyűlt tanulókat vizsgáztatta meg. Délben Zetelakáról Csíksomlyóra utazott.⁶¹⁵

⁶¹⁵ Székely Közélet, VI. évf. 30. sz., 1923. július 22, 1–2.

Látogatása alkalmával Majláth püspök az egyháztanács és iskolaszék jegyzőkönyvébe a következő bejegyzést tette: *Láttam s vigasztalásomra szolgált, hogy a nemes egyházközség plébánosával egyetértve megvalósította a boldog emlékü Sebestyén Mózes c. kanonok, plébánosnak évtizedeken át ritka kitartással ápolt eszméjét, hogy egyházközségének a híveket befogadni képes, minden tekintetben kifogástalan templomot épít.*

Ugyancsak örömmel látom az új plébánia falait kiemelkedni, s most már csak azt kívánom, hogy a harmónia a lekipásztor és hívei között állandó legyen.

Zetelaka, 923.VII.14.15.16.18

*Gusztáv Károly erdélyi püspök.*⁶¹⁶

A püspök által említett új plébánialakás volt Fuchs plébános megbízatásának utolsó nagy kihívása. Amint tudjuk, ennek tervrajzait a templomával együtt még Sebestyén Mózes készítette 1912-ben, a háborús nehézségek miatt azonban megvalósítása elmaradt. A régi templom lebontásakor annak anyagát elraktározták, ebből és a lebontásra váró régi toronyból (30. számú melléklet) kikerülő téglából szándékoztak felépíteni azt. Az építőanyag tehát, a cserép kivételével rendelkezésre állt,⁶¹⁷ csupán az építési munkálatot kellett anyagilag finanszírozni. Az építkezéssel kapcsolatosan, az 1922-es év folyamán az egyháztanács több határozatot is hozott, de érdemben nem történt semmi. Végül 1923. április 22-én született meg az a határozat, mely szerint a plébániaházat *háziilag* fogják felépíteni. Ez azt jelentette, hogy a templomhoz hasonlóan, a szükséges követ és homokot itt is az igásállattal rendelkezők hordják össze, a kézimunkások pedig vagy napszámba dolgoznak, vagy annak árát kifizetik. Az munkálatok levezetését a templomot is felépítő Fekete Béni vállalta el 400.000 lejért. Az összeg felét, 200.000 lejt a közbirtokosság adta, aki azt is vállalta, hogy biztosítja a szükséges faanyagot. A fennmaradó 200.000 lejt pedig a plébánia népétől szándékoztak begyűjteni.⁶¹⁸ Sajnos, ezen munkálathoz már nem számíthattak a templomerdőből kitermelhető fára, mivel az erdő nagyrészt az agrárreform során kisajátították.

Az építkezés június 14-én vette kezdetét,⁶¹⁹ de előtte tíz nappal már megkezdtek a régi torony bontását, melyet november 7-ig folyamatosan napszámosok bontottak el.⁶²⁰ Az építkezés szépen haladt, a következő évben az épület már földél alá is került, de sajnos a hívek adakozásának gátat vetett egy tragikus esemény: 1924. augusztus 21-én egy addig nem tapasztalt méretű tűzvész pusztított a faluban. A tűz aznap délután 4 óra tájban, a Tófalvi

⁶¹⁶ GyFLSZGyl,712/f, 3, e kötet.

⁶¹⁷ Az építkezéshez csupán 5000 darab téglát kellett vásárolni. GyFLSZGyl,712/e, 4.

⁶¹⁸ GyFLSZGyl,712/f, 3, e. kötet.

⁶¹⁹ GyFLSZGyl,712/e, 20, 3. cs.

⁶²⁰ *Historia Domus Zetelaka*, 100. ill. GyFLSZGyl,712/e, 4.

részen, Sebestyén Mózes Ferenc sütőkonyhájában, 3 kisgyerek felügyelet nélküli játszadozása következtében gyúlt ki, és a nagy erejű szélnek köszönhetően gyorsan terjedt. *A zsindeellyel, deszkával és szalmával fedett épületek rettenetes táplálékot nyújtottak a pusztító lángoknak, úgy, hogy rövid időn belül e népes községnek majdnem egynegyed része lángokban állott. A lakosság legnagyobb része az erdei kaszálókön munkálkodott úgy, hogy vannak gazdák, akik a késő esti órákban érkeztek haza, s a reggel még nyugodtan otthon hagyott édes otthonuk helyett már füstölő romokat sem találtak, mert a rettenetes elem telküket a földdel egyenlővé tette,* olvashatjuk a *Székely Közéletben*.⁶²¹ A tüzet látni lehetett a 20 km-re lévő Bögöz községből is. *A pusztító tűz óriási volt, a leghevesebb és a legnagyobb egyike azok között, amelyek évtizedek óta vármegyénkben s a közeli vármegyékben előfordultak.*⁶²² Lovas csendőr vitte a hírt és kért segítséget a környező településektől. Az oltásban a helyi lakosság mellett a székelyudvarhelyi tűzoltóság és csendőrség, a küllőkeményfalvi, fenyédi, bethlenfalvi, szentkirályi, oroszhegyi és a Klein cég tűzoltói segédkeztek. Az oltást a nagy szél mellett az is nehezítette, hogy a csendőrség betiltotta a magyar vezényszavakat, ennek következtében a gyakorlat hiánya most megmutatkozott. A lángokat csak másnap reggelre sikerült megfékezni, 109 gazdának összes épülete, takarmánya, házi és gazdasági felszerelése, gabonája, ruhaneműje, baromfia és minden élelmiszere megsemmisült, több mint 500 épület vált hamuvá. A tűzkárosultak megsegítésére Andreiaș prefektus közadakozási kérelmet tett közzé augusztus 28-án,⁶²³ Páll Albert iskolaigazgató indítványozására pedig hat hónapra beszüntették a faluban a zajos kocsmázást és táncmulatságot.⁶²⁴

A tüzeset rányomta bélyegét az elkezdett plébánia építésére is. A földönfutókká vált emberek csak azt látták, hogy amíg nekik lakniuk sincs ahol, addig s pap palotaszerű plébániaházat épített. Az alaptalan vádaskodások annyira megviselték a plébánost, hogy megfogadta, az új épületbe nem fog beköltözni. Az őt követő Bartos Mihály plébános a következőt jegyezte be a házkönyvbe: *Hogy milyen lelki és testi erőt ölő munka volt a papilak felépítése eléggé bizonyítja, hogy Fuchs Gusztáv esperes átkot mondott magára ha bemegy az új papilakba és ennek hatása alatt mondott le a zetelaki plébániáról.*⁶²⁵

⁶²¹ *Székely Közélet*, 1924. augusztus 31., 1.

⁶²² Uo. 1924. augusztus 24., 1.

⁶²³ Uo. 1924. augusztus 31., 1.

⁶²⁴ Deák i.m. 53.

⁶²⁵ *Historia Domus Zetelaka*, 108. Bíró János Antal ferencrendi szerzetes visszaemlékezése szerint az átok maga így hangzott: *Szárnyas varasbéka legyen, ha az új plébániába belépek*. Bíró tévesen Kakucs Ferencet említi a plébánia építetőjeként. Bíró Antal János: *Íme, az ember. Emlékek Márton Áron életéből*. Székelyudvarhely, 2016, 159.

Fuchs Gusztáv utolsó ténykedése a háború idején elrekvirált harangok pótlása volt. Az ötletet Szabó Gergely néhai királybíró utódai adták, akik felajánlották egy kisebb harang árának fedezését. A plébános Hönig Frigyes aradi harangöntőtől kért ajánlatot, aki 150 lej/kiló áron vállalta azok elkészítését. A nagyobb harang árának előteremtésére 1924. január 2-ra hitközségi gyűlést hívott össze az iskolába, ahol a hívők elhatározták, hogy a harangok megrendeléséhez szükséges összeget gyűjtésből fogják összeadni. Boros István egyháztanácsstag, jó példával elől járva mindjárt 5000 lejt ajánlott fel a nemes célra.⁶²⁶ Az összegyűlt 129.211 lejből egy 547 kilós, E hangú harangot vásárolt a falu, amelyen a következő felirat áll: *In Honorem BMV. Natae. Öntették a zetelaki hívek*. A kisebb, 173 kilós, H hangú harangot a néhai Szabó Gergely királybíró utódai fizették ki, ezen a következő felirat van: *In Nom S Gregorii Papae. Zetelaki Szabó Gergely utolsó királybíró és neje Lukács Regina emlékére öntették gyermekei*.

A harangok (31. számú melléklet) 1925. május 23-án, egy szombati napon érkeztek meg Jakócs Ferenc megyebíró felügyelete mellett. A falu végén zászlókkal fogadták a hívek, innen kísérték az iskola udvarára. Másnap volt a felszentelés, melyet Fuchs Gusztáv esperes-plébános végzett az egész falu jelenlétében. Az ünnepség végén a harang koszorúzása következett, majd a virággal borított harang előtt Fazakas Gáspár székelyudvarhelyi pap-tanár tartott beszédet a harangok rendeltetéséről és a jó hívek kötelességeiről. Délután a *Mária hajója* című színdarabot adta elő a leányifjúság Gergely Ilonka tanítónő rendezésében.⁶²⁷ A harangokat a következő hét végén, május 29-én és 30-án (Pünkösöd előtti pénteken és szombaton) a harangöntő Hönig Frigyes szerelte fel és állította be a toronyba.⁶²⁸ Ugyanekkor került sor a keresztút felállítására is 14 keresztúti képpel.⁶²⁹

Időközben elkészült a plébániaház, Fuchs plébános pedig azt is kijárta, hogy a plébánia káplánt is kapjon.⁶³⁰ Ilyen körülmények között, fogadalmát betartva a július 12-i egyháztanácsgyűlésen bejelentette, hogy saját kérésére a püspök áthelyezte őt Jobbágytelkére, a papválasztást pedig elrendelte. *Az egyháztanács Fuchs Gusztáv esp. plébános eltávozását fájdalommal veszi tudomásul, tudva, hogy Zetelaka hitközsége úgy a lelki, mint politikai téren egy kiváló tehetségű embert veszített el*, olvashatjuk a jegyzőkönyvben.⁶³¹

⁶²⁶ GyFLSzGyl,712/f, 3, e. kötet.

⁶²⁷ Páll Albert: *Hogyan szólalt meg a zetelaki nagy harang? Az adakozók névsora*, Odorheiu, 1930. 1–2.

⁶²⁸ *Historia Domus Zetelaka*, 106.

⁶²⁹ GYFL-ÉL, I.1/a, 1924, 23/2042.

⁶³⁰ Kilenc évnyi kihagyás után, 1925. augusztusától, Bartos József újmisési pap személyében ismét káplánja lett Zetelakának.

⁶³¹ GyFLSzGyl,712/f, 3, e. kötet.

A papválasztásra július 26-án került sor, lebonyolításával pedig Pál István székelyudvarhelyi apát-plébánost bízták meg. Négy pályázó adta le jelentkezését: András Péter görgényszentimrei plébános, Antal János vicei plébános, Péter Imre székelyvarsági plébános és Nagy János erzsébetbányai lelkész.⁶³² A választás megkezdése előtt azonban Szabó Dénes egyháztanácsos szót kért, és azt mondta, hogy ő a jelölteket nem ismeri, de fiatal koruknál fogva nem véli őket alkalmasnak *egy ilyen nagy és nehéz hitközség* irányítására. A többi egyháztanácsossal konzultálva, azok megbízásából ezért a következő indítványt tette: *kéressék fel legmélyebb alázattal Püspök Urunk Ónagyméltósága, hogy a pályázó plébánosoktól eltekintve Ő maga küldjön egy tapasztalt s a hitközség kívánalmainak minden tekintetben megfelelő plébánost jelen alkalommal, fennmaradván a hitközségnek választói joga. De egyúttal azon legfőbb óhaját fejezi ki a hitközség, hogy Őexcellenciája lehetőleg a következőkből kegyeskedjék kinevezni a zetelaki plébánost ez alakommal: 1. Török Ferenc, 2. Orbán János, 3. Botár Gáspár, 4. Salati Ferenc, 5. Márton Mózes, 6. Kakucs Ferenc, 7. Bartos Mihály.* Az indítványt a jelenlévők 13 személy kivételével megszavazták, így ez került felterjesztésre a püspökhöz.⁶³³ Majláth püspök a javaslatot elfogadta, és Bartos Mihály székelyvécei plébánost (32. számú melléklet) – aki 1901–1903 között káplánként szolgált Sebestyén Mózes mellett – kinevezte a zetelaki plébánia élére. A szolgálat átadására szeptember 1-én került sor.⁶³⁴

3.3. Bartos Mihály és a „kicsi magyar világ” kezdete

A 48 éves Bartos plébános Székelyvéckéről érkezett, előtte Futásfalván és Csíkkozmáson volt még plébános.⁶³⁵ Fuchstól egy teljesen kész plébániát vett át, melynek felszentelése a *Historia Domus* szerint két lépésben történt: *Kegyelmes Atyánk 1925 évi október hó 17-én ittjártakor szobáról szobára járva megáldotta a plebános kérésére. Külsőségekkel egybekötött ünnepélyes megáldás Pál István pápai prelátus, kanonok-főesperes 1926 évi július hó 2-án végezte a kerületi papság jelenlétével.*⁶³⁶

A lelkes plébános – aki kezdetben az iskola igazgatói tisztségét is ellátta – nagy hatással volt a település gyerekeinek lelki életére, zetelaki szolgálata idején több fiú is a szerzetesi, vagy a papi pályát választotta. Ezek közül talán a legismertebb Boros István Valér (1918–

⁶³² GyFLSZGyl,712/b, 6, 2. cs.

⁶³³ GyFLSZGyl,712/f, 3, e. kötet.

⁶³⁴ GyFLSZGyl,712/b, 6, 2. cs.

⁶³⁵ Ferenczi Sándor: *A Gyulafehérvári (Erdélyi) Főegyházmegye történeti papi névtára*. Budapest-Kolozsvár, 2009, 179.

⁶³⁶ *Historia Domus Zetelaka*, 108.

1984) ferences szerzetes, kiváló egyházzenesz, karnagy, a csíksomlyói tanítóképző tanára, orgonista, kinek nevét ma a zetelaki katolikus egyházi kórus viseli.⁶³⁷ Pedig a plébános legnehezebb feladata a tanítók fizetésének előteremtése volt. A hatalomváltás után a faluban kezdetben csak felekezeti iskola működött, melyet a román hatóságok minden eszközzel megpróbáltak ellehetetleníteni. *Az államsegély még csak óhaj tárgyát képezte a hetedik esztendőben is*, jegyezte meg keserűen a plébános.⁶³⁸ A román Hivatalos közlönyben 1925. december 22-én megjelent magánoktatási törvény a felekezeti iskolákat magániskolává fokozta le. A törvény előírása szerint Románia földrajzát, történelmét és alkotmánytanát kötelező módon románul kellett oktatni, ezeket a tantárgyakat pedig csak román nyelvet ismerő, képesített tanárok taníthatták. Alapkövetelmény lett a román nyelv ismerete, amelyet a román állam által kiállított oklevéllel vagy külön vizsgával kellett igazolni.⁶³⁹ Ez volt az első lépés a csak román tannyelvű állami iskolák megszervezésére, melyre Zetelakán nyolc évvel később került sor. Ekkor Udvarhely vármegye 2408/1933.10.6. számú rendelete és az Udvarhelyi Tanfelügyelőség 2706/1933 számú átirata erélyes hangnemű felszólításban utasította a községi előljáróságot állami iskola felállítására.⁶⁴⁰

A plébánia átvétele után Bartos elhatározta, hogy Sebestyén Mózes emlékére, a gyilkosság helyén, egy emlékfülkét alakíttat ki. Tervét azonban a püspök – aki nem akarta egy ilyen építménnyel a lakosságot a gyilkosságra emlékeztetni – nem támogatta, ehelyett egy Szent Sebestyént ábrázoló képet küldött, azzal a meghagyással, hogy a szerencsétlen véget ért kanonok emlékére helyezték el azt a kápolna oltára fölé.⁶⁴¹ A templom berendezése is bővült, a hívek adományából, 1928-ban vásárolták meg a főoltárhoz Szent Péter és Szent Pál szobraikat (33. számú melléklet). Itt megemlítenénk Dakó Istvánné szül. Máthé Rozália adományát, aki a 30.000 lejes költséggel felállított szobrok árának 2/3-át kifizette, azaz 20.000 lejt adakozott.⁶⁴²

Habár elődeitől egy teljesen kész, új hivatalt vett át, Bartos plébánosnak azért maradt tennivalója a templom körül. Első feladatként a templom és plébániaépület bekerítését tűzte ki, amihez adományok gyűjtésébe kezdett. A Klein-cég sínvasakat ajánlott fel kerítésoszlopoknak, Benedek János helyi gazda pedig a templom bejáratához, 6000 lejért egy

⁶³⁷ P. Benedek Domokos: *A kegytemplom karnagya. Valér testvér életútja. I. kötet.* Kolozsvár, 1998, 25–29.

⁶³⁸ *Historia Domus Zetelaka*, 110.

⁶³⁹ Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918–1948 között.* In: *Erdélyi Tudományos Füzetek* 276, Kolozsvár, 2013, 29–30.

⁶⁴⁰ RNLH, F532, d2, 188.

⁶⁴¹ *Historia Domus Zetelaka*, 110.

⁶⁴² Uo. 112.

kovácsoltvas kaput állíttatott. A hívektől begyűlt 16.000 lejt felhasználva, 1926 végére, elkészült a kerítés is.

A templom építkezési munkálatainál láhattuk, hogy az épületet cserép helyett, a budapesti Eternit-művek által gyártott palalemezekkel födték be. Ez egy új, szokatlan megoldás volt, amely nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a tetőzet minden nagyobb vihar esetén károkat szenvedett. Bartos plébános érkezésekor már baj volt a födéllal, a *templom tetőzete javításra szorul, a kórusba folyik be a víz*, olvashatjuk egyik első bejegyzésében.⁶⁴³ A helyzetet rontotta, hogy hamarosan újabb károk keletkeztek a tetőn, erről a következőket jegyezte fel a plébános: *1928. június 1-én d.u. ½ 3 órakor óriási szélvihar támadt, a templom déli födelét 2 m magasságban felemelte, majd derékban kettészakítva a földre dobta. Iskola, tanítói lakás és más épületek fedélzete is megrongálódott.*⁶⁴⁴ A viharról a *Székel Közelet* is tudósított: *Hirtelen jött, rövid, de pusztító ciklon száguldott át tegnap, pénteken kora délután Zetelakán, fedeleket, kapukat, kerítéseket lerombolván. A legnagyobb kárt — mintegy 100.000 leunyi értékben — mégis a templomban okozta, melynek fedelét zúzta, törte össze rettenetesen.*⁶⁴⁵ A gyors javítás érdekében a templom rabitz boltozatáért aggódó plébános minden lehető segítségforrást megmozgatott. A Status nem tudott pénzt adni, de a püspök 25.000 lej támogatást küldött. A hitközség tagjai családonként azonnal fizetendő 100 lejecket adtak, melyből 70.000 lej gyűlt össze.⁶⁴⁶ A tönkrement palalemezek pótlására a fugyivásárhelyi „Meteor” nevű eternitpala gyártól vásárolták a 40x40 cm méretű lemezeket, így öszire sikerült a szükséges javításokat elvégezni.⁶⁴⁷

Hat év múlva ismét vihar rongálta meg a tetőzetet. *1934. augusztus 5-én, vasárnap, szentségimádás alatt, délután 3 ½ órakor rettenetes orkán támadt, a templom födelet, annak dacára, hogy a szarufa legalább 6 vaskapoccsal le volt kötve, teljesen megemelte. A koszorúgerendákból és szűkületből kiemelte a székülés vendégtámaszait, ledobálta s egy helyen a templomot belyukasztotta. 2500 lejből csináltattak 120 cm-s kapcsokat és közmunkával visszahelyezték. Most ismét több helyen folyik be az esővíz.*⁶⁴⁸ A tető kisebb-nagyobb foltozásával próbálkoztak, de 1940-re a palafödél már annyira tönkrement, hogy a nyugati oldalhajó teljesen beázott, félő volt, hogy beszakad annak boltozata. Tartós

⁶⁴³ *Historia Domus Zetelaka*, 111.

⁶⁴⁴ Uo. 112.

⁶⁴⁵ *Székel Közelet*, XI. évf. 23 sz. 1928. július 3. 2.

⁶⁴⁶ *Historia Domus Zetelaka*, 113. Érdekes megállapítást tett a plébánia népéről ezzel kapcsolatosan a plébános: *Furcsa mentalitású nép, ha bármire kérünk vagy idegenek kéregetnek adakoznak, de a köteles egyházi járulékokat nem fizeti.*

⁶⁴⁷ GyFLSzGyl, 712/e, 14.

⁶⁴⁸ *Historia Domus Zetelaka*, 125.

megoldásnak a cserépfödél ígérkezett, ennek beszerzésére a plébános már előző évben gyűjtést kezdeményezett. Az 1939. szeptember 10-én tartott egyházközségi gyűlésen a plébános kijelentette, hogy tovább felelősséget nem vállal a rossz tető miatt felmerülő problémákért. Többek javasolták, hogy a javítási költségeket róják ki a hívőkre. Természetesen most is akadtak ellenkezők, akik a rozoga tetővel mit sem törődve, inkább azt nézték, hogy hogyan lehetne kibújni a kötelezettség alól. Olyanok is voltak, akik ironikusan azt mondták, nem fizetnek, inkább oda állnak a mise alatt, ahol nem esik be a templomba. *János Dénes pedig azt kiáltja: Kiróhatják, de senki sem fizeti meg, mert nincs pénze a népnek.* Végül a többség csak megszavazta a hozzájárulást, a dolog sürgősségére való tekintettel pedig a befizetésre 2 hónap határidőt szabtak meg.⁶⁴⁹ A hívők adományaiból 18.000 lejt gyűlt, az egyházmegye 59.000 lejt küldött, a közbirtokosság pedig 6000 lej ajánlott fel erre a célra. Ezt a templomalapból 33.000 lejjel kipótólva lugosi cserepet vásároltak,⁶⁵⁰ és a szentély kivételével a templomot 1940. április–május folyamán, Páll József vállalkozó vezetésével újrafödtek. A munkálatok során a felülvilágító ablakokat üvegcserepekkel helyettesítették.⁶⁵¹

Egy másik fontos feladat a régi templom lebontásával üresen maradt tér rendezése volt. Időközben ugyanis a környéken lakók fát rakattak le a területre, a Gyergyó fele átutazók pedig pihenőhelyként kezdték használni azt, ott etetve meg az állataikat. A plébánosnak nem állt jogában a megálló szekereket elküldeni, ezért 1937. augusztus 7-én beadvánnyal fordult a község vezetéséhez: *A terület a község trágyadombja és szégyene lesz mindaddig, míg ott a szekerek megállanak és etetnek. Jelenleg is, de különösen a beszállítás után a szekerek az egyház telkén túl etetnek. Községi előjáróság tiltsa meg, hogy gerendákat rakjanak a templom előtti térre, vásárosok szekerei ott lerakodjanak és etessenek, átutazó szekeresek megálljanak és etessenek.*⁶⁵²

A tér bekerítését kőkerítéssel még 1935-ben elhatározták, az egyházközség tagjai a szükséges kömennyiséget meg is hordták, de rendezési terv nélkül nem lehetett a munkálatnak hozzáfogni. Érdekes volt a helyzet, ugyanis az új templom és a régi helye között haladt el az út a Belső utca irányába, vagyis a templom bejárata az utcáról nyílt. A község politikai vezetése piacteret szeretett volna ide kialakítani, ezért meggyőzték a plébánost, hogy telekcserével kerüljön a hely községi tulajdonba. Mikor azonban ehhez püspöki engedélyért folyamodott, Vorbuchner Adolf püspök az 1937. október 14-i válaszában ugyan engedélyezte,

⁶⁴⁹ Zetelaki római katolikus plébánia irattára, Egyháztanácsgyűlések jegyzőkönyve 1939–1991. 8.

⁶⁵⁰ Uo. 141.

⁶⁵¹ ZRKPI, Egyháztanácsgyűlések jegyzőkönyve 1939–1991. 13.

⁶⁵² GyFLSzGyl, 712/e, 10. 9. cs.

hogy a területet akár piactérnek is használhassák, de a telekcserét elutasította. Csupán a templom előtti utca nagyságával megegyező terület cseréjét tette megfontolás tárgyává, ebből kellett tehát kiindulni a terület rendezésekor. 1938. március elején a plébános egyeztetett a község vezetésével – Szabó Imre községi bíróval és Nanu Silvestru jegyzővel – majd március 20-án az egyháztanács és a hatóságokkal közösen tartottak gyűlést a helyszínen. Megegyeztek, hogy a templom előtti utcát az egyház bekerteli, cserébe pedig akkora helyet ad a tér déli végében, hogy szekerekkel a Belső utca felé *be lehessen térni bármely hosszú gerendával*. A Belső utca lakóinak megnyugtatóására abban is megegyeztek, hogy a területen a gyalogos átjárást továbbra is engedélyezik. Március 29-én kiszállt az állami bizottság és kijelölték a kerítés helyét (34. számú melléklet), másnap pedig már hozzá is fogtak az építéshez.⁶⁵³ Így alakult ki a templom előtti tér mai formája, amihez anyagi hozzájárulásként a község 5000 lejt ajánlott fel, a Klein-cég pedig 400 m³ eladható fát adott. A területet, tanáraik vezetésével, az iskola diákjai egyengették el.⁶⁵⁴

A tér elkészülte után a plébános megvalósította egy másik dédelgetett álmát: emléket állíttatott a község régi templomainak. Egy 6 méter magas, talapzaton álló kőkeresztet (35. számú melléklet) rendelt meg Fancsali Bálint székelyudvarhelyi kőfaragó mestertől, melynek 21.000 lejes költségét a már régebben meglévő *hősök alapja* és az e célra gyűjtött adományok fedezték. A házkönyvbe történt bejegyzés szerint *1938. szeptember 8 nagy nap volt Zetelaka hitközség életében. A szokásos kisasszony napi búcsú alkalmával, 17 pap fényes segédletével szentelte meg Dr. Kászonyi Alajos székesegyházi kanonok-prelátus, papneveldei rektor az 1092-1914 évig létezett római katolikus templomok emlékét őrző, 6 méter magas, terméskőből készített keresztet. Felirat: Pro memoria hit aedificatorum ecclesiarum 1092-1914. A kereszt alatt lévő második kőalapban egy feliratot helyeztünk: Habe enix erecta est expensis fidelium Romano Catholiconum regnante Carola II, Pontifica XI Pio, episcopo Adolpho Vorbuchner, anno 1938, on septembriu benedicta 8 a insolem mensis.*⁶⁵⁵ Ez a felirat nem látszik a kereszt talapzatán, valószínűleg a kőlap belső felére lehet bevésvé.

Bartos plébános zetelaki szolgálatának legkellemesebb élményei, valószínűleg a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) utáni események lehettek. Ezen események előzményei a 1930-as évek második felének történéseiig nyúlnak vissza, melyek következményeként kitört a második világháború (1939. szeptember 1.). A háború kezdetén

⁶⁵³ Uo.

⁶⁵⁴ *Historia Domus Zetelaka*, 134.

⁶⁵⁵ Uo. A második kőlapra vésett felirat fordítása: *A hűséges római katolikus hívek költségén állíttatott, II. Károly (megj. román) király, XI. Piusz pápa, Vorbuchner Adolf püspök idején, 1938. szeptember 8-án.*

mind Románia, mind Magyarország a semlegességet választotta, de mindkét ország gyors ütemű fegyverkezésbe kezdett. Magyarország azt latolgatta, hogy egy nemzetközileg kedvező pillanatban revíziós törekvései megvalósítására egymaga indít háborút Románia ellen, de erről a németek és olaszok leintették. Ugyancsak helytelenítették a katonai akciót a nyugati hatalmak is. Amikor a román kormány 1940. július 1-én felmondta az angol garanciákat, s közvetlenül utána a király németbarát kormányt nevezett ki, melyben a Vasgárda vezetői is helyet kaptak, a magyar kormány számára sürgőssé vált Erdély kérdésének újrafelvetése. Ezért június 27-én határozatot hozott, hogy érvényesíti területi követeléseit, és ennek érdekében katonai intézkedéseket tett. Hitler viszont olyan megoldást keresett, amely leginkább megfelelt a Szovjetunió elleni háború előkészületeinek, s amely biztosítja a román kőolajat, a magyar gabonát és mindkét ország vasúthálózatát a keleti háborúhoz. Rávette Romániát, hogy kezdjen tárgyalásokat Magyarországgal erdélyi területek átadásáról, de az augusztus 16–24. között lezajlott turnu-severini magyar-román tárgyalásokon még az alapelvekben sem tudtak megállapodni: a magyar fél elsősorban területátadást kívánt, a román fél viszont főként népességcserét javasolt. Magyarország ezután ismét az önálló fegyveres fellépést latolgatta, ami végül elmaradt, mert Hitler a két ország küldöttségeit Bécsbe rendelte, ahol 1940. augusztus 30-án mindkét fél beleegyezését adta a döntés feltétel nélküli elfogadásához.

A még aznap kihirdetett német-olasz második bécsi döntés Erdély északi és keleti felét, annak kb. 40 %-át (43 492 km²) Magyarországhoz visszacsatolta, Románia pedig megtartotta Erdély déli részét. A döntés sem etnikailag, sem különösképpen gazdaságilag nem volt megalapozott, de arra alkalmas volt, hogy érvényesítse az *oszd meg és uralkodj* elvet: a döntés azt eredményezte, hogy mindkét ország Hitler csatlósa lett, a német politika a szovjetellenes háborúban való részvételüktől tette függővé Erdély további sorsát.⁶⁵⁶ Az új határok kettészelték az erdélyi római-katolikus püspökséget is, melynek székhelye (Gyulafehérvár) Romániában maradt, de plébániáinak nagyrésze (szám szerint 9 főesperességben, 171 plébánia) visszakerült Magyarországra.⁶⁵⁷ Az adott helyzetben Márton Áron püspök 1940. szeptember 10-én Kolozsvár székhellyel észak-erdélyi püspöki általános helytartóságot állított fel, helytartónak legbizalmasabb emberét Sándor Imrét (1893–1956) nevezte ki.⁶⁵⁸

⁶⁵⁶ Vö. L. Balogh Béni: *Magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, 2002, ill. Valeriu Pop: *Bătălia pentru Ardeal*, Bukarest, 2017.

⁶⁵⁷ Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Pannonica Kiadó, 1999, 81–89.

⁶⁵⁸ Marton József: *Az Úr feddhetetlen szolgája. Márton Áron püspök küzdelmei és segítőtársai*. Budapest, 2023, 95.

A második bécsi döntés értelmében Románia kiűrtette Észak-Erdélyt és Székelyföldet, a kivonuló katonasággal távozott a román közigazgatás is. Zetelakáról, *mielőtt a magyarok megjöttek volna Nanu jegyzőt, aki Segesvár mellől származott, hazaköltöztették. Testi épségéért és a vagyontárgyaiért a falusi bíró felelt, aki tízesszerbe a faluból szekereket rendelt ki és ezekkel szállították el a bútorait.*⁶⁵⁹

Az 1940. szeptember 5–13-a között bevonuló magyar csapatokat a magyar lakosság kitörő lelkesedéssel fogadta. Szeptember 13-án – a hátsó lépcsőben haladó seregtestek csapatmozgásai kivételével – a megszálló hadműveletek véget értek. Minden városban és vármegyében a bevonulást követő másnap életbe lépett a katonai közigazgatás.⁶⁶⁰ Székelyudvarhelyen és környékén szeptember 11-én vonultak át a javarészt gyorshadtestbeli alakulatok.⁶⁶¹ A megszálló miskolci 13. és ennek ikerezrede a 43. gyalogezred szeptember 17-én érte el Székelyudvarhely városát, majd innen továbbvonulva a környező falvakba lettek beszállásolva. A 43. gyalogezred egységei, Hajnal Alajos ezredes parancsnoksága alatt, délután 3 órakor érkeztek meg Zetelakára,⁶⁶² ahol a honvédek a falu határában énekszóval, virágessóval, népviseletbe öltözve fogadta a település lakossága Bartos Mihály esperes és Bíró István főbíró vezetésével.⁶⁶³ Moldoványi Gyula m. kir. főhadnagy, a 13/I. zászlóalj (Rozsnyó) egykori tisztje a következőképp emlékszik az erdélyi bevonulás ezen részére: *a vége azután Székelyudvarhely lett, ahova ünnepélyesen vonultunk be és egy Zetelaka nevű faluban, nyolc kilométerre van Székelyudvarhelytől, ott helyezték el a zászlót. Az volt a tartózkodási helyünk, ahol együtt voltunk az ottani lakossággal. Csodálatos és felejthetetlen napok voltak. Amennyire szerettek is minket, és mi ezt igyekeztünk viszonzni, jól is éreztük magunkat és hát örömteli napok következtek egymás után. Ez volt az első része az erdélyi bevonulásnak, a zetelakai tartózkodás után áthelyeztek minket Szovátrára.*⁶⁶⁴

A bevonulás után Erdély szerte országzászlók felállítását kezdeményezték. Erre Zetelakán az elsők közt, szeptember 22-én került sor (36. számú melléklet). Az eseményről a *Székely Közélet* is tudósított: *Zetalaka községnek f. hó 22-én feledhetetlenül szép ünnepe volt. Ekkor avatták fel ugyanis a templom előtti téren elhelyezett országzászlót, megható ünnepség közepette. Délelőtt 9 órakor a községben állomásozó katonaság és hívek részére ünnepélyes*

⁶⁵⁹ Sebestyén István Mózes visszaemlékezése

⁶⁶⁰ Sebestyén Elemér, Szabó Péter: *Magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben és Székelyföldön 1940 őszén*, In *Századok*, 142. évf., 6 sz., Budapest, 2008, 1384.

⁶⁶¹ *Székely Közélet*, 1940.szeptember 14., 1.

⁶⁶² *Historia Domus Zetelaka*, 141.

⁶⁶³ Sebestyén Eszter (1915.01.17.–2001.02.13.) visszaemlékezése.

⁶⁶⁴ Moldoványi Gyula m. kir. főhadnagy, a 13/I. zászlóalj (Rozsnyó) egykori tisztjének visszaemlékezése. <http://www.13.gyalogezred.hu/index3.htm>, letöltve 2012. május 14-én.

szentmisét mondott Barthos Mihály esperes-plébános. Mise után ... a katonai zenekar a Hiszekegyet és a Himnuszot játszotta, majd pedig Bartos Mihály esperes-plébános mondotta el nagy hatású beszédét. ... Beszéde végén meleg szeretettel köszöntötte a községben állomásozó honvédek parancsnokát és a csapatokat. A beszédet zúgó éljenzés követte. Ezután az ezredes mélyszégyen szociális érzékről tanúskodó szavakkal válaszolt az esperes-plébános köszöntő szavaira. - Nem sétálni jöttünk ide – mondotta – hanem azért, hogy a szegényt felemeljük, a beteget meggyógyítsuk, a szomorkodót, a csüggedőt megvigasztaljuk, a nyomort megszüntessük és jólétet teremtsünk. – Beszéde során bejelentette, hogy a szegények délben meleg ételben fognak részesülni, a betegeket az orvosok ingyen kezelik, az újszülöttek keresztapaságát ő maga és főtisztjei vállalják. Végül megköszönte a népnek, hogy olyan nagy szeretettel fogadták és parancsot adott az országzászlónak a 25 méter magas árbocra való felhúzására.⁶⁶⁵

A keresztapaságra tett ígéretet a tisztek be is tartották, kétheti zetelaki tartózkodásuk alatt⁶⁶⁶ őt, ebben az időszakban született fiúgyereket is magyar katonatiszt keresztelt meg. Így Jónás Mihálynak Hajnal Alajos ezredes, Gergely Miklósnak Szigethy Béla őrnagy, Miklós Lajosnak dr. Balázs András ezredes, Miklós Imrének Farkas Róbert főhadnagy, Szokol Mihálynak pedig Ludmán Antal főhadnagy lett a keresztapja.⁶⁶⁷ Különösen jó kapcsolat alakult ki Bartos plébános és Hajnal Alajos ezredparancsnok között, aki szívügyének tekintette a szerényebb anyagi körülmények között élő lakosság megsegítését. Hazatérve gyűjtést kezdeményezett Miskolcon és környékén,⁶⁶⁸ karácsonyra már 800 pengőt küldött a plébánosnak, hogy a szegény gyermekek részére lábbeliket szerezzen be. Összegyűjtetett nagyon sok ruhát, több kiló cukorkát, gyógyszereket és könyveket, melyekkel megjelent az 1941. január 1-én rendezett ünnepélyen. Az adott év április 16-án pedig még küldött 1140 pengőt annak emlékére, hogy 1940-ben jártak a 43-as honvédek Zetelakán (800+1140=1940). Küldött 10.000 db. „Honvéd” cigarettát is a jobb érzelmű, szegényebb emberek részére, azonban ezt a falu férfitaláltsága, mint emléket úgy kívánta elosztani. Ragaszkodtak ahhoz, hogy mindenki kapjon belőle.⁶⁶⁹

⁶⁶⁵ Székely Közélet, XXIII, évf., 9 sz., 1940. szeptember 28., 2.

⁶⁶⁶ A honvédek szeptember végén hagyták el a falut, október 1-re Szovátrára vonták vissza őket.

⁶⁶⁷ Zetelaki római katolikus plébánia iratai, 1940-ben születettek anyakönyve

⁶⁶⁸ A gyűjtésre buzdító felhívásokat a Miskolcon megjelenő lapokban tette közzé: Magyar Élet, II. évf., 283. sz., 1940. december 12., 3., Magyar Jövő, XXII. évf., 287. sz., 1940. december 17., 5. ill. Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, XL. évf., 283. sz., 1940. december 12., 5.

⁶⁶⁹ Historia Domus Zetelaka, 143.

A magyar közigazgatás berendezkedésével kezdetét vette a *kicsi magyar világgént* is emlegetett négyéves időszak. Az új helyzetben Bartos plébános abban reménykedett, hogy az előző években felhalmozódott hátralékokat a plébánia népe végre rendezni fogja. Az 1941. február 16-án tartott egyháztanács-gyűlésen kísérletet is tett ennek megoldására. Miután tájékoztatta az egybegyűlteket, hogy 1936-ig visszamenőleg 576.000 lejnyi⁶⁷⁰ elmaradás van a papi képevel, felajánlotta, hogy elengedi a tartozás felét, ha év végéig rendezik a hátralékot.⁶⁷¹ A hívőket viszont nem igazán hatotta meg a plébános nagylelkű ajánlata, aki elkeseredésében lemondott a plébánia vezetéséről, és a püspöknél kérvényezte áthelyezését. Sándor Imre püspöki helytartó, 1941. augusztus 18-i leiratában a következőkről értesítette a zetelakiakat: *Az egyházközség érdemes lelkipásztorának, Nagytisztelendő Bartos Mihály esperes, plébános úrnak többszörösen megismételt lemondása folytán megüresedett plébánosi javadalomra és állásra helytartóságunk hivatalos Közlönyében folyó évi április 2-án a pályázatot kiírtam. A pályázati határidő lejártával sajnálattal tapasztaltam, hogy Zetelaka plébánosi javadalmaira és állására egyetlen egy pályázat sem érkezett be, tehát egyházmegyénk papjai közül senki sincsen, aki ezen ősi és tekintélyes egyháznak lelkipásztora kívánna lenni. Erre Püspök Urunknak kötelességszerűen jelentést tettem és Őnagyméltósága megállapította, hogy ennek oka egyrészt az egyházközség rossz híre, másrészt a plébánosi javadalmak, kepe és egyházi szolgáltatások rendezetlensége. Jelentkező hiányában a püspök választás elé állította a plébánia népét: elrendelte, hogy tartsanak egyházközségi gyűlést, ahol döntsenek újabb pályázat kiírásáról, vagy erre az alkalomra a papválasztói jogról mondjanak le, megjegyezve, hogy ha ismételten kiíratják a papválasztást, és nem lesz jelentkező, akkor véglegesen elveszítik ezt a jogot.*⁶⁷² Ennek hatására a Sass Antal kerületi főesperes elnökletével, augusztus 31-én megtartott egyházközségi gyűlésen a hívők a papválasztói jogról lemondtak,⁶⁷³ a püspök pedig Hadnagy János személyében egy fiatal, alig 31 éves papot nevezett ki a plébánia élére.

3.4. Hadnagy János, a szovjet megszállás és a kommunizmus

Hadnagy János szentkatolnai plébánost az Egyházmegyei Hatóság 1941. szeptember 11-én, 2489-1941. számú rendeletével nevezte ki zetelaki plébánosnak. Székelyudvarhelyen született 1910. március 25-én, tanulmányait szülővárosa római katolikus főgimnáziumában

⁶⁷⁰ Ez, az időközben bevezetett magyar fizetőeszközre átszámítva akkor 19.200 pengőt tett ki.

⁶⁷¹ Zetelaki plébánia iratai, Egyháztanácsgyűlések jegyzőkönyve 1939–1991. 18.

⁶⁷² Zetelaki plébánia irattára, 2239/1941. számú irat

⁶⁷³ Uo., Egyháztanácsgyűlések jegyzőkönyve 1939–1991. 28.

végezte. Érettségi vizsgával az akkori törvények szerint Brassóban, egy teljesen románajkú bizottság előtt próbálkozott. Az 1928 júniusában megtartott vizsgán minden udvarhelyi gimnáziumi jelölt elbukott, ezért még az év szeptemberében, különbözeti vizsga letétele után, Budapesten érettségizett a VII. Kerületi Szent István Reálgimnáziumban. Ezután felvételt nyert a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karára. Két év után, tanulmányait félbeszakítva, kérte felvételét a gyulafehérvári püspöki papnevelő intézetbe, 1935. július 7-én szentelte pappá gróf Majláth Gusztáv Károly püspök Gyulafehérváron. 1939-ig segédlelkész volt Gyergyóalfaluban, Gyergyóditróban, majd Petrosényben, ezt követően pedig adminisztrátor Királybányán (Hunyad megye). A bécsi döntés után került Szentkatolnára.

A plébánia átadására-átvételére már október 5-én sor került,⁶⁷⁴ de költözködési nehézségek miatt új plébániáját csak 1941. október 19-én foglalta el. Aznap, vasárnap lévén, a templom előtt Péter László káplán és Jakócs Imre községi bíró fogadták a hívek jelenlétében. Már az első szentmiséjén feltűnt neki, hogy a hívők a templomban nem tartják be a régi, hagyományos ülésrendet. Székelyföld katolikus településein ugyanis a XX. század végéig élt az a hagyomány, hogy a hajó két oldalán elhelyezett padokban nemek és korosztály szerint tagolták a helyeket: a férfiak a jobb-, a nők pedig a bal oldalon, az első padsorokban a gyerekek, középen a felnőttek, a hátsókban pedig az idős emberek ültek.⁶⁷⁵ Hadnagy plébános első feladata ezen hagyományos rend visszaállítása volt, amiről a következőket jegyezte fel: *Templomban a hívek összevissza ülnek, s ha egy asszony valamivel nagyobbnak tartja magát a társainál, még imádkozni sem tud az asszonyok között, csak a férfiak padjában. Megkezdtem tehát a munkát s nem kis nehézséggel kellett megküzdennem. De eredménnyel járt!*⁶⁷⁶

1942 őszén a plébános elkezdte doktori tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, a doktori fokozatot kánonjogból 1944. április 1-én nyerte el.⁶⁷⁷ Hamarosan vége szakadt a *kicsi magyar világnak* is, 1943-tól ugyanis megváltozott a háború állása. Habár a híradások nagyrészt győzelmekről számoltak be, a szabadságos katonák hírei ezzel szöges ellentétben álltak, a szovjet hadsereg egyre közelebb került Magyarország határaihoz.

⁶⁷⁴ Uo. 31.

⁶⁷⁵ Az adott korban hasonló tagolódással találkozunk pl. a református vallású Heves megyei Átány településen is, ahol viszont a nemek és korosztály szerinti tagolás mellett az egyes személyek társadalomban elfoglalt helye is befolyásolta az ülésrendet. Lásd Fél Edit–Hofer Tamás: „*Mi, korrekt parasztok ...*” *Hagyományos élet Átányon*. Budapest, 2010, 83–92.

⁶⁷⁶ *Historia Domus Zetelaka*, 147.

⁶⁷⁷ GYFL-ÉL, I.1/a helytartósági, 1944, 10/776.

Az 1944 január-februári szovjet offenzíva következtében tömeges menekülthullám lepte el Kelet-Magyarországot. Több százezer ember indult meg nyugat felé: szovjetunióbeli népi németek, a bolsevizmus visszatértétől rettegő ukránok, a németekkel kollaboráló kaukázusi népcsoportok. A szakirodalom kb. 150.000 főre teszi az április eleje és június közepe közt Észak-Erdélyen átvonult menekültek számát.⁶⁷⁸ Hadnagy plébános is bejegyzi a historia domusba, hogy *megjelentek országszerte a menekülő ukránok karavánjai. Beláthatatlan hosszú szekérsorok, öregek és fiatalok, gyermekekkel, rongyaikkal. Szivettépő látvány.*⁶⁷⁹ Kovács Antal farkaslaki plébános erről részletesebben ír: *1944 ápr. 24 és május 10-e között szakadatlan, végeláthatatlan sorban haladtak nyugatra az oroszországi német lakosok. Führerük vitte haza őket. Az átvonulók serege két héten keresztül nagy látványosság volt híveinknek. Bár szervezeten, községenként történt az átszállításuk, mégis nagy tanulságot nyújtott népünknek, bármi történjen is, maradni az ősi rögön.*⁶⁸⁰ A menekültek mellett a front közeledtének nyugtalanító jele volt az is, hogy a hatóságok kijelölték az óvóhelyeket.⁶⁸¹ Faluhelyen, így Zetelakán is minden családnak légvédelmi bunkert kellett építeni 3x4x4 m méretekkkel, leföldelt cserfa gerenda födémmel.⁶⁸²

A szovjetek végül 1944 augusztusának második felében érték el a Kárpátok átjáróit,⁶⁸³ a polgári lakosság ekkortól találkozott közvetlen közletről a háború szörnyűségeivel. Szeptember 2-án megkezdődött a csikiak menekülése, akik közül többen is Udvarhely környékén kerestek ideiglenes szállást, rémisztő történeteket mesélve az oroszok kegyetlenkedéseiről.⁶⁸⁴

A szovjet légi hadsereg vadász- és csatarepülőgépei szeptember 3-án bombákkal és fedélzeti fegyverek tüzével támadták a németek mögöttes területét a Nagy-Küküllő felső folyásának völgyében, Zetelaka, Küküllőkeményfalva és Fenyéd térségében. A bombázó szovjet repülőket német vadászgépek próbálták visszaszorítani, a légi csata során egy szovjet gépet lelőttek, melynek maradványai hónapokig a két falu határában lévő Láz-tetőn voltak.⁶⁸⁵

⁶⁷⁸ Nagy József: *Békeévek Mars árnyékában. A Székely Határvédelmi Erők története (1940–1944)*. Kolozsvár, 2021, 219.

⁶⁷⁹ *Historia Domus Zetelaka*, 152.

⁶⁸⁰ *Historia Domus Farkaslaka*, 230.

⁶⁸¹ GYFL-ÉL, I.1/a helytartósági, 1944, 153.

⁶⁸² Sebestyén István Mózes visszaemlékezése

⁶⁸³ Illésfalvi Péter–Szabó Péter–Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944*, Budapest, 2005, 58–59., ill. Nagy József: *Székelyföld határvédelme a második világháborúban*. In: *Székelyföld története III. kötet*, Székelyudvarhely, 2016, 671–673.

⁶⁸⁴ Lajos Balázs, madéfalvi plébános, aki szeptember 2-án menekült el a következőt jelenti a kolozsvári főhatóságnak: „Kozmás és Csíkszereda kiürült. Szépvíz 1/3-át láttam IX. 2-án a Hargita fele szekereken menekülni. Csicsó összepakol” GYFL-ÉL I.1/a., helytartósági, 1944, 10/1981.

⁶⁸⁵ Sebestyén István Mózes visszaemlékezése

Hadnagy János visszaemlékezése szerint északi irányból pillanatok alatt ellenséges repülőgépek tűnnek fel és szőnyegbombázással és géppuska tűzzel vonulnak el községünk felett. Ugyanis német katonai alakulatok szállásolták el magukat községünkben, s hogy jobban álcázhassák magukat a község Tófalvi és Belső utcai részén, a Nagyküküllő melletti házaknál vertek szállást. Ez volt a célpont, mert a Nagyküküllő vonala mellett hullottak le a gyújtólapok s egy-két gyújtóbomba is és a csűrök s házak cserepén pattogott a géppuska golyó. Pillanatok alatt lángba borult a Tófalvi út egyik része. Az emberek nagy része nem volt odahaza. Bezárt ajtók, bezárt kapuk. Kik otthon is voltak a rémület első pillanataiban valósággal megdermedtek s alig tudtak valamit is megmenteni. Több mint húsz gazda lett pillanatok alatt hajléktalanná. A legtöbbször minden felvevő ruhája, állatállománya a tűz martaléka lett hajlékával együtt. ... Volt egy pár sebesülés is, de csak egy halott. Egy 16 éves lánynak a hasfalát fúrta át és a hasüregi szerveit roncsolta össze egy géppuska golyó. Azonnal kórházba vitte egy német katonai autó, de egy-két nap múlva belehalt a sérüléseibe.⁶⁸⁶

A plébánosnak az aznapi, szeptember 3-i misére emlékező sorai hűen tükrözik Székelyföld papságának/lakosságának vívódásait, lelkiállapotát ezekben a vészterhes időkben: *Istenem mi lesz velünk? A szomszédból égő pernye szagot hoz az őszi szellő. Látom, hogy üszkös gerendák, mint valami segélykiáltó kezek emelkednek felénk. Ilyen lelkiállapottal lépek az áldozati oltárhoz. És bensőséges lélekkel imádkozom. Könnyeimmel öntözöm a hófehér kis oltárabroszt. Add uram, hogy jó pásztora tudjak lenni népemnek, adj erőt, kitartást, adj bölcsességet és tisztánlátást és őrizd, óvjad az én nyájamat. Mi lesz velük ha vándorbotot adsz a kezükbe, ha hajléktalanná teszed őket? (...) Így lépek aztán a szószékre. (...) Aztán beszélek szívem bőségiből a holnap lehetőségeiről s figyelmeztetem, hogy mire kell elkészülve lenniük és hogyan kell helytállniuk. Hangosan zokogunk a templomban. Nincs sem férfi, sem nő ki száraz szemmel hagyná el a templomot.*⁶⁸⁷

Udvarhely vármegye polgári lakosságának a vármegye elnéptelenítésére és kiürítésére vonatkozó rendeletet szeptember 8-án hozták a tudomására. A kiürítés irányaként, Parajdon át Szászrégen volt megadva, végcélként pedig a Dunántúl.⁶⁸⁸ Lévén, hogy a helyi politikai vezetőknek gyakorlatilag minden kapcsolatuk megszűnt a központi hatóságokkal, így a katonaságtól kapott utasításokra hagyatkoztak. Székelyudvarhely városában fejveszett, pánikszzerű menekülés vette kezdetét, ahonnan a *tanítóktól felfelé a város intelligenciája, az*

⁶⁸⁶ *Historia Domus Zetelaka*, 153.

⁶⁸⁷ Uo.

⁶⁸⁸ GyFLSzGyl, 712/b, 9, 1. cs.

összes papokkal és hivatalokkal együtt elmenekült.⁶⁸⁹ Sass Antal, udvarhelyi főesperes például, főhatósági utasítás hiányában az 1916-os román betörés idején kiadott rendelet szerint járt el ezen alaklommal is, vagyis a nála érdeklődő papokat úgy utasította, hogy *utolsó percig helyt maradni, azután menekülni*.⁶⁹⁰ Zetelakán szeptember 10-én, délután 3 órakor, az elnéptelenítést ellenőrző Vida vezérőrnagy a falu lakosságának nagyrészt otthon találta. Hatóságok hiányában a településen maradt Hadnagy plébánost vonta felelősségre, karhatalmi alkalmazást helyezve kilátásba, ha a kiűritési rendeltnek nem engedelmeskednek. Ennek hatására a plébános híveivel felvonult Székelyvarságra, ő maga elment Parajdig, de az ottani fejtelenséget látva visszatért, és híveinek az erdei tanyákra való elhúzódást javasolta. Így a lakosság többsége nem is találkozott a visszavonuló német és magyar csapatok nyomában szeptember 13-án érkező szovjet egységekkel.⁶⁹¹

A front átvonulását követően, szovjet megszállás alatt 1944. november 27-én tartották a frissen megalakult Magyar Népi Szövetség Udvarhely megyei községeinek első összejövételét. A Zetelakán uralkodó állapotokról a községet képviselő Bíró M. István a következőképp számolt be: *Megalakult a Szövetség helyi tagozata 350 taggal. A tanítás megkezdődött, orvos, bába van, tűzoltóság megszervezve. A bombázás következtében 295 személy hajléktalanná vált. A feketepiac nagy méreteket öltött: 1 l petróleum 16 pengő. A községből több mint 1.000 személyt vittek el katonai szolgálatra, akik részben hadifogságban vannak, még nem jöttek haza, családtagjaik ellátatlanok, úgyszintén a bombázást szenvedettek hozzátartozói is. A községben lakó cipész és szabó iparosok felajánlották, hogy hetenként 1-1 napot szívesen dolgoznak az ellátatlanok családtagjai számára, de nincs sem bőr és talpanyag, sem ruházati kellék, amiből megfelelő ruházati cikket készítenének. A község lakossága fakitermeléssel foglalkozik, de igásállat hiányában a kitermelt fakészletet elszállítani nem tudják. A község határában épült hadierődítmény építkezésénél többféle vasanyag van, melynek értéke több mint 1.000.000 pengő értékű. Ebből az anyagból az átvonuló csapatok sokat elszállítottak, de nagy érték fekszik ott őrizetlenül. A községből elvitt zsidó kereskedő vagyonát őrizetbe vette a község előljárósága, amit leltár szerint őriznek.*⁶⁹²

Az elmenekült papokat helyettesíteni kellett, így szeptember közepétől Hadnagy János Zetelaka mellett, ideiglenesen Varság, Szentkirály és Oroszhegy plébániáit is ellátta. Emellett, november 30-tól a püspök rábízta az udvarhelyi kerület tanfelügyelői teendőit is. A plébános

⁶⁸⁹ GYFL–ÉL I.1/a., helytartósági 1944, 10/2353.

⁶⁹⁰ Uo., Sass Antal jelentése

⁶⁹¹ GyFLSzGyl, 712/b, 9, 1. cs.

⁶⁹² RNLH, F603, D1/1944, f 12.

abban reménykedett, hogy az időközben véget ért háború után javulni fog személyi helyzete és az egyházközség helyzete is. Ekkor még nem sejtette, hogy az igazi megpróbáltatások csak ezután várnak rá.

A kommunisták a Közép-Európa nagyrészét megszálló szovjetek segítségével, csalásokkal megnyerték az 1946. november 19-i választásokat, így a következő évtől kiépítették az egypártrendszeren alapuló diktatúrát. Az állam erőszakosan lépett fel a katolikus egyházzal szemben is, 1948-tól korlátozták a vallásszabadságot. Feloszlatták a szerzetesrendeket, államosították az egyházi vagyontöredékeket és iskolákat, a papságot próbálták megtörni, vezetőiket bebörtönözték. Folyamatosan figyelték a híveket, ellenőrizték a klérus által kiadott körlevelek tartalmát, cenzúráztak minden nyomtatásban megjelenő egyházi kiadványt. Megszervezték a szakrális ünnepek profán, állami alternatíváját azzal a céllal, hogy a papság minél inkább kiszoruljon a családok, kisközösségek mindennapjaiból. A templomba járó embereket zaklatták, gyermekeik továbbtanulását akadályozták.⁶⁹³

Tisztségéből fakadó teendői során Hadnagy Jánosnak is konfrontálódnia kellett a helyi és megyei hatóságokkal, főként Szilágyi Ignác prefektussal. Mint köztisztviselőnek örvendő, népszerű papot, az 1946. novemberi választások idején felkérték, hogy induljon a Magyar Népi Szövetség színeiben. Ő ezt visszautasította, viszont nevével visszaélve plakátokon és az *Igazság* című folyóiratban azt népszerűsítették, hogy ő az illető pártot támogatja. Ezután a hatalomra került kommunisták – akik, a településen belül, benne látták fő ellenfelüket – mindent megtettek munkája ellehetetlenítése érdekében, 1947–1952 között ötször tartóztatták le. 1947. június 7–9 között Márton Áron (1896–1980) püspök Zetelakán is bérált. Négy napra rá Hadnagyot, koholt vádak alapján⁶⁹⁴ letartóztatták, ítélet nélkül, tíz hónapig fogva tartották a Szamosújvári börtönben, majd 1948. április 28-án szabadon engedték.⁶⁹⁵ Nem sokáig élvezte a szabadság levegőjét, május 11-én újra letartóztatták, ezúttal *csupán* 10 napot tartották fogva a Securitate székelyudvarhelyi épületében.⁶⁹⁶ Az volt ellene a vád, hogy a Vatikán irányvonalán halad, a hívekkel szoros kapcsolatot tart fenn, nem munkálkodik együtt a demokratikus pártokkal és lélekben a rendszer ellen van. Szabadulásakor arra kötelezték,

⁶⁹³ Novák Csaba Zoltán: *Az átmenet és a szocializmus évei, 1944–1989. Művelődési és egyházi élet a hatvanas évek közepéig*. In: *Székelyföld története III. Székelyudvarhely*, 2016. 750–753.

⁶⁹⁴ A vádak szerint a bérálás alatt a püspökkel nemzetellenes kijelentéseket tettek. *Historia Domus Zetelaka*, 162.

⁶⁹⁵ Uo., 163.

⁶⁹⁶ A Securitate két kommunista szimpatizáns zetelaki fiatalembert, B.G.-t és K.G.-t vette rá, hogy feljelentsék a plébánost. RNLH, F603, D5/1945, f 17–20.

hogy plébániáját és a vármegyét egy héten belül hagyja el.⁶⁹⁷ 1948. október havától 1950 októberéig újból távol vagyok plébániámtól. Eszem a száműzöttek és rabok keserű kenyerét. Azaz sokszor azt is enném, ha volna, jegyezte be a háztörténetbe a plébános.⁶⁹⁸ 1951. április 3-án ismét letartóztatták, akkor azzal vádolták, hogy a március 25-i misével megzavarta a nagy erővel zajló vetési kampányt. Brassóba vitték autóval, majd egy napig tartó vallatás után szabadon engedték. A következő alkalommal nem volt ilyen szerencséje. 1952. november 12-én az állambiztonsági szervek autója jött érte Zetelakára, bevitték Székelyudvarhelyre, ahonnan másnap, november 13-án Marosvásárhelyre került. Itt 1953. januárig a Securitate fogdájában őrizték, majd átvitték a börtönbe. Koholt vádakkal két évre ítélték, de fellebbezett. A Sztálin halálát követő enyhülésnek is köszönhetően végül ejtették a vádakat, és 1953. november 7-én szabadlábra helyezték. Így a karácsonyt már plébániája népével ünnepelhette.⁶⁹⁹ Ezután mozgásterét beszűkítették, de a tevékeny plébános ekkor sem tétlenkedett: átrendezte, rendszerezte a plébánia irattárát. Többek között ekkor bukkant rá a foszladozó régi iratok között az egyházközség 1797–1823 közti időszakának büntető protocollumára. A hosszú téli estéken kibetűzgette az elhalványult, régies írással írt jegyzőkönyveket, lemásolta, átírta ezeket, majd kéziratát elküldte a püspöknek.⁷⁰⁰

A háború, majd az átmeneti időszak viszontagságai alatt a templom karbantartására – melyet az idő vasfoga nagyon kikezdett – nem igazán jutott sem idő, sem anyagiak. A kommunista hatalomátvétel után az egyházaknak nyújtott állami támogatások megszűntek, a maradék egyházi erdőt államosították, így a továbbiakban csupán a hívők adakozására lehetett számítani. Meghurcoltatásai után sikerült a plébánosnak néhány kisebb javítást elvégeztetnie: 1956-ban a torony négy nagy ablakának a kieresztését bádoggal vonatta be, 1963-ban pedig egy viharokár után a tetőzet cserépfödélét javították.

A templom belső terében az 1923-as felszentelés után gyakorlatilag semmi javítás, változtatás nem történt. 1964-ben sikerült a templomot villanyvilágítással ellátni, így szükségessé vált a templombelső javítása és kifestése. Ezt 1965-ben gyűjtésből valósították meg. Az állványozást és a festést a székelyudvarhelyi I.G.M. állami vállalat⁷⁰¹ végezte 30.000 lejért. Az oszlopok díszítésének aranyozását a helybéli Csíki József vállalta saját anyagból

⁶⁹⁷ Ferenczi Sándor: *Sacerdotes transilvanici. Az erdélyi egyházmegye papjai – történeti áttekintés.* Kolozsvár, 2012. 334.

⁶⁹⁸ *Historia Domus Zetelaka*, 164.

⁶⁹⁹ Uo. 166.

⁷⁰⁰ GYFL-ÉL, I.13/e, 100. Ezen jegyzőkönyveket Bárh János részletesen feldolgozta és elemezte *Egyházközségi törvénykezés Zetelakán (1797–1823)* című kötetében.

⁷⁰¹ Az I.G.M. az Intreprinderea de Gospodărie Municipală (Városi Közszolgálati Vállalat) rövidítése.

5000 lejért. Ugyanekkor a hívők lefestették a szobrokat, szószéket, rendbe szedték az ajtókat, a kórus balusztrádját, rendbe tették és lakkozták a falburkolatot. A megújított templom ünnepélyes megáldására 1965. szeptember 7-én, vasárnap került sor.⁷⁰²

Következő évben, 1966-ban a templombejáráthoz felvezető lépcsőzet felújítása következett. Erre azért volt szükség, mert a templom elkészülte után a lépcsőt a templom előtti terület töltésére építették rá. A gyenge alapozás azonban megsüllyedt, a lépcsőkövek elmozdultak, a víz is befolyt, a látvány aggodalomra adott okot. Ezért betonból alapot kellett önteni, és a lépcsőköveket újra kellett rakni. A munkálatokat Lukács Domokos helyi vállalkozó végezte el. Ugyanebben az évben Hadnagy plébános saját költségén, a szószék addig üresen álló négy mezőjébe elkészíttette a négy evangélista képét, háttérének pedig azt a jelenetet festette meg, mikor Jézus Szent Pétert hitetlenkedése után a vízből kiemeli. A képek ára 2500 lej volt.⁷⁰³

Időközben a templomkülső is nagyon rossz állapotba került, a torony egy részéről és a támpillérek kőfedeleinek környékéről hullott, illetve hiányzott a vakolat. 1969. május elején a plébánosnak ismét az I.G.M.-vel sikerült megegyeznie, így a szerződés szerint a vállalat elvégezte a torony és templom állványozását, a torony párkányzatának bádoggal való burkolását, a vakolathibák kijavítását, valamint a teljes templomkülső lefestését. A munkálatok értéke, anyag és munkadíj, 55.500 lej volt.⁷⁰⁴ Érdekességként megemlítjük, hogy ebben az évben, épp a munkálatok ideje alatt, július 20–22 között történt Márton Áron püspök bérmlással egybekötött látogatása is (37. és 38. számú mellékletek). Július 21-én (hétfőn) a főpásztor 22 évi kihagyás után rekordszámú, 2196 bérmlándónak osztotta ki a bérmlás szentségét. A bérmlálkozók nagy számára való tekintettel Léstyán Ferenc marosvásárhelyi és László Ignác székelyudvarhelyi főesperesek kaptak megbízást, hogy ők is bérmláljanak.⁷⁰⁵

Hadnagynak sikerült a templom berendezését is megújítani. Annak idején, 1922-ben az oltárokkal egyidőben nem készült áldozóoltár. Erre a célra 1972-ig egy tölgyfaasztalt használtak, ekkor a plébános Csont József székelyudvarhelyi kőfaragótól rendelte meg az oltárasztalt, melynek ünnepélyes felszentelésére a búcsúünnepen, szeptember 8-án került

⁷⁰² *Historia Domus Zetelaka*, 201.

⁷⁰³ GyFLSzGyl,712/e, 10. 3. cs.

⁷⁰⁴ Uo.

⁷⁰⁵ *Historia Domus Zetelaka*, 216.

sor⁷⁰⁶ (39. számú melléklet). A szentélyt védő, állandóan beázó palafödél maradékának a cseréjére is sor került, ezt 1975-ben bádogra cserélték le.⁷⁰⁷

Hadnagy János a leghosszabb ideig ténykedő lelkésze volt Zetelakának. 1941 és 1987 között, 46 évig, az egyik legnehezebb időszakban látta el itt a teendőket. Az időközben főesperessé kinevezett plébános 1987. szeptember 1-én vonult nyugdíjba, helyébe a püspök Incze Benjamin vágási plébánost nevezte ki.

⁷⁰⁶ GyFLSzGyl,712/e, 18. 3. cs.

⁷⁰⁷ *Historia Domus Zetelaka*, 238.

Összegzés

Amint a címe is mutatja, jelen dolgozat elsősorban régió-, hely- és kegyességtörténeti munka egyháztörténeti vonatkozásokkal, melynek fő témája egy székely település, Zetelaka jelenkori és múltbeli, a Szent Kereszt tiszteletére emelt két templomának (az 1755-ben épített, a XX. század elejére méretei miatt szűknek bizonyuló és 1914-ben lebontott, ill. az 1912–1923 között épített, ma is álló templom) története, valamint az ott szolgálatot teljesítő plébánosok sokszínű, aktív tevékenységének és az egyházközség népével kialakított kapcsolatának bemutatása. Az értekezés nemcsak templomépítés- és egyházközség-történetet részletez, hanem bemutatja az utóbbi 200 év nagy horderejű társadalomtörténeti vonatkozásait is.

A dolgozat első részében – csupán bevezetés, említés szintjén – a település középkori és újkori múltja került feldolgozásra, majd a régi templom átépítését és berendezését tárgyaljuk egészen Andrásy József plébános 1894. évi haláláig. A második, egyben fő fejezet Sebestyén Mózes plébános (1858–1918) zetelaki munkásságát (1894–1918), ezen belül pedig fő művét, a templomépítést mutatja be, valamint az első világháború zetelaki vonatkozású eseményeit és azok következményeit az első román megszállástól (1916) a plébános tragikus haláláig (1918. november 26.). A harmadik fejezet a templom berendezését és az egyházi életnek a „rövid huszadik század” (1918–1989) korában bekövetkezett változásait tárgyalja, kitérve a második világháború eseményeire és dr. Hadnagy János plébános (1910–1992) kommunizmus idején történt meghurcoltatására is.

Az első, az egyházközség alapításáig visszanyúló fejezet első részét főként már feltárt és a kutatók által elemzett források segítségével írtuk meg. A saját levéltári kutatások eredményei a XVIII. századtól kezdődő történések megírása során kerültek bemutatásra. Egy falusi település történetének kutatása olykor a hiányos dokumentumok miatt nehézségekbe ütközik, ugyanis az állami levéltárak Székelyföld falusi településeire vonatkozó anyagában XVII–XVIII. századi darabokkal csak mutatóban találkozunk. Ezzel szemben a regionális katolikus levéltárakban jóval jelentősebb mennyiségű, akár XVIII. századi vagy még annál korábbi időszakból származó iratot találunk.

A csíkszeredai Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei fiókjában az 1705-től vezetett anyakönyvekből a település plébánosainak személyére és a demográfiai mozgásokra vonatkozó adatokat dolgoztuk fel. Ugyanezen levéltárban kutattuk a kommunizmus időszakára vonatkozó iratokat is. Információink többsége a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltárából származik, ahová 2008-ban gyűjtötték be

Zetelaka levéltári anyagát, melyet addig a templom toronyszobájában őriztek. A bőséges, 9,35 iratfolyóméternyi, 1735–1987 között keletkezett forrásanyagból a plébániai levelezéseket, az iskolaügyi- és gazdasági iratokat, az 1870–1939 közti egyháztanácsi- és iskolaszéki jegyzőkönyveket, az Élő Rózsafüzér Társulat tagnévsorait 1886–1913-ból, valamint a plébánosok személyi hagyatékait dolgoztuk fel. Jók a forrásadottságok a Gyulaféhevári Főegyházmegyei Levéltár Érseki Levéltárában is, mely a történelem viharait jobban átvészelte, mint az állami levéltárak gyűjteményei. Itt a XVIII–XIX. században keletkezett canonica visitatiokat tanulmányoztuk, melyek a település múltjáról, szerkezetéről, a plébános és az egyházi szolgák személyéről, az iskoláról, a népesség számáról, a templomról, valamint az egyházi épületekről, azok felszereltségéről és az egyházi birtokokról tudósítanak. Ugyanitt kutattuk a püspöki iratok csoportjában található, főként zetelaki vonatkozású XIX–XX. századi dokumentumokat.

A falusi típusú települések társadalomtörténetének kutatásában a plébániákon őrzött iratok is jelentős forrásoknak bizonyulnak. Kutatásunk kiterjedt a zetelaki plébánián található, 1862-től folyamatosan vezetett *historia domus*ra, a mindennapi ügyvitelhez szükséges több kötetnyi, XX. századi anyakönyvre, az egyháztanács gyűléseinek jegyzőkönyveire 1939-től, a *Boldogságos Szűz Mária Rosariuma Társulata* 1728-tól vezetett tagnévsorára és több egyéb iratra. Ezek közül a legjelentősebb a háztörténet, mely Zetelaka történeti emlékezetét is magába foglalja. Fontos adatokat szolgáltat a különböző időszakokról, kapcsolatokról, mint például a templomerdő eladása körüli bonyodalmakról vagy Trianon után a településre érkező román hivatalnokok és a helyi lakosság közti, problémákkal terhes kapcsolatról. Ugyanakkor foglalkozik a község közigazgatásában végbement változásokkal, egyben részletes leírást ad a Zetelakán történt jelentősebb eseményekről. Háztörténet nélkül Zetelakáról ezek a fontos információk nem maradtak volna fenn, a *historia domus* adatai nélkül Zetelaka múltjának egy része eltűnt volna a történelem süllyesztőjében.

A levéltári források mellett elemeztük a korszak 15 sajtótermékében fellelhető információkat, valamint a jelenkori történeteknél az oral historyt is segítségül hívtuk.

A vizsgálatok eredményeként betekintést nyerhetünk az 1622-ben szerzett kiváltságokból fakadó előnyökbe, a hegyvidéki székely ember és az erdő viszonyába, a XIX–XX. század képézési szokásaiba. Elemzésre kerül a papok és az egyházközség népe, esetenként a település laikus vezetése közti bonyolult, sokrétű viszonyrendszer.

Az Élő Rózsafüzér Társulat kutatása során megállapítottuk, hogy Udvarhelyszék legelső rózsafüzér társulatát 1728-ban Mihályfi János főesperes-plébános alapította meg Zetelakán,

két jezsuita szerzetes, Kolosvári Pál és Berzeviczi János missziós tevékenységének hatására. Ennek köszönhetően pedig Mária-ünnepeken Székelyföld különböző részeiből jelentős számú búcsújáró érkezett a településre, meghonosítva a jelenleg is Zetelaka fő búcsúünnepének számító Kisasszony napi (szeptember 8.) búcsút. Az Élő Rózsafüzér Társulatát 1886-ban szervezte meg Andrásy József plébános. A napjainkban is működő társulat taglétszáma nagyon dinamikusan gyarapodott, 1913-ban már 1020 tagja volt, ami a 15 éven felüli római katolikus lakosság 35,5%-át tette ki, vagyis a zetelaki felnőttek több mint egyharmada volt aktív tagja a társulatnak.

Az első világháború Zetelakát sem kerülte el, a falu lakossága először a román betörés idején – 1916. szeptember 17. és október 7. között – találkozott közvetlenül a háború borzalmaival. Megállapítottuk, hogy a román katonaság mellett a helyi csőcselék is „besegített” a fosztogatásokba, a legtöbb veszteséget pedig a településről elmenekült családok szenvedték el. A hadifém-gyűjtési akciónak is megvoltak a következményei, a templom a harangok mellett az orgonasípokot is elvesztette, a torony rézfedelét viszont a Sebestyén Mózes plébános talpraesettségének köszönhető időhúzás megmentette. A háború végét jelentő „öszirózsás forradalom” által kiváltott lázongó események során, 1918. november 26-a éjszakáján Sebestyén plébános gyilkosság áldozata lett.

A második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) után Zetelakára a miskolci 43. gyalogezred vonult be. Kéthetes itt tartózkodásuk idején szoros kapcsolatot alakítottak ki a lakossággal, országzászlót avattak, a tisztek több fiúgyereket megkereszteltek. Távozásuk után Hajnal Alajos ezredparancsnok Miskolc környékén adományokat gyűjtött, és volt, hogy ezeket személyesen hozta el a szerényebb anyagi körülmények között élő lakosság megsegítésére.

A második világháborús front Udvarhelyszék ezen részén 1944. szeptember 3–14-e között vonult át. Zetelakát szeptember 3-án légitámadás érte, melynek következtében a falu egy része leégett. Ennek hatására Hadnagy János plébános azt javasolta az egyházközség népének, hogy húzódjanak fel az erdei tanyákra, így a lakosság többsége nem is találkozott a visszavonuló német és magyar csapatok nyomában szeptember 13-án érkező szovjet egységekkel.

A háború után hamarosan hatalomra kerülő kommunisták mindent megtettek annak érdekében, hogy a papság minél inkább kiszoruljon a családok, kisközségek mindennapjaiból. Megállapítottuk, hogy a zetelaki kommunisták is Hadnagy plébánosban

látták fő ellenfelüket, és mindent elkövettek munkája ellehetetlenítése érdekében. 1947–1953 között ötször tartóztatták le, megjárta a szamosújvári és a marosvásárhelyi börtönöket.

Tényként állapítottuk meg, hogy a zetelaki emberek életét a XVII. századtól kezdődően döntően befolyásolta a községi erdő, mely a település gazdaságának húzóereje lett. Ugyanezt konstatáltuk a templomnál is, mely szintén nagy területű (7200 kataszteri hold) erdővel rendelkezett. A XIX. század második felében, amikor a fa Székelyföldön is hirtelen felértékelődött, az egyháztanács által értékesített templomerdő fája adta az anyagi fedezetet a nagy volumenű építkezések elkezdéséhez. Az 1870-es évek közepétől elkezdődött arányosítási folyamat részeként – amely nyomán az azt lezáró községekben létrejöttek a jogi személyiséggel rendelkező közbirtokosságok – Zetelakán 1886-tól már működött a közbirtokosság világosan körülhatárolt tulajdonjoggal a közföldek felett. A plébános és a közbirtokosság vezetősége közt kialakult jó kapcsolatnak volt köszönhető, hogy a település ezen gazdaságilag legerősebb szervezete mindig biztosította a faanyagot a nagyobb egyházi építkezésekhez: 1899-ben az iskolabővítéshez, 1913-ban az új templom tetőszerkezetéhez, valamint 1925-ben az új plébániaház tetőzetéhez. Ugyanakkor a közbirtokosság jelentős pénzösszegekkel is támogatta a plébánosok kezdeményezéseit, hogy csak a két legfontosabbat említsük: 1922-ben 16.000 lejt adott a templom berendezési tárgyainak megvásárlásra, ami akkor 160 szekér fa árának felelt meg, ill. 1925-ben a faanyag biztosítása mellett felvállalta a plébániaház építési költségeinek a felét. Ezen kapcsolatból kifolyólag volt olyan is, hogy konfliktus alakult ki a plébános és a lakosság között. Amikor például 1928-ban, a közbirtokossági erdőben történt túlvágási ügyben Bartos Mihály plébános a templom előtti téren pártfogásába vette a közbirtokosság elnökét, a feldühödött tömeg keményen rákiabált: „*menjen be plébános úr, hanem bevisszük!*”

A kutatás fő irányvonala a templomépítés és -berendezés, ennek során pedig a plébánosok és az egyházközség népe közt kialakult viszonyrendszer vizsgálata volt. Ehhez kitűnő iránymutatóként szolgáltak azok a Bárh Dániel által felvázolt elméleti aspektusok és megközelítési lehetőségek, melyekben az alsópapság és a népi kultúra összefüggésrendszerét vázolta fel.⁷⁰⁸ A pap és a közösség közti viszonyrendszer vizsgálatakor a papi magatartásformák alapján megállapítottuk, hogy a közösség bejáratott szabályrendszerét elfogadó plébánosok rá tudták venni híveiket elképzeléseik kivitelezésére, az adakozásra, a

⁷⁰⁸Bárh Dániel: *Alsópapság és népi kultúra (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek)*. In: Bárh Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2013, 21–32.

közmunkára vagy akár a település világi vezetésével való szembefordulásra is, míg a közösségi normákkal szembeforduló papok, minden megvalósításuk ellenére is a „rossz pap” kategóriába soroltattak.

Az 1941–1987 között a településen szolgáló Hadnagy János plébános nagyon találóan állapította meg, hogy a zetelakiakra *a havasi nép szilajsága s a szilajssággal járó sok nem kívánatos kiütkezés, ugyanakkor a mélyen vallásos lelkület jellemző. Szilajsságában sokszor túlcsapongó s ugyanakkor a tekintély előtt alázatosan meghajló.* A mélyen vallásos lelkületnek köszönhető, hogy habár volt rá kísérlet, de a településen nem tudtak meggyökerezni a protestáns vallások, és a XVII. század közepétől Zetelaka lett Udvarhelyszék legerősebb katolikus települése. 1690–1792 között a 8 udvarhelyi főesperes közül 5 volt zetelaki plébános.⁷⁰⁹ Vizsgálatunk során arra a következtetésre jutottunk, hogy plébánia népének *havasi szilajsságát* és az ezzel járó *túlcsapongást* megértette, elfogadta, ahhoz alkalmazkodni próbált a településen szolgálatot teljesítő plébánosok többsége. Az ilyen, „jó pap”-nak titulált plébánosokat a hitközség elfogadta Isten helyi szolgájának, és esetleges hibáik ellenére is kitartott mellettük. Ennek is köszönhető, hogy a XIX. század második felétől a plébánosok többsége hosszú évtizedekig szolgálhatott a faluban. 1862–1987 között csupán 7 plébánosa volt a falunak, míg ugyanebben az időszakban a szomszédos Oroszhegyen 10, Székelyszentkirályon 9,⁷¹⁰ Székelyvarságon pedig jóval rövidebb időszak alatt (1902–1990 között) 18 plébános szolgált.⁷¹¹ Andrásy József 32 évig (1862–1894), Sebestyén Mózes 24 évig (1894–1918), Bartos Mihály 16 évig (1925–1941), Hadnagy János pedig 46 évig (1941–1987) volt zetelaki plébános. Andrásy és Sebestyén halálukig, míg Hadnagy nyugdíjazásáig szolgált a településen, mindhárman Zetelakán lettek eltemetve. Ha viszont a harmonikus viszony valamilyen okból megbomlott, hamar kenyértörésre kerülhetett sor a plébános és hívők között, akár tragikus kimenetelű következményekkel is. Megtapasztalta ezt a zetelaki születésű Szabó Péter plébános is, akinek 1844-ben azért hiúsultak meg templomépítési tervei, mert az egyháztanáctól eltérő véleményen volt az építendő új templom helyét illetően. Szomorú példája ennek Sebestyén Mózes esete, aki szolgálata ideje alatt mindvégig nagy tiszteletnek örvendett, mégis az „őszirózsás forradalom” hevében hirtelen kialakult népharag járulékos áldozata lett.

⁷⁰⁹Veszely (1860) i.m., 369.

⁷¹⁰Mihály Tibor i.m. 209–211.

⁷¹¹Bárh János: *Jézus dicséértessék! A székelyvarsági hegyi tanyák népének vallási hagyományai.* Kecskemét, 2006, 96.

Az eltérő papi attitűdöknek köszönhetően természetesen voltak olyan plébánosok is, akik vagy szembeszegültek a település íratlan szabályaival, vagy megpróbálták akarukat ráerőltetni az egyházközség népére. De volt olyan is, aki csak egyszerűen rosszkor volt rossz helyen. Az ilyen „rossz pap”-nak aztán számolnia kellett a hívők ellenszenvével, a rázúduló mindenféle vádaskodásokkal, aminek a vége mindig a plébániáról való lemondás lett. Gáspár Béla életét, a társadalmi feszültségektől terhes légkörben annyira megkeserítették, hogy alig két hónapig bírta Zetelakán (1919. augusztus 17-től 1917. október 9-ig), Kiss Dénest pedig túlzott anyagiassággal vádolták, ő másfél évnyi szolgálat (1919. október–1921. május) után távozott. Utóda, Fuchs Gusztáv azt a megbízatást kapta Majláth Gusztáv Károly püspöktől, hogy fejezze be a templomot, és építse fel a tervezett plébániaházat. A küldetése érdekében mindent vállaló karizmatikus, a hívek akaratával szembehelyezkedő plébános végül átkot mondott magára, és küldetése teljesítésének befejeztével, 4 évnyi szolgálat után (1921–1925) kérte felmentését a plébánia vezetése alól.

Az anyagi viszonyokat tekintve a plébános – akinek legfőbb jövedelme a kepe volt – erős függésben volt a hívektől. Egy másik eredménye a kutatásnak a XIX-XX. század folyamán a kepe mennyiségi, minőségi változásai, ill. annak pénzre váltása és beszédese körüli bonyodalmak elemzése. Megállapítottuk, hogy Zetelaka esetében a plébánosok és a közösség közti konfliktusok fő forrása a kepe nagysága és annak beszédési módja volt. Andrásy József népszerűségének egyik oka éppen az volt, hogy 1885-ben ellenezte az addig terményben fizetett kepenek a kötelezően pénzre váltását. A pénzre váltást végül, nem kevés vita árán, egy püspöklátogatást is igénybe véve, Sebestyén Mózesnek sikerült kieszközölnie 1898-ban. Ő, habár szorgalmazta az évenkénti pontos kepezést, mégis megértő volt a nehéz időkben: elnézte az egyházközség népének, hogy az első világháború alatt egyáltalán nem fizettek kepet. Így halála után *ötvenezer korona kepe hátralék vétetett föl négy évre a plébános hagyatékának javára*.

1920-ban az infláció és a pénz elértéktelenedése miatt a kepe összege a töredékét érte a háború előttinek. A kepe nagyságát a reális gabonaárakhoz igazítani szorgalmazó, rektifikációs püspöki rendelet végrehajtását sürgető Kiss Dénesnek azzal kellett szembesülnie, hogy az amúgy is nagyon szerény anyagi körülmények között élő lakosság nem hajlandó a kepe módosításra. Több, esetenként istenkáromlásig fajuló hitközségi gyűlés eredményeképp a plébánosnak végül sikerült kiharcolnia egy részleges kepeemelést, de a hívőkkel annyira megromlott a viszonya, hogy elkeseredésében kérte az áthelyezését. A plébániát átvevő Fuchs Gusztáv mindjárt konstataulta, hogy *általában rossz kepefizetők a zetelakiak*. Kinevezése után

mindjárt azzal a ténnyel szembesült, hogy a plébánia népének nagyrésze még az előző évben, Kiss Dénes által eszközölt kepeemelést is sokallja. *„Egy újabb kepe felemelést eszközölni képtelenség. Én ezt nem vállalhatom és senki más sem, bárki jöjjön ide”* – olvashatjuk az egyik első, püspöknek írt jelentésében. Az infláció gazdaságra gyakorolt nyomasztó hatása végül csak kepeemelésre kényszerítette. A zúgolódás, a pappal szembeni személyeskedés természetesen most sem maradt el, ami annyira megviselte a plébánost, hogy a kepeemeléstről tudósító levelében egyben kérte a püspöktől a zetelaki plébániáról való felmentését. Az őt követő Bartos Mihály 16 évnyi szolgálat utáni lemondásának szintén a kepetartozás volt az oka. Ő 1941 elején, a *kicsi magyar világ* berendezkedése idején abban reménykedett, hogy az előző években felhalmozódott kepehátralékokat a plébánia népe végre rendezni fogja. Felajánlotta, hogy elengedi a tartozás felét, ha év végéig rendezik a tetemes, 576.000 lejnyi (19.200 pengőnek megfelelő) hátralékot. A hívőket viszont nem igazán hatotta meg a plébános nagylelkű ajánlata, aki elkeseredésében lemondott a plébánia vezetéséről, és kérvényezte áthelyezését. A lakosság kepezéssel szembeni ellenszenves magatartása a vallásszabadságot korlátozó kommunisták hatalomra jutása után enyhült meg. Ekkor a vallás gyakorlása, a templomba járás, az egyház fenntartása, a rendszerrel való szembenállás egyik lehetősége lett, az erre a célra szánt anyagi hozzájárulás pedig már egyházi adóként került be a köztudatba.

Jelen munka a közel 1000 éves zetelaki plébánia történetét csak részben tárja fel. További kutatások kiterjedhetnek majd az egyházközség életének más vetületeire is, például az egyházi oktatás folyamatának részletes elemzésére vagy a vallásos társulatok tevékenységének összefoglaló bemutatására. Ezek összességéből idővel akár egy nagy egyházközségi monográfia is létrejöhet.

Bibliográfia

Levéltári források:

1. Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára:
 - a.) A zetelaki plébánia iratai:
 - 712/b. – Plébániai iratok: 1–9. dobozok, 1735–1948.
 - 712/e. – Gazdasági iratok: 1., 2., 4., 6., 10., 14., 15., 18., 19., 20. dobozok.
 - 712/f. – Tematikusan rendezett iratok: 2., 3., 6. dobozok.
 - 712/g. – Tematikusan rendezett iratok: 1. doboz.
 - 712/h. – Személyi hagyatékok: 1. doboz.
 - b.) A küüllőkeményfalvi plébánia iratai:
 - 670/b. – Plébániai iratok: 1. doboz.
 - 670/f. – Tematikusan rendezett kötetek: 1. doboz.
 - c.) Tervtár:
 - 714. – Zetelaki templom erdejének térképe.
2. Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Érseki Levéltára:
 - I. 1/a. – Püspöki (Érseki) Hivatal iktatott iratai: 1914–1944.
 - I. 13/g. – Plébániák leltára: 1948.
3. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest:
 - B szekció – Erdélyi Kancelláriai Levéltár:
 - B 2. – Acta generalia, 1701/55.
 - B 18. – Libri regii primae classis, 3. kötet.
4. Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei fiókja, Csíkszereda:
 - F 47. – Anyakönyvek – Zetelaka: 1705–1909.
 - F 56. – Udvarhelyi Járás Szolgabíróségának iratai: 1878–1950.
 - F 532. – Zetelaka község polgármesteri hivatala: 1926–1967.
 - F 603. – Román Kommunista Párt Udvarhely Megyei Bizottságának iratai: 1944–1950.
5. Zetelaki római katolikus plébánia irattára:
 - Historia Domus parochiae Zetelakaensis ab antiquissimis usque ad tempora nostra.
 - Anyakönyvek 1901-től
 - Egyháztanácsgyűlések jegyzőkönyvei: 1939–1991.
 - A Boldogságos Szűz Mária Rosariuma Társulatába beírt tagok névsora 1828-tól.
6. Farkaslaki római katolikus plébánia irattára:

- *Historia Domus*: 1759 egészen 1869 leírása a farkaslaki Nemes Megye érdekesebb történelmi eseményeinek és folytatása a következő években.

Sajtótermékek:

1. *A Hírnök*, XX. évf., Kolozsvár, 1923.
2. *Adevărul*, XXXV. évf., Bukarest, 1922.
3. *Az Est*, VII. évf., Budapest, 1916.
4. *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, XL. évf., Miskolc, 1940.
5. *Hargita*, IV–V. évf., Székelyudvarhely, 1928–1929.
6. *Magyar Élet*, II. évf., Miskolc, 1940.
7. *Magyar Fakereskedő*, IX. évf., Budapest, 1902.
8. *Magyar Jövő*, XXII. évf., Miskolc, 1940.
9. *Magyarság*, II. évf., Budapest, 1901.
10. *Nemzeti Társalkodó*, 10–17 sz., Kolozsvár, 1831–1836.
11. *Székely Közélet*, I–XXIII évf., Székelyudvarhely, 1918–1940
12. *Székely–Udvarhely*, I–VIII. évf., Székelyudvarhely, 1895–1902.
13. *Udvarhelyi Híradó*, III–XIX. évf., Székelyudvarhely, 1900–1916.
14. *Udvarhelyvármegyei Községi és Körjegyzők Közlönye*, I. évf., Székelyudvarhely, 1906.
15. *Vállalkozók Lapja*, XXIII–XXXII. évf., Budapest, 1902–1911.

Nyomtatott források:

1. *Alispáni jelentés Udvarhelyvármegye közigazgatási állapotáról az 1916. évben*. Székelyudvarhely, 1917.
2. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*. Magyar Statisztikai Közlemények, Budapest, 1912.
3. *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője*. 1910–1911, 1913–1914, 1914–1915, 1915–1916, 1917–1918. tanévek. Székelyudvarhely, 1911–1918.
4. Benkő Josephus: *Imago inclytæ in Transsylvania Nationis Siculicæ historico-politica*. Nagyszeben–Kolozsvár, 1791.
5. *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis m. principatus Transilvaniae MDCCCLXXXVIII*. Albae Carolinae, 1788.

6. Boldizsár Dénes: *A székelyudvarhelyi és székelyföldi ősi szokásos vallásos határkerülés eredete, rövid története és imakönyve*. Székelyudvarhely, 1924.
7. Fekete Lajos: *A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme*. Debrecen, 1874.
8. Hankó Vilmos: *Székelyföld*. Budapest, 1896.
9. Jakolovszky Dénes: *Székelyudvarhely legrégibb leírása, írta Lakatos István*. Kolozsvár, 1942.
10. Jekelfalussy József (szerk.): *A Magyar Korona Országainak helységnévtára*. Kiadja az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1892.
11. Klekner Alajos: *Az erdőtörvény (1879. évi XXXI. t. cz.) magyarázata*. Budapest, 1881.
12. Kőváry László: *A millenium lefolyásának története, s a millenáris alkotások*. Budapest, 1897.
13. Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár, 1896. évi törvéncikkek*. Budapest, 1897.
14. Mikár Zsigmond (szerk.): *Honvéd-névkönyv. Az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól*. Budapest, 1891.
15. Nagybaczoni Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat, I. kötet, Erdély*. Budapest, 1922.
16. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. Sepsiszentgyörgy, 1991.
17. Páll Albert: *Hogyan szólalt meg a zetelaki nagy harang? Az adakozók névsora*. Székelyudvarhely, 1930.
18. *Shematismus dioecesis Transsilvaniensis pro anno MDCCCXXVI*, 1824.
19. *Shematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis MDCCCXXIX*. Claudiopoli, 1829.
20. *Shematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis MDCCCXLVI*. Claudiopoli, 1846.
21. *Shematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis MDCCCLXXXII*. Albae-Carolinae, 1882.
22. Szamosközy István: *Erdély története (1598–1599, 1603)*. Budapest, 1981.
23. Szigeti Gyula Mihály: *Nemes Udvarhelyszék statisztikai leírása*. In: *Nemzeti Társalkodó*, 10 sz. Kolozsvár, 1831.
24. Veszely Károly: *A kepe a Székelyföldön*. Gyulafehérvár, 1886.
25. Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok, I. kötet*. Kolozsvár, 1860.

26. Zayzon Ferenc: *A székelyudvarhelyi evang. reform. egyházközség története megalakulásától 1780-ig*. Székelyudvarhely, 1893.

Felhasznált szakirodalom:

1. Ádám Éva: *Hadak útján–az Olt partjától a Piaveig*. Budapest, 1936.
2. Balassa Iván: *Adatok a székelyföldi kepe és oszpora kérdéséhez*. In: Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 1996.
3. Balogh Margit, Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia*. Budapest, 1993.
4. Barna Gábor: *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata*. Néprajzi Tanszék, Szeged, 1998.
5. Barna Gábor: *Az Élő Rózsafüzér társulata. Imádság és imaközösség a 19–20. századi vallási kultúrában*. Budapest, 2011.
6. Bárdi Nándor: *Az átmenet: a Kormányzótanács oktatáspolitikája*. In: Bárdi Nándor, Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története, III. kötet*. Székelyudvarhely, 2016.
7. Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, 2013.
8. Bárány Dániel: *Alsópapság és népi kultúra (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek)*. In: Bárány Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2013.
9. Bárány Dániel: *Papság és népi kultúra a 18–19. században. Tudománytörténeti kérdésfelvetések*. In: Keszeg Vilmos, Szakál Anna (szerk.): *Kutatástörténeti. - szemléleti és -módszertani tanulmányok*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27, Kolozsvár, 2019.
10. Bárány János: *Jézus dicsérettessék! A székelyvarsági hegyi tanyák népének vallási hagyományai*. Kecskemét, 2006.
11. Bárány János: *Az eleven székely tizedes. A csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi tizedesek működése a XVII – XX. században*. Kecskemét, 2007.
12. Bárány János: *Egyházközségi törvénykezés Zetelakán (1797–1823)*. Kecskemét, 2021.
13. P. Benedek Domokos: *A kegytemplom karnagya. Valér testvér életútja. I–II. kötet*. Kolozsvár, 1998.
14. Benkő József: *Erdély. Sepsiszentgyörgy – Barót*, 2014.

15. Bernád Rita–Barabás Kisanna: *Plébániai Levéltárak II. A Marosvásárhelyi és a Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltárak repertórium.* Budapest–Gyulafehérvár, 2015,
16. Bíró Antal János: *Íme, az ember. Emlékek Márton Áron életéből.* Székelyudvarhely, 2016.
17. Borangici Cătălin–Brezovan Alexandru: *Concepte despre cetatea dacică.* In: Dan Negrescu (szerk.): *Acta Centri Lucusiensis.* Temesvár, 2014.
18. Csikány Tamás: *Székelyföld mint hadszíntér.* In: Bárdi Nándor, Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története, III. kötet.* Székelyudvarhely, 2016.
19. Crișan Viorica: *Dacii din estul Transilvaiei.* Sepsiszentgyörgy, 2000.
20. Daicoviciu C.–Condurachi Em.–Nestor I.–Stefan Gh.: *Istoria României, vol. I.* Bukarest, 1960.
21. Deák Ferenc: *Zetelaka. Táj és ember.* Székelyudvarhely, 2000.
22. Deák Ferenc: *Zetelaka. Népélet–gazdasági élet.* Székelyudvarhely, 2000.
23. Demeter Csanád: *A szentkeresztbányai vashámor történetéből.* In: *Művelődés*, LX. évf., 11 sz. Kolozsvár, 2007.
24. Demény Lajos, Pataki József: *Székely oklevéltár. Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek. 1569–1591. Új sorozat I.* Bukarest, 1983.
25. Demény Lajos, Pataki József: *Székely oklevéltár. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek. 1591–1597. Új sorozat II.* Bukarest, 1985.
26. Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1575–1627. Új sorozat IV.* Kolozsvár, 1997.
27. Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1635. Új sorozat V.* Kolozsvár, 1999.
28. Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1635–1653. Új sorozat VI.* Kolozsvár, 2000.
29. Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1654–1680. Pótlások a II. és IV-VI. kötetekhez. Új sorozat VII.* Kolozsvár, 2004.
30. Demény Lajos: *Székely oklevéltár. Székely népesség-összeírások 1680–1692. Új sorozat VIII.* Kolozsvár, 2006.
31. Dóka Klára (szerk.): *Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához.* Budapest, 1991.
32. Domokos Pál Péter (szerk.): „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum. Petrás Incze János: Tudósítások.* Budapest, 1979.

33. Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Csíkszereda, 2009.
34. Egyed Ákos: *Egy sajátos földtulajdon: a székely örökség*. In: *Korunk*, XVIII. évf., 7 sz. Kolozsvár, 2007.
35. Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Fejezetek Erdély gazdaság- és társadalomtörténetéből 1848-1914*. Kolozsvár, 2002.
36. Egyed Ákos: *Forradalom és szabadságharc 1848–1849*. In: Egyed Ákos, Hermann Gusztáv Mihály, Oborni Teréz (szerk.): *Székelyföld története, II. kötet*. Székelyudvarhely, 2016.
37. Fábián Gabriella: *A nők egy székelyföldi falu rózsafüzér társulataiban*. In: Bajáki Rita, Báthory Orsolya (szerk.): *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2015.
38. Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó (szerk.): *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása*, 2005.
39. Ferenczi Sándor: *A Gyulafehérvári (Erdélyi) Főegyházmegye történeti papi névtára*. Budapest-Kolozsvár, 2009.
40. Ferenczi Sándor: *Hatalmaskodók csapata tör életemre... Sebestyén Mózes zetelaki plébános emlékezete*. Budapest – Kolozsvár, 2018.
41. Ferenczi Sándor: *Sacerdotes transilvanici. Az erdélyi egyházmegye papjai – történeti áttekintés*. Kolozsvár, 2012.
42. Ferenci Sándor: *Százéves a korondi római katolikus templom. Plébániatörténet a dokumentumok tükrében*. Gyulafehérvár, 2010.
43. Fél Edit–Hofer Tamás: *„Mi, korrekt parasztok ...” Hagyományos élet Átányon*. Budapest, 2010.
44. Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a királyságban és Erdélyben a 17-18. században*. Budapest-Róma, 2005.
45. Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Pannonica Kiadó, 1999.
46. Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918–1948 között*. Kolozsvár, 2013.
47. Gottfried Barna: *Határvédelem békeidőben és háborúban (1867–1919)*. In: Nagy József (szerk.): *A határvédelem évszázadai Székelyföldön*. Szépvíz, 2018.

48. Gözsy Zoltán–Varga Szabolcs: *Visitatio canonica Dioecesis Quinqueeclensis 1738–1742. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a pécsi egyházmegyében (1738–1742)*. Pécs, 2009.
49. Gunda Béla: *Néhány néprajzi megjegyzés Erdély történetéhez*. In: Rácz István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről*. Debrecen, 1988.
50. Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalom-története a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 2006.
51. Hermann Gusztáv Mihály: *Tutajozás a Nagy-Küküllőn*. In: Hermann Gusztáv Mihály, Kolumbán Zsuzsanna, Róth András Lajos (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV*. Csíkszereda–Székelyudvarhely, 2004.
52. Hermann Róbert (szerk.): *1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története*. Debrecen, 2008.
53. Hermann Róbert (szerk.): *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc*. Budapest, 2022.
54. Herner János (szerk.): *Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján*. Szeged, 1987.
55. Holló László: *Az egyházközségek papválasztói joga az erdélyi egyházmegyében*. In: Marton József–Bodó Márta (szerk.): *Ezeréves múltunk. Tanulmányok az erdélyi egyházmegye történelméből*. Budapest–Kolozsvár, 2009.
56. Holló László: *Az erdélyi katolikus autonómia: az Erdélyi Római Katolikus Státus*. In: Fodor György, Török József, Tusor Péter (szerk.): *Felekezetek az Igazság szolgálatában. Történelem–Teológia–Önazonosság (1500–2000)*. Studia Theologica Budapestiensia 34. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának sorozata, Budapest, 2009.
57. Illésfalvi Péter–Szabó Péter–Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. Budapest, 2005.
58. Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest, 1983.
59. Jákó Zsigmond: *Erdélyi okmánytár II. 1301–1339*, Budapest, 2004.
60. Jakus János–Sebestyén I. Elemér: *Harcok Orsova környékén 1916-ban*. In: *Honvédségi Szemle*, 144 évf., 6 sz., Budapest, 2016.
61. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 1980.
62. Kósa László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Budapest, 1998.

63. Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben*. Budapest, 1987.
64. L. Balogh Béni: *Magyar–román kapcsolatok 1939-1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, 2002.
65. Ladó Ágota: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus csíkszeredai főgimnáziumának tervezéséről*. In: Székely Miklós (szerk.): *Kóstolni a szép-tudományba. Tanulmányok a Fiatal Művészettörténészek IV. Konferenciájának előadásaiból*. Budapest, 2014.
66. Léstyán Ferenc: *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. I. kötet*. Kolozsvár, 1996.
67. Marton József: *Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története*. Gyulafehérvár, 1993. In: *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu>
68. Marton József: *Az Úr feddhetetlen szolgája. Márton Áron püspök küzdelmei és segítőtársai*. Budapest, 2023.
69. Marton József–Jakabffy Tamás: *Az erdélyi katolicizmus századai*. Kolozsvár, 2007.
70. Medgyesy S. Norbert: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*. Piliscsaba–Budapest, 2009.
71. Mihály János: *Néhány udvarhelyszéki plébánia harangjáról. II.* In: Hermann Gusztáv Mihály, Kolumbán Zsuzsanna, Róth András Lajos (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok VIII.* Székelyudvarhely, 2008.
72. Mihály János: *Zeta király arany hamvvedrének nyomában*. In: *Örökségünk*, 2. évf., 1. sz., Székelyudvarhely, 2008.
73. Mihály Tibor: *Oroszhegy jelesei II. Az egyházközség szolgálatában: papok, licenciátusok, megyebírók, kántortanítók, és harangozó-sekrestyések*. Oroszhegy, 2011.
74. Mihály Tibor: *Oroszhegy jelesei III. Az oktatás szolgálatában: Magyar Ferenc kántortanító*. Oroszhegy, 2011.
75. Mihók Sándor: *A hadikölcsön Magyarországon az első világháború idején*. In: *Honvédségi szemle*, 146. évf., 4 sz. Budapest, 2018.
76. Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16-17. században*. Budapest, 2009.
77. Muckenhaupt Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*. Budapest–Kolozsvár, 1999.
78. Muckenhaupt Erzsébet (szerk.): *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely. Kiállítási katalógus*. Csíkszereda, 2007.

79. Nagy József: *Békeévek Mars árnyékában. A Székely Határvédelmi Erők története (1940–1944)*. Kolozsvár, 2021.
80. Nagy József: *Székelyföld határvédelme a második világháborúban*. In: Bárdi Nándor, Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története, III. kötet*. Székelyudvarhely, 2016.
81. Novák Csaba Zoltán: *Az átmenet és a szocializmus évei, 1944–1989. Művelődési és egyházi élet a hatvanas évek közepéig*. In: Bárdi Nándor, Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története, III. kötet*. Székelyudvarhely, 2016.
82. Oborni Teréz: *Kiváltságolt falvak*. In: Egyed Ákos, Hermann Gusztáv Mihály, Oborni Teréz (szerk.): *Székelyföld története, II. kötet*. Székelyudvarhely, 2016.
83. Oroszi Sándor: *Emlékezés a székely közösségek erdőire. Erdészeti Közlemények XVII*. Budapest, 1995.
84. Pál-Antal Sándor–Zepeczaner Jenő: *Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok*. Székelyudvarhely, 2005.
85. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2010.
86. Sávai János: *Missziók, mesterek, licenciátusok*. Szeged, 1997.
87. Sebestyén Elemér–Szabó Péter: *Magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben és Székelyföldön 1940 őszén*. In: *Századok*, 142. évf., 6 sz. Budapest, 2008.
88. Seres István: *Udvarhelyszék katonai veszteségei 1657–1661 között*. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. évf, 1 sz. Budapest, 2018.
89. Sipos Gábor: *Reformata Transylvanica. Tanulmányok az erdélyi református egyház 16. – 18. századi történetéhez.*, Kolozsvár, 2012.
90. Sófalvi András: *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken*. Kolozsvár, 2017.
91. Szabó József János: *Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944*. Budapest, 2002.
92. Szabó Károly (szerk.): *Székely Oklevéltár. I. kötet, 1211–1519*, Kolozsvár, 1872.
93. Szabó Károly (szerk.): *Székely oklevéltár. II. kötet. 1520—1571*, Kolozsvár, 1876.
94. Szabó Károly (szerk.): *Székely oklevéltár. IV. kötet, 1264—1707*, Kolozsvár, 1895.
95. Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi magyar szótörténeti tár. VI. kötet*. Budapest, 1993.
96. Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely oklevéltár. V. kötet. 1296—1603*, Kolozsvár, 1896.
97. Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely oklevéltár. VII. kötet. 1696 – 1750*, Kolozsvár, 1898.
98. Szádeczky Kardoss Lajos: *A Székely Nemzet története és alkotmánya*. Budapest, 1927.

99. Szádeczky Kardoss Lajos: *Az oláhok Erdélybe törése és kiveretésük 1916-17.*
Budapest, 1934.
100. Száraz Orsolya: *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója.*
Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.
101. Szász Hunor: *Adatok a Haberstumpf család történetéhez.* In: *Lustra*, IV. évf., 1 sz. Székelyudvarhely, 2017.
102. Szász Hunor: *Újabb adatok a Habestumpf család történetéhez.* In: *Lustra*, V. évf., 1 sz. Székelyudvarhely, 2018.
103. Székely Zoltán: *Zetevára. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1946. évi ásatásáról.* Sepsiszentgyörgy, 1949.
104. Tarnai Andor: *Magyarországi tudósok levelezése, I. kötet. Benkő József levelezése.* MTA Irodalomtudományi Intézete, 1988.
105. Valeriu Pop: *Bătălia pentru Ardeal.* Bukarest, 2017.
106. Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–1992 között.* <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hrfel.pdf>
107. Varga Imre: *A Canonica Visitatio értelmező szótára.* In: *Vigilia*, 43. évf., 3–4 sz., 1978. március–április.
108. Vofkori Mária: *Társadalmi és gazdasági változások az udvarhelyszéki Havasalján a 17–18. században.* Kolozsvár, 1999.
109. Völgyesi Zoltán: *Az első világháború gazdasági hatásai és a magyar hadigazdaság.* In: *Levéltári Szemle*, 64. évf., 4 sz. Budapest, 2014.
110. Völgyesi Zoltán: *Hadifémgyűjtés, rézrekvirálás az első világháborúban.* In: *ArchivNet*, 14. évf., 3 sz. 2014.
111. Zepeczaner Jenő: *Orbán Balázs kiadatlan fényképei.* Székelyudvarhely, 2000.
112. Zepeczaner Jenő: *Udvarhelyszék az 1848 – 1849-es forradalom és szabadságharc idején. Tanulmány és okmánytár az udvarhelyszéki eseményekhez.* Székelyudvarhely, 1999.

Összefoglaló

Jelen dolgozat elsősorban régió-, hely- és kegyességtörténeti munka egyháztörténeti vonatkozásokkal, melynek fő témája egy székely település, Zetelaka jelenkori és múltbeli templomainak története, valamint az ott szolgálatot teljesítő plébánosok sokszínű és aktív tevékenységének bemutatása. Zetelaka közel 6000 lakosával Székelyföld egyik legnagyobb falusi települése, jelenlegi temploma is Székelyföld egyik legnagyobb római katolikus templomának számít, melyet már építéskor 3000 személy befogadására terveztek.

A munka nem csak templomtörténet, egyháztörténeti adatok is kiegészítik, illetve bemutatásra és elemzésre kerülnek az utóbbi 200 év nagy horderejű történéseinek zetelaki vonatkozásai. Végig követhetjük az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, valamint az első és a második világháború idején a településen zajlott eseményeket, a kommunista hatalom korában pedig a plébános meghurcolását. De betekintést nyerhetünk a fejedelemség korában szerzett kiváltságokból fakadó előnyökbe, a hegyvidéki székely ember és az erdő viszonyába, illetve régi idők képzési szokásaiba. Megismerhetjük a Zetelakán szolgálatot teljesítő papokat, azok sokszor emberfeletti munkáját az egyház szolgálatában, a településen betöltött gazdasági, társadalmi szerepüket. Elemzésre kerül a plébánosok és az egyházi vezetés közti kapcsolat, a papok és az egyházközség népe, valamint a település laikus vezetése közti bonyolult, sokrétű viszonyrendszer. Megvizsgáljuk a településen működő egyházi szervezeteket is, ezen belül részletesebben a jelenleg is működő Élő Rózsafüzér társulatot.

A dolgozat első részében a település középkori és újkori múltja került feldolgozásra egészen Andrásy József plébános 1894. évi haláláig. A második, egyben fő fejezet a tragikus véget ért Sebestyén Mózes plébános munkásságát, ezen belül pedig fő művét, a templomépítést mutatja be, míg a harmadik fejezet az egyházi életnek a „rövid huszadik század” (1918–1989) korában bekövetkezett változásait tárgyalja.

Az információk többsége a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltárából, a Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei fiókjából és a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Érseki Levéltárából származik, de felhasználtuk a plébánián található *historia domus* és egyéb iratokat is. Jelen munka a közel 1000 éves zetelaki plébánia történetét csak részben tárja fel. További kutatások kiterjedhetnek majd az egyházközség életének más vetületeire is, mint például az egyházi oktatás folyamatának részletes elemzésére, vagy a vallásos társulatok összehasonlítására. Ezek összességéből aztán akár egy nagy egyházközségi monográfia is megformálódhat.

Summary

This thesis is first of all a work on the history of the region, place and piety, with church history aspects, the main topic of which is the history of the churches of a szekler settlement, Zetelaka, both present and past, and the diverse and active works of the parish priests who served there. Zetelaka, with its nearly 6000 inhabitants, is one of the largest rural settlements in Szeklerland, and its present church is one of the largest Roman Catholic churches in Szeklerland, which was designed to accommodate 3000 people when it was built.

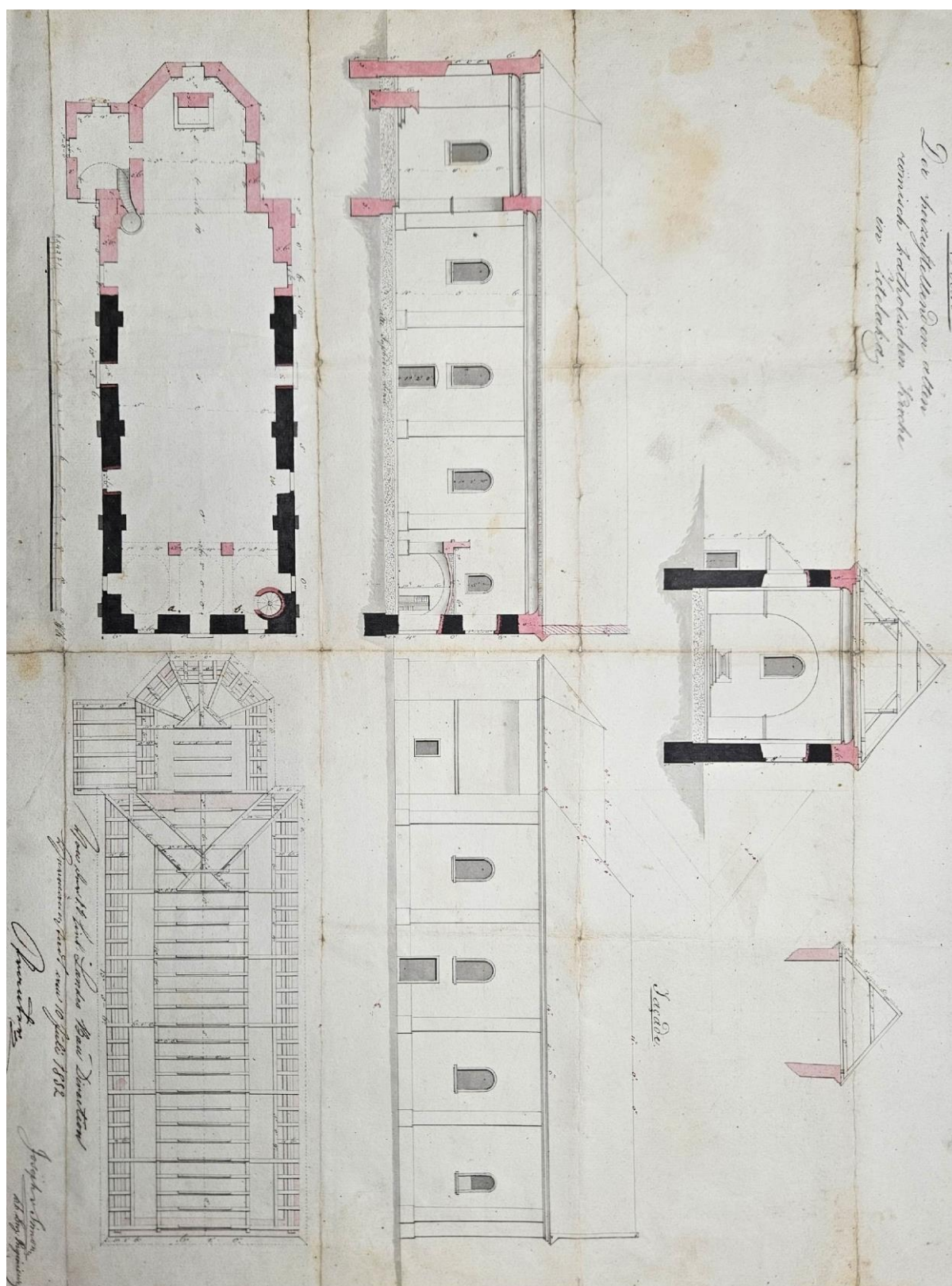
The work is not only a church history, it is also supplemented by data on the history of the Church, and the aspects of the momentous events of the last 200 years with the aspects of Zetelaka. We can follow the events of the 1848-1849 Revolution and War of Independence, the First and Second World Wars, and the persecution of the parish priest during the communist era. But you can also learn about the privileges of the principedom, the relationship between the mountain Szekler people and the forest, and the old-time kepe payment customs. We can get to know the priests who served in Zetelaka, their often superhuman works in the service of the Church, their economic and social role in the settlement. The relationship between the parish priests and the Church leadership is analyzed, as well as the complex and multifaceted relationships between the priests and the people of the parish and the lay leadership of the settlement. We will also examine the religious organizations operating in the parish, including in more detail the currently also active Living Rosary Society.

The first part of the thesis deals with the medieval and modern history of the village up to the death of parish priest Józef Andrásy in 1894. The second, and main chapter, deals with the work of the tragically deceased parish priest Mózes Sebestyén, including his main work, the building of the church, while the third chapter deals with the changes in church life during the "short twentieth century" (1918-1989).

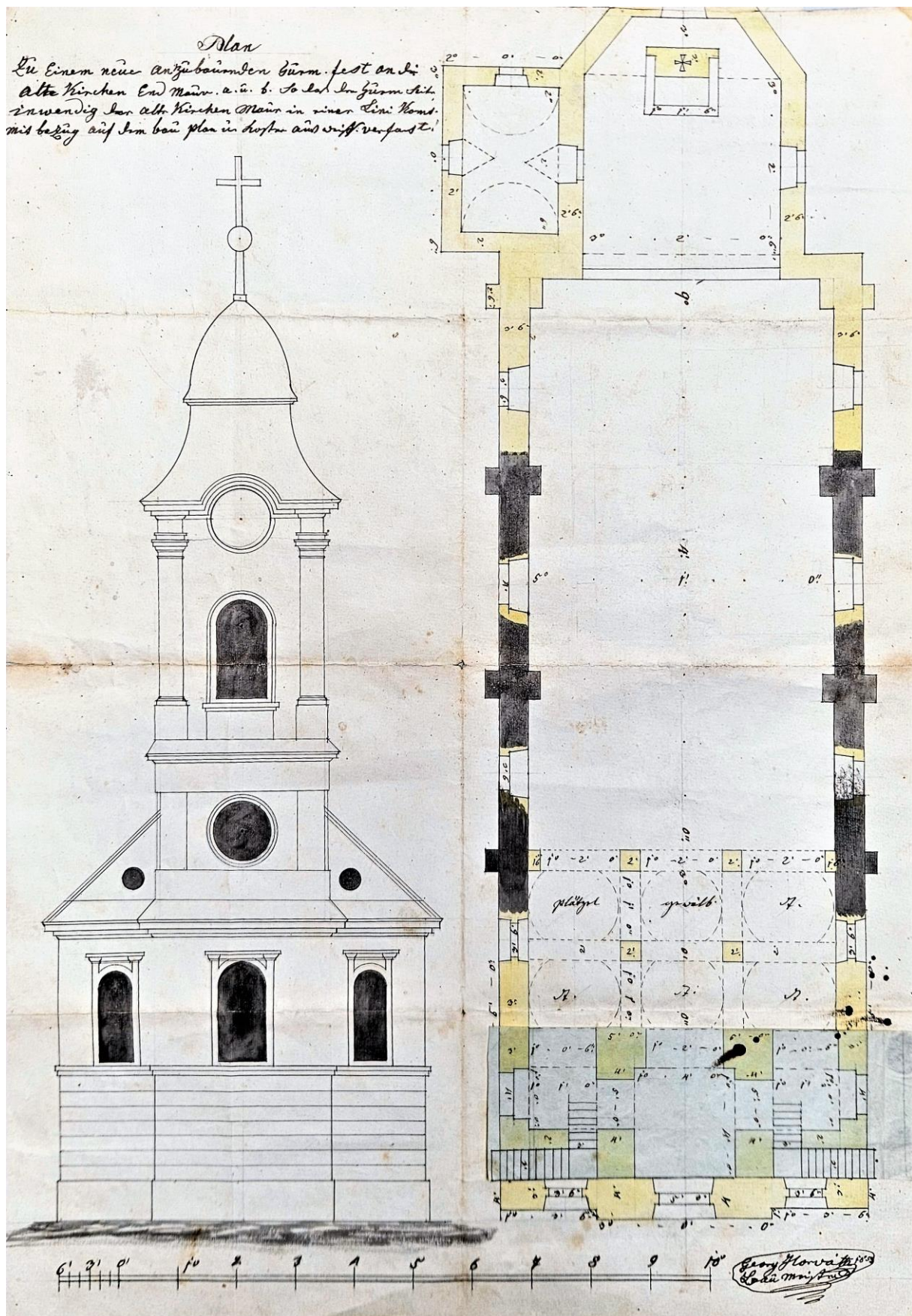
Most of the information comes from the Székelyudvarhely Collective Archive of the Archdiocesan Archives of Gyulafehérvár, the Harghita County Branch of the Romanian National Archives and the Archbishop's Archdiocesan Archives of Gyulafehérvár.

The present work only partially explores the history of the nearly 1000-year-old parish of Zetelaka. Further research may cover other aspects of the life of the parish, such as a detailed analysis of the process of ecclesiastical education or a summary of the activities of religious associations. All of this could lead to a major monograph on the parish.

Mellékletek

1. Simó József 1852-ben készült templomjavítási terve - GyFLSzGyl,712/e, 18, 1. cs.

2. Horváth György 1853-ban készült templomtorony terve - GyFLSzGyl,712/e, 18, 1. cs.

3. Képeslap 1908-ból: zetelaki templom és iskola

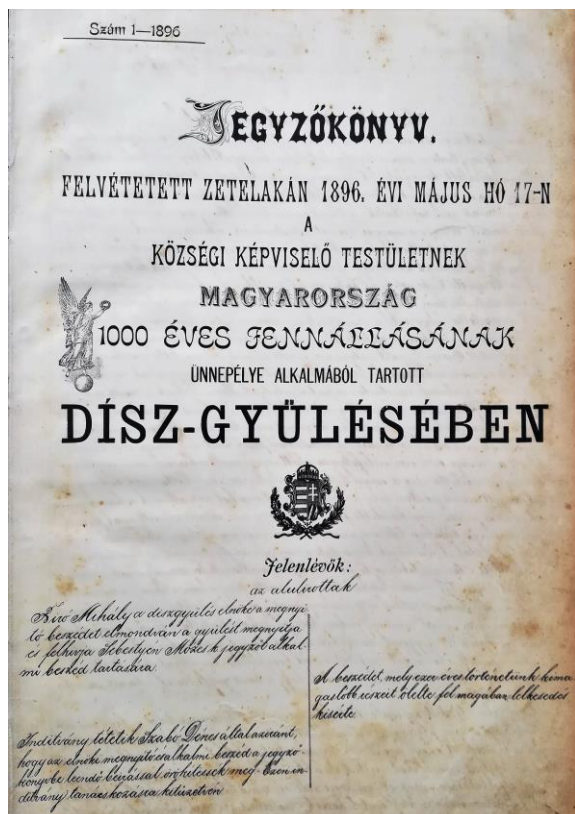
4. Zetelaki templom és plébánia 1911-ben

5. Sebestyén Mózes plébános

6. Szent Kereszt ereklyetartó és ereklye

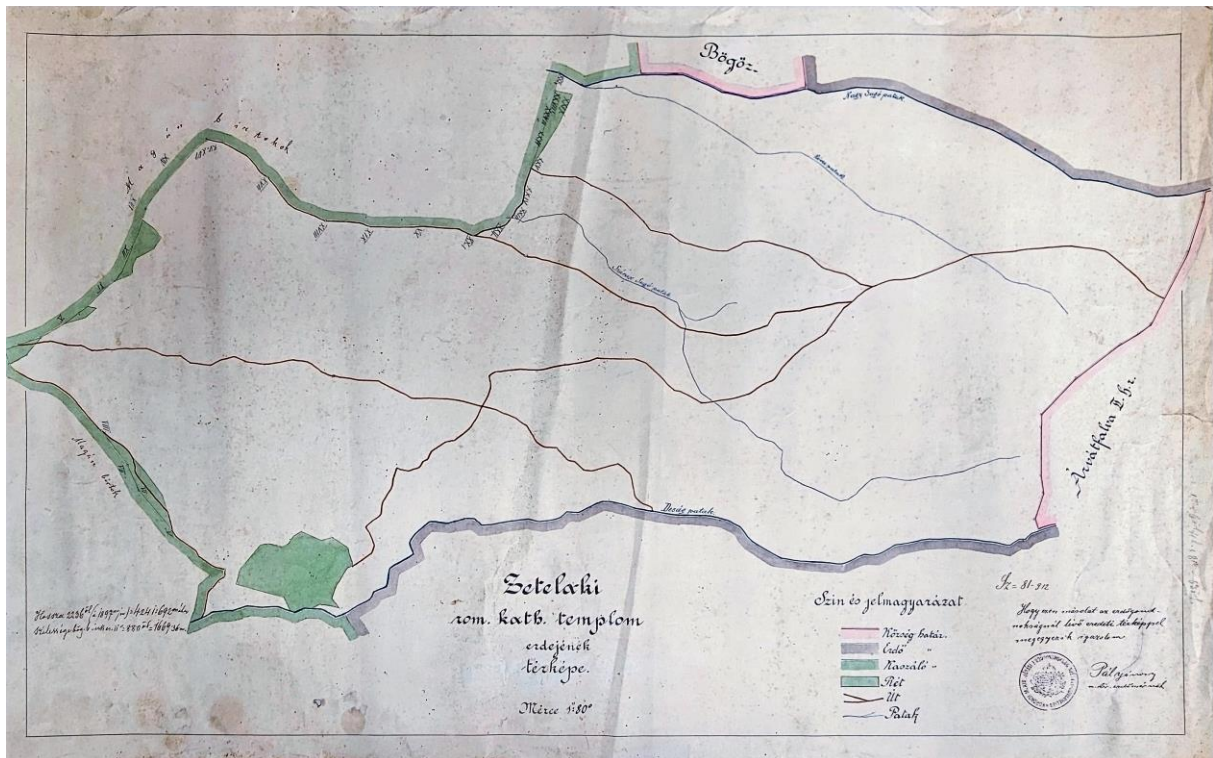
7. Az 1896-os díszgyűlés jegyzőkönyve

8. Sebestyén Mózes jegyző

9. Zetelakiak Orbán Balázs által készített fényképen – Zepeczaner Jenő: *Orbán Balázs kiadatlan fényképei*. Székelyudvarhely, 2000, 11.

10. Zetelaki templom erdőjének térképe 1912-ben - GyFLSzGyl,714.

11. Haberstumpf Károly és családja

12. 1909-ben készített toronyterv variációk - GyFLSzGyl,712/e, 18, 1. cs.

Hirdetmény.

A zetelakai róm, kath, hitközség új plébánia templomfelépítési munkálatai foganatosításának biztosítása céljából folyó 1911. évi július hó 20. napjának d. u. 3 órájára a zetelakai plébánia épületben tartandó zárt ajánlati versenytárgyalást hirdet.

Az építendő templom mintegy 3000 ember befogadására három hajóval, román stílusban van tervezve. Az építésre vonatkozó tervrajzok és részletes költségvetések a föltételekkel együtt a plébánia hivatalban megtekinthetők.

Ajánlat csakis az egységi árak elhagyásával szerkesztett és kinyomatott költségvetési íveken tehető. Iveket a plébánia hivatal bocsát a vállalkozók rendelkezésére.

Az építési munkálatok a vállalati szerződés jóváhagyása után azonnal megkezdendők.

Bánatpénz 10%, mely az építési munkálatok előhaladása arányában kifizetendő vállalati összegből fog visszatartatni.

Ajánlat lehetőleg az összes munkanemekre teendő, részmunkanemekre tett ajánlat csak rendkívül kedvező árajánlat mellett vétetik figyelembe.

Zetelaka, (Udvarhely m.) 1911, évi június hó 20-án.

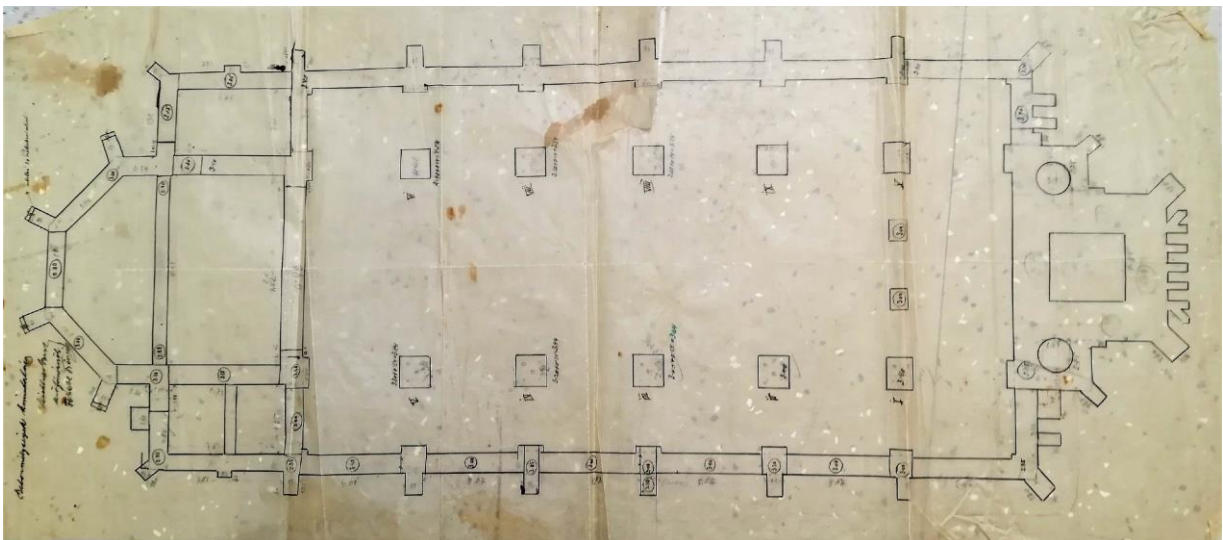
1—1

Róm. kath. plébániahivatal.

13. A templomépítés meghirdetése – Vállalkozók Lapja, Budapest, 1911. június 28.

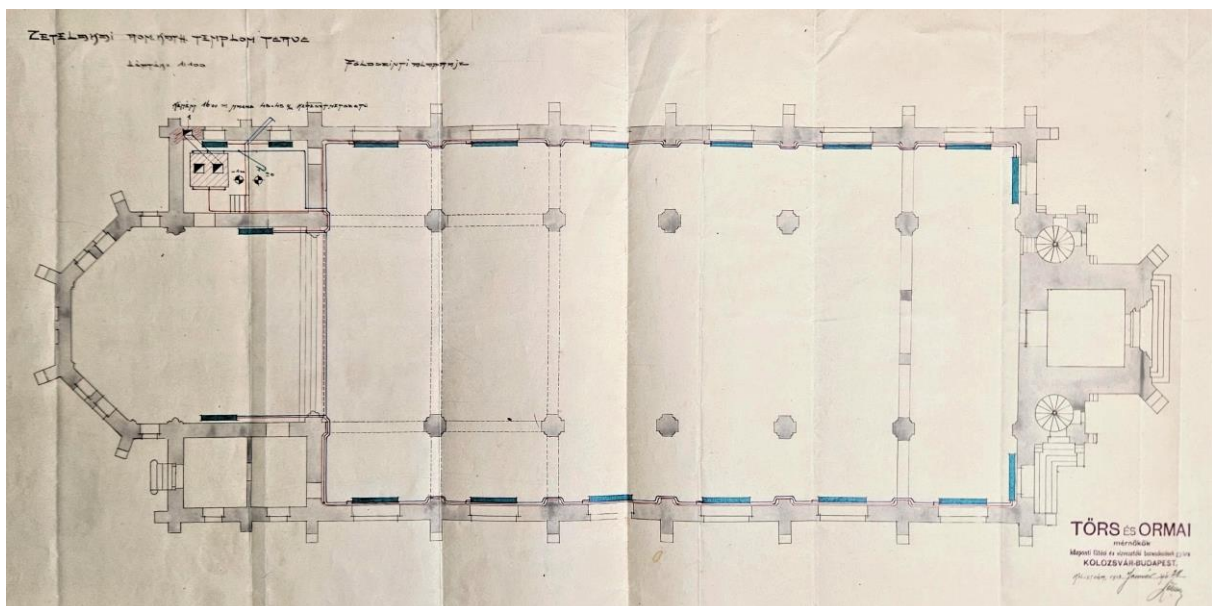
14. Gerendafaragók

15. Az 1911-ben véglegesített templom alaprajz - GyFLSzGyl,712/e, 18, 1. cs.

16. 1913-ban készült toronykereszt és -gömb

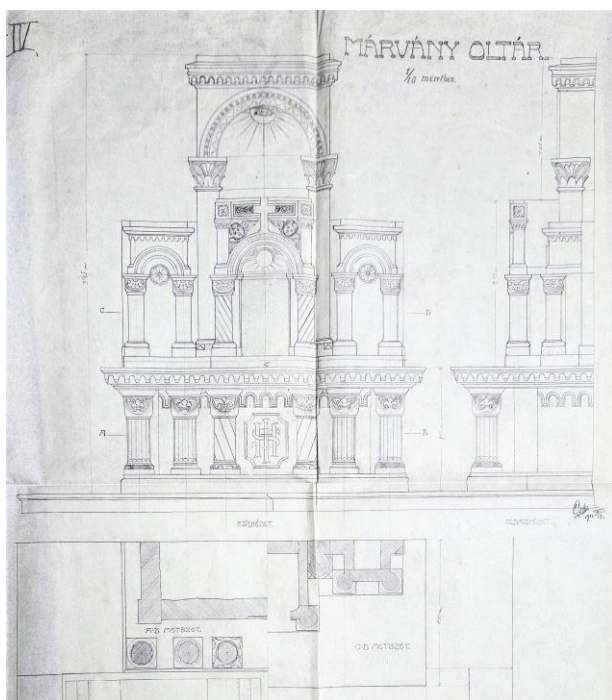
17. Törs és Ormai cég által készített központifűtés tervrajz - GyFLSzGyl,712/e, 19, 6. cs.

18. A régi templom emlékei

19. Zetelakiak mint a 82. gyalogezred katonái, 1916-ban a román fronton

20. A főoltár tervrajza 1913-ban (GyFLSzGyl,712/e, 18, 2. cs.) és az elkészült oltár

21. Kalapács P. János obeliszkje

22. Emlékkereszt Sebestyén Mózes plébános
meggyilkolásának helyszínén

23. Bartalis Márton káplán

24. Kiss Dénes plébános

25. Fuchs Gusztáv plébános

26. Az 1923-ban elkészült szószék

27. Hermann Gyula 1922-ben festett Jópásztor és Szűz Mária képei

28. Zetelaki templom 1940-ben, a Zempléni Múzeum képeslevezőlap gyűjteménye, 79522.

29. A zetelaki templom 2008-ban

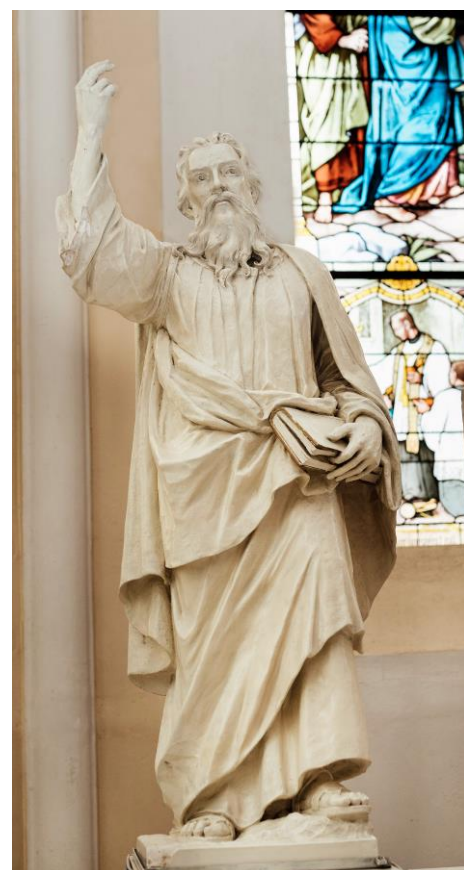
30. 1922-ben, az új templom és a még álló régi templomtorony

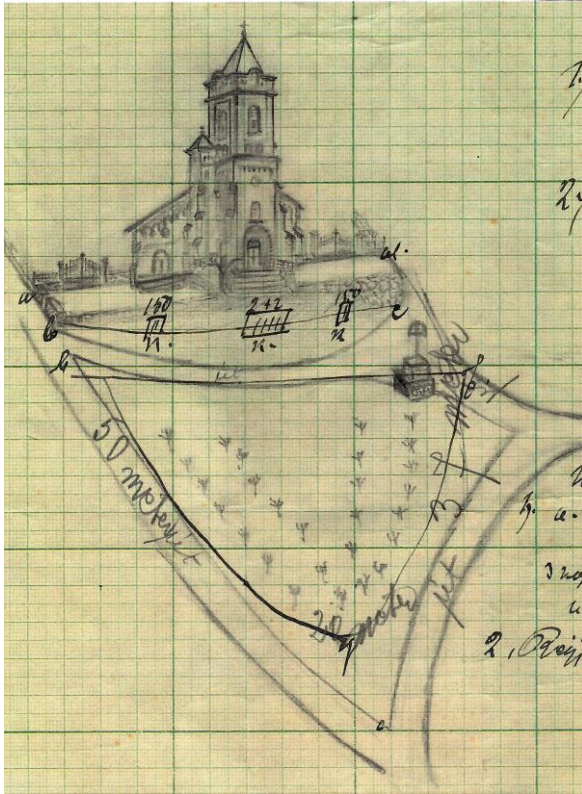
31. Az 1925-ben öntetett harangok

32. Bartos Mihály plébános

33. Az 1928-ban vásárolt Szent Péter és Szent Pál szobrok

34. Térrendezési vázlat - GyFLSzGyl, 712/e, 10, 9. cs.

35. Templom előtti kőkereszt

36. Országzászló avatás Zetelakán, 1940. szeptember 22-én

37. Márton Áron püspök Zetelakán, mellette Hadnagy János plébános, 1969. július 21.

38. Márton Áron püspök bérmálkozó zetelaki lányokkal, 1969. július 21.

39. Kisasszony napi búcsús mise, 1972. szeptember 8.

40. Templombelső a szentéllyel

41. Templombelső a kórossal és az orgonával

42–43. A zetelaki templom napjainkban